

OSMANLI'NIN DOĞU SİYASETİ

DR. RAMAZAN BALCI

OSMANLI'NIN
DOĞU SİYASETİ

Dr. Ramazan BALCI

OSMANLI'NIN DOĞU SİYASETİ

DR. RAMAZAN BALCI

OSMANLI'NIN DOĞU SİYASETİ

Copyright © Yitik Hazine Yayınları, 2010

Bu eserin tüm yayın hakları Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'ne aittir.

Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Editör
Salih GÜLEN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Bekir YILDIZ

ISBN
978-9944-766-22-7

Yayın Numarası
40

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan A. Ş.
TS EN ISO 9001:2000
Ser No: 300-01

Sarıncı Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 22 85
Haziran 2010

Genel Dağıtım
Gökkuşluğu Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey / İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Yitik Hazine Yayınları
Kısıklı Mahallesi Meltem Sokak No: 5
34676 Üsküdar / İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.hazineyayinlari.com

hazine@hazineyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	9
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE KÜRTLER

Kürtler ve Komşuları	13
Kürtler Tarih Alanında	19
Abbasî Hilafeti Emrinde Türklerin ve Kürtlerin Ortak Geçmişi.....	20
Mervaniler	25
Osmanlılar Döneminde Kürtler (1299 – 1922).....	30
Şah İsmail'in Safevî Devleti.....	30
Yavuz'un Doğu Seferi	32
Osmanlı İdare Sisteminde Kürt Sancakları	37
Hakkâri Kürt Beyleri	39
Klasik Dönemde Kürtler.....	49

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİ VE KÜRTLER

XIX. Asra Gिरerken Genel Durum.....	57
Hristiyan Özerk Kürt Sancaklarının Tasfiye Sebepleri	62
Kızılca Kazası.....	63
Süleymaniye	63
Laheyca	64
Biredost.....	65
Deyrek Nahiyesi.....	66
Mahmudiye Kazası.....	66
Aşiretlerin Yerleşik Hayata Geçirilmesi	71

Merkezî Yönetimin Kürt Bölgelerine Etkileri	74
Merkezileştirme Dönemine Tepkiler	78
Tarikatların Millî Bütünlüğe Katkısı	85
Kadirîlik	86
Nakşibendîlik	87
Nakşîliğin Üç Merkezi	89
Tarikatların Halkın Eğitimine ve Millî Bütünlüğe Katkısı	91
Medrese ve Tekke İttifakı	92
Aksayan Yönler	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN KÜRT SİYASETİ

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN KÜRT SİYASETİ	99
Hamidiye Alayları	100
Hamidiye Alayları Hakkındaki Değerlendirmeler	103
Bir Hamidiye Paşası: Millî Aşiret Reisi İbrahim Paşa	109
Aşiret Mektebi'nden İttihad-ı İslam'a	110
Okutulması Gerekli Olan Dersler	114
Okul Günleri	118
İdare	119
Okulun Kapanışı	120
Sonuç	121
Anadolu Islahatı Projesinde Kürtler	122
Sultan Abdülhamid'in Kürt siyaseti	126
Çözümü Dersim Örneği Üzerinde Tartışmak	127
Coğrafya'da Dersim	128
1) Sosyal Yapı	128
a) Halkın durumu	128
b) Ağalar	130
c) Hristiyan Tebaa	133
2- Eşkıyalık Hareketlerinin Sebepleri	134
a) Devlet Memurlarının Yolsuzlukları	134
b) Memurlara Yeterli Maaş Verilememesi	137

İçindekiler

c) Maaş Ödemelerinin Vergi Tahsiline Bağlı Olması	137
d) Vergi Yolsuzlukları.....	138
e) Jandarmanın Aksaklıkları	140
f) Yabancı Tahriki ve Cizvit Papazları	141
3- Çözüm Önerileri	142
a) Eğitim.....	142
b) Muhacir İskânı.....	143
c) Memurların Dışarıdan Tayin Edilmesi.....	144
d) Memurların Teftişi	144
e) Bozguncu Reis ve Ağaların Dersim'den Sürülmesi	144
f) İdarî Düzenleme	144
g) Jandarmanın Mülki Amirlerin Emrine Verilmesi	145
h) Asker Kaçaklarının Affedilmesi.....	146
i) Batıl İtikatların Düzeltilmesi	147
j) Helal Kazanma Yollarının Gösterilmesi	149
k) Ulaşım Sorunlarının Çözülmesi.....	150
m) Hamidiye Alayı Kurulması	153
n) Subayların Şiddet Uygulamaktan Kaçınması.....	154
4- Askerî Hareket Seçeneği Üzerindeki Tartışmalar	155
a) Askerî Şiddet Çözüm Değildir.....	156
b) Bölgeden Gelen Şikâyetlerin Önlenmesi	158
c) Meşrutiyet'ten Önce Son Dersim İsyanı	161
Tedbirlerin Yetersiz Yönleri	167
MEŞRUTİYET SONRASI OSMANLI KÜRTLERİ.....	168
Kürt Meselesine Avrupa'nın İlgisi	168
Meşrutiyet Döneminde Kürt Muhalefeti	174
II. Meşrutiyet'in Dışladığı Kürtler.....	178
1913-1914 Bitlis Hadisesi.....	181
Barzan Birliği.....	188
Sevr ve Lozan Arasında Kürtler	190
Tartışılan Değerler.....	204
Milleti Yeniden Tartışmak.....	204
Dil Sorunu.....	207
Ulusalçılar ve Din.....	210

BEDİÜZZAMAN'IN OSMANLI TOPLUMUNU ISLAH PROJESİ	212
Dinî Değerlerin Türk Toplumundaki Yeri	217
Birlikte Yaşamak	218
Geleceği Gören Bir İdrakin Feryadı	219
İki Öneri	220
Bitirirken	221
EK	229
KAYNAKÇA	243
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)	243
Makaleler	245
Yayınlanmış Eserler	246

Önsöz

Bu gün yaşadığımız meseleler, genel olarak dünkü hatalarımızın neticesidir. Gözden kaçırılan ya da ihmal edilen pek çok konunun faturası, sonra çok daha ağır bir şekilde ödenmek zorunda kalınır. Bu açıdan bakıldığında insanın tarihten ayrı yaşayamayacağı görülür. Dün bugünün tarihidir.

Kürt meselesi, girişteki önermeden ayrı olarak ele alınamaz. Bu gün gelinen nokta, birden çok ihmalin faturasının milletçe ödenmesinden başka bir şey değildir. Sorun, Türkiye’de yaşayan neredeyse herkesin meselesi hâline gelmiştir. Yanan yüreklerin, sönen ocakların acısı, her mahalleyi hatta her evi sarmış durumdadır. Maddî manevî kayıplar, fertleri fakir düşürecek kadar büyüktür.

Tarihî tecrübemiz, ahlakımız, inancımız bu mesele ile her defasında yeni bir imtihandan geçmektedir. Son üç asırdır milletçe hasretini çektiğimiz medenî milletler arasında olabilme hayali, gelip bu meseleye takılmış durumdadır.

Toplumunu geren provokasyonlar, dış müdahaleler, faili meçhul cinayetler, ekonomik soygunlar, devlet adına çeteleşmeler, siyasî tahrikler ve her gün bir şehrimizi yasa boğan şehit cenazeleri... Hepsinin merkezinde yer alan Kürt meselesi için artık çözüm üretme zamanı gelmiştir.

Sözü tesirli kılan doğru zamanda söylenmesidir. Dağılma dönemi Osmanlı tarihi üzerine yaptığım araştırmalar, kökü geçmiş yüzyılın ihmal-leri içinde olduğuna inandığım meselelerin çözümüne katkı sağlamak amacına yöneliktir. Bir yılı aşkın bir süredir üzerinde çalıştığım Osmanlı ıslahat projelerinden birinin okur ile paylaşılması, çözüm arayışına yönelik çabaların arttığı bir dönemde ehemmiyet kazanmaktadır.

Kürt meselesinin ana kodları üzerine yaptığım bu araştırma, birçok projeye ilham verecek özelliktedir. Aynı zamanda konunun tarihî süreç içerisinde değerlendirilmesine imkân sağlayacaktır.

Bu araştırmanın sonuçlarından memnun kalmayan insanlar elbette olacaktır. Bunlar arasında bilinçli bir şekilde fikirlerimize karşı çıkanlara söylenecek bir sözümüz yok, ancak yanlış anlama ya da anlaşılmalardan kaynaklanacak üzüntüler için peşinen özürümü belirtmek durumundayım. Zira ben Türk-Kürt kardeşliğine inanmışım. Tam dindar bir Kürt'ü bir melek suretinde görüyorum. Öte yandan İslam Medeniyetinin kutsal emanetinin Türk gençliğinin omuzlarında olduğuna inanıyorum

Ramazan Balcı

Mart 2010 Alibeyköy

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE KÜRTLER

KÜRTLER VE KOMŞULARI

Kürtler denilince ilk önce bu kavmin kökeni ile ilgili tartışmalar akla gelir. Ne var ki bu tartışmaların neredeyse tamamı ilmî kaygılardan uzaktır ve ideolojik saplantıların ürünüdür. Misyoner müsteşriklerin Doğu halklarının kökeni ile ilgili yaptığı araştırmalar da bahsedilen kaygılardan varestede değildir. Özellikle Kürtleri tabi oldukları kültür ve coğrafyadan koparmak için Türkler, Araplar ve İranlılarla olan bütün yakınlıklarını inkâr etmek, hatta Kürtler için tarihin derinliklerinden uydurma bir Zerdüşti dini çıkarmak, Avrupa ırkları içinde bir ata bulma gayretleri de aynı sabit fikirlerin neticesidir.

En azından iki asırdır İngiltere, Rusya, Fransa, ABD, İran, Ermenistan, Almanya ve Macaristan'ın bilim çevreleri Kürt kavminin menşei konusunda farklı niyetlerle çeşitli çalışmalar yapmış, ancak kesin bir sonuca ulaşmaları mümkün olmamıştır.

Birbirinden çok farklı tezler arasında Kürtlerin ataları olarak Kurtiller, Urartular, Kassitler, Asurlar, Subarular, Medler, Persler, sayılmış, hatta Avrupalıların ataları olan Aryan kavimleri de dile getirilmiştir. Macar ve Alman bilim adamları Kürtlerin Turan kavmi olduklarını iddia etmiştir. Ne var ki bu iddiaların hiçbiri tarihen ispat edilememiştir. Gerçeği aramayan birinin onu bulması elbette mümkün değildir.

Kürt aşiretleri; Kurmançi, Zaza, Sorani ve Gorani adı verilen dört ayrı dil konuşur. Bunlardan Kurmançi genellikle Türkiye'deki Kürtlerin konuştuğu dildir. Sorani, Kuzey Irak'ta; Zazaca,¹ Bingöl, Adıyaman, Erzincan arasında yaşayan aşiretlerce kullanılır. Gorani ise İran Kürtleri arasında

1 Dilbilimci Mann, Hadank ve Mekenle kararlılıkla Zazaların Kürt olmadığını ileri sürer. M. Van Bruncissen, Ağa, Şeyh ve Devlet Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi, (Çev. Remziye Arslan) Ankara 1991 s. 144

yayıdır.² Bunların her biri farklı bir kökene işaret olarak kabul edilmese de genel kabule göre Kürtler de -diğer halklarda olduğu gibi- zaman içinde farklı gruplarla kaynaşmıştır. Buna göre Kürtlerin yerli halkların üzerine gelen Türk, Arap, Fars kavimleriyle coğrafi şartların ve tarihî hadiselerin tesiri neticesinde kaynaştığı söylenebilir.

Bilindiği gibi Anadolu'ya Türk akınları, Doğu Anadolu ile Kafkasya'da yurt tutma çabaları, İslamiyet'ten çok daha eski tarihlere inmektedir. MÖ. 1000 – 500 yılları arasında Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak Bozkırı, Asya kökenli milletlerin yerleştikleri alan olmuştur. Bunların çoğu Saka Türkleridir. Kafkasya üzerinden Azerbaycan ve Anadolu'ya yapılan diğer bir Türk akını da Hun Türklerinin 395 tarihli Anadolu seferidir. Don Nehri bölgesindeki Hun boyları, Erzurum üzerinden Karasu-Fırat Vadisi boyunca Malatya ve Çukurova'ya kadar inmiş, Urfa, Antakya, Sûr şehirlerini kuşatmış ve Kudüs yakınlarına ulaşmışlardır.³ İkinci büyük göç dalgası 466 tarihlerinde meydana gelmiştir. Avrupa Hunlarına bağlı Ağaçeri Türk boyları, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya yerleşmiştir.

Abbasîler zamanında Emevîlerde olduğu gibi Anadolu'nun fethine büyük ehemmiyet verilmişti. Abbasî halifesi Mehdi, hilafeti döneminde (775 – 785) Fergana, Esbicab, Belh, Harezmi, Herat ve Semerkand gibi Horasan şehirlerinden pek çok İran ve Türk boylarını Anadolu'ya gönderdi. Türkler; Tarsus, Adana, Maraş, Malatya, Diyarbakır, Silvan (Meyyafarikin), Ahlat, Malazgirt ve Erzurum şehirlerine yerleşti. Bu suretle Anadolu'nun güney ve doğu bölgelerine -kısmen de olsa- Maveraünnehir Türkleri iskân edilmişti.⁴

Kürtlerin Türklerle akrabalıkları inkâr edilse de komşulukları inkâr edilemez. Birçok şehirde iç içe yaşayan iki halkın birbirleri ile karışık kaynaşmaması mümkün değildir. Yine olaya bu günden bakarsak çok mühim bir gerçekle karşılaşırız. Bütün menfi çalışmalara rağmen Kürtlerle Türkler arasında bir milyon ailenin kız alıp verdiği söylenmektedir. Geride kalan bin küsur yıl içinde bu türden bir kaynaşmanın bulunmadığını kim söyleyebilir. Elimizde çok ilginç bir örnek var:

2 S. Ahmet Arvasi, *Doğu Anadolu Gerçeği*, Ankara 1988, s.14-16

3 Faruk Söylemez, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi*, - Rışvan Aşireti Örneği-, İstanbul 2007, s.5

4 Osman Turan, *Seçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1996, s. 17.

SALADIN
6. — Saladin behoudt Lesuwenhart een luisterrijk onthaal voor.
Liebig bouillon Blokje : vergemakkelijkt uw taak.

Kudüs'te Hristiyanlar'a çok iyi davranan Selahaddin Eyyubi, onların da sevgisini kazanmıştı. Selahaddin'i sofrasında ağırladığı yerel krallardan biri ile gösteren gravür

Meşhur komutan Selahaddin Eyyübî'nin Türklüğü ya da Kürtlüğü hep tartışma konusu yapılır. Bir taraf Selahaddin'in baba tarafına işaret- le ailenin Kürt olduğunu, diğer taraf Selahaddin'in hanımı ve oğulları- nın isimlerinden hareketle ailenin Türk olduğunu nazara verir. Açık- tır ki ortada Türk-Kürt evliliği ile oluşmuş bir aile vardır. Bruinessen; şu değerlendirmeyi yapar: "O bir aşiret reisi değildi, gücünü aşiret kökeninden değil, Halep'in bağımsız Atabek'i (valisi) tarafından general olarak atanma- sıyla, askerî yetenekleriyle, Kürdistan'da değil Tekrit'te kazanmıştı (Irak'ın Arap bölgesi). Ordusunu oluşturan aşiret birlikleri Türklerin yönetiminde olan Kürt ve Türklerden oluşuyordu, bu iki grup arasında sık sık çatışma- lar meydana geliyordu. Bu nedenle Selahaddin, Kürt kimliğini vurgulayarak adamlarının bir kısmını uzaklaştırmak istemedi. Dolayısıyla, Eyyübî hane- danlığı bir Kürt hanedanlığından çok, bir İslam hanedanlığıydı."⁵

Tarihi bu gün sahip olduğumuz dünya görüşüne göre yapılandırmak yerine, kendi şartları içerisinde, kendi doğruları ile kabul etmek gerekir. Türkler, Araplar ve Kürtler için en güçlü bağ İslamiyet'tir. Bu bağ onla- rı farklı organizasyonlarda bir arada tutmayı hep başarmıştır.

5 Bruncissen, s.161

Selçukluların Anadolu serüveni başladıktan sonra birçoğu Türkler tarafından kurulan beylikler, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde kurulmuştur. Erzurum ve çevresinde Saltukoğulları, (1071 – 1202) Erzincan ve çevresinde Mengücekoğulları (1071 – 1300), Bitlis'te Kurulan Dilmaçoğulları (1085 – 1394) Van ve çevresinde kurulan Ahlat-Şahları (1100 – 1207), Mardin ve çevresinde Kurulan Artukoğulları (1091 – 1409) bunlardan bazılarıdır. Bütün bu atabeylikler içerisinde Kürt bölgeleri ocaklık ve yurtluk olarak Kürt beylerinin idaresinde atabeylere tabi olarak idare edilmekteydi.⁶

Beylikler döneminde XIV. yy. başından itibaren Kürt bölgelerinde kurulan iki büyük Türkmen devleti, Karakoyunlular ve Akkoyunlular'ı da hatırlayacak olursak Osmanlılara gelene kadar Kürtler ve Türklerin asırlarca içi içe yaşadıkları, bazı Kürt aşiretlerinin Türkleştikleri gibi, yine birtakım Türk aşiretlerinin Kürtleştikleri kendiliğinden anlaşılır.

Kürt aşiretlerinin bir kısmının Arap kökenli olduğu yine inkârı mümkün olmayan bir durumdur. Arapçada Türk ve Etrak'ta olduğu gibi Kürt ve Ekrad kelimesi vardır. Ekrad kelimesi Osmanlı şer'îye sicillerinde olduğu gibi konargöçer aşiretleri ifade etmek için de kullanılmaktadır.

Bazı Arap kaynakları Kürtlerin Doğu Anadolu'da yerleşip kalan Arap kabilelerinden meydana geldiğini ileri sürerler. Söz gelimi Arap tarihçisi Mesudî, Vaifoğlu, Bekiroğlu, Neziroğlu, Muadoğlu, adını verdiği göçebe Arap kabilelerinin (Ekrad taifesinin) şehirlerde oturan Farslara komşuluk ettiklerini, zamanla ana dilleri ve şiveleri Arapçayı unuttuklarını, “barbar” yani “Acemi” olduklarını kaydetmektedir.⁷

V. Minorsky, Kürtlerin önemli bir kolu olan Milânların Arabistan'dan, Zılanların ise İran'dan geldiklerini iddia eder. Arap soyundan olma konusu birçok aşirette benimsenmiş görünmektedir. Cezîre Kürt beyleri, Emevîlerden geldiklerini ve kök atalarının Halid b. Velid olduğuna inanır. Aynı şekilde Süleymanî beyleri de Emevîlerden geldikleri ileri sürer. Mirdasî, Çemişkezek ve Hakkâri beyleri ise Abbasîlerin kendilerinin ataları olduğu inancındadır. Soranîler de bir Arap çobanın

6 Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Beylikleri*, İstanbul 1980, s. 5-115

7 Mesudî, *Muruc'üz-Zehap* -932; Messoud Fany, *La Nation Kurde et son Evolution Sociale*, Paris 1933, s. 21-22; zkr. Abdülhaluk M. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara 1994, s. 27

Kürt gençlerini yerel kıyafetleri ve kendilerinin
bir parçası saydıkları silahları ile gösteren bir
gravür Kürdîsh Book Bank Sara.1885;

neslinden geldiklerini inanmaktadır. Bûrhân-ı Kâfî'ya göre Ekrad tafesi Arap menşeli olup, Yemen'den sürülen Mousemma, Amîr ve Muzaika'nın çocuklarıdır.⁸

Yukarıdaki bilgilerin hiçbiri yabana atılamaz. Kürt toplumu içerisinde mühim bir yeri olan Seyyidlerin varlığı bunun bir delilidir. İleride adından sıkça söz edilecek olan Şeyh Ubeydullah ve oğlu Seyyid Abdülkadir gibi doğrudan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nesline bağlı olan birçok aile vardır.

Türkler ve Araplarla ilgili olarak yapılan tespitler aynı oranda Farslar için de geçerlidir. Kürt aşiretlerinin önemli bir kısmı Fars kökenlidir. Bunun ayrıntılarına girmeden Bruneissen'den yapacağımız alıntı ile yetinelim: *"Büyük olasılıkla, bugünkü Kürt halkına en büyük genetik katkısı İran'dan göçenler yapmışlardır. Bunlar "Medler ve Persler" olarak bilinirler. Kafkasya ile Hazar Denizi arasında kalan dar geçitlerden, MÖ. İkinci bin yılın son çeyreğinde güneye hareket edip, Batı İran'a yerleşmişlerdir."*⁹

Kültürel, coğrafi ve tarihî birliğin yanında, yakın ekonomik ilişkiler ve her şeyden önemlisi İslamiyet, bu farklı aşiretleri çok parçalı da olsa kendine has dili, kültürü ve hayat anlayışı olan bir toplum yapmıştır.

Türklerle Kürtlerin varlık sahnesindeki ortak yolculuğu zaman zaman bazı olumsuz örneklerle rastlansa da birbiri ile karışıp kaynaşarak devam etmektedir. Azerbaycan Kürtleri ile ilgili bir tespit bu noktadan önemlidir: *"Azerbaycan'da Fars asıllı etnik gruplardan sayılan Kürtler, ülkenin Kelbecer, Laçın, Gubadlı ve Zengilan bölgelerinde yaşamaktaydılar. 1926 yılında nüfusu 26.000 civarında olan bu grubun sayısı, Stalin zamanındaki sürgün ile azalmıştır. Karabağ olayları yüzünden göç ederek Azerbaycan'ın dört bir tarafına yayılan Kürtler bugün tahminen 13.000 civarındadır. Azerbaycan Kürtleri kendi dil ve kültürlerini tamamen kaybetmiş ve Azerbaycan Türklerinin kültürünü benimsemiş durumdadırlar."*¹⁰

Anadolu'nun birçok aşireti içerisinde bu gelişmenin tam tersine olaylara rastlamak her zaman mümkündür. Kökenleri her ne olursa olsun İslam coğrafyasının ortasında dili, töresi, gelenekleri ve karakterleri

8 M. Fany. S, 115-116 ; zkr. Çay, s. 27

9 Bruneissen, s.160

10 Rasim Musabeyov, "Azerbaycan'daki Etnik Azınlıklar", Avrupa Dosyası, VII, 1(2001), s.177

farklı olan bir Kürt toplumu vardır. Bu toplum İslam tarihi boyunca Türklerle kader birliği edegelmıştır. Bu çalışmada bu birlikteliğin tarihî serüveni anlatılırken İslam Milletinden olmanın Müslüman fertlere yüklediği sorumluluklara dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Kürtler Tarih Alanında

İslam orduları Kürtlerle karşılaşmadan önce Kürtler, Farslarla (Persler) birlikte Zerdüştlüğe inanıyor, Doğu'da İran Sasanî Devleti, Batı'da ise Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşıyorlardı. Bizanslılarla İranlılar arasında yüzlerce yıldır devam eden savaşlar sebebiyle bu iki güç arasındaki sınırlar devamlı olarak değişmekteydi. Çoğu kez Fırat Nehri olarak belirlenen sınır, bazı dönemler Dicle Nehri, bazen de Fırat ile Dicle Nehirleri arasındaki Nusaybin şehri oluyordu.

İslam tarihi, Sahabe ordularının Urfa-Cezire bölgesine gelmesi ile birlikte Kürtlerden bahseder. Bu cümleden olarak, 637 yılında, Sa'd b. Vakkas'ın Musul seferinde, bölgedeki Kürtlerin oturdukları bazı bölgeler Müslümanların eline geçmiştir. Bu olay, Arapların Kürtlerle ilk temasını teşkil etmiştir. Bu karşılaşmanın ardından İslam orduları bölgenin fethine devam etmiş, Mezopotamya fatihi İyaz b. Ganem, 639-640'da yaptığı bir akınla Bitlis'e kadar ilerlemiş, burayı ele geçirmiştir. Kürtler bu ilk akınlara şiddetle direnmiştir.

643 yılında Sariye'nin ordusu Dara şehrini kuşatmış, şehrin Kürt halkı Farslardan yardım istemiştir. İki ateş arasında kalan sahabe ordusu çok sayıda kayıp vermiştir. Hz. Ömer'in Medine'de hutbe okuduğu esnada, Dara'da bulunan orduya "Ya Sariye cebelen cebelen!" diye nida ederek, İslam askerine dağa çekilme emrini vermesi bu savaşla ilgilidir.¹¹

640 yılından Selçukluların bölgeye hâkim olduğu 1071 tarihine kadar Emevî ve Abbasî yönetiminde kalan Kürt bölgelerinde zaman zaman isyanlar devam etmişse de bölge kısa zaman içinde tekrar itaat altına alınmıştır.

Selçuklular devrinde küçük Kürt beyliklerinin bir kısmı ortadan kaldırılmış, yerlerini Türkler almıştır. Ancak Selçuklular, Kürtlerin oturdukları bölgelere yerleşmemiş, doğrudan Anadolu'nun verimli ve zengin

11 Ramazan Balcı, *En Sevgilinin Dostları*, (Ravzatü'l- Ahabab), İstanbul 2005, s.

yerlerine yönelmiş, Ege ve Akdeniz kıyılarına inmişlerdir. Büyük Sultan Melikşah, 28 Şubat 1087'de Urfa'yı aldıktan sonra Antakya'yı işgal etmiş ve süratle Süveydiye'ye inerek Akdeniz'e ulaşmıştır. Akdeniz'in engin görünüşü karşısında vecde gelerek atını denize sürmüş, mağlubiyet acısı görmemiş kılıcını üç defa denize daldırmış, iki rekât namaz kılmış, Allah'a şükretmiştir.¹²

Abbasî Hilafeti Emrinde Türklerin ve Kürtlerin Ortak Geçmişi

Sahabe ordularının İslam topraklarının son hududu olarak gördükleri Ceyhun Nehri'nin ötesi, "Türk Hakan"ın ülkesiydi. Türkler, daha Hz. Osman'ın oğlu Said b. Osman'ın 673 yılında yaptığı seferde İslamiyet ile karşılaşmış oldu. Semerkand'a hücum eden Said b. Osman, esir aldığı otuz bin Türk askeriyle Merv'e döndü.¹³ Buhara ve Semerkand'ın fethine kadar geçen sürede gerek esir düşerek, gerekse savaş ganimeti olarak çok sayıda Türk, İslam devleti hizmetine girmiş, özellikle orduda istihdam edilmişlerdi. Söz gelimi Ubeydullah b. Ziyad, 673 yılında Buhara Melikesi Hatun'la yaptığı anlaşma sonucu, Buharalı yüzlerce Türk gencini savaş ganimeti olarak alıp yanında götürmüş, onları Basra'da, Buharalılar Mahallesi'ne yerleştirmişti

Bu ilk temaslardan sonra uzun bir tanışma dönemi geçecekti. Türklerin Sünnî İslam geleneğini takip etmesi, herhâlde ilk temasların şekline bağlıydı.

İslam devletinin daha kuruluşunda ortaya çıkan Emevî - Abbasî rekabeti sonraki bütün olayları etkileme gücüne sahipti. Emevîlerin 80 yıl süren hâkimiyetleri döneminde Arap ırkçılığını ön plana çıkarmaları ve sair milletlere bir nevi köle nazarıyla bakmaları, rakip aile olan Abbasî davetçilerini İslam'a yeni giren kavimlere yöneltti. Nitekim 750 yılında Abbasî İmamı İbrahim'in fedaisi Türk ya da İranlı olduğu iddia edilen Ebu Müslim'in örgütlediği Horasan, Taharistan, Buhara ve Harzem gibi halkının büyük bir çoğunluğu Türk olan yerlerin isyanı sonrasında Emevî saltanatı yıkıldı.

12 Nazmi Sevgen Doğu'da Kürt Sorunu, İstanbul 2003 , s. 16

13 Belazurî, Fütuh s. 508; zkr. Ekrem Pamukçu, Abbasilerin İlk Döneminde Siyasi, Askerî ve Kültürel Alanlarda Türkler, Ankara Üniv. Doktora Tezi, s. 36

Abbasî devletinin güçlü halifelerinden olan Ebu Cafer el-Mansur (136/754) döneminden itibaren Türklerin Abbasîler yanındaki değeri gün geçtikçe arttı.¹⁴

Abbasîler Emevîlerden ayrı olarak Şiiilerle de mücadele etmek zorundaydı. Bu zorluk başlangıçta Mutezile itikadını takip eden halifeleri Sünnî akideye yaklaştıracak ve Ehl-i sünnet itikadı, hilafet makamının resmî koruması altına alınacaktı.

Türkler İslam tarihinde güçlü bir şekilde yerini alırken Abbasî hilafeti eski gücünü kaybetmeye başlamıştı. Söz gelimi Selçuklular Horasan'a geldiklerinde, Abbasî hilafeti Şiiilerin baskısı altındaydı. Deylemli Büveyhîler 954 – 1055 yılları arasında Bağdat merkezli olmak üzere Irak'ı ele geçirmişti. Halife Müstekfî'nin gözlerini oymuşlar, sarayını yağmalamışlar, Şii mezhebinin bayram ve matemlerini şehrin sokaklarında kutlamaya başlamışlardı. Bağdat'ta hâkimiyetin sembolü olan Cuma hutbesi Fatımîlerin Mısır'daki halifesi el-Mustansır adına okutulmaktaydı. Abbasî Halifesi, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'i Bağdat'a çağırdı. Büveyhileri dağıtan Tuğrul Bey, (1055) Doğu'nun ve Batı'nın hâkimi olarak halife tarafından hükümdar tayin edildi.¹⁵

İslam dünyasında otoritenin kaynağı ve meşru sayılması Sünnî Müslümanlar için, Halifelîğe bağlılıktı. İslam tarihi boyunca her hükümdar veya bey, otoritesine meşruiyet kazandırmak için, halifeye başvurur, adının hutbelerde okutulması ve kendisine “saltanat senedi” verilmesini isterdi.

Selçuklular döneminde politik ve askerî güçlerini büyük oranda kaybetmelerine rağmen Abbasî halifeleri, Müslümanların büyük çoğunluğu için dini lider olma özelliklerini korumaktaydı. Gerçekten, maddî açıdan çok güçlü hükümdarlar bile, bir ‘saltanat ahdi’ elde edebilmek ve “şahane” bir unvan alabilmek için onlara başvurmak zorunda kalırlardı. Gerek büyük Türk hakanları gerekse Türk, Arap ve Kürt beylikleri için bu kaide Moğolların Bağdat'taki Abbasî hilafetini yıkmasına kadar devam etti.

14 Pamukçu, s. 37 vd.

15 İbrahim Kafesoğlu, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Dünya tarihindeki Rolü”, V. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1960, s. 273

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, hükümdarlığını hukukî açıdan geçerli kılmak için Abbasî Halifesi el-Kaim Biemrillah'a bir mektupla başvurmuş ve kendisine saltanat senedi ve hilat gönderilmesini istemişti. Buna göre Sultan Melikşah başında bulunduğu Selçuklu Devletini, Abbasî Halifeliği adına yönetecek; Abbasî Halifeliği, Selçuklu sultanını, İslam hükümdarı olarak tanıyacaktı. Halife, 22 Ekim 1073'te saltanat sancağını ve hilatleri Rey'e gönderdi.

Sultan Melikşah, 1087 yılında Bağdat'ı ziyaret etmiş bizzat halifeye bağlılığını bildirmişti. Halife tarafından kabul edilmek için iki ayı aşkın bir zaman bekledi. Bağdat ve çevresinde av partileri düzenledi, şehitlikleri ve diğer bazı önemli şahsiyetlerin mezarlarını ziyaret etti. Bağdat'ı ilk ziyaret eden Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey de bir hayli bekledikten sonra Halife ile görüşebilmişti. 24 Nisan 1087 Cumartesi günü Muktedi Biemrillah, Sultan Melikşah'ı huzuruna kabul etti. Melikşah'a yedi ayrı hilat giydirildi, başına taç konuldu, boynuna gerdanlık, kollarına bilezikler takıldı. Halife'nin huzuruna döndüğünde tahtın önünde defalarca yer öptü. Sultanla Halife arasında bir bölme vardı. Bu bölmenin penceresinden Halife'nin elini öpmek için izin istedi. Fakat Halife, ona elini uzatmayarak; Halifelik mührü olan yüzüğünü verdi. Melikşah bir saygı ifadesi olarak yüzüğü öpüp gözlerinin üstüne koydu.¹⁶

Bu bağlılığın Türk tarihi açısından sanıldandan daha mühim bir manası vardı. Şii-Sünnî rekabeti, ilk dönemden itibaren İslam tarihi üzerinde her zaman belirleyici bir rol oynamıştı. Büyük Selçuklu devleti güçlü bir şekilde ortaya çıktığı dönemde Şî'î Fatımî Halifeliği, Mısır ve Filistin bölgesini ele geçirmişti.¹⁷

Her iki halifelik Müslüman emirler ve sultanlar üzerinde bir nevi nüfuz yarışı yapıyordu. 1074'te Abbasî Halifesi el-Kaim'in ölümü üzerine Fatımî Halifesi el-Mustansır Billah, Mekke Şerifine (Ebu Haşim) bir

16 İbnül-Esir, X 157; İb'nül-Cevzi Miratü'z-Zaman Fi Tarihil-Ayan, zkr. Abdullah Acar, Sultan Melikşah Döneminde Büyük Selçuklu-Abbasi İlişkileri, Ankara Ün. Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1990, s. 54 vd

17 Fatımî Halifeliği, Yemenli Ebu Abdullah eş-Şii'nin çalışmaları sonucunda, Kuzey Suriye'den gelen Ubeydullah'ın Kayrevan'da 797/909 tarihinde Mehdiliğini ilan etmesiyle kuruldu. 385/969 da Mısır, Suriye ve Hicaz'ı Abbasilerden alan Fatımîler, 451/1059 yılında da Bağdat'a girdiler. Şiiilerin yedinci İmamı İsmail ile Hz. Fatıma'ya bağlı olduklarını ileri sürdüler. Altmış yıla yakın halifelik yapan el-Mustansır'ın ölümü (1094) üzerine İsmailiye hareketi bölündü. Fatimi Devleti 567/1171 de Salahaddin Ey-yubi tarafından yıkıldı.

*Yerel kıyafetleriyle (soldan sağa) Diyarbakırlı Hristiyan, Diyarbakırlı ve Palulu Müslüman Kürd,
Kong. Küt. Arş.*

miktar para ve kıymetli hediyelerle birlikte bir mektup göndermiş, “*Sen el-Kaim Biemrillah ve Alpaslan’a söz vermiştin şimdi ikisi de öldüğüne göre hutbeyi bizim adımıza okutmalısın.*” demişti. Şerif, halkın baskısı karşısında Mısır halifesi adına hutbe okutmaya başladı. Zemzem kuyusu üzerinde bulunan el-Kaim ve Alparslan’ın adlarının yazılı bulunduğu levha kaldırıldı. Bu tür hareketlerin sembolik de olsa büyük önemi vardı.

Selçuklu sultanları gerek Fatımîlere karşı, gerekse hilafetin varlığına yönelen diğer tehlikelere karşı Abbasîleri korudu. Söz gelimi Melikşah, Abbasî Halifelerinin başına dert olan Karmatiler'i ortadan kaldırmak için Hulvan (Luristan) valisi Artuk Bey'i görevlendirmişti Artuk Bey, el-Ahsa'da yapılan savaşta Karmatî tehlikesini tamamen ortadan kaldırdı.¹⁸

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan, Mısır üzerine bir sefer yapmak istemiş ancak ömrü vefa etmemişti. Alparslan'ın yerine Selçuklu tahtına geçen 18 yaşındaki Melikşah, babasının Fatımîler'e karşı tasarladığı seferi gerçekleştirdi. Bu maksatla gönderdiği Atsız komutasındaki Türkmen kuvvetleri, 463 /1071 başlarında Kudüs'ü Fatımîler'den geri aldı. Şam'ı ele geçirmekle yetinmeyen Atsız, Kahire'yi de alarak Fatımî Devleti'ne son darbeyi vurmak istedi. Bu sebeple Türkmen, Kürt ve Araplardan oluşan 20.000 kişilik bir ordu ile 469/1077 başlarında Kahire'ye hareket etti.

Atsız'ın üzerlerine gelmekte olduğu haberini alan Kahire halkı Fatımî Halifelik Sarayı önünde toplanarak ağlamaya ve Halife'ye yalvarıp yalvarmaya başladı. Halife el- Mustansır halkına; *"Ne ağlayıp duruyorsunuz ben de sizin gibi biriyim, gidin camilere kapanın. Allah'a ibadet edin. O'na yalvarın. Namaz kılın, oruç tutun. İçki ve benzeri kötülüklerle engel olun. Belki bu şekilde Allah beni ve sizleri bağışlar ve bizi bu durumdan kurtarır."*

"Ben Allah'ın bize zafer vereceğinden ümitliyim. Çünkü elimizde bulunan bazı eski kitaplarda bu ülkeye doğrudan gelinemeyeceği, gelenlerin helak olacağı yazılıdır." diyerek moral verdi. Şehrin savunulması için her türlü tedbir alındı. Öyle ki Kahire'den geçmekte olan 3.000 kişilik bir hacı kafilesini. *"Bu düşmanı başımızdan savmak Hac'dan daha hayırlıdır."* denilerek orduya katıldı.

18 18. yy'ın sonlarında ortaya çıkan ve adını Hamdan Karmat'tan aldığı ileri sürülen Karmatiler (Karamita) özellikle Mehdilik inancını ön plana çıkaran aşırı Şii bir topluluktur. Karmatiler'in Irak'taki çiftçi ayaklanmalarının geride bıraktığı zemin üzerinde Sasanî İran'ındaki Mazdek gibi sosyalist/komünist bir dünya görüşünü egemen kılmaya çalıştıkları ileri sürülmüştür.

Önceleri İsmailiye Devleti- (Fatimiler) ile işbirliği içinde olan Karmatilik hareketi, bir süre sonra bölünmüştür. Karmatiler'in yeraltındaki liderleri tarafından görevlendirildiği iddia edilen Ebu Said Hasan b. Behram 894 yılında el-Ahsa'da, yüz elli yıl ayakta kalabilen ve ilk Müslüman laik cumhuriyet olarak da gösterilen bir devlet kurmayı başarmıştır. Bu süre içinde Karmatiler'in gözcü batan en büyük eylemi 930'da Mekke'ye saldırımları ve Hacer-i Esved'i alarak ülkelerine götürmeleri olmuştur.

Atsız, Kahire yakınlarında elli gün kadar kaldıktan sonra Fatımî ordusu ile karşılaştı. Yapılan savaşta büyük bir bozguna uğradı. Yanındaki bir grup askerle Filistin'e doğru çekilmek zorunda kaldı. Dönüş yolunda bütün kentlerde saldırıya uğramış, büyük kayıplar vermişti. Öyle ki Şam'a ulaştığında yanında sadece bir manga asker kalmıştı.¹⁹

Melikşah'ın oğlu Sencer bir ara kendisine kırılan halifeye gönderdiği mektupta Selçuklu soyunda Abbasî halifelerine bağlılığın bir aile terbiyesi olduğunu açıklarken kullandığı ifadelerin ayrı bir önemi vardır: “Sencer Müslümanlar ve bütün reaya hakkında iyilik düşünmüştür. Kendini her türlü kötü düşüncelerden arındırmış, zalimlerin ve firavınların tatbik ettikleri kaidelerden uzaklaşmıştır. Kendini günahkâr, zayıf bir köle bilmiştir. Yaşadığı müddetçe seleflerinin gittiği yolu takip etmiş, Abbasî hanedanına saygı ve bağlılığı vâcib bilmiş, bu telkinle büyümüş ve terbiye almıştır. Bu hanedana karşı dostluk ve muhabbet onun kan ve etiyle karışmıştır.”²⁰

Kullanılan dil, bir parça siyasî de olsa tarihî bir gerçeği ifade ettiği kesindir. “İnsanlar meliklerin dini üzere yaşarlar.” kaidesi gereğince İslamiyet'e giren büyük toplulukların Türk hakanlara tabi olarak ekseriyetle Sünnî akideye bağlandıkları anlaşılmaktadır.

Mervanîler²¹

Kürtlerin siyasi tarihleri kadar Sünnî- Şafii İslam itikadını kazanmaları da önemlidir. Kürtler, Abbasî halifeleri ile geliştirdikleri iyi ilişkiler

19 Abdurrahman Acar, Sultan Melikşah Döneminde Büyük Selçuklu-Abbasi İlişkileri, Ankara Üniv., Yüksek Lisans Tezi. s. 42

20 Hüseyin Kayhan, Sultan Mesud Devri Irak Selçukluları Tarihi (529-547/1134-1152), Marmara Üniv., Doktora Tezi, s. 47

21 B.Nikitin de “Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme” adlı eserinde Mervanoğulları hakkında: “Reislerinin Kürt kökenli oluşu dışında, bunların tarihinin o devirdeki diğer bir sürü Müslüman prensliğin tarihinden hiçbir farkı yoktur. Bunlarda özgül bir Kürt niteliği aramak boşuna olur.” demektedir (Çev: H. Demirhan-C. Süreyya, İstanbul 1991, s. 321). Aynı şekilde “Tarih-i Kürd ve Kürdistan” adlı eserin yazarı Mehmet Emin Zeki: “O günlerde Araplarla ilişkilerin ve Arap kültürünün etkisi ile Kürt adlarının da Arap tamlamaları biçiminde kullanıldığını” belirtir. (s.69, İstanbul 1977.) Arap kültürü içinde yaşayan ve Arapça konuşan bu devleti C. Cahen, muasırları olan Arap Ukayl ve Mirdasoğulları ile aynı kefeye koyar. Ayrıca Mervanoğullarını Sünnî, kentli ve tarımla, madencilikle, endüstrisiyle zengin bir ülkenin hükümdarları olarak tanımlar. Arap coğrafyacıları tarafından ez-Zevzân tabir edilen ve Hakkâri dağları ile Musul'un iki günlük uzağından başlayan bölgede birçok Kürt kabilesinin yaşadığını İslâm kaynakları kaydetmektedir. Buradaki kabilelerin büyük çoğunluğu kendilerini Arap kabul ettikleri gibi, İran'da göçebe olarak yaşayan Kürtlerden farklı oldukları V. Minorsky tarafından ifade edilmektedir (Abdurrahim Tufantoz, Mervanoğulları (380/990-478/1085), Marmara Üniv. Doktora Tezi, İstanbul 1994, s. 21)

sayesinde Sünnîleşmiş, Mervanoğulları ve Eyyübî Devleti zamanında bu mezhebi benimsemişlerdi. Selçuklu Türklerinin, Şii karakterli Irak Oğuzları ve Azerbaycan Türkmenlerinin aksine Sünnî mezhebe bağlanmaları, Kürtlere yakınlık göstermelerine yol açmıştı.

Gerek ailenin gerekse Kürt toplumunu oluşturan kabilelerin bu dönemde bölgeye geldiğini ileri süren bazı araştırmalar, Mervanî beyliğini Kürt beyliği olarak tanımlar. Mervanoğulları, Silvan merkez olmak üzere, Diyarbakır ve çevresinde yüzyıl kadar hüküm süren Sünnî bir İslâm emirliğiydi. İslâmiyet'ten önce yerleşen Arap Rebi'a, Mudar ve Bekir kabilelerinden dolayı üç bölgeye ayrılan el-Cezîre, İslâmiyet'ten sonra Diyarrebi'a, Diyarmudar, Diyarbakır adıyla anılır oldu. Diyarbekir'in merkezi Amid'den başka; Hasankeyf, Silvan, Siirt, Hizan, Hani, Erzen, Bitlis, Hettah ve Mardin, Cezire bölgesinin en önemli şehirleriydi.

Bu hanedanın temellerini Bâd lâkaplı Ebû Şucâ Abdullah Hüseyin attı.

Önceleri çobanlık yaparak geçimini temin eden Bâd, Diyarbakır sınırlarında Bizans'a karşı girişilen gazalara da katılıyordu. Bad, Büveyhoğulları'na isyan edip Hizan-Maden arasındaki Behismi (Behisni) dağlarına çıkmış ve eşkıyalığa başlamıştı. Bu arada birkaç kez Diyarbakır bölgesine saldıran yağmalarda bulundu. Daha sonra Diyarbakır sınırlarına yerleşen Bâd, (366-370/976-980) Bizans'ın iç işlerinde çıkan karışıklıklardan yararlanarak Erciş, Ahlat, Malazgirt'i ele geçirip Muş'u yağmaladı.

Diyarbakır ve Diyarrebia'daki nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Arap kabileleri, Büveyhoğulları tahtında yaşanmakta olan kriz sebebiyle Bâd'ı desteklemeye başladı. Böylece bölge halkı, yönetimlerinden hoşlanmadıkları Büveyhoğullarına karşı cephe aldı ve Bâd'ı yaşadıkları şehirlerin yönetimine davet ettiler.

Mervanoğulları, Bâd'ın yeğeni Ebû Ali Hasan b Mervan'ın ismini aldı. (380/990) Bölgede tesirini artıran beylik, zamanla kendini hilafet merkezleri ile büyük sultanlıklara kabul ettirdi.

Ebû Nasr Ahmed, (403/1013) zamanında Amid dışında bütün Diyarbekir, Mervanoğullarına bağlı hâle gelmişti. Ebû Nasr, başta Abbasî halifesi olmak üzere, Irak Büveyhoğulları hâkimi Bahaüddeve ve çevre

hükümetlere mektuplar gönderdi. Kurban bayramından üç gün önce (7 Zilhicce 430 /19 Haziran 1013) Abbasî Halifesi el-Kadir Billâh ve Irak'ta Büveyhoğulları tahtına çıkmış olan Sultanüddeve'nin elçileri birlikte geldi. Çeşitli armağanlarla birlikte, bütün Diyarbekir'in Ebû Nasr'a ait olduğunu gösteren bir menşur da getirmişlerdi. Ayrıca Abbasî halifesi ona; "Nasruddevle" unvanını verdi. Halifenin verdiği Nasruddevle unvanı bundan sonra Ebû Nasr'ın gerçek adını unutturacak kadar meşhur oldu. Halife ayrıca kaftan, ferace, cübbe, siyah sarık, işlemeli iki altın bilezik ve altın eyerli at olmak üzere yedi parça hediye göndermişti.

Nasruddevle'nin halife tarafından gönderilen hil'atleri giydiği günün akşamında, Fatımî Halifesi el-Hakim Billâh'ın elçisi de birçok armağanla ve "İzzüddeve" lakabıyla geldi. Aynı gün Bizans İmparatoru Basil'in elçisi, çok sayıda hediye at ve deveyle şehre girmişti. Bayramın dördüncü günü (25 Haziran 1013) Nasruddevle bayramlaşmak için tahta oturduğunda sağına Abbasî halifesi ile Büveyhoğulları elçisini, soluna da Fatımî ve Bizans imparatorunun elçilerini oturttu. Emîr, gönderilen yazıları halkın ve elçilerin huzurunda okutup getirilen hil'atleri giydi.²²

Bir süre Şîî Büveyhoğullarına tabi olarak varlığını sürdüren Nasruddevle b. Mervan, 1049-1050 yıllarında, Selçuklu Devleti'nin himayesine girdi. Tuğrul Bey'in isteği üzerine Diyarbekir'de hutbeyi Selçukoğulları adına okutmaya başladı. Irak Oğuzlarının Diyarbekir'i yağmalamaları sırasında, Tuğrul Bey'in manevî desteğini elde eden Nasruddevle, bu kez de kendisi gibi Sünnî bir Müslüman olan Selçuklu sultanının himayesi altında yer almış oldu. 478/1085 yılında Diyarbakır kalelerinin tamamı Selçuklular eline geçtiği için Mervânoğulları beyliği yıkılmış oldu.²³

Mervanoğulları siyasî sonuçlarından çok bölgenin nüfus yapısının oluşmasında etkili oldu. Kürtlerin Sünnî Şafii mezhebine girişleri, Abbasî halifesi El-Mütevekkil Biemrillah ile başlayan Sünnileşme dönemine rastlar. *'Bu sırada yeni kurulan Kürt Mervanî Hanedanının yükselişe geçmesi ve Abbasîlerle birlikte hareket etmesi ile bölge, Sünnî-Şafîî bir karaktere büründü. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in, Abbasî halifesini Fâtımî Devleti yanlısı Şîî Büveyhilere karşı korumak için Bağdat'a yaptığı sefere,*

22 Tufantoz, s. 38

23 Tufantoz,s.40

Mervaniler tarafından verilen Kürt askerleri de katılmıştı. Selçuklularla Kürtler arasındaki birliktelik böylece başlamış oldu. Malazgirt Savaşı'nda (1071) Mervanî Emiri Nizameddin'in Alparslan'a on bin civarında asker vermesi bu yakınlaşmanın eseri idi.

Kürtler arasında Abbasi hilâfetine bağlılık bu dönemde yerleşti. İslam fetihleriyle birlikte Cezire bölgesine yerleşen Beni Bekir, Beni Tagrib, Beni Temim, Beni Kays, Beni Bedîr gibi Arap aşiretleri, büyük Arap kolonilerini oluşturmuştu. Siirt, Mardin, Tillo, Hasankeyf, Sason gibi belirli şehir ve kasaba merkezleri hariç kırsaldaki bütün Arap aşiretleri ile Diyarbakır'ın güneyinden başlayarak, Batman'a, Midyat'a kadar olan bölgelerde çok sayıda Arap nüfus, zaman içerisinde Kürtleşti. Mervanî Hanedanının Kürtçe konuşması bölgede Kürtçenin yerleşmesi ya da Arap aşiretlerin Kürtleşmesi üzerinde etkili oldu. Kürt Mir aileleri kendilerini daima Abbasi soyundan bir kola nispet ederdi. Başta Hakkâri beyleri ile Bitlisli Şerephanlar olmak üzere çok sayıda Kürt ailesi bu iddiayı devam ettirmektedir.²⁴

Kürtlerin Sünnî- Şafii karakterini belirginleştiren ikinci önemli siyasi olay Eyyübî Devleti'nin kurulması oldu. (1174-1250). Selahaddin Eyyübî, Mısır'da Abbasi Halifesi'ne rakip olan Şii-İsmailî Fatimî Devleti'ni ortadan kaldırmış, Abbasi Halifesi adına hutbe okutmuştu.

Selçuklu döneminde Türkler ve Kürtlerin Abbasi halifeliğini koruma noktasındaki birliktelikleri bu tarihten 250 yıl sonra ortaya çıkacak olan Safevî – Osmanlı, Şii-Sünnî ihtilafında da benzer şekilde bir ittifak yol açacaktı.

Bölgedeki Kürt beylikleri 1200 – 1596 tarihlerinde, Cizre, Şırnak, Mardin ve Siirt illerinde Cizre Kürt Beyliği; 1220 – 1670 tarihleri arasında Bitlis yöresinde Şeref Han Beyliği; 1450 – 1600 yılları arasında, Van'dan Hakkâri'ye kadar olan aşiretleri yöneten, Hakkâri Beylikleri yarı bağımsız karakterlerini uzun süre korudu.

Bu beylikler 1256 – 1344 tarihleri arasında, merkezi Tebriz'de olan Moğol asıllı İlhanlılar; 1336 – 1411 yıllarında merkezi Diyarbakır olan İlhanlı Hanedanından Celâyirîler; 1365 – 1467 tarihleri arasında Türk boylarından Karakoyunlular, 1467 – 1502 yılları arasında Diyarbakır'ı başkent yapan Akkoyunluların idaresi altına girmişti.

²⁴ Müfid Yüksel, http://www.dunyabulteni.net/news_detail.php?id=89229

24 Ocak 1915 tarihli *The New York Times* gazetesinde yer alan bu fotoğrafın alt yazısında "Kafkaslar'da Ruslara karşı çarpışan Türk ordusu içindeki Kürt süvarileri" ifadesi yer alır.

Karakoyunlular Kürt Beyleri ile iyi geçinirken, Akkoyunlular çok şiddetli hareketlerde bulunmuş, ileri gelen Kürt beylerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Otlukbeli Savaşı'nda (1473) Fatih Sultan Mehmed'e mağlup olan Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan, başkentini Tebriz'e nakletmiş; çekilirken Anadolu'da bulunan birçok Türkmen boy ve oymaklarını da İran'a götürmüştür. Bu durum, Doğu Anadolu'da Türkmenlerin zayıflamasına ve Kürt beyliklerinin güçlenmesine yol açmış ve bölgenin etnik yapısında Kürtler lehine bir değişim olmuştur.²⁵

Beylikler döneminin hâkimiyet anlayışı, bilinen manasıyla tam bir bağımsızlık değildir. Yerli aşiret liderleri ve güçlü beyler gerek tayin yoluyla gerekse pazu kuvveti ile hâkimiyetlerini tanıttıkları bölgenin meşru yöneticisi olabilmek için öncelikle Abbâsî halifesinin ve Büyük Sultan'ın (ekseriyetle Selçuklu Hakanlarının) onayını almak zorundaydılar. Onların hâkimiyetlerini kabul ederek varlıklarını sürdürebilirlerdi. Bu durum Irak Selçuklu Sultanı Mesud adına basılan sikkelerden de açıkça anlaşılmaktaydı. Bağdat'ta basılan sikkelerde sırasıyla Halife Raşid, Sultan Sancar (Muizzü'd-dünyâ ve'd-dîn es-Sultan Sancar) ve Sultan Mesud'un isimleri (Gıyâsud-dünyâ ve'd-dîn Mesud) yer almıştı.²⁶

25 Tağma Korkmaz, *Etnik Kürt Milliyetçiliğine Dayalı Terörizmin Nedenleri ve Çözüm Öncelikleri*, i İstanbul 2008, s. 30-35

26 Kayhan, s. 44

Osmanlılar Döneminde Kürtler (1299 – 1922):

Doğudan batıya doğru hareket halinde olan Türk aşiretleri uzun bir süre Kürt aşiretleri ile birlikte yaşadı. Bu süre zarfında gerek kurumlarda gerekse ortak hayat alanlarında pek çok kaynaşmanın olması kaçınılmazdı. Söz gelimi daha Orhan Bey zamanında dinî otoritenin başında bir Kürt âlimi vardı.

Orhan bir savaşta alınacak ganimeti Lala Şahin'e verme sözü vermişti. Ele geçen ganimet çok olunca verdiği söze pişman oldu. Ancak Molla Taceddin el-Kürdî, verilmiş bir şeyin geri alınamayacağına hükmettiği için, Orhan sözünden dönemedi. Lala Şahin, Orhan'ın gözünden düşmemek için, bu servetin büyük bir kısmı ile Bursa'da "Lala Şahiniyye" ismiyle anılan medreseyi yaptırdı.²⁷ İlk dönemle ilgili bu türden bilgiler, organize bir birlikteliği göstermez. Kürtlerin Osmanlı idaresine girişleri, beyliğin kuruluşundan yaklaşık iki asır sonra Yavuz'un doğuya yönelmesi ile başlar.

Şah İsmail'in Safevî Devleti

Oğuzların Üçok kolundan olan Akkoyunlular Horasan'dan Fırat Irmağı'na ve Kafkas Dağları'ndan Umman Denizi'ne kadar uzanan topraklarda egemen olmuşlardı. 1340'tan itibaren Diyarbakır üzerinden Anadolu içlerine de akınlar düzenlediler. Sultan Fatih ile yaptığı mücadeleleri kaybeden Uzun Hasan'ın vefatından sonra büyük ölçüde güçlerini kaybettilerse de 1500'lü yıllara kadar Akkoyunlu Türkmenleri bütün İran'a hâkim durumdaydı. 907 (1501) yılında bu hanedanın son padişahı Elvend Mirza, Safevî hanedanı kurucusu Şah İsmail'e yenilince, başkent Tebriz, Şah İsmail'in eline geçti. İlk bakışta, sıradan bir hadise gibi görünen bu gelişme, bir süre sonra bölge tarihini derinden etkileyen gelişmelere sebep olacaktı.

Şah İsmail, taç giyme merasiminden hemen sonra, Şii-îmâmî Mezhebi'ni resmî mezhep ilân etti. Şiî Mezhebi'nin önde gelen liderlerini etrafında topladı. Tamamen dinî gözüken bu girişimler, İran'ın sosyal hayatında, dâhilî ve haricî politikasında çok geçmeden önemli neticeler doğuracaktı. Siyasî açıdan mezhep-ayrılığı, İran'ı diğer komşu

27 Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, (Mümin Çevik), c. I-X, İstanbul 1998. c. 1 s. 119

milletlerden ayırmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da peş peşe fetihler gerçekleştirdiği bir sırada Avrupalı düşmanları, doğuda kendilerine "güçlü bir müttefik" bulmuşlardı. Avrupa'nın kalbine saldıran Osmanlı sultanlarını durdurabilmek için, Akkoyunlu Uzun Hasan zamanında yaptıkları gibi, İran hükümeti ile dostane ilişkiler kurmaya çalıştılar. Venedik, Portekiz ve İspanyol gibi Avrupa milletleri, ticaret ve seyahat yoluyla İran ile karşılıklı ilişkiler başlattı. Bir süre sonra Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi diğer Avrupa ülkeleri de bu kervana katıldılar.

Daha önemlisi Şah İsmail'in İran'da Şii Mezhebi'ni resmî mezhep ilân etmesi, Osmanlı Türkleri ile yine kendileri gibi Sünnî olan Özbek ve Buhara Türkmenlerini ayırmış, Orta Asya ile Anadolu (Küçük Asya)'nın irtibatını kesmişti.²⁸

Safevî hanedanının kurucusu Şah İsmail, mutaassıp bir Şîî gibi çalışmış, Erdebil Türkmen kabileleri, dinî liderler ve Safevî şeyhlerini birleştirmiş, Buhara Türkmenleri ile Horasan ve Herat Özbeklerini kendine bağlamış, Doğu İran'da yeni bir millet meydana getirmişti. Bu çalışmalar sonrasında İran, parçalanma tehlikesini atlatmıştı. Şah bu başarısını Kızılbaş fedailere borçluydu.²⁹

Bölgede Şiileştirme politikalarını şiddetli bir şekilde devam ettiren Şeyh Haydar'ın oğlu Şah İsmail Safevî, Tebriz ve Irak'ı istila ettikten sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde hâkimiyetini pekiştirmeye başladı. İlk önce Musul, Mardin ve Diyarbakır'ı işgal etti. Hâkimiyeti altına aldığı yerlere yeni valiler tayin etti. Şah İsmail, aynı yılın baharında ordusuyla Kayseri sınırından geçerek Elbistan ve Maraş'ı zapt etti. Safevîler karşısında tutunamayan Maraş Emiri Dulkadiroğlu dağlara kaçtı. Şah İsmail, Dulkadiroğulları'na ait bölgeyi yağmaladıktan sonra Azerbaycan'a yöneldi.

Mezhep taassubunun verdiği husumetle Kürtlerin üzerine yürütmesi, Sünnîlere ait türbe, zaviye ve mescitleri yakıp yıkmaları, büyük âlimleri kılıçtan geçirmesi, şehir ve kasabalarını işgal etmesi, Doğu ve Güneydoğu

28 Nejad, s. 17

29 Sasani döneminin 642'de sona ermesinden yaklaşık dokuz yüz yıl geçtikten ve üç yüz yıl yüzlerce saldırıya maruz kaldıktan sonra, İran'ı eski bütünlüğüne kavuşturmayı başaran Şah İsmail, 24 yıl padişahlık ettikten sonra 38 yaşında iken 930/1524 yılında öldü. Nejad, s. 18

bölgesinde büyük nüfuzla sahip Selahaddin-i Eyyübî sülalesinden Hısn-ı Keyf Emiri Melik Halil'i, Bohtan emirlerinden Cizre Emiri Ali'yi ve bunun gibi birçok Kürt beyini yakalayıp hapsedmesi büyük infiale sebep oldu. Kürt bölgelerini tamamen işgal ettiren Şah İsmail, kendine itaat eden Erdelân Beyi Halid Bey'in haricindeki yirmi dört Kürt beyini hapsedip kendi valilerini atadı. Diyarbekir'e Ustacluoğlu Mehmed Bey, Mardin'e kardeşleri Karahan ve Süleyman Beyler tayin edildi. Kürt beylikleri ortadan kalkmışlardı. Abbasî devrinin başlarından beri Sünnî akideye bağlı bulunan ve güçlü bir ulema geleneğine sahip olan Kürtler, Safevîlere karşı direnmek zorunda kalmıştı.³⁰

Yavuz'un Doğu Seferi

Şah İsmail'in Safevî devletini kurmasının üzerinden çok geçmeden Osmanlı saltanatının başına Yavuz Sultan Selim geçti. (1512) Yavuz, Şiilerin Anadolu'daki istila hareketlerinden daha şehzadeligi günlerinde rahatsızdı. Erzincan'ı istila eden Safevîleri buradan çıkarmış ama basının izni olmadığı için daha ileri gidememişti.

Safevi Devleti'nin güçlenmesi ve Avrupa ile ittifaklar kurması, Osmanlı Devleti'ni rahatsız eden gelişmelerdi. Ayrıca imparatorluk Sünnî gelenek üzerine kurulmuştu. Şah'ın Kürtleri ve bölgedeki Türkmen aşiretlerini Şiileştirme gayretleri başlı başına bir meseleydi. Siyasî şartlar bu seferi zorunlu hâle getirince Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Seferi'ni başlatma kararı aldı. Yavuz'u bu sefere teşvik eden önemli bir sima bu günlerde adından sıkça söz ettirecekti: İdris-i Bitlisi

Kürtlerin Osmanlı devleti ile kurduğu ilişkilerde İdris-i Bitlisî çok önemli katkılar sağladı. “*Bitlisî, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın vefatı üzerine yerine geçen oğlu Yakup Bey'in (1478) sarayına divan kâtibi olarak girmiştir. Yakup Bey'le birlikte Azerbaycan seferine katılmış ve “Risâle-i Hazâniyye” isimli eserini yazmıştır. Eser, bu seyahatle ilgilidir. Mevlana İdris, Akkoyunlu sarayında hükümdar çocuklarına lalalık yapmıştır. Bu yüzden Hoca Saadettin, İdris-i Bitlisi'yi “Kuthu Müderris” olarak övmüştür. II. Bayezid'in 1485 yılında Memlûklulara karşı kazandığı zafer, Yakup Bey adına İdris-i Bitlisi'nin kaleme aldığı tebrikname ile tebrik edilmişti. Daha*

30 Abdullah Demir, “Osmanlı Kaynaklarına Göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun İlhamı”, Köprü Dergisi, Bahar 2007 [98. Sayı]

sonra II. Bayezid, İdris-i Bitlisi'yi sarayına davet etti. Bu davet üzerine Tebriz'den ayrılarak Osmanlı sarayına gelen İdris'i, Sultan II. Bayezid saygı ve hürmetle karşıladı. Kendisini saraya aldı, muvakkî' ve münşî olarak görev verdi. (Mühürleri basan özel kâtib)³¹

"Heşt Behişt" ismiyle meşhur olan tarih kitabını bu dönemde yazdı. Farsça olarak kaleme alınan eser, II. Bayezid dâhil sekiz Osmanlı padişahının saltanat yıllarını anlatmaktaydı. (911/1505) Eserini II. Bayezid'e sunan Bitlisi, beklediği karşılığı alamadı. Saray erkânının kendisine cephe alıp Heşt Behişt'i eleştirmeleri üzerine saraydan ayrılarak memleketine döndü.

Tebriz, Safevilerin eline geçtikten sonra Şah İsmail'in maiyetine girmek istemeyen İdris-i Bitlisi, Hicaz'a gitmişti. Bu tarihte Osmanlı tahtına çıkan Yavuz Selim'den bir davet aldı. Yavuz, şehzadelik günlerinden tanıdığı İdris-i Bitlisi'ye yakınlık gösterdi.³² Samimi bir sünnî olan İdris-i Bitlisi, Yavuz Sultan Selim'i, Şah İsmail'e karşı düzenlenecek sefer için ayrıca teşvik edecekti.

Yavuz, İdris-i Bitlisi'yi Doğu Seferi'ne çıkarken yanına aldı. Safevî ordusunu Çaldıran'da etkisiz hâle getirdikten sonra 6 Eylül 1514'te Tebriz'e girdi. Kışı geçirmek üzere Amasya'ya geri dönmeden önce Şah tarafından hapsedilen Kürt beylerini tekrar yerlerine iade etti. Ayrıca beraberinde bulunan İdris-i Bitlisi'yi Kürt beylerinin Osmanlı'ya bağlılıklarını güçlendirmek için görevlendirdi. İdris-i Bitlisi, Urmiye Gölü'nden Malatya ve Diyarbakır'a kadar uzanan bölge halkının Osmanlı yönetimi altına girmeleri için büyük bir gayret sarf etti. Bitlisi'nin şark illerinde yürüttüğü faaliyetler kısa bir zaman içerisinde Osmanlılar lehine olumlu sonuçlar verdi.³³

Yavuz ordusu ile İstanbul'a döndükten sonra, Şah İsmail ünlü komutanlarından Karahan'ı Diyarbakır üzerine gönderdi. Karahan bir buçuk sene Diyarbakır'ı kuşatma altında tuttu.

Bu günlerde bölgenin seçkin âlimleri İdris-i Bitlisi aracılığı ile Yavuz'dan tekrar yardım talep edip kendilerini Kızılbaşlardan

31 <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=3544>

32 Mehmet Bayraktar, Bitlisi İdris, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 7;

33 Celâl-Zâde Mustafa, Selim-Nâme, (Ahmed Uğur) İstanbul 1997, s. 614 1990

kurtarmasını istediler. “*Bilad-ı Ekrad* denilen Diyarbakır ve civarındaki mazlum Müslümanlar, *Devlet-i Âliyenizin* hizmetine taliptirler. Din dışmanlarının şerlerinden sizin yardım ve merhametlerinize masun olma ümidindedirler... *Bilad-ı Ekrad*'ın Osmanlı Devleti'ne iltihakı, İstanbul'um Fethi zaferini tamamlayacak derecede ehemmiyetlidir. Zira bu bölgenin ilhakıyla, bir taraftan Irak yani Bağdat ve Basra'nın yolları, diğer taraftan Azerbaycan yolları ve bir diğer taraftan Halep ve Şam yolları açılmış olacaktır. Allah'ın yardımı pek yakındır.”³⁴

Yavuz Sultan Selim, ısrarlı talepler üzerine Kürt beylerine, kendi aralarından birini beylerbeyi seçmelerini istedi. Ancak Kürt beylerinin cevabı ilginçti. Kendi aralarından birinin beyliğine razı değillerdi. Ancak Osmanlı'nın tayin edeceği bir serdarın emri altında savaşabilirlerdi.

Bu isteklerini Bitlisî aracılığı ile Yavuz'a gönderdikleri bir namede şöyle dile getirmişlerdi:

“*Can ü gönülden İslâm Sultanı'na* biat eyledik, ilhadları zahir olan Kızılbaşlardan teberri eyledik. Kızılbaşların neşrettiği dalalet ve bidatleri kaldırdık ve ehl-i sünnet mezhebi ve Şafi'î mezhebini icra eyledik. İslâm Sultanı'nın namı ile şeref bulduk ve hutbelerde dört halifenin ismini yâda başladık. Cihada gayret gösterdik ve İslâm Padişahı'nın yollarını bekledik. Duyduk ki, Padişah, Zülkadriye Eyaleti'ne gitmiş; bunun üzerine biz de Mevlana İdris-i Bitlisî'yi makamınıza gönderdik. Hepimizin arzusu şudur ki;

Bu muhlis ve size itaat eden bendelere yardım edesiniz. Bizim beldelelerimiz Kızılbaş diyarına yakındır, komşudur ve hatta karışıktır. Nice yıllar bu mülhidler, bizim evlerimizi yıkmışlar ve bizimle savaşmışlardır. Sadece İslâm Sultanı'na muhabbet üzere olduğumuz için, bu inancı saf insanları o zâlimlerin zulümlerinden kurtarmayı merhametinizden bekliyoruz. Sizin inayetleriniz olmazsa, biz kendi başımıza müstakil olarak bunlara karşı çıkamayız. Zira Kürtler, ayrı ayrı kabile ve aşiret tarzında yaşamaktadırlar. Sadece Allah'ı bir bilip Muhammed ümmeti olduğumuzda ittifak halindeyiz. Diğer hususlarda birbirimize uymamız mümkün değildir. Sünnetullah böyle carî olmuştur. Ancak ümitvarız ki, Padişah'tan yardım olursa, Arap ve Acem Irak'ı ile Azerbaycan'dan o zâlimlerin elleri kesilir, özellikle Diyarbakır ki,

34 Altan Tan, Kürt Sorunu, İstanbul 2009, s. 64

İran memleketlerinin fethinin kilidi ve Bayındırhân sultanlarının payitahtıdır, bir yıldır, Kızılbaş askerlerinin işgali altındadır ve 50.000'den fazla insan öldürmüşlerdir. Eğer padişahın yardımı bu Müslümanlara yetişirse, hem uhrevî sevap ve hem dünyevî faydalar elde edileceği muhakkaktır ve bütün Müslümanlar da bundan yararlanacaktır. Baki ferman yüce dergâhtır.³⁵

Bu ısrarlı ricalar üzerine Sultan, Bayburt'ta bulunan Bıyıklı Mehmed Paşa'yı Diyarbakır Beylerbeyi olarak atadı ve Diyarbakır üzerine hareket emri verdi.³⁶

Aynı zamanda İdris-i Bitlisî, Kürt beyliklerinden topladığı 10 bin kadar askerle Diyarbakır kuşatmasına katıldı. Çok çetin geçen bir savaşın ardından Karahan öldürüldü ve 20 Şaban 921/29 Eylül 1515 tarihinde Osmanlı ordusu Diyarbakır'a girdi.³⁷

Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisî'ye hediyeler gönderip teşekkür etti. Kendi arzularıyla Osmanlı Devleti'ne tâbi olan beylerin ve bunlara bağlı olan sancakların sayısını bildirmelerini istedi.³⁸ Diyarbakır Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'ya beyaz hükm-i şerifler gönderip yeni iltihak edecek beylere hükm-i şerif yazılmasını emretti.

Bu dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere, Musul, Kerkük'ten itibaren Kuzey Irak, Halep dâhil Kuzey Suriye bölgelerinde yaşayan çok sayıda Arap, Türkmen ve Kürt aşiretleri Osmanlı Devleti'ne katıldı. Bunlar arasında:

Bitlis Hâkimi Emir Şerefüddin;

Hizan Meliki Emir Davud;

35 Koca Müverrih, Bedâ'î', c. II, vrk. 452/a-b; Zkr.Ahmed Akgündüz, Güneydoğu Meselesi Ve Çözüm Yolları, İstanbul-2007, s. 40,

36 Celalzâde, S. 618

37 Ali Emiri, Osmanlı Vilayet-i Şarkiyesi, Evkaf-ı İslamiye Matbaası 1918/1334, s. 60-72

38 İdris-i Bitlisî, padişahın Mısır seferine katıldı bu sırada Demirî'nin tarih-i tabisini tercüme etmiş bunu padişaha takdim etmek istemişti. Mısır'a defterdar tayin edilen Dizdar Mehmed Çelebi ile Rumeli Kazaskeri Zeyrekzade Rükneddin'in şahit olduğu yolsuzluklarını ifade eden küçük bir kaside kaleme aldı. Bunun tercüme ile birlikte padişaha verilmesini istiyordu.

Vezirler, İdris'e tercüme için bin duka altın vereceklerdi ancak şii padişaha veremezlerdi. Halkın menfaatini kendi menfaatine tercih eden İdris, vezirlerin teklif ettikleri parayı reddetti. Vezirler İdris'i ikna edemediler. Mısır işleri adalet üzere düzeltilmeyecekse memleketine dönmek istediğini belirten bir dilekçeyi tercüme ile birlikte padişaha verdi. Sultan Selim, vezirlerinden biri için asla göstermeyeceği müsamahayı Molla İdris'e gösterdi. Onu İstanbul'a gönderdi.

Sultan Abdülhamid'in büyük ümitlerle kurduğu Hamidiye Alayları'ndan bir başka grup. Bu alayların kuruluş maksadı hem bölgede güvenliği sağlamak hem de halkı devlet teşkilatına dahil etmektir.

Hısn-ı Keyfâ Emîri Melik Halid;

İmadiye Hâkimi Sultan Hüseyin;

Cezire Hâkimi Şah Ali Bey;

Çemişgezek Hâkimi Melik Halil;

Pertek Hâkimi Kasım Bey;

Ayrıca Şuran, Urmiye, Atak, Cizre, Eğil, Garzan, Palu, Siirt, Meyyafarakin, Sason, Sincar, Çermik, Malatya, Urfa, Besni, Harput bölgeleri kendi arzuları ile Osmanlı idaresine girdiler.³⁹

Yavuz Sultan Selim 1516 yılında merkezi Diyarbakır olmak üzere Arap Kazaskerliği adıyla üçüncü bir kazaskerlik ihdas etmiş bu görev ve Bitlisî'yi tayin etmiştir. Osmanlı'nın en büyük rütbelerinden biri olan Kazaskerlik rütbesi ile taltif edilen Bitlisî, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun yönetimi üzerinde söz sahibi olmuştur.⁴⁰

39 Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Şükrü Kaya Seferoğlu, Halil Kemal Türközü, Ankara 1982, s. 35-38

40 Yavuz Sultan Selim'in vefatından kısa bir süre sonra 12 Kasım 1520 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Mezarı, Eyüp semtinde kendi adıyla anılan mescidin bahçesindedir.

Yavuz Sultan Selim'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Kanunî Sultan Süleyman, yeni bir ferman ile Kürt beylerine verilen imtiyazları tanıdığını açıkladı. İlgili fermanla "Kürt beylerine, gerek devlete karşı gösterdikleri bağlılığın karşılığı olarak, gerek kendilerinin müraaatları dikkate alınarak, her birinin öteden beri ellerinde bulunan eyaletleri, kaleleri, şehirleri, köyleri ve mezraları büttin mahsulleriyle, oğuldan oğula intikal etmek şartıyla yurtluk ve ocaklık olarak temlik ve ihsan edilmiştir" denilmekteydi.⁴¹

Bu fermanla idarî yapı belirlenmiş olmaktaydı. Emr-i şerifte geçen "kadimden temessükleri üzere" ibaresi idarî statülerin Yavuz devrinde verildiğini doğrulamaktaydı. Bu şekilde imtiyazlara sahip olan bölge halkı ve beyleri genellikle devlete sadık kalmış ve Osmanlı ordusuyla birlikte İran'a karşı seferlere katılmışlardır. Kürt beylerinin bu imtiyazlı statüleri değişmeden Tanzimat devrine kadar devam etmiştir.

Osmanlı İdare Sisteminde Kürt Sancakları

Klasik dönemde Osmanlı toprakları eyalet sistemine göre idare edilirdi. Eyaletler sancaklara; sancaklar da kazalara ayrılmıştı. Her eyalete bir beylerbeyi tayin edilirdi.

Genellikle Enderun'da yetişen beylerbeyi, bulunduğu eyalette tımarlı sipahilerin en üstü konumundaydı ve sancakbeyleri üzerinde askerî denetimi vardı. Bunun yanında beylerbeyinin ili mamur hâle getirmek, hükümleri uygulamak, emrindeki askerleri sürekli hazır hâlde bulundurmak, halka zulmü ve işkence yapılmasına mani olmak ve bölgede olan hırsızlık, cinayet gibi suçların önüne geçmek için tedbirler almak gibi görevleri vardı. Beylerbeyi eyaletin baş sancağı olan "Paşa Sancağı" denilen yerde otururdu. Ancak sivil yönetim bakımından paşa sancağında bey olmaktan başka yetkisi yoktu.⁴²

Malî işler doğrudan merkeze bağlı bir defterdarın idaresindeydi. Aynı şekilde adlî işlere bakan bir kadı bulunurdu. Sancakların başında sancak beyi, kazaların başında yönetici olarak alaybeyi ve subaşı bulunurdu. Bu taksime göre Kürt bölgelerinde idarî yapılanma şu şekildeydi:

41 Topkapı Müzesi Arşivi E. 11969, zkr. Tan, s. 79

42 M. Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Ankara1997, s. 10.

a) Klâsik Sancaklar: Bu sancaklar Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün bölgelerinde tatbik edilen ve geçerli usule göre idare olunan klâsik Osmanlı sancaklarından farklı değildir. Sancakbeyi doğrudan merkez tarafından tayin edilmekte ve lüzum görüldüğünde derhal görevinden alınabilmektedir. Dolayısıyla herhangi bir imtiyaza sahip değildir. Sancakbeyi, sancak dâhilinde hem mülkî, hem de askerî yetkilere sahip bir amir durumundadır. Sancak tımar sistemine dâhil olup, vergileri arazi tahriri sonuçlarına göre kanunlar çerçevesinde devletçe toplanır

Diyarbakır ve Van eyaletlerindeki bu tür sancaklar umumiyetle aşiret yapısının kuvvetli olmadığı veya belirli bir aşiretin ekseriyete sahip olmadığı yerlerde teşkil edilmiştir. Diyarbakır eyaletinde, Harput, Hasankeyf, Akçakale, Sincar, Zaho ve Bohtan-Zilan-Bespan; Van eyaletinde Erciş, Adilcevaz ve Keşan klâsik statüye dâhil sancaklardır. Arpa-lık yoluyla tasarruf olunan Siverek, Ergani ve Çemişkezek sancakları ile Diyarbakır ve Van'da bulunan "Paşa Sancakları" da bu tür sancakların arasında yer almaktadır.

b) Ekrad Sancakları: Bu sancaklar klâsik Osmanlı sancaklarından farklıdır. İdareleri genellikle bölgeye eskiden beri hâkim olagelen nüfuzlu, eski mahallî beylere ve hanedanlara mülkiyet yoluyla "Yurtluk ve Ocaklık" olarak verilmiştir. Sancak beyleri çoğunlukla ölünceye kadar görevde kalmakta ve ölmeleri halinde kaide olarak oğlu ve akrabalarından biri yerini almaktadır. Ancak, ihanet söz konusu olduğunda sancakbeyi İstanbul tarafından derhal değiştirilebilmekte ve yerine yine oğullardan veya akrabalarından biri tayin edilmektedir.

"Ekrad" sancaklarında klâsik Osmanlı sancaklarında olduğu gibi tahrir defteri (arazi ya da nüfus sayım defteri) tutulmakta, padişah ve sancakbeyi hasları çıktıktan sonra, geri kalan hâsılat zeamet ve tımar sahiplerine dağıtılmaktadır. Sefer zamanında sancakbeyi askerleriyle birlikte beylerbeyinin hizmetine girmekle mükelleftir. Yine bu tür sancaklara merkezden kadı tayin edilmektedir. Bu kadılar malî ve hukukî konularda bazı yetkilere sahiptir. Ocaklık yoluyla tasarruf olunan "Ekrad" sancaklarının sayısı Diyarbakır eyaletinde on üç, Van eyaletinde ise dokuz olmak üzere toplam yirmi iki adettir.⁴³

43 Mehmet Zeki Pakalın, "Yurtluk ve Ocaklık", Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1955, cilt: 3, s. 639.

c) Hükümet Sancakları: Hükümet olarak nitelendirilen bu sancakların sayısı kaynaklara ve devirlere göre değişmekle birlikte Diyarbakır sınırlarında altı, Van bölgesinde, dört olmak üzere toplam on kadardı. Hükümet sancakları da “Ekrad” sancaklarında olduğu gibi sahiplerine “Fetih zamanında hizmet ve bağlılıkları karşılığında” verilmişti. Sancak beyleri ihanetleri sabit olmadıkça “görevden alınıp yerine başkası tayin” edilemezdi. Bunların en önemli özellikleri devletçe bölgede arazi ve nüfus sayımı yapılmaması, merkezden hiçbir görevlinin tayin edilmemesiydi. (mefrûz-ül-kalem maktuül-kadem) Böyle olunca, bu sancaklara “kalem erbabı” olan Osmanlı memurları girmemişti. Tahrir yapılamadığından timar sistemi de bu sancaklarda uygulanmamış, dolaşısıyla “ümerâ-i Osmaniye”den de hiç kimse bu bölgelere uğramamıştı.

Hükümet sancağına sahip olan soy tükenmedikçe hariçten bir kimse tayin edilemezdi. Hükümet sancağına tasarruf eden beyler, sancak dâhilinde vergileri bizzat toplama hakkına sahip oldukları gibi, yargı yetkilerini de ellerinde bulunduruyorlardı. Hükümet sancakları da sefer zamanında kuvvetleriyle birlikte beylerbeyinin emrine girmek mecburiyetindeydi.⁴⁴

Yurtluk ve ocaklık ile idare edilen sancaklarda beylerden birinin ölümü, azl veya idam edilmesi durumunda yerine büyük oğlu; yoksa akrabalarından biri sancak beyi olarak tayin edilirdi. Bu işlemin yapılabilmesi için ahalinin, âyanın, kadının, imamın; kısaca sancağın ileri gelenlerinin hazırlamış olduğu mahzarın (toplu dilekçelerin), eyalet valisine verilmesi gerekmektedir. Eyalet valisi halkın talebi doğrultusunda tayin işlemini gerçekleştirir, sonra merkezî hükümeti haberdar ederdi. Merkezi hükümet, defter kaydını yaptıktan sonra beratını gönderirdi.⁴⁵ Mir Aşiretlikler, “Ekrad” ve “Hükümet” sancaklarında olduğu gibi aynı haklara sahip bulunuyordu. Aşiret reisinin salâhiyetleri hükümet sancaklarında olduğu gibiydi.

Hakkâri Kürt Beyleri

Kürt bölgelerinde yönetim tarzını ve saltanat merkezi ile yürütülen ilişkilerin niteliğini anlayabilmek için daha fazla malzemeye ihtiyaç

⁴⁴ Türk Kültürü, s.35-39

⁴⁵ Abdullah Demir; Osmanlı Kaynaklarına Göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun İlhakı, Köprü ; Bahar 2007, nr. 98

vardır. Bu ihtiyacın karşılanması için Hakkâri Kürt Beyleri ile ilgili orijinal bir bölüm bu kısma ilave edilmiştir.

Hakkâri Sancağı'nın tarihi ile ilgili fazla bir bilgi mevcut değildir. Yavuz Sultan Selim Han zamanında Kürt bölgelerinin büyük kısmı yüce İslam Halifeliği'ne ve Osmanlı saltanatına bağlılığını arz etmesinden sonra, 955/1548 tarihinde Kanunî devrinde Van ve Hakkâri bölgeleri de Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Tebriz, Osmanlı idaresinde iken Hakkâri beyini Tebriz valisi tayin ederdi. Tebriz, İran hâkimiyetine girince bu görev Van valilerine verilmiştir.

Tebriz Valisi Ali Paşa'nın⁴⁶ kaymakamı unvanını taşıyan Hakkari Beyi, Çölemerik kazasında oturur; Elbak, Gevar, Şemdinan, Şitak, Vestan ve Kürtlerin lisanında Çari denilen Çehrik kazaları idaresi altında bulunurdu. Hakkâri beyleri ailesine mensup diğer beyler de özellikle Elbak, Şitak, Vestan ve Çehrik kazalarında idareci olurlardı. Gevar ve Şemdinan kazalarında yerli eşraftan uygun görülenlere de beylik verilmişti.

Bu beyler ve ağalar aldıkları vergileri şahıslarına ve maiyetlerinde bulunan adamların idarelerine sarf ederler, gerektiğinde Çölemerik'te bulunan Hakkâri beyine ve Van valilerine maddi yardımda bulunurdu. Van valilerinin emriyle savaşa hazırlanırlardı.

Merkezi Hoşap kasabası olan Mahmudî kazası doğrudan Van'a bağlı idi. Mahmudî beyleri Hoşap Kalesi'nde otururlardı.

Zekeriya Bey⁴⁷

“Hakkâri Beyliği bu dönemde Zahit Bey'e verilmişti. Zahit Bey, Çölemerik'e giderken eski Hakkâri beyi, biraderi Zekeriya Bey tarafından yolda öldürüldü. Bu olay üzerine, beylik Zahit Bey'in oğlu Mehik Bey'e verildi.

Mehik Bey'in Hakkâri beyi tayin edildiğine dair Tebriz valisine yazılan ferman yirmi günde ulaşmıştı. Tebriz valisi, Mehik Bey'in yanına çok sayıda Türk süvarisi vermiş, Soma civarında kendisine katılan Hakkârililerle birlikte görev yeri olan Çölemerik'e ulaşmıştır. Bu sırada Çölemerik'te bulunan Zekeriya Bey, firar ederek İmadiye'ye sığındı.

⁴⁶ Ali Paşa - Lala, Yeniçeri katibi, sipahiler ağası ve 993 (1585) de Sultan III. Mehmed Han henüz şehzade iken lalası oldu. III: Mehmed Han tahta çıkınca onu Nahcivan ve Tebriz beylerbeyi tayin etti. Umur-ı mülkiyeye nizam verdi. (1603/4) de İranlılarla cesurâne savaşarak galip geldi ve orada şehit oldu.

⁴⁷ Hakkâri şair Yazıcı tarafından 1043 yıllarında telif edilmiştir. .

Mehik Bey, bir süre sonra mal toplama hırsına kapılınca halka zulmetmeye başladı. Beylik kargaşaya düşüp en yakın adamları bile sözünü dinlemez hâle gelince görevini bırakıp Tebriz valisinin yanına gitti. Bu sırada Hakkâri ileri gelenleri, İmadiye'ye sığınan Zekeriya Bey'i geri getirdiler. Tebriz Valisi Ali Paşa, durumu yerinde araştırmak için kapıcılarından dirayet sahibi bir zatı Hakkâri'ye gönderdi. Paşa kapıcısı Tebriz'e geri döndüğünde Mehik Bey'in Hakkâri'yi idare edemediğini, Zekeriya Bey'in dirayet ve ehliyet sahibi biri olduğunu arz etti. Bunun üzerine Vali Ali Paşa, Zekeriya Bey'i tekrar Hakkâri Beyi tayin etmiş ve olayları İstanbul'a bildirmiştir.

Zekeriya Bey'in yedi oğlu vardı. Biri meşhur Yahya Bey, ikincisi Zeynel Bey, üçüncüsü Şeref Han, diğerleri Evliya, İbrahim, Seyit Mehmet ve Hasan Beylerdi. Zekeriya, kardeşi Hasan Bey'i, Elbak müdürlüğüne, oğlu Yahya Bey'i Şitak kazası müdürlüğüne tayin etti. Diğer oğlu Evliya Bey de Çehrik müdürlüğünde bulundu.

Hicretin 1012/1603 senesinde Selmaslı Gazi isyanı başladı. Tebriz'de bulunan Ali Paşa bu fitneyi bastırmak ve Gazi'yi yakalamak üzere, Genç ve Nahçıvan'dan getirdiği yerli asker, Türk süvarisi ve birkaç topla Selmas'a geldi. Zekeriya Bey ile oğulları Yahya ve Zeynel Beyler de bu kuvvete katıldılar. Gazi'nin başına topladığı haşarata perişan ettiler. Gazi güç hal ile Urmi Denizi sahilinde Güvercin Kalesi'ne sığındı.

Ali Paşa, Güvercin Kalesi üzerine yürüdüğü sırada, telaşlı bir süvari Şah Abbas, Safevi'nin büyük bir kuvvetle Tebriz'e girdiği haberini getirdi. Haberin ordu içinde yayılması üzerine Genç ve civar bölgelerden olan askerler, ailelerini koruma derdine düşüp paşayı terk ettiler. Osmanlı askerinin Tebriz'den ayrılmasını fırsat bilen şah askerinin Tebriz'i yağmalaması, Ali Paşa'yı son derece üzmişti. Ve intikam almak için acilen harekete geçti. 'Bizim için Tebriz bir kilit hükümdedir. Tebriz elimizden giderse Âl-i Osman askeri zebun olur. Sınırmız Van vilayeti olursa Erivan'a kadar düşman zapt eder. Bunların define gitmek vaciptir gayret edelim.' demişse de Hakkâri Beyi bu hareketin uygun olmayacağını ileri sürerek Çehrik'e geri döndü.

Ali Paşa, "Ya İranlıları mağlup edeceğim ya da bu uğurda canımı feda edeceğim." diyerek beraberinde bulunan 3 – 4 bin kadar Türk süvarisi ile Tebriz'de bulunan İran ordusu üzerine hareket etti.

Ali Paşa, İran askeri ile Tebriz'e yakın Sis mevkinde karşılaştı. Burada askerlerine cesaret verici bir konuşma yaptı: 'Cenab-ı Hak'tan nusret talep ediniz. Birbirinizden ayrılmayınız. Allah yolunda cümleten gazi olalım. Düşman yol üzerinde bizi bekliyor. Kılıcımızla bir intikam alalım. Belki de şehit oluruz. Şayet hiçbir şey yapamaz isek, şehit olmak her şeyden üstündür. Gazi olmaya çalışalım ki mahşere naz ile gidelim. Düşman bire on nispetinde olsa da göründükleri zaman karşılarında saf tutalım.'

Bu tesirli konuşmadan sonra paşa İran askeri üzerine şiddetli bir saldırı başlattı. Saldırıların şiddeti karşısında İran ordusu birkaç defa dağılacak hâle geldi. Ancak Osmanlı Türk süvarisinin sayıca azlığı ve yardım alamaması yüzünden İran ordusu dağıtılamadı. İran safları Osmanlı safları ile karşılaşınca harp meydanında sanki kıyamet kopmuş sanılırdı. Osmanlılar sürekli hücum ediyor asla savaştan yüz çevirmiyorlardı. Meydan baştanbaşa şehit kanyla dolmuş, lale bahçesine dönmüştü. Türklerin her biri şehit olmak istiyor, meydana eller ayaklar saçılıyordu. Sabahtan öğleye kadar âdeta dünya İranlılara dar geldi. Ne çare ki takdir-i Hüda ile Osmanlıların talihî döndü. Pek azı harp saflarından sağ çıkabildi. Ali Paşa düşman eline geçmiş, şehitlik arayanlar ebedi hayata kavuşmuştu.

'Hak yolunda baş veren bir şehide, Cenab-ı Hak ab-ı Kevser verir.

Şah Abbas Tebriz'i zaft etmekle Serhat halkı perişan oldu.'

Tarih hicretin 1012/1603 senesiydi. Bu olaydan sonra Selmaslı Gazi, birtakım İranlılarla Hakkârî'ye tecavüz etmek istemişse de Bizan Kalesi civarında, Hakkârîliler tarafından kurşunla öldürüldü.

Yahya Bey

Tebriz'in İran idaresine geçmesinden birkaç yıl sonra Zekerîya Bey'in artık istirahatı ihtiyacı olduğunu düşünen oğullarından Şitak müdürü Yahya Bey ile diğer oğlu Zeynel Bey, babalarından beyliği bırakmasını istediler. Zekerîya Bey bir süre hiddet etmiş, bir süre sağda solda dolaşmış sonra Şitak'a yerleşmeye mecbur kalmıştı. Yahya Bey, babasının yerine kaymakam tayin edildi.

Yahya Bey'in idarede gösterdiği dirayet İstanbul'da duyulmuş, padişahın memnuniyet bildiren fermanını almıştı. Padişah, 1024/1615 senesinde Van

Valiliğine tayin edilen Tekeli Mehmet Paşa'ya onun hakkında tavsiyede bulundu. Bu yılda Revan-Erivan seferi yapıldı.⁴⁸

Padişah, büyük bir veziri serdarlığa getirip Erivan üzerine büyük bir ordu sevk etti. Askerin azameti bütün âlemi korkudan titretecek derecedeydi. Serdar, Halep'te sefer hazırlıklarını tamamladı. Hıdıttta ikamet eden Kürt beylerine de kapıcılarla hilatler gönderip cümlesinin sefere hazır olmalarını, düşmandan esir almalarını emretti.

Van valisi, Kürt beyleri ve ağalarına birlikte Urmiye şehrini kuşatmaları emrini verdi. Bu haber katiyen ifşa edilmeyecekti. Yahya Bey'e de emir gelmiş, orduya katılmak için Somay nahiyesi üzerinden büyük bir kuvvetle hareket etmişti. Hakkâri beylerinin Urmiye'ye yaptığı bu hareket üç gün üç gece kadar sürdü. Dördüncü gün İranlılar dağıldılar. Van Valisi beraberinde bulunan Türklere Hakkârililerin gösterdiği kahramanlıklardan övgüyle söz etti.

Urmiye Baskını sırasında Şah tarafından sınır boylarına tayin edilen Budak Han, intikam almak için büyük bir kuvvetle Selmas'a hareket etti. Tekeli Mehmet Paşa, askeri ile birlikte Van'a dönmüş Hakkârililer de henüz yerlerine gelmişlerdi. Budak Han, bir süvari müfrezesini Elbak civarına gönderip köyleri yağma ve tahrip ettirdi. Budak Han'ın bu hareketi üzerine Van Valisi, Mahmudî Beylerinin katıldığı bir toplantıda İran askerinin Selmas'da kuşatılmasına karar verdi.

Yahya Bey süratle hareket etti, Elbak -Hanesor civarında, Van ve Mahmudiye'den hareket eden orduya katıldı. Budak Han, Van valisinin Türk ve Kürt askerleriyle gelmekte olduğunu haber almış, meclisinde bulunanlara "Osmanlılar bu toprağa ayak basarsa yüz deve kurban edeceğim. Çünkü bütün sahip oldukları şeyler bize kalacak" demişti. O sırada bir nöbetçi içeri girerek Osmanlı askerinin yakın bir bölgeye geldiğini haber verdi. Budak Han, Osmanlı askerini karşılamak için telaşla şehir dışına çıktı.

İki taraf arasında şiddetli tüfek atışları yapılmış, daha sonra İran askeri, sol kolda bulunan Mahmudî beyleri üzerine şiddetli bir hücum başlatmıştı. Mahmudî beyleri geri çekildi, ancak Osmanlı topçusu İranlıları perişan etti.

48 Mehmed Paşa -Tekeli- Sultan III. Mehmed Han'ın çavuşbaşı olduktan sonra 1004'te (1596) silahdar ağası oldu. Beylerbeyi rütbesiyle Bosna, (1605) ve Kastamonu valilikleri yapıldı. Kalenderoğlu isyanında esir düştüyse de affedildi. Diyarbakır Valiliğinden sonra Van valisi oldu. (1616)

Osmanlı askeri tekbirler alarak umumi bir hücum başlatmış, bu esnada süvarisinin önünde bulunan Budak Han, bacağından kuruşunla vurulmuştu. Bunu gören Mahmudî yiğitlerinden birisi, elindeki harbe ile Budak Han'ın yere düşürüp başını kesmeyi başardı.

Serdarlarının öldürüldüğünü gören İran askeri, Osmanlıların şiddetli hücumu karşısında ikiye ayrıldı, bir kısmı Tebriz'e diğer kısmı Hoy tarafına firar etti.

Yahya beyin kâatibi şair yazıcı kendi yaşadığı bir olayı şöyle anlattı: 'Selmas şehir kapısından bir İran yazıcısının atı ve silahıyla çıktığını gördüm. Kaçıyordu. Kendisini bir kuruşunla vurdum. Atı ve silahı bana kismet oldu.!'

Selmas Kalesi'ne sığınanlara mal ve silahtan hiçbir şey götürmemeleri şartıyla eman verildi. Bu savaşta İranlılar çok sayıda kayıp verdiler. Yalnız Hakkârililer 1.200 kelle ve 50 esir getirmişlerdi.

Van valisi dönüş yolunda Hakkâri ve Mahmudî beylerine askerlerini dağıtmayıp birkaç gün sonra Revan ve Erivan üzerinde orduya katılmak üzere Van'a gelmeleri emrini verdi. Ayrıca Yahya Bey'den 'Zekeriya Bey'i neredeyse bulup getirilmesini' istedi. Bu sözden Zekeriya Bey'in tekrar Hakkâri beyliğine tayin edileceğini düşünen Yahya Bey, kırılmış bir hâlde geri döndü. Beş on gün sonra Van valisi, sefere katılmak veya Van muhafızlığı vekâletinde bulunmak için Yahya Bey'i davet etti. Yahya Bey, kırgın olduğu için, ayak sürüdü. Valinin Revan'a hareketinin ardından büyük bir kuvvetle Van'a gitti. Kasım günlerine kadar Van Muhafızlığı'na vekâlet etti.

Kasım günlerinin girmesiyle soğuklar artmış, Revan Kalesi de henüz fethedilememişti. Osmanlı serdari geri dönüş emri verdi. Van valisi şehre girmeden önce Yahya Bey, Hakkâri'ye döndü.

1026/1617 senesi baharında İran ordusunun Tebriz'e geldiğini haber alan Tekeli Mehmed Paşa, harbe katılması için Yahya Bey'i davet etti. Bu davet üzerine Yahya Bey biraderi Şeref ve oğulları İmadiüddin ve Süleyman Beylerle Hakkâri askerinin başında Van'a geldi. Mahmudî askeri de bu sırada Van'a gelmişti. İmadiüddin Bey, haraç tahsili için aşiretlere gönderildi. Van askerinin hazırlıkları tamam olduğu günlerde İran askeri Soran'a girmişti.

Tekeli Mehmed Paşa, orduyla birlikte hareket etti. Van'a dört saat mesafede bulunan Hızır karyesi Karadere mevkinde Yahya Bey kendi

süvarileriyle birlikte namaz kılmak için geri kaldı. Ramazan ayı olduğu için oruç bahanesiyle bir iki saat kadar da istirahat etti. Bu sırada bazı bozguncular Yahya Bey'in ordudan firar etmek için geri kaldığını paşaya haber verdiler. Paşa derhal iki bin süvariye Yahya Bey'in imhası için görevlendirdi.

Paşa'nın süvarileri ile Yahya Bey'in maiyetinde bulunan süvariler arasında küfürleşmeler yaşandı. İşin kötü bir neticeye varacağını anlayan Yahya Bey, atları ve silahlarını almak isteyen Osmanlı askerine karşılık vermemeleri için adamlarını uyardı ve paşayla görüşmek istediğini bildirdi. Süvarileriyle birlikte Karadere'de bulunan ordugâha geldi.

Yahya Bey ordugâhın biraz dışında attan inerek yere oturmuş, kendi süvarilerini etrafına toplayarak, paşanın üzerine gönderdiği süvarilerin hareketinden son derece öfkelenmiş ve kırıldığını göstermişti. Bu sırada paşa özel bir adam göndererek Yahya Bey'i çadırına davet etti. Adamları için de ayrıca bir çadır hazırlatacaktı. Yahya Bey olduğu yerde kalacağını ileri sürerek davete icabet etmedi. Bu harekete son derece öfke ve hiddet gösteren paşa, çadırdan dışarı çıkmış, süvarilerine "Yahya Bey ve etrafındakilerin atlarını tamamen alınız." diye emir vermişti. Süvariler, Hakkârililerin etrafını kuşatıp hayvanlarını almaya kalkıştıklarında Yahya Bey ve adamları, hemen çadırın önünde duran paşaya doğru hücum ettiler.

Karadere'de dehşetli bir çarpışma başlamıştı. Yahya Bey, bizzat paşanın üzerine hücumla göğsüne bir hançer vürmüş, ordu içinde savaş kızmış, her iki taraftan çok sayıda süvari öldürülmüştü. Paşa ve Yahya Bey de ölenler arasındaydı. Artık Revan'a gitme imkânı kalmamıştı. Tekeli Mehmet Paşa Van'da Yahya Bey ise Çölemerik' de toprağa verildi. 1026/1617

İmadiüddin Bey

Tekeli Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra Elçi Mehmed Paşa, Van valisi oldu. Zekeriya Bey, Çölemerik'te Hakkâri beyliğine geri döndü. Yahya Bey'in iki oğlu İmadiüddin ve Süleyman Beyler, Şitak'ta babalarından kalan bir köye yerleşmişler, amcaları Şitak müdürü Zeynel Bey'den hiçbir iyilik görmemişlerdi. Buna içerleyen İmadiüddin Bey, kırgın bir şekilde anne tarafından dedesi olan Cezire Beyi Şeref Paşa'nın yanına gitti. Burada gösterilen tavırlardan da hoşnut kalmadığı için İran'a geçti. İran'da Şii mezhebinin baskısına dayanamadı tekrar Osmanlı memleketine geri döndü.

Erzurum Valisi Abaza Paşa, kendisini izzet ve ikramla karşıladı. Abaza, cesur insanları canından çok severdi. İmadiüddin, Abaza Paşa'nın hizmetinde kalmak istemişse de bu sırada Abaza'nın devlete isyan etmesi üzerine Erzurum'da kalmayı uygun görmedi. Çölemerik'e dedesi Zekeriya Bey'in yanına geldi. İmadiüddin, ondan da umduğunu bulamayınca Elbak müdürü olan amcası Şeref Bey'in yanına gitti. 1038/1629 senesinde Zekeriya Bey'in Çölemerik de vefat etmesi üzerine Şeref Bey, Hakkâri beyi yapıldı. Şeref Bey ile Çölemerik'e gelen İmadiüddin, bir süre sonra amcası tarafından Çehrik müdürlüğüne tayin edildi.

Şeref Bey, İmadiüddin'e çok sayıda mal ve hizmetçi vermiş, beyliğini sınır boyunda güven altına almak istemişti. Büyük bir gayretle çalışan İmadiüddin, Çehrik Kalesi'ni tamir ettirmiş, kısa zamanda büyük bir şöret kazanmıştı. Amcalarının ellerinde kalan babasına ait malları geri almak için harekete geçti. Elbak'ta bulunan amcası İbrahim Bey'den bunları zorla almış, Şeref Bey'in de bir kısım eşyalarına el koymuştu. Bu hareketi amcaları ile arasına soğukluk girmesine sebep oldu.

Şeref Bey, İmadiüddin'e gizli bir suikast düzenlenmesi için Selmas hâkimi ile anlaştı. Selmaslıların Çehrik'e bağlı bir köyü yağma ve tahrip etmeleri bu anlaşmayı ortaya çıkarmıştı. İmadiüddin, Selmas ile Tebriz arasında İranlılarla küçük çaplı savaşlar yaptı. Yalnızcağaç mevkinde çıkan çatışmada büyük bir başarı kazandı.

İmadiüddin'in artan şöhretinin kendisini Hakkâri Beyliğinden edeceğini düşünen Şeref Bey, önemli bir kuvvetle Çölemerik'ten Elbak'a gelmiş, Debre'de bulunan İmadiüddin'in adamlarını tutuklamış, ani bir baskınla Çehrik üzerine giderek İmadiüddin'i yakalamak istemişti. Bunu başaramayınca dönüş yolunda İmadiüddin'in kardeşi Süleyman ve Kasım Beyleri idam ettirdi. Çölemerik'te bir sene huzursuz bir şekilde vakit geçiren Şeref Bey, nihayet İmadiüddin Bey'in imhası için İran beylerine mektuplar yazdı. Osmanlı Devleti ile savaş hazırlıkları yapan İranlılar, bu haberleşmeden memnun olduklarını, yakında büyük bir kuvvetle İmadiüddin'i imha edip Çehrik'i tahrip edeceklerini haber verdiler.

Şeref Bey, Çehrik'ten mutlu bir haber beklerken İranlıların Van'ı kuşatmış haberini aldı. İranlılar Van'ı fethetmek istiyor Şeref Bey ise Çehrik'te bulunan yeğeninden kurtulmanın hesaplarını yapıyordu. Van kuşatması İranlılar için kolay olamadı. Van aslanları İran askerine rahat yüzü göstermedi.

Hicri 1041/1631 tarihinde Van valisi tayin edilen Murtaza Paşa, ani baskınlarla İranlılara çok sayıda zayıat verdirdi.

Buna rağmen Murtaza Paşa, sınır boyunda yalnız kalmıştı. Van'a yardım edilmesi için etrafa haberciler gönderdi. 'Her Müslüman Allah yolunda savaşa hazır olarak padişah uğruna Van'ın imdadına gelsin. Van serhat boyları için bir demir kilit olduğundan muhafaza edilmezse İslam için zayıflık ve mağlubiyet hasil olur. Van'a imdat vaciptir' diyordu. Paşa'nın bu çağrısı üzerine Kürt beyleri umumen yardıma koştular. Halil Paşa, Erzurum askerleriyle İranlıların def edilmesi için yardım etti.

Murtaza Paşa, etrafında toplanan aslan yürekli askerlerin ve beylerin va-sıflarını beyan etmek mümkün değildi. Cihanda görülmemiş bir asker vardı. Murtaza Paşa, bu sırada Şeref Bey'e de haber göndermişti.

Hakkâri Beyi Şeref Bey, Van'a yardım göndereceğini bildirdiği hâlde sözünü tutmamıştı. İranlılar Van'ın etrafından def edildikten sonra sıra Hakkâri beyini değiştirmeye gelmişti. Çehrik'te sadık ve gayretli bir şekilde hükümet eden İmadiüddin Bey ilk akla gelen isimdi. Paşa, bir süre düşündükten sonra Hakkâri'nin idaresini Yahya Beyzade İmadiüddin'e verme kararı aldı. İmadiüddin'e iltifat eden bir mektup ile fikrini bildirdi ve kendisini Van'a davet etti. Çavuşların aracılığıyla gönderilen mektubu okuyan İmadiüddin, konuyu önce kendi adamlarıyla görüştü. Divanda paşanın mektubunu okudu "Vezir bizi Van'a istiyor. Kendisi Zeynel Bey ile Şeref Bey'e oldukça gücenmiştir" dedi.

İmadiüddin, önce güvendiği bir adamı birkaç süvariyle Van'a gönderdi. Murtaza Paşa bunlara fevkalade iltifat ederek her birine ayrı ayrı hilatler giydirdi. Paşa, Şeref Bey'in bir işe yaramadığını, kışatma sırasında söz verdiği hâlde imdada gelmediğini, onun yerine Van'a gelmesi durumunda, İmadiüddin Bey'i Hakkari Beyliğine tayin edeceğini söyledi.

İmadiüddin Bey birkaç yüz süvari ile Van'a geldi. Kendisini Van'a birkaç konak kala karşılayan Murtaza Paşa, kıymetli atlar ve hilatler hediye etti. Henüz Van'da toplanan ordu dağılmamıştı. Van bir ordugâh halindeydi. Her ikisi at üzerinde yekdiğerine hüürmetler ederek Van'a girdiler. Türk ve Kürt beyleri umumen İmadiüddin Bey'e muhabbet gösteriyorlardı. Ordugâha yetiştikleri zaman vezir Murtaza Paşa, İmadiüddin'i kendi çadırına götürdü ve çadırı yanında ona ayrı bir çadır kurdurdu. Sonra Hakkâri'ye

tayin emrini verdi. Paşanın gösterdiği iltifatlar yıllarca anlatılmaya değerdi. Emrine bir miktar Van askeri vererek Vastan ve Şitak yoluyla Çölemerik'e gönderdi. Şitak'ta bir ay kadar oyalanan İmadiüddin Bey, kışın ilk günlerinde Çölemerik'e girdi. Şeref Bey'i yakalayıp biraderi Süleyman Bey'e kisas olarak idam etti. (1043/1633)

İmadiüddin Bey, Hakkâri'nin her tarafında adaletli bir idare kıldı. Bu hareketi ile padişahın taltifine mazhar oldu ve beylerbeyi unvanı ile birlikte Kars eyaleti kendisine arpalık olarak verildi.

Sultan IV. Murad, şark seferine çıkıp Erzurum'a geldiğinde serhat emirlerinden gülle⁴⁹ ve esir talep etmiş, her taraftan Kürt beyleri hizmete koşmuştu. 'Âleme şöyle bir haber erişti ki sultan-ı mağrib, şarkın asayışı için rıy-i zemini asker deryasına gark etti. Hadim-ül Harameyn olan o başkumandan serhatleri görmek arzusunu gösterdi. İran üzerine hücum ediyor. Devletle Erzurum'a ulaşmış emirlerden gülle ve esir talep ediyor. Herkes hizmete koştu. Başka işlerle uğraşmak artık mümkün olmadığından İmadiüddin Bey de demir elbiseli Hakkârililerle cihada gitti!'

İmadiüddin Bey, Selmas cihetinde çarpışmalar ile meşgul iken Hakkâri'de Gülabî adında bir beyin bazı karışıklıklar çıkardığını işitti. Zorunlu olarak geri döndü Gülabî'yi yakalayıp idam etti. İmadiüddin Bey, Hakkâri'ye tayininden yedi sene sonra 1049/1640 senesinde vefat etti."⁵⁰

Bu belge, klasik dönemde Osmanlı Devleti ile Kürt beyliklerinin ilişkilerini bütün yönleri ile açıklamaktadır. Beyler bağlı buldukları eyalet valisi tarafından tayin edilmektedir. İç işlerine karışılmamakta, kendilerine bağlı olan nahiye ve müdürlüklere, merkeze sormadan kendileri idareci tayin etmektedir. Beylik sınırları içerisinde nüfus sayımı ya da arazi yazımı yapılmadığı gibi devletin vatandaşa doğrudan vergi tatbiki de söz konusu değildir. Hakkâri beyi, yıllık olarak Van valisine belirli bir miktar yardımda bulunur. Savaş zamanında askeri ile orduya katılır. Askerlik aynı zamanda kazanç vesilesi olduğu için sağlığı yerinde olan her şahıs asker olmak ve orduya katılmak ister. O yüzden ne kadar asker getireceği bildirilmez. (Bu anlayış uzun süre devam etmiştir).

49 Bu kelimeyi gülle ya da kelle şeklinde okumak mümkündür. Çeviren bu konuda tereddüt etmiştir. (R.B.)

50 Hakkarili şair Yazıcı tarafından 1043 yıllarında telif edilmiştir.

Bir bey için güçlü bir askerî birliğe sahip olmak, aynı zamanda bir onur vesilesidir. Diğer beylerin yanında güçsüz görünmek istemez.

Kürt beylikleri, bölgede İran'ın eski komşularıdır. Daha Türkler bölgeye gelmeden İranlılarla kavga halinde oldukları bilinmektedir. İran ile siyasi rekabet halinde olan Osmanlı Devleti için Kürtlerin Sünnî olmaları önemlidir. İran eskiden beri Anadolu içlerine gönderdiği derviş (abdal) ve mollalar ile Türkmen aşiretler içerisinde Alevî grupların ortaya çıkmasını sağlamışsa da Kürtler arasında bunu başaramamıştır.

Coğrafi yapının da yardımı ile Kürtler, İran ile arada bir set oluşturdukları gibi Arap-Urban aşiretlerin Anadolu'ya girmesine de engel olmuşlardır. Osmanlı fetih hareketlerinin yönü incelendiğinde Kürt bölgesinin imparatorluğun doğal sınırı olarak görüldüğü anlaşılır. Güneyden Arap bölgelerine uzanan imparatorluk -doğrudan bir saldırı ile karşılaşmadığı sürece- doğudan İran'a ya da Kafkaslara uzanmak istemez. Bölgeden elde edilecek gelirler, sefer masraflarını ve sonrasında kurulacak idarî teşkilatın giderlerini karşılamayacaktır. Bu yüzden Kürt beylikleri halkın şikâyetine yol açmadığı sürece kendi hallerine bırakılmıştır.

Kürt beyliklerinin iç mücadelesini- bitmek tükenmek bilmez bir şekilde kendi kendileri ile didişmelerini- gösteren olaylar, ayrıca üzerinde durulması gereken bir başka konudur. Osmanlı Devleti tarafından cahil bırakıldıkları, bu yüzden de birbirlerini kırdıkları şeklinde yapılan yorumlar bu olayların tarihine bakıldığında anlamsızlaşmaktadır. Kürtler arasındaki çatışmalar Osmanlı'ya tabi olmalarından çok daha önceye dayanmaktadır. Onurlarına düşkün, ama aynı şekilde birbirlerine karşı tahammülsüz olmaları, belki de İran sınırında bulunmaları yüzünden siyâsî entrikalara kolayca ortak edildikleri görülmektedir.

Klasik Dönemde Kürtler

Yavuz Sultan Selim'den Sultan II. Mahmud'a kadar geçen 300 yıllık süreyi kapsayan klasik dönemde Osmanlı-Kürt ilişkileri çok fazla değişiklik göstermez. Bu dönemde İran sınırında adeta süreklilik kazanan savaşlarda Kürtler Osmanlı ordusuna önemli katkılarda bulundular. Birçok defa el değiştiren Tebriz üzerine yapılan seferlerde bunu görmek mümkündür. Söz gelimi Sadrazam Çağalazade'nin 1585 yılında

yaptığı seferle ilgili olarak Peçevî tarihinde şu bilgilere rastlanır. “Şah-ı hoğlu Hamza Mirza'nın otuz bin asker ile Ocan'dan kalkarak İslam askeri üzerine geleceği haberi duyulmuştu. Çağalazade ile Mehmet Paşa, Van ve Diyarbakır askeri ile İranlıların karşısına gönderildi. Bunlar sabah erkenden Şah-oğlunun ordusu karşısına vardılar. İranlıların gayet büyük iki alayı, sağ ve soldan ilerleyerek karşılına geldi. Başka bir mükemmel alay da Diyarbakır alayının ardını almak hazırlığına girişti. Osmanlı ordusunda Mahmudî Hasan Bey adında birçok savaşlara girmiş, er oğlu er kahraman bir ihtiyar vardı. Alayında bulunan beş yüzü aşkın yiğide bazı vaatlerde bulunup ileriye çıkmıştı. Düşmanların bu kadar büyük bir kalabalıkla geldiklerini görünce, arka vererek onları Çağalazade'nin alayına kadar çekti. Kendisi de başındaki turna kuşu ve Çiğâ denilen büyük kuş kanatlarıyla süslü tülbendini çıkardı. Askerinin tümü de aynı şeyi yaptılar, yani başörtülerini çıkarıp başları açık kaldı. Böylece kılıçlarını çekip ellerine alarak hep birden at saldı ve karşılına gelen düşman alaylarına sürdüler. Daha önce kaçmış olan üç düşmandan başka o alayda tek bir can kurtulmadı. Ama Osmanlılardan da Çermik beyi ile Van alaybeyi şehit oldular. Düşmandan diri olarak sekiz er ile otuz da baş aldılar.

Ama Çağalazade geri dönüp ardından Mehmet Paşa da gelince, İranlılar, bunların arkasını sardılar ve sekiz yüz adam, kimi tutsak ve kimi de şehit olmak üzere kayıp verildi. Bu başarısızlık dolayısıyla üç gün serdarın yüzüne çıkamadılar, asker arkadaşlarının yüzlerine bakamadılar.”⁵¹

Bu özel bilgi belli bir olay ya da dönem için geçerli değildir. Sefer-i hümayun açıldığında Osmanlı toprak sistemine dayalı olarak bütün eyalet askerleri -beylerbeyinden alaybeyi ve subaşılar kadar- askerî erkânın komutasında ordudaki yerlerini alırdı. Buna itiraz veya tembellik etmek mümkün değildi. O yüzden bütün seferlerde her unsur işlediği toprağa orantılı bir sayıda askerle savaşa katılırdı. Ayrıca sefer güzergâhında ve harp bölgesinde bulunan halkın ordunun ihtiyaçlarını karşılama gibi bir yükü vardı. Bu görevlerini ihmal ya da kusur edenler özellikle harp dönemlerinde Türk olsun Kürt olsun şiddetli bir şekilde cezalandırılırdı. Sıradan bir sefere bakıldığında yukarıda sayılan hususların tamamını görmek mümkündü:

---

51 Peçevî Tarihi, Ankara 1999, s. 93

Bir misal olmak üzere IV. Murad'ın veziri Hüsrev Paşa'nın Bağdat Seferi'nde, bahsi geçen hususların tamamını görmek mümkündür: Ordu-yu hümayun İstanbul'dan yola çıkmış pek çok konaktan sonra Urfa önlerine gelmişti. Urfa ve Birecik yakınlarındaki, "Bigdeli-Begdilli" mevkilerinden, 10.000 koyun ve 100 katar deve getirildi. Bu şekilde ordunun yiyecek ihtiyacının büyük kısmı karşılandı. Birecik'e gelindikten sonra, sadrazamın top ve zahiresi nehirden geçirildi. Aynı zamanda Payas İskeleyi'ne Mısır'dan getirilen barut ve diğer mühimmatların, Musul'a nakli emredildi. Topların, Fırat'tan bir an önce geçirilmesi kararlaştırıldı. Diyarbakir'e varıldığında orduya para ve yiyecek dağıtıldı. (2 Ocak 1630).

Şiddetle yağan kar Diyarbakır Kalesi'ni tamamen kaplayınca kaledekiler Allah'a dua etmeye başladılar. Koçhisar- Nusaybin yoluyla sevk edilen ve binlerce öküzün çektiği toplar Musul'da orduya katılacaktı. Ancak yağan şiddetli yağmur yüzünden Fırat ve Dicle âdeta tek bir nehir halini almıştı. Musul ve Diyarbakır kar altında kalmış, karın kalınlığı 2 metreyi bulmuştu.

Diyarbakir'de 15 gün kaldıktan sonra Musul'a geçildi. Ordu buraya vardığında kış şiddetini arttırmıştı. Dicle ve Zab Suyu taşıp, her yer sel altında kaldı. Yağışların geçmesini beklemekten başka çare yoktu.

Topları çeken büyük baş hayvanların çoğu telef oldu. Çadırlar tamamen su altında kalırken erkeklerin bir kısmı nehre kapılıp gitti. Yağmur kesilip sular çekildikten sonra her yeri balçık kapladı. Bir çadırın diğerine at olmadan gidilemiyordu. Ordunun beraberinde bulunan kuşatma toplarından 26 adet balyemez'i çekecek hayvan tedariki için İstanbul'dan para istendi.

Osmanlı ordusunun Bağdat'a yürüdüğünü haber alan, Delük (Delik) ve Kerkük Kalelerinin İranlı muhafızları Bağdat'a çekildi. Zab Suyu üzerinden, Kürtlerin yaptıkları keleklerle toplar geçirilebildi. Bir kısım zahire telef oldu. Bu esnada nehirlerin tekrar taşması ve ordu arkasındaki Şah Safi'nin üvey oğlu Kürt Ahmed Han'ın tehditleri, Bağdat kuşatmasının neticeye ulaşmasına mani oldu.. Sadrazam, Ahmed Han'ın türediği Şehrızor'a gidilmesi kararı aldı.

Ahalisi İranlılara meyil eden Hoy sancağından 10.000 koyun alınarak, orduadaki kıtlık tehlikesi bertaraf edildi. Zab Nehri geçildikten sonra Erbil Vadisi'ne ve sonra Mire Bey ülkesine varıldı. Bu sırada Mire Bey kaçıp Ahmed Han'a sığındı ve halkı ondan şikâyetçi oldu. Bu mevkide olan diğer Kürt Beyleri, Veziriazama bağlılıklarını bildirdi. Bunların en güçlülerinden olan İmadiyye hâkimi Seyyid Han, Hüsrev Paşa'nın sert tavırlarını bildiği için daha önce Şah Abbas'a yardım etmesine rağmen orduya katılıp bağlılığını bildirdi ve ona Musul muhafazasına yardım görevi verildi.

Ardından da Ekrad (Kürt) asıllı Ahmed Han üzerine yüründü. Erdelan ve Sohran, Bağdat kuşatması için stratejik öneme sahipti. Bağdat'a yollanan muhtemel bir yardım buradan geleceği gibi Osmanlı ordusu kuşatma sırasında bu tarafa sırtını dönecekti. Bu sebeple buranın alınması şarttı. Baş eğmeyen Kürt aşiretleri yağmalandı ve birçok hayvan alındı. Altınsuyu mevkiine gelindi. Alınan koyunların derileri ve ağaçlarla kelekler yapılıp, nehir geçilmeye başlandı. Ardından da Erdelan ve Sohran'a varıldı. Ahmed Han, kardeşi Mümin Hanı yollayıp, Sadrazama bağlılığını bildirdi. Bunun ardından tüm bölge Osmanlı'ya bağlanmış oldu.

Bağdat'a gelen yolları savunan Şehrizar'da Gül-i Ahmer kalesi, Mihriban kalesi ve Hemedan şehrinin alınması sefer günlerini uzatmış ordu vakit kaybetmişti. Orduda bulunan ihtiyarlar Sadrazamı uyarıp, yolda çok vakit kaybedildiğini, ordunun asıl hedefinin Bağdad olduğunu söylediler. Gitgide Osmanlı topraklarından uzaklaşıyor ve asker yoruluyordu. Sipahiler Erdebil'e dönmeyi, Yeniçeriler ise Bağdat'ın mühim olduğunu ve Bağdad'a yürünmesini istediler

6 Ekim'de ikinci büyük Bağdat kuşatması başladı. Badaluşka topları günde yaklaşık 500 top güllesi atarken, kaledekiler de bundan geri kalmıyordu. Kale kumandanı Safi Kulu, başarılı bir şekilde kaleyi savundu. 9 Kasım 1630'da umumi hücum borusu çaldı. Ancak öğleye doğru saldırı püskürtüldü. Sadrazam hiddetlenip orduyu kale topraklarının menziline bulunan metrislere aldı.

Nehirden yürütülen tekneler, suyun sığ olması sebebiyle karaya oturdu ve kaleden açılan ateş sonucu buradaki askerlerin çoğu öldü. Yine aynı gece birçok asker, Hüsrev Paşa'nın ordusu metris kenarına

getirmesi yüzünden boş yere kaybedildi. Felaketle sonuçlanan ilk hücumdan beş gün sonra toplanan harp şurası, kuşatmayı kaldırdı.⁵²

Görüldüğü gibi sefer başladığında eyaletler ve yerel beyler kendi askerleri ile orduya katıldı. Ordunun erzak ihtiyacı güzergâhtaki vilayetlerden karşılandı. Bunların tamamı satın alma yoluyla gerçekleştirilirdi. İsyan eden ya da düşman devlete bağlı olan yerlerde yağma yapılabilirdi. Kürt beylerinden Ahmed Han'ın isyanında görüldüğü gibi, Kürt liderlerin en önemli açmazı Kürt bölgesinin İran ve Osmanlı arasında paylaşılmış olmasıydı. Çoğu akraba olan aşiretlerin bir kısmı Osmanlı'ya tabi iken diğer kısmı İran'a tabi durumdaydı. Bunlar arasında sık sık tabiiyet değiştiren de oluyordu. Bu durum uzun süre sınır bölgelerinde istikrar sağlanmasına engel oldu.

---

52 Yunus Emre Konuk, Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi ve Kasr-ı Şirin Anlaşması, Afyon Kocatepe Üniv. 2005, s. 40-48

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİ VE KÜRTLER

XIX. ASRA GİRERKEN GENEL DURUM

İkinci Viyana kuşatmasından sonra (1689) Osmanlı artık Avrupa'dan geri dönmüştü. Savaş için sınırlara sevk edilemeyen leventler, bir yandan medrese ve tekkelere yığılmakta, diğer yandan Anadolu'da mevki ve makam sahibi insanların konaklarına "kapıkulu" ve "yanaşma" olarak toplanmaktaydı. Cephelerden kaçan askerlerle, kapıkulu eşkiyasının teşkil ettikleri büyük çeteler, bütün ülkeyi talan etmekteydi. Bu dönemde yayınlanan "Adaletname"ler de Anadolu'nun fotoğrafı askerlerin estirdiği terör şeklinde verilmektedir.⁵³

Takip eden dönemde Osmanlı'nın temel kurumlarında biri diğerini tetikleyen bozulmalar yaşandı. Toprak sistemi, vergi sistemi, askerlik ve idarî sistem her geçen gün biraz daha kötüleşmekteydi. II. Mahmud, tahta çıktığında, İmparatorluk sınırları içinde yarı-bağımsız bir statüde olanlar yalnız Kürt mirleri değildi. Bütün Anadolu'da, yerel nüfuzlu aileler, devlet fonksiyonlarını ele geçirmiş, gerçekten bağımsız yöneticiler haline gelmişlerdi. Derebeyler yanında pek çok atanmış valiler de İstanbul'a aldırılmadan, kendi yollarına devam etmekteydi.

Öte yandan Batılı devletlerin yardımı ile Yunan milliyetçileri bağımsız bir devlet kurmuşlardı. Arnavutluk'un bir yanı Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın diğer bir yanı İşkodra Valisi Kara Mahmud Paşa Hanedanı'nın yönetimleri altına geçmişti.

Serez ve Selanik bölgeleri Serezli İsmail Bey elinde, Rumeli'nin öteki şehir ve kasabaları, ayan denilen zorbalıların yönetimleri altındaydı. Cezayir-i Garb Ocakları (Trablus, Cezayir ve Tunus) dayıların, Mekte ve Medine bölgeleri (Hicaz: Haremeyn-i Muhteremeyn) Vehhâbî taifesinin zulmü altında kalmıştı. Bağdat, Kölemen Paşaları, Çıldır ve

53 Halil İnalçık, Adaletnameler, Ankara 1967

Kürt beylikleri emîr denilen soyguncuların ellerinde idi. Anadolu'nun Bozok bölgesi (Yozgat bölgesi) Cebbar-Zadelerde, Aydın bölgesi Karasman oğullarının idaresi altındaydı. Valiler sadece, eyalet merkezi olan yerlerde oturur ve kendi çıkarlarını sürdürmek için zorba ailelere dalkavukluk etmekle vakit geçirirlerdi.

Sultan Mahmud hikmetli ve sabırlı bir yönetim ile bunları zaman içinde saf dışı bıraktı. Bağdat Valisi Davud Paşa, Kürdistan derebeylerini dize getirirken İşkodralı Mustafa Paşa da Rumeli'de aynı hizmeti gördüler. Her iki paşanın kusurları görmezden gelindi. Vefatlarına kadar görevlerinde kaldılar.

Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın himmeti ve oğulları Tosun ve İbrahim ve İsmail Paşaların gayreti ile Vahhabi kabilesi Hicaz'da tepelendiler. Haricilerin reisleri olan Abdullah b. Suud, Dersaadet'te idam edildi. Bu başarının ardından Sultan Mahmud'a gazi ünvanı verildi.

Üç yüz elli seneden fazla Osmanlı toprakları üzerinde uyguladıkları terör, gasp ve cinayetlerle mülk ve milleti perişan eden, özellikle de sık sık sultanlara karşı isyan etmeyi âdet haline getiren Yeniçeri Ocağını, 15 Haziran 1826 Perşembe (Gaza-i Ekber) tarihindeki son isyanları sırasında ortadan kaldırmayı başardı. Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ordusunu kurarak din ve devleti ihya etmeye çalıştı.

Devletin başındaki büyük gaileleri çözdükten sonra devlet kurumlarını ele aldı. 1243/1828'de Şehzadebaşı'nda, Acemoğlu kışlası yanındaki Tulumbacıbaşı konağı, Tıbbiye Mektebi olarak açıldı. Özel talebeler ve hocalar tayin edildi. Bu mektep tıp öğreniminin çekirdeğini teşkil edecekti.

II. Mahmud Han devrine kadar Osmanlı devletinin hiçbir kurumu için resmî bir meclis yoktu. İlk defa askeriye'nin disiplin altına alınması ve yeni bir düzen kurulması için 1253/1838 yılında Dar-ı Şura-yı Askerî'yi kurdu. Ardından Hüsrev Mehmed Paşa başkanlığında Gülhane Kasrı'nda Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye ile Dar-ı Şura-yı Babialî'yi teşkil etti. Büyük devletler nezdinde ikamet elçileri tayin etti. Askerî düzenin sağlanması için en ileri devletlerden muallimler, mühendisler, lisan hocaları getirtti. Devlet-i Aliyye'nin ihtiyacı olan her konuda adım atmaya çalıştı.

Sultan II. Mahmud, Osmanlı devlet sistemini bütünüyle değiştiren ve Cumhuriyete giden yolu açan Osmanlı padişahı

Sultan Mahmud, Yeniçerilerin yok edilmesi ve derebeylerin idamından sonra, müsadere usulü ve yargısız idamın kaldırılması, devletin ihtiyaç duyduğu meclislerin açılması, Ticaret, Nafia ve Evkaf Nezaretlerinin kurulması gibi imparatorluk geleneğinde köklü yenilikler yapmayı başarmıştı.⁵⁴

54 Tarih-i At, Tayyazde Ahmed Ataullah, 1293/1876, c. III, s 136

Vali ve mutasarrıfların halka zulüm yapmalarını önlemek için ağır cezalar getiren sultan, görevi kötüye kullananların vezirliklerini mal ve mülklerini ellerinden almış, bir kısmının ise memuriyetlerini değiştirmiştir. Ayrıca çıkarılan bir fermanla taşra idarecilerinden vergi toplama usulsüzlük yapılmaması istenmiş, fakat buna fazla uymayan valiler, mübaşir hizmeti adı altında yasal verginin birkaç katı para alarak halkı soymaya devam etmişti. Yapmak istediklerinde kısmen başarılı olan II. Mahmud, özellikle yönetim alanında halkın güvenini kazanıp, düzenli vergi vermelerini sağlayacak çözümler üretmede başarısız oldu. Bu başarısızlıkta devlet görevlilerinin uzun yıllardır gelenekleştirdikleri rüşvet, görevi kötüye kullanma, halka angarya iş yaptırma gibi alışkanlıklardan vazgeçmemelerinin payı olduğu gibi, içte ve dışta felaketle neticelenen siyasi gelişmelerin de tesiri vardı.⁵⁵

Tanzimat ile Gelen Yenilikler

Devlet teşkilatında yapılan yeniliklerin maddî bir bedeli vardı. Merkezde yeni oluşturulan bürokrasi, düzenli ordu ve sarayın harcamaları büyük bir yekûn tutmaktaydı. Artık ne eski vergi sisteminin ne de eyalet sisteminin korunması mümkün değildi. Taşradaki bütün yapılanmalar tasfiye edilecek, devlet gelirleri doğrudan merkez tarafından toplanacaktı.

Bunun için düzenli bir vergi sistemine ihtiyaç vardı. Adil bir vergi sistemi kurmak için 1838 tarihinde bir ferman yayınlandı. Buna göre herkesin elinde bulunan emlak ve arazi yazılacak, köylerde hayvanlar sayılacak, şehir ve kasabalarda ticari kazançlar tahmini verilere göre belirlenecek ve herkes gücü oranında bir vergi ödeyecekti.

Sayımlara başlanacağı sırada Sultan Mahmud vefat etti. Sultan Abdülmecid, Tanzimat Fermanı ile birlikte tımar, zeamet ve has sahiplerinin toprağı işleyen halktan aldıkları vergileri kaldırdı. Sultan Mahmud'un yapmak istediğı nüfus, servet ve kazanç sayımını gerçekleştirmek üzere "Muhassıl-ı Emval" teşkilatı kuruldu.

Bölgesel adalet sistemini takip eden yeni vergi düzeni, 1858 yılında bölgenin değil şahsın kazancını esas alan yeni bir sistem ile değiştirildi.

55 Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Ülke Yönetimi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C I, İstanbul 1985, s. 210.

Şehir, kasaba ve köylerde mevcut arazi, arsa ve binalar “Tahrir-i Emlak Nezareti”nce ölçülerek kıymetlendirilecek, sanat ve ticaret erbabının senelik kazançlarına göre vergi alınacaktı.⁵⁶

1856 Islahat Fermanı, Batılı büyük devletlerin özlediği ne varsa hepsini vaat etmişti: 1856 yılında Musevilerin 1862 – 1863 yıllarında Ortodokslar ve Gregoryen Ermenilerinin temel hakları ile ilgili kanunlar çıkarıldı.

Tanzimat, şeriat idaresinin yanına laik hukuk sisteminin bazı kurallarını yerleştirmeye başlamıştı. Fermanın ilanından altı ay sonra Ceza Kanunu, daha sonra da Ticaret Kanunu çıkarılarak Ticaret Mahkemeleri’nin kurulmasına çalışılacaktı.

Halkın fakirleşmesine sebep olan iltizam usulü kaldırıldı (1840). Vilayetlerde valileri denetlemek üzere gayr-i müslim tebaanın da eşit olarak katılacağı idare meclisleri kurulmuş, eğitim sisteminde medresenin yerini okul almaya başlamıştı. Yeni hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi tahsil mecburiyeti getirmekteydi. Ayrıca ders verme usulleri değiştirilmişti. Türkiye tarihinde ilk defa müdür ve kaymakam yetiştirmek üzere Mekteb-i Mülkiye açılmıştı. (1858) Bunu Batılı tarzda eğitim veren yeni açılacak okullar takip edecekti.

Tanzimat’ın sunmuş olduğu eşitlik ilkesiyle tüm Osmanlı tebaası aynı muameleye tabi tutulmaya, devlet kapıları onlara da sonuna kadar açılmaya başlıyordu. Böylelikle “Millet-i Galibe” ayrıcalığı sona ermiş olacaktı

Azınlıklara verilen imtiyazlar, Avrupalı devletlere verilen haklarla birleşince müdahaleler devri başlamış oldu. 1856 Paris Anlaşması ile reformlar, anlaşma metinlerine alınmaya başlamış, 1878 Berlin Anlaşması ile de müdahale hakkı hiç de diplomatik olmayan biçimde ifade edilmişti: “Bab-ı Ali bu babda ittihaz olunan tedbirleri muayyen zamanlarda devletlere bildirecek ve devletler bu tedbirlerin icrasına nezaret eyleyeceklerdir”⁵⁷

56 Vcdat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara 1994, s. 32 vd.

57 Ahmet Yurtseven, Osmanlıların Son Döneminde Sosyal Siyaset Uygulamaları, İktisat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991, s. 65-72

Osmanlı Devleti'nin düşmüş olduğu sosyal, siyasî ve iktisadî bunalımlar neticesinde dış borçlanma devri başladı (1854). Her yeni istikraz bir öncekinden daha ağır şartlarla geliyor ve ülke genelinde bunalımları artırıyordu.

Öte yandan Avrupa daha 19. yy'ın başlarında sanayi devrimini gerçekleştirmiş basit el aletleri ile sürdürülen ekonomik hayat önemini kaybetmiş, sanayileşme yeni bir hayat tarzını doğurmuştu. Şehirleşme, ucuz iş gücü ve ham madde ihtiyacı Avrupa devletlerini her geçen gün daha saldırgan yapıyor, Osmanlı toprakları örtülü ya da açık şekilde işgallere uğruyordu.

Yabancılara taşınmaz mal sahibi olma hakkı tanınınca bilhassa İngilizler, süratle toprak almaya koyuldu. 1868 yılına kadar İzmir civarında tarıma elverişli toprakların üçte birini ele geçirmişler, 1878 yılına gelindiğinde de aynı bölgenin tüm verimli topraklarına sahip olmuşlardı.⁵⁸

Bütün bu gelişmeler Kürt bölgelerini doğrudan etkileyecek olan olaylardı. Yabancı müdahalesi ile de olsa bölgede değişim kaçınılmaz olarak başlayacaktı.

Özerk Kürt Sancaklarının Tasfiye Sebepleri

Yavuz Sultan Selim ile birlikte başlayan Osmanlı İran savaşları kısa aralıklarla uzun müddet devam etti. Kanunî, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed ve IV. Murad dönemlerinde İran sınırlarında ciddi savaşlar yapıldı. Bu savaşlarda sınırdaki Kürt aşiretlerinin tavırları etkili hatta belirleyiciydi. Ancak bu aşiretler her zaman Osmanlı yanlısı bir politika izlemiyordu.

Şah Abbas'ın Gürcistan ve Azerbaycan'ı işgalinden sonra (1603/1604) Safevilerle yapılan anlaşmada Kürt aşiretlerine atıfta bulunulmuştu. 1612'de imzalanan anlaşmaya göre; sınırlar 1555'teki şekliyle kalacak, Safeviler, Azerbaycan'ı tekrar işgal edecek; bunun karşılığında Kürt ayaklanmalarını desteklemeyip Kazaklara karşı Osmanlı'ya yardım edeceklerdi. IV. Murad'ın yaptığı İran seferlerinde Kürt beyleri ekseriyetle Osmanlı ordusuna katılmıştı.

58 Kurmuş, Orhan; Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, . Ankara 2008, s.78-79

II. Mahmud dönemine gelindiğinde ise sınır bölgelerindeki kargaşa iyice artmıştı. Aşiretlerin idaresine göz atıldığında feodal yapı ile birlikte yurtluk ve ocaklık adı verilen idarî sistemin ortadan kaldırılması için zamanın geldiği görülecekti. Bu bölümde Süleymaniye ve Mahmudiye kazasında 19. yy. başında aşiret yönetimi ve mülkiyet anlayışını ortaya koyan örnekler, dikkate değer ayrıntılar içermekteydi.

Kızılca Kazası⁵⁹

Kızılca Kazası köylerinden Bavya, Saat, Abad-1 Ulya, Abad-1 Sufla, Çalova, Kanviran, Serdoş, Delipova, köyleri Baban paşalarından Süleyman Paşazadelerle Süleyman Paşa'nın emektarlarından İlyas ağanın varisleri ellerinde bulunuyordu. Mirabat köyü, İlyas Ağa'ya malikâne olarak verilmişti. Bu köylerde oturan ve çiftçilik yapan halk, İran tabasından sayılmaktaydı. Osmanlı tebaası olan malikâne sahipleri arazi vergisi olarak çiftçilerden yirmide bir tapu hakkı alır, diğer vergiler İran devletince tahsil edilirdi.

Delipova ve Seldoz köylerinde oturanlar ise Şehrizor halkından sayıldıkları için vergilerini Şehrizor hâkimine verir, malikâne sahipleri tapu hakkı olarak arazi gelirlerinin tamamından yine yirmi de bir oranında vergi alırdı. Bölgedeki köylerin birçoğunda malikâne olarak toprak sahibi olan beyler, Osmanlı tabiiyetinde bulunurken, bu köylerde yaşayan halk çoğu zaman İran tabiiyetinden olurdu. Malikâne sahipleri olan Süleyman Paşazadeler (hakk-ı temellük) tapu hakkı mahsulâtın yalnızca yirmide birini alırdı.

Süleymaniye

Süleymaniye sancağına tabi köylerde malikâne sahipleri tapu hakkı alırken, öşür vergilerini İranlı memurlar toplardı. Baban paşalarının hükümet merkezi olan dört adet köy, Süleymaniye şehri kurulduktan sonra terk edilmiş harap bir hâle gelmişti. Baban paşalarından Süleyman Paşa, bölgeyi imar edip Savcı, Karava, Karni köylerini kendi elinde tutmuş Çeşniabat köyünü emektarlarından İlyas Ağa'ya mülk olarak vermişti.

---

59 Y. EE. 131/33

Eşkol ve Piran köyleri topraklarını Süleymaniye halkı ekmekteydi. Bunların da vergileri Süleymaniye sancağına, öşürleri İran hükümetine aitti. Bu toprakları eken halk, ilkbaharda bölgeye gelir ziraat işlerinde çalışır, harman kalkıp yeni ekimler yapıldıktan sonra kış bastırmadan memleketlerine dönerlerdi.

Laheycan

Rivayetlere göre Laheycan kıtası öteden beri yurtluk ve ocaklık olarak Mukri taifesinden bir fırka olan Mirbasağan taifesine Osmanlı Devleti tarafından tevcih edilmişti. Şehrizar'a tabi Köysancağı aşiretinden Osmanlı Devletine tabi olan Belbas aşiretleri, çok zaman önce bölgeyi Mirbasağan taifesinin elinden zorla almışlardı. Bu taife yakın zamana kadar Osmanlı Devletine tabi oldukları hâlde, sonradan itaatten çıkıp isyankâr bir tutum izlemişler ve İran'a bağlılık iddiasında bulunmuşlardı. Toplam 2.600 haneyi bulan Belbas aşiretleri Osmanlı Devleti'ne tabi olarak kış mevsimlerinde Betvin kazasında oturur; yaz mevsiminde Serdeşt ve civarında bulunan yaylalara çıkarlardı. Sürekli faal olup civarlarında bulunan İran topraklarına zarar vermekte, Soğukbulak civarını yağma etmekte, zaman zaman Urmiye ve Hoy'a varıncaya kadar el uzatmaktaydılar.

Piran taifesinin ağası Karani Ağa, bir zaman Hoy şehrini zapt edip üç gün hükümet etmişti. Mamiş taifesinin ağası Pirot Ağa'nın amcası İbrahim Sultan, Seldoz'u zapt edip dört beş sene kadar elinde tuttu.

Menkur taifesi Soğukbulak taraflarına musallat olarak birçok köyü ele geçirmiş olduğundan, bunların zararlarının önlenmesi için İran hükümeti zaman zaman asker sevk etmek zorunda kalmıştı.⁶⁰

Kaçar tarihinde 1226/1811 senesi olayları sırasında, Belbas aşiretinin Seldoz nahiyesine verdiği zararların intikamını almak için İran sultanı Abbas Mirza'nın, Azerbaycan kızılbaşlarından Ahmet Han ve

60 Nadir Şah dönemini anlatan Cihan-güşa Tarihi'nde "Belbas aşireti Rum hanlarına tabidir." denilmektedir. s. 172; Ravzatü'l-Vüzera isimli Bağdat tarihinde 1217 senesi olayları anlatılırken Belbas aşireti ile ilgili şu bilgilere rastlanır: "Kürtlerden iki hudud arasında bulunan Şino ve Laheycan dağlarının dik yamaçları ve dar geçitlerinde oturan Belbas aşiretinin şer ve günahları haddini aşmıştı. İran'a tabi Soğukbulak, Merağa ve Urmiye nahiyelerini yağma ve yolcu kafilelerine el uzatmaları sebebiyle İran'ın ısrarlı talepleri sonucunda bu aşiretin Köysancağı taraflarında oturan boylarının terbiyeleri için Bağdat Valisi Ali Paşa, Süleymaniye Mutasarrıfı İbrahim Paşa'yı gönderdi.

Afşar Asker Han'ı gönderdiği ve bu aşireti yağma ve talan ettikleri kayıtlıydı. 1215/1800 yılında aynı şekilde Maraba hâkimi Ahmet Han, çok sayıda askerle gelip adı geçen aşireti yağmalamıştı.

Laheycan'ın önemli aşiretlerinden Mamiş taifesinin İranlılara meyletmesi üzerine İran'ın bölgeye tamahı artmıştı. Bunları terbiye etmek üzere Ravandüzlü Mehmed Paşa gönderildi. Mehmed Paşa, Mamiş ağası Sahre Ağa'nın iki evladını, iki kardeşini ve akrabalarından dört şahsı idam etti. Bu olay üzerine Mamişler Osmanlı ile alakalarını kestiler.

Revandüzlü Mehmed Paşa görevden alındıktan sonra Mamiş taifesi Laheycan'a geri döndü. 1838 senesinde Laheycan'ın Kisve bölgesi, İran devleti tarafından Mamiş ağası Pirot Ağa'ya yıllık bin Toman ücret karşılığında mukataa olarak verildi.

Şikak aşiretinin Diyarbakır'dan İmadiye ve Hakkâri taraflarına geldikleri ve Osmanlı Devletine tabi aşiretlerden oldukları bilinmektedir. İmadiye'ye bağlı Navkür denilen bölgede kışlayıp Hakkâri topraklarında yaylaya çıkmaktaydılar. Bunlar Osmanlı tabiiyetinden oldukları hâlde her nasılsa İran tabiiyetine geçtiklerine iki ayrı fermanla işaret edilmektedir. Sultan IV. Murad'ın verdiği 10 Recep 1044/30 Aralık 1634 tarihli ferman ile Sultan İbrahim'in verdiği 1056/1646 tarihli fermanlarda bu taifenin av hizmetinde bulduklarından vergiden muaf oldukları bildirilmektedir.

Biredost

Biredost nahiyesi öteden beri Hakkâri sancağına tabiydi. Behram Bey zamanına gelene kadar İranlıların bölgede hiçbir varlığı yok iken Behram Bey, şikâr beylerine uygulanan kürk giyinme merasiminde gücenmiş, kethüdasını Urmiye hâkimine gönderip kendisine tabi olmak istediğini belirtmişti. Urmiye hâkimi derhal Behram Bey'e hilat göndererek himayesine aldığı ilan etti.

Biredost'ta hilat kethüdası Şeyho ve ihtiyarlarından Zübeyir Ağa, Behram Bey'in bu hareketine razı olmayıp Hakkâri Beyi Mustafa Bey'in yanına sığındı. Hakkâri Beyi, Behram Bey'i azletti yerine oğlu Ay Bستان Bey'i Bredost beyi tayin edip âdet olan hilatleri gönderdi. Behram Bey, Urmiye tarafından İran askeri getirip beyliğini geri almak sevdasına düşmüş ise de bu sırada tauna tutularak vefat etti.

Ay Bestan Bey, bir süre beylikte kalmış 1823 muharebesinde Muş'a varıncaya kadar Osmanlı topraklarının bir kısmı İran'ın eline geçtiği sırada Naibü's-saltana Abbas Mirza, Ay Bestan Bey'in İran'a tabi olmasını teklif etmiş, buna karşı duracak gücü olmayan Ay Bestan Bey, Abbas Mirza'nın hizmetine girmiştir. O tarihten itibaren bu bölge Osmanlılar tarafından bir daha sorulmamıştır.⁶¹

Deyrek Nahiyesi

Somay ve Çehrik'e tabi yerlerden olan Hoder ve Deyrek nahiyeleri, Hakkâri'ye bağlı Osmanlı toprağıydı. Hakkâri beyzadelerinden Şehbaz Bey'in atalarına yurtluk ve ocaklık olarak verilmişti. Bölgede İran nüfuzundan söz edilemezken Urmi'de hükümet eden Aşkar hanlarının tahrik ve bozguncu fikirleriyle Somay ve Biredost beyleri, Hakkâri'den yüz çevirdiler. Aşkarlar ile ittifak anlaşması yaptılar. Hakkâri tarafından üzerlerine asker gelecek olursa asker ve silah ile yardım etme vaadinde bulundular.

Bu anlaşmayı fırsat sayan Aşkarlar yavaş yavaş, Şıkak Kürtlerini Biredost ve Somay köylerine sokarak birer ikişer işgal ettirdiler. Beylerin kimini para ile kimini başka hilelerle kandırıp köylerini almışlar, kendilerini perişan bırakmışlardı.

Mahmudiye Kazası

Mahmudiye 11 nahiyeden ibaret büyük bir kazaydı. Kanunî zamanında Mahmudiye aşireti emirlerinden Hasan b. Ivaz Bey'e yurtluk ve ocaklık olarak ihsan edilmişti.

O zamandan beri Mahmudî aşireti İranlılarla yapılan savaşlarda Osmanlı Devletine hizmet etmişti. Şerefname'deki kayda göre Sultan Murad, Bağdat'ı fethetmek üzere bölgeye geldiğinde Mahmudî aşireti reisi, Sultanın emrine girmiş ve seferde büyük yararlılıklar göstermişti. Sefer dönüşünde Sultan Murad, adı geçen kazayı bütün tabi olduğu nahiyelerle birlikte tekrar kendilerine ihsan etti.

Defterhane-i Âmir'e'deki kayda göre Katur nahiyesi bazen Mahmudî kazasına bazen de Van vilayetine bağlı olarak idare edilmişti. IV. Murad

---

61 Y. EE. 131/33

zamanından beri Osmanlı idaresinde Mahmudî beyleri tarafından idare edilmekteydi. 1830 senesinde İran tebaasından Hatem Han “Ben bu nahiyeyi Mahmudî ailesinden Musa Bey’den satın aldım.” diyerek Katur ile birlikte 17 köye el koydu.

Mahmudî beyleri idarelerinde bulunan yerleri ve köyleri dilediklerine kaydı hayat şartıyla ve yahut evladından evladına kalmak üzere mülk olarak vermek âdetine sahiptiler. Bu âdete uyan Ali Bey, İstiran karyesini, Şekeryazılı Selim Han’a iki yük pirinç karşılığında vermişti. Selim Han bu suretle ele geçirdiği köyü iki üç sene idare ettikten sonra Hoy’da İbrahim Han’a sattı. İbrahim Han’ın vefatından sonra bölge Hatem Han’ın idaresine girdi.

Musa Bey, 1789 tarihinden 1824 tarihine kadar 35 yıl süren beyliği döneminde nahiyenin bazı köylerini İran tebaasından Razi Mehmed’e ve Selmaslı tüccarlardan Yusuf Rüşen Efendiye satmıştı. Aynı şekilde Saray karyesini yüz Toman karşılığında Seyit Hüseyin isimli şahsa, Kurcan karyesini de yedi kese akçeye İranlı Hacı Hızır Ağa’ya devretti. Satış işlemleri Van kadısı huzurunda yapılmış ve mahkeme kayıtlarına işlenmişti.

Musa Bey, çevresine olan borcuna karşılık kendini sıkıştırmamaları için Şerefhane, Engiz ve Yeve gibi köyleri o tarihte Hoy ve Merağa hâkimi bulunan Fetih Ali Han’a rüşvet yoluyla vermişti. Sınırdaki bulunan Kaşkabalak kabilesi, Elmalı ve Gablelik köyleri yine Musa Bey’in ihsan ettiği yakınları tarafından vaktiyle beş on kese akçe mukabilinde İranlı asker beylerine satıldı.

Çeşitli şekillerde borçlanma karşılığı olarak bölgedeki birçok köyü eline geçiren Hatem Bey, Van muhafızları arasında çıkan ihtilaftan yararlanarak Katur’a el koyacaktı. Birtakım hilelerle Musa Bey’i hane halkı ile birlikte Hoy’a getirtti. Hoy’da Katur bölgesini mahkeme kararıyla kendisine satmasını teklif etti. Musa Bey’in bundan kaçınması üzerine Hatem Han, Musa Bey’i idam ettirdi. Musa Bey hayatta iken bölgeyi kendisine sattığı iddiasıyla düzenlediği senedi, Musa Bey’in mührüyle mühürleyip bölgeye el koydu. Dört sene Katur’a hâkim olan Hatem Bey, Van muhafızlığına yeni tayin edilen İshak Paşa tarafından buradan

çıkarıldı. İki sene sonra Timur Paşa, bölgeyi tekrar İran'a bırakmak zorunda kaldı.⁶²

İmparatorluğun diğer bölgelerinde iskâna dayalı göreceli bir asayiş sağlanmıştı. Ancak Kürt ve Çerkez aşiretler silahlı dolaşıyor, devlete ne vergi ne de asker veriyordu. Çok basit sebeplerden kaynaklanan ciddi isyanlar eksik olmuyordu.⁶³

II. Mahmud döneminin zor günlerinde sınırdaki bu belirsizlikten yararlanan İran ordusu, Osmanlı topraklarında istila hareketi başlattı. Feth Ali Şah'ın oğlu olan Abbas Mirza komutasında Toprakkale ve Bayezit'i ile geçirdi. Bayezit'in İranlılar tarafından kolayca zapt edilmesi, bölgedeki Osmanlı askeri üzerinde panik meydana getirmiş ve asker geri çekilmek zorunda kalmıştı. İleri hareketine devam eden İran ordusu, Toprakkale, Eleşkirt, Muş, Erciş ve Bitlis gibi yerleri işgal etti.

İran kuvvetlerinin bu başarılarında Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın, emrindeki Kürt kuvvetleri ile İran ordusuna katılması etkili olmuştu. Bu katılım İran ordusunu cesaretlendirmişti. Osmanlı-İran sınırında bazen Osmanlı, bazen de İran yönetimlerine sığınan Kürt aşiretlerinin desteğini alan İran, bölgede güçlü bir konum kazanmıştı.

Osmanlı Seraskeri Mehmed Emin Rauf Paşa; Kars, Çıldır, Muş ve Trabzon'dan topladığı kuvvetlerle İran ordusu karşısında tutunmaya çalışırken kış bastırılmış Abbas Mirza, ordusuyla birlikte Tebriz'e çekilmişti. Bahar mevsiminin başlamasıyla Tebriz üzerinden Osmanlı sınırlarına doğru tekrar hareket eden Abbas Mirza ile Erzurum cephesinde çok şiddetli çatışmalar yaşandı.

İlk başlarda Cebbarzadeler'den Celalettin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, İranlılar karşısında başarılı olduysa da Abbas Mirza çok sayıda İran ve Kürt aşiretini daha önce hâkimiyeti altına almış olduğundan, Osmanlı ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Beklenmedik bir olay yaşandı. Abbas Mirza'nın ordusunda aniden ortaya çıkan kolera sayesinde Osmanlı ordusu büyük bir tehlikeden kurtuldu. İran ordusu

62 Y. EE. 131/33

63 Sasuni Goro, Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri, Stockholm 1986, s. 95 (zkr. Kutlay)

geri çekilmiş ve Abbas Mirza Osmanlı Devleti'nden barış istemek zorunda kalmıştı.⁶⁴

Cevdet Paşa'nın ifadelerine göre hanedanın başına geçmek için mücadele eden aile üyeleri, duruma göre Osmanlı veya İran tarafına sığınarak belirsizliği artırmaktaydı. Bu karışıklıktan her zaman İran tarafı kârlı çıkmaktaydı.⁶⁵

Baban Sancağı mutasarrıfı Abdullah Paşa, sınırlarda çıkan sorunlarda Bağdat valisinin kendilerini İran'a karşı koruyamadığını, İran ile ilişkilerin kesilmesi halinde Kürdistan'ı tamamen kaybetme tehlikesi ortaya çıkacağını bu yüzden İran'a sığındıklarını ifade etmişti.

Bağdat valisi ile İran arasında kavgaya neden olan meseleleri tespit etmek ve İran tarafına geçen Kürdistan paşalarının tekrar Bağdat tarafına geçmelerini sağlamak için Esad Efendi, elçi olarak gönderildi.⁶⁶ Baban Mutasarrıfı Mahmut Paşa'ya gizlice mektup yazan Esad Efendi, Bağdat'a dönerek Osmanlı'ya tabi olmalarını istemişti. Kendilerini güvende hissetmediklerini ve İran'dan korktuklarını ileri süren Kürt beyleri, Bağdat'a gelmeyi kabul etmedi. Ancak ileride sağlanacak bir barış yoluyla manen ve bedenen Osmanlı'ya hizmet edeceklerini bildirdiler.⁶⁷

Kürt beylerinin, İran'ın baskısı altında kaldıkları doğrudu, ama aradaki belirsizlikten yararlanmak istedikleri konusunda şüpheler vardı. İran bu durumun farkındaydı. Kesin bir çözüme yanaşmamakta, belirsizliği sürdürerek Osmanlı ile olan ilişkilerinde Kürt aşiretlerinden yararlanmayı hesaplamaktaydı.

Osmanlı Devleti, İran Veliahdı Abbas Mirza'dan, Bağdat valisi ile İran arasındaki meseleleri ve Kürdistan paşalarının Osmanlı-İran arasında yer değiştirme durumlarını görüşmek üzere Bağdat'a bir memur göndermesini istedi. İran iki yıldır tutuklu bulunan Kürdistan paşalarından Abdullah Paşa ile Hüseyin Kulu Han'ı Bağdat'a gönderdi.

64 Filiz Güney, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 43

65 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, (Dündar Günday) c. XII, İstanbul 1966, *Tarih-i Cevdet*, c. I, s. 295-296.

66 Esad Efendi'nin hayatı, eserleri ve vakanüvisliği sırasında ele aldığı 1821-1826 tarihleri arasındaki olaylar için (Bkz. Ziya Yılmaz, *Sahhaflar Şeyhi-Zade Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, Vak'anüvis Esad Efendi Tarihi* (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle 1237-1241/1821-1826), İstanbul 2000

67 *Tarih-i Cevdet*, s. 318.

Osmanlı elçisi Esad Efendi'ye göre İran, Kürt aşiretlerinden el çekmemek için Bağdat valisini suçlamaktaydı. Kürdistan meselesi çözülmedikçe, İran ile Osmanlı arasındaki meselelerin kesin olarak çözülme şansı bulunmuyordu. Tebriz'den Revan'a geçen Esad Efendi, Hüseyin Kuli Han ile yaptığı görüşmeler sonrasında, İranlılarla bir anlaşma yapılması konusunda mutabakat sağlandı.⁶⁸

Osmanlı tarafından Şark Seraskeri Mehmed Emin Rauf Paşa ve İran tarafından Mehmet Ali Mirza arasında Erzurum'da 1823 tarihinde imzalanan anlaşma esas olarak 1639 tarihli Kasr-ı Şirin Anlaşması'na dayanmaktaydı. Anlaşmanın Kürt bölgelerini ilgilendiren II, III, IV. maddeleri şöyleydi:

Madde II: Hiçbir devletin diğer devletin iç işlerine karışması uygun görülmeyip, gerek Bağdat taraflarına ve Kürdistan civarına, gerekse sınırlar içerisinde bulunan yerlere İran Devleti tarafından müdahale ve herhangi bir taarruz harekâtı olmayacaktır. Ayrıca bölge halkından yaylak ve kışlaklara geçen olur da sıkıntı yaşanır, bu durum Abbas Mirza ile Bağdat valisi arasında görüşülerek çözüme kavuşturulacak, devletlerarası bir mesele hâline getirilmeyecektir...

Madde III: Uzun süredir, iki devlet arasında tartışma konusu olan Haydaranlı ve Sipkanlı aşiretlerinden Osmanlı topraklarında bulunanların, İran sınırlarına saldırıda bulunmaları hâlinde, bu hareketleri Osmanlı sınır muhafızları tarafından engellenecektir. Ancak kendi istekleri ile İran topraklarında yaşamayı tercih ederlerse, Osmanlı memurları buna mani olmayacak, tekrar Osmanlı arazisine dönmek isterlerse de kabul edilmeyeceklerdir. Bu aşiretler, İran topraklarına geçip Osmanlı sınırlarına taarruzda bulunurlarsa da İranlı memurlar tarafından engelleneceklerdir.

Madde IV: İki taraftan da firar edenler kabul olunmayacaktır.⁶⁹

Anlaşma daha çok sınır bölgesindeki belirsizliği ortadan kaldırmaya yönelikti. Bu anlaşma bir süre daha sınır bölgelerinde iki devletin karşı karşıya gelmesine engel oldu.

68 Güncy, s. 90-95

69 Mahmud Mesud Paşa, Muahedat Mecmuası, c. III, İstanbul 1926, s. 1-5

Klasik dönemde Kürt toplumu istikbale doğru olumlu bir gelişme gösterememişti. Nikitin'in değerlendirmelerine göre Kürt beylerinin yönetimi, gerçi özel mülkiyete dayanan bir hayvancılık ekonomisi doğurmuş, bölgeyi diğer göçebe aşiretlerin istilâsından korumuştur. Ancak zamanla bizzat kendisi, üretim yapısını ve iç pazarın gelişimini önleyen çok güçlü bir engel haline gelmişti, yapılan çapulculuklar yerleşik ekonomiyi baltalamakla kalmıyor, yerleşik hayata geçme sürecini de frenliyordu.⁷⁰

Açıktır ki kendi hâllerine bırakılan bu beylikler, Kürt toplumunun da zararına işliyordu. Ne yerleşmeye, ne tarım ve hayvancılıktaki gelişmelere ne de eğitime açık bir kapı yoktu. Cehalet alabildiğine artmıştı. Kan davaları ciddi kayıplara yol açmaktaydı. Yeni bir çağın kapısında hele güçlü Batılı devletlerin şehirleşme, aydınlanma ve sanayi devrimi gibi konuları geride bıraktıkları bir dönemde bu bölgeleri kendi haline bırakmak o insanlara yapılan zulme ortak olma idi.

Aşiretlerin Yerleşik Hayata Geçirilmesi

XIX. yy'a girerken Anadolu nüfusunun büyük bir bölümü hâlen göçebe olarak yaşamaktaydı. Konar-göçer aşiretler kan davaları, yaşadıkları toprakların verimsizleşmesi, merkezî otoritenin zayıflaması, vergilerin ağırlaşması ve asayişsizlik gibi sebeplerle XVII. yüzyılın sonlarından başlayarak itaatsiz kalabalıklara dönüşmüştü. Genel bir adla "Rişvan aşiretleri" denilen, kışlakları Güneydoğu'da, yaylakları Uzunyayla'dan Haymana'ya değin Orta Anadolu platosunda olan konar-göçerler, bir yandan dayanılması güç bir hayat tarzına katlanırken, diğer yandan da yerleşik halkı ezmekteydi.⁷¹

Doğu Anadolu'daki eski yaylaklarını terk edip batıya doğru yayılan aşiretler, yerleşik halkın ekili arazilerini tahrip etmekte, Vahabî isyanlarından kaçan Aneze ve Şammar aşiretleri bütün Suriye'yi tehdit etmekteydi. Aşiret halkının, saruca ve sekban adı verilen kapıkulu askeri ile birleşip yerleşim yerlerini basmaları, devleti kesin bir çözüm için harekete geçmeye zorlamaktaydı.

70 Bazil Nikitin, Kürtler İstanbul 1986, s. 257

71 Söylemez, s.249

Kesin çözüm için aşiretlerin iskân edilmesi gerekliydi. Asayişin sağlamanın dışında harap ve boş yerlerin yeniden imarı ve ziraate açılması ile vergi gelirlerinin artması beklenmekteydi. Oymak ve aşiretler konar-göçer hayattan çıkarılıp yerleşik hayata geçirildiğinde, nüfus sayımı yapılabilir, böylece asker ihtiyacı da karşılanabilirdi.

Rumeli valisi Mehmed Reşid Paşa, Rum isyanını bastırmakta üstün hizmetleri görülmüş biriydi. 1833 yılında Kürt aşiretlerin ıslahı ve iskânı için Anadolu'ya gönderildi.⁷² Kendisine Sivas Valiliği ile birlikte, Maden Emaneti verildi. Bir yıl sonra Diyarbakır Valiliği verilen Paşa, ayrıca Mardin'i eşkıyadan temizleme emri aldı. Mardin'den sonra sırada Harput vardı. Rakka'yı itaat altına almak için Halep Valiliği de kendisine verilmiş adının önünde uzun bir unvan cümlesi oluşmuştu.

Mehmed Reşid Paşa, iskân işlerini aksatmadan sürdürdü. Maraş ve Kayseri civarında Afşar Ekradını yerleşik hayata geçirdi. Aynı şekilde Tay Kabilesi'ni Nusaybin'e yerleştirdikten sonra, Samsun civarında yığılan Abaza Muhacirlerini, Kastamonu Sancaklarına iskan etti. Rişvan Aşiretlerinin önemli bir kısmı bu dönemde yerleşik hayata geçmişti.

Mehmed Reşid Paşa, Diyarbakır ve Mardin'deki aşiretleri ikna edip kendilerinden asker yazdı. Üç yıl içinde Döcek Ekradı ve Reş Ekradını iskân etmiş, Revandüzlü Mehmed Paşa İsyanı'nı bastırmıştı.

Anadolu'da iskân işleri sürerken Mısır Meselesi bütün şiddetiyle devam ediyordu. Mehmed Reşid Paşa, Kürt bölgelerinde işlerin bir düzene konuluncaya kadar Mısır valisinin idare edilmesini istemiş, herhangi bir savaşın çıkmasını önlemişti. II. Mahmud'un bu çok çalışkan ve tedbirli veziri ne yazık ki 1836 Ramazan'ında vefat etti. Onun vefatından sonra İstanbul, Mısır valisi ile savaşa tutuşacak, Osmanlı Devleti tarihinin en büyük siyasî krizi ile karşı karşıya kalacaktı.

Reşid Paşa'nın erken ölümü ve Mısır askerinin Anadolu topraklarını işgal etmesi üzerine bölgede yürütülen iskân işleri yarım kaldı. İkinci teşebbüs ancak 1866 yılında Sultan Abdülaziz döneminde yapılabilecekti.

---

72 HAT. 450/22349

Gâvur Dağları'na eskiden Cebel-i Bereket (Bereket Dağı) denirdi. Dağın eteğinde bulunan Osmaniye'nin eski adı da Cebel-i Bereket idi. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Payas ve çevresinde hâkimiyeti ele geçiren Küçükalioğulları, bölgede eşkıyalık hareketlerine girişmiş, işi hacılarından ve resmî görevlilerden haraç alma noktasına kadar götürmüşlerdi. Küçükalioğulları'nın Halep'ten Adana'ya, Maraş'a kadar geniş bir alanda akrabaları vardı.⁷³

Payas hacıların geçiş güzergâhı üzerinde olduğu için ayrı bir önemi vardı. Gâvur Dağı eşkıyasının, Payas'ın beri tarafında, Burnaz Köprüsü mevkinde Surre-i Hümayun'u yağma etmeleri üzerine Fuat Paşa, bir daha böylesi bir durumla karşılaşmamak için Surre-i Hümayunu, Üsküdar'dan kara yoluyla Şam'a göndermek yerine, deniz yoluyla Beyrut'a ve oradan da Şam'a gönderme geleneğini başlattı.⁷⁴

Kürt Dağı eteklerine uzanan sınır bölümünde ve Gâvur Dağı'nın güneydoğu kısmında Ekintili, Kürt Bahçesi, Hanağzı, Çerçili ve Kerküdlü nahiyeleri halkı ekseriyetle Kürtlerden ibaretti ve Kürtçe konuşurlardı. Kürt Dağı'nda, derebeylik eden Hacı Ömeroğlu ve Deli Halil'e tabiydiler. Kürt Dağı'ndan Kilis'e kadar olan tüm köyler, Deli Halil Ağa'nın nüfuzu altındaydı.

Çukurova, Gâvur Dağı, Kürt Dağı ve Kozan Dağları'nı içine alan bölgede kesin olarak asayişin sağlanmasına ihtiyaç vardı. Bunun için aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmeleri şarttı. Onların kendiliğinden yerleşik hayata geçmeleri beklenemezdi. Bunu gerektiğinde zorla yapacak bir düzenlemeye ihtiyaç vardı. Bu maksatla Fırka-i İslâhiye adıyla yedi taburdan oluşan bir tümen oluşturuldu. Ordu komutanlığı Mareşal Derviş Paşa'ya, idarî görev ve yetkiler Ahmet Cevdet Paşa'ya verildi. Cevdet Paşa, Asker kaçaklarının durumu, vergi afları, maaş bağlama gibi pek çok konuda geniş yetkilere sahipti.⁷⁵

Aşiretler ister yaylaklarında, isterse kışlaklarında gerektiğinde zorla iskân edilecekti. Fırka-i İslâhiye ilk olarak, isyan ve anarşi yatağı olan ve devlet nüfuzunun hiçbir zaman uğramadığı Kozan Dağı ve

73 HAT.110/4354-E

74 Atilla Canbolat, Hatay Türkmen Aşiretleri ve Bu Aşiretlerin İskânı (18. ve 19. Yüzyıllar), Sütçü İmam Üniv. Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 56-60 (BOA, Hatt 183/8494; Hatt 78/3222).

75 Canbolat, s. 60

Çukurova'daki aşiretleri iskân etti. Tacirli aşireti, Haruniyye'ye, Reyhanlı aşireti Reyhaniye'ye Tatarlı oymağı Kadiri'ye yerleştirildiler. Amasya, Sivas, Konya, Karesi sancaklarının çeşitli bölgelerinde Yeniil, Rişvan, Reyhanlı ve Afşar aşiretleri yerleşik hayata geçirildiler.⁷⁶

Merkezî Yönetimin Kürt Bölgelerine Etkileri

Sultan Abdülmecid dönemini takiben merkezileştirme uygulamaları yerleştikçe Kürt beyliklerindeki sosyal yapıda belirgin değişiklikler gözlemlendi. Aşiret ağaları ve Mir aileleri önemli gelir kaybına uğradı. Tanzimat Fermanı'nın "Aşar vergilerinin maliye memurları, cizyenin ise patrikhaneler vasıtasıyla toplatılması" maddesi doğrudan Kürt Emirliklerini ilgilendirmekteydi. Tanzimat Fermanı'na kadar gayrimüslimlerden alınan cizye dâhil bölgelerindeki bütün vergileri Kürt mirleri toplamaktaydı, mirlerin kendi müstakil orduları ve divanları vardı.⁷⁷ İdarî görevleri ellerinden alınınca gelirleri azalan bey ve ağaların elbette etkileri de azalacaktı.

Yeni idarî düzenlemelerin uygulanması sırasında birçok zorlukla karşılaşıldı. Bölge halkını ikna ve teskin üzere nasihat heyetleri gönderildi. Nasihat heyetlerinde askerî, mülkî erkân ile tanınmış şeyhler ve alimler vardı. Heyetin görevi halkı yeni ıslahatlara alıştırmak ve ikna etmektir. Ancak bu tedbir işe yaramadı. Söz gelimi Van'a tayin edilen yeni vali için halk şu ifadeyi kullanmıştı: "Ne Tanzimat'ı kabul ederiz ve ne de Mustafa Bey'den gayri paşa isteriz."⁷⁸

Kürd beyleri daha önce yurtluk, ocaklık veya hükümet tarzında tasarruf ettikleri yerlerde aynı usul ile devam etmek istiyorlardı.⁷⁹ Kürtler, Tanzimat'la başlatılan reform hareketlerinin yalnızca Hristiyanlar ve Süryaniler için yapılıyor olmasına ve kendilerinden sadece 'vahşi başıbozuklar' olarak söz edilmesine alınmışlardı.

Tanzimat'ın Müslüman ve gayrimüslimleri eşit tutması Nasturileri, ya da diğer Hristiyanları yıllardır tabiiyeti altında oldukları Kürt mirlerine karşı tavrı almaya itmişti. Nasturilerin en büyük aşireti olan Tiyariler,

76 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s. 117

77 Tan, s. 87

78 İ. MSM. 49/1231-2, (zkr. Abdullah Demir, "18 ve 19. Yüzyıllarda Çapakçur Sancağı Beyleri ve İdarî Yapısı", Tebliğ Mecmua, Bingöl)

79 İ. MSM. 49/1231-2

İngiliz ve Fransızların himayesi altında dinî propaganda yapıyor, Kürt mirlerine vergi vermek istemiyorlardı. Ayrıca bölgede Amerikan misyonerlerince okul ve pansiyon inşa edilmesi Kürtleri kıskırtmıştı.⁸⁰

Eskiden aldıkları cizye vergisi ile aşar vergisinden mahrum kalan beyler yeni atanan valiler ile aralarındaki problemleri bahane ederek sık sık isyan etmeye başladılar. Böylece bir dereceye kadar halkın nazarında şereflerini ve eski itibarlarını korumuş oluyorlardı. Aşiretlerin yerleşik hayata geçmek istememeleri, askerlik ve vergi korkusu isyancıların işini kolaylaştırmaktaydı. “Bu isyanlar devletin merkezileştirme çabalarına karşı, Kürt aşiret reislerinin tepkilerini ifade ediyorlardı.”⁸¹

Bütün bu olumsuz şartlar Van, Diyarbakır ve Hakkâri bölgesi emirlerini kolayca isyan çıkarmaya yöneltti. Bu dönemdeki isyanlar 1843-1847 yılları arasında uzun bir süre devleti uğraştıracaktı. İsyancılar bastırılacak, Sultan Abdülmecid, ‘Kürdistan Fatihî’ ilan edilecekti. Kendi ülkesini fethederek fatih unvanı alan sultan, bölgeyi yeniden teşkilatlandırdı. Başta Diyarbakır olmak üzere Van, Muş, Hakkâri sancakları ile Cizre, Botan ve Mardin kazalarını içine alan bölgede ‘Kürdistan Eyaletini’ kurdu. Takvim-i Vakayî’de bölgenin Kürt derebeylerinden temizlendiği, valiliğe Musul Valisi Esad Paşa’nın tayin edildiği belirtilmekteydi. Kürdistan Eyaleti ile sanıldığığının aksine Kürtlere yeni bir statü verilmemiş, Kürt beylerine bölgenin idaresinden el çektirilmişti. Eyalet ifadesi idarî açıdan sınırları belirlemenin ötesinde siyasî bir anlam ifade etmemekteydi.⁸²

Kürd bölgelerindeki önemli değişikliklere yol açan kanunlardan bir diğeri de 1857 yılında çıkarılan “Arazi Nizamnamesi” oldu. Güçlü aileler ve mültezimler tarafından imparatorluk arazilerinin pek çoğu mülk edinilmişti. Bakımsız topraklarda kitle halinde çölleşme başlamıştı. Osmanlı toprak düzeni esaslı bir şekilde Sultan Abdülmecid’in çıkardığı toprak yasasıyla değişti. Vakıf topraklarının az bir bölümü dışında toprak mülkiyeti devlete ait olacaktı. Yeni yasa ile halka toprağın kullanım hakkını düzenleyen birer senet verilecekti.

80 Bruinessen, s. 274

81 Erol Kurubaş, Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye, Ankara 2004, s. 10

82 Takvim-i Vakayî, nr. 360; 5 Muharrem 1264

Yerel kıyafetleriyle Diyarbakırlı çoban, Mardinli ve Cizreli Kürt Kong. Küt. Arş.

Toprak Kanunu aslında, göçebelerin toprağa yerleşmeleri için kurulmuş bir tuzaktı. Aynı zamanda aşiretlerin parçalanacağı varsayılmıştı. Tapu işlemleri yavaş yürümekteydi. Ancak yasa çıkarılma amacının tam aksi bir sonuç verdi.

a) Kullanım hakkı kısa zamanda, tam sahiplenmeye dönüştü. Kanun, zilyetliği kalıtsal yapıyordu. Toprak, hediye olarak ya da paraya karşılık transfer edilebiliyordu. Vatandaş toprağı kendi mülkü sayıyordu.

b) Toprak Yasasından uygulamada yalnızca küçük bir azınlık yararlanabiliyordu. Kanununun 8. Maddesi “Bir köyün ya da kasabanın toprağı, bütün olarak halka ya da halktan birkaç kişiye bağışlanamaz, ayrı ayrı toprak parçaları halinde herkese verilecektir.” demesine rağmen ‘tapu kurumunun ihmalciliğı ve rüşvetçiliğı” sayesinde hükümete yakın olanlar geniş arazilere sahip oldu. Bunlar arasında şeyhler, mir aileleri ve aşiret ağaları vardı.

Toprak Yasası ile aşiret ağaları, toprak ağaları haline geldi ve sıradan aşiret adamları üzerinde olağanüstü güç sağladılar. Toprağı işleyenler, geleneksel haklarının bir kısmını yitirdi ortakçı ya da kiralanmış işçi oldular. Toprak ağası eğer isterse, kiracıyı topraktan atabilirdi.⁸³

Sultan Abdülaziz döneminde çıkarılan vilayet nizamnamesi, Kürt beyliklerini ortadan kaldıran son düzenleme oldu. Bu kanunla eyalet sistemi sona ermekte, idarî birimler vilayet, kaza, nahiyeye, köy şeklinde yeniden düzenlenmekteydi. Islahat kararları öncelikle Rumeli ve Anadolu bölgelerinde yürürlüğe konulacak daha sonra Diyarbakır ve çevresinde halkın tepkisini çekmeden ikna usulüyle tedricen tatbik edilecekti. Önceden Kürt beylerine tahsis edilen has, tımar ve zeametler yerli halka dağıtılacak, liva ve sancak beyleri maaşa bağlanacaktı. Vergiler halkın gelir durumlarına göre alınacaktı. Yurtluk ve ocaklıklarda bulunan sancak beyleri yerinde bırakılacak, kendilerine merkezden maaş ödenecekti. Vilayet nizamnamesi Sultan Abdülmecid döneminde teşkil edilen Kürdistan eyaletini Diyarbakır ve Van vilayetlerine ayırmış eyalet yönetimi imparatorluk genelinde sona ermişti. (1864)⁸⁴

83 Bruninessen, s. 224

84 a) DİYARBEKİR VİLÂYETİ

1. Diyarbakır Sancağı'nın kazaları: Lice, Ergani, Siverek, Silvan.
2. Mamerat-ül Aziz Sancağı'nın kazaları: Keban, Arapkir, Egin, Çar sancak, Palu.
3. Mardin Sancağı'nın kazaları: Midyat, Cizre, Ünye, Sırnak.
4. Siirt Sancağı'nın kazaları: Sirvan, Arda, Sason, Rızvan.
5. Malatya Sancağı'nın kazaları: Akçadag, Hısnımansur, Kahne.

b) ERZURUM VİLÂYETİ

1. Erzurum Sancağı'nın kazaları: Pasin-i Ulya ve Sufle, İspir, Tortum, Keskim, Bayburd, Tercan, Maa Göynük Kığı.
2. Van Sancağı'nın kazaları: Ercis, Adilcevaz; Mekin, Maa Karcikan, Vusgan, Gevaş, Gevar, Hoşab..
3. Erzincan Sancağı'nın kazaları: Kircinas Kemah, Kuzican, Ovacık, Kuruçay, Mazgirt.
4. Muş Sancağı'nın kazaları: Teblis, Malazgirt, Bulanık, Varto, Çukur ve Mutki.
5. Çıldır Sancağı'nın kazaları: Mülhakat-ı Ardahan, Ardanuç Nahiyesi.
6. Kars Sancağı'nın kazaları: Suragil maa Akbaba, Çirkas, Zarusat, Kağızman, maa Keçvan.
7. Bayezid Sancağı'nın kazaları: Maa Mülhakat-ı Ziyadin, Patnos, Atnab, Ahtar, Karakilise.

Merkezileştirme Dönemine Tepkiler

II. Mahmud ile başlayan merkezileştirme uygulamalarından Doğu'da Kürt beyleri, Batı'da benzer şekilde aşiret yönetiminde bulunan Arnavut bayraktarlar ve güneyde Arap Emirleri doğrudan etkilenmişlerdi. Her üç bölgede yenileşme hareketlerine karşı benzer tepkiler görüldü. Osmanlı'da Kürt, Arnavut ya da Arap meselesinin tohumları esas itibarıyla bu dönemde atıldı.

İlk olarak Kuzey Irak'ta Süleymaniye mutasarrıfı olan Babanzade Abdurrahman Paşa isyan etti (1806). Kardeşi Halid Paşa'nın Osmanlı yönetimi ile anlaşması üzerine isyan sona erdi.

Revandüzlü Mehmed Paşa, Osmanlı-İran sınırında süren çekişmelerden Kürtlerin zarar gördüğü iddiasıyla 1830 yılında ayaklandı. 7 yıl kadar devleti uğraştıran paşa, 1837 yılında Revandüz'de kuşatıldı. Yakalanmasında şeyhlerin "İslam halifesine karşı savaşmak haramdır." şeklinde verdikleri fetva etkili oldu. Yerine kardeşi Rasul, Revandüz beyi yapıldıysa da bir süre sonra Revandüz Soran beyliği ortadan kaldırıldı (1847).

Revandüz Bey'i Mehmed Paşa'nın isyanı sürerken Abbasî sülalesinden İmadiyeli İsmail Paşa, İmadiye'nin Revandüz'den ayrılıp kendisine verilmesi durumunda Bağdat valilerine yıllık beş bin kese vergi ve istenildiği kadar asker vereceği vaadi ile hükümete müracaat etmişti.

Bağdat Valisi Ali Paşa, hil'at giydirme vaadi ile İsmail Paşa'yı yedi ay kadar yanında tutmuş, fakat bir türlü vadini yerine getirmemişti. İsmail Paşa "İmadiye ahalisi beni istiyor neden göndermiyorsunuz." diye ısrarını sürdürdü. Nihayet İmadiye Sancağı, Musul'a bağlandı ve İsmail Bey'den hil'at giymesi için İstanbul'a gelmesi istendi.(1836)⁸⁵

Paşa İstanbul'a gelme cesareti gösteremediği için kardeşi Selim Paşa, İmadiye Mutasarrıfı tayin edildi. Bunun üzerine İsmail Paşa, Musul Beylerbeyi Said Paşa ile birlikte isyan etti. Musul Valisi Mehmed Paşa, isyancıların üzerine gönderildi. Said Paşa yakalandıysa da İsmail Paşa firar etmeyi başardı.

---

85 HAT. 806/37159-C

Paşa uzun bir süre Revandüz civarındaki aşiretleri ve Zaho kazası köylerini yağmalamakla vakit geçirdi. Halkın şikâyetleri üzerine Musul Valisi Mehmed Paşa'nın seraskerliğinde, Sarhoş Ali Paşa ve Mustafa Paşa tekrar üzerine gönderildi. Hakkâri civarında Yezidî Kalesi'ne sığınan İsmail Paşa bu sefer de ordunun elinden kurtulmuştu. (Eylül 1838)

İkinci yılın sonunda Bağdat Valisi, İsmail Paşa'yı İmadiye'den çıkardıysa da kendisini ele geçiremedi. Musul Valisi Mehmed Paşa, bir tabur asker ve bir bölük topçu ile İmadiye'yi korumakla görevlendirildi. İsmail Paşa uzun süre bölgede kaldı Bedirhan Bey'in son isyanında ona yardım etti.⁸⁶

Hoşap beyi olan Han Mahmud, II. Mahmud'un son günlerinde 1838 yılında isyan etti. Bu günlerde İran ile hudut görüşmeleri sürmekteydi. Üzerine gidildiğinde İran'a firar etme ihtimali düşünülerek, hudut anlaşması tamamlanana kadar ağırdan alındı. Van Kaymakamı İshak Paşa ve Cizre emirlerinden Seyfeddin Bey'in karşısında bir varlık gösteremeyen Han Mahmud, altı ay sonra teslim olmak zorunda kaldı. Kardeşi Han Abdal ile birlikte İstanbul'a getirildi. Aynı yılın sonunda II. Mahmud vefat edince affedilip memleketine iade edildi.⁸⁷

Botan bölgesinin idarî merkezi olan Cizre şehri öteden beri Bedirhan Bey ailesinin idaresinde Diyarbakır paşasına bağlı olarak yönetilmekteydi. Cizre'nin 1843 yılında Musul'a bağlanması Bedirhan Bey'i rahatsız etti.⁸⁸ Bedirhan Bey, Hristiyan Nasturiler, Şengal ve Garzan yöresindeki Yezidî Kürtler üzerine seferler düzenledi. Yezidî ve Nasturiler Diyarbakır ve Bağdat'ta sattırdı.⁸⁹ Devlet uzun süre Osmanlı vatandaşı olan esirleri geri almak için uğraştı.⁹⁰

86 HAT. 379/20522-B

87 HAT. 448 /22316/A

88 İ. MSM. 48 /1228

89 İ. MSM. 48 /1229

90 Şeyh Adıy b. Musafir, Yezidi dininin "peygamberi" ve "kurucusu" olarak bilinen Adıy bin Musafir 1073-1078 yılları civarında, Lübnan'da, antik Baalbek'in güncünde ve Bekaa Vadisi'nin batı yamaçlarında kurulmuş olan Beyt Far/Kirbet Kanafar Köyü'nde doğmuştu. Adıy Türkistan kökenli bir aşiretin üyesidir. Selçuklular Bağdat'ı istila ettikleri 1055 yıllarında, Adıy bin Musafir 30 yaşlarında el-Gazali'den ve diğer Sufi müderrislerden dersler aldı Medrese arkadaşlarından biri de Kadiri tarikatının piri Abdülkadir el-Geylani idi. Adıy bir süre sonra Bağdat'dan ayrılarak, Musul'un güncüdoğusundaki bir zamanlar ünlü Hristiyan çilecilerin yaşadığı Lales'e gitti.

Van bölgesinden Han Mahmud ve Hakkâri Miri Nurullah Bey de Bedirhan Bey'e destek olmak için kendi bölgelerinde halkı hükümet aleyhine tahrike başladı. Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmeler Devlet-i Aliyye'nin olayları tahlil gücünü ortaya koymaktaydı. Sabırlı ve temkinli bir politika izlenmiş, halka zarar vermemek için uzun bir süre nasihat yoluyla netice alınmaya çalışılmıştı.

Yapılan değerlendirmelere göre; “*Tanzimat kanunlarının çıkarılış gayesi ve bunlardan beklenen adaletli uygulamalar halka yeterince anlatılmamıştı. Halka kanunun gayelerini anlatmak için Erzurum Meclisi, Dürsün Efendi ile Kapıcıbaşı Mehmed Bey'i, Van'a yollandı. Ayrıca İstanbul'a çağrılan Van müftüsü ve Meclis-i İmar memurları yeni talimatlarla bölgeye gönderildi. Kars ve Çıldır eyaletleri kaymakamı Hasan Paşa hasta olduğu için yeni kanundan beklenen adalet esaslarını halka gereği gibi anlatamamıştı. Bu durumdan yararlanan beyler aralarında anlaşarak, halkı tahrik etmişlerdi.*

Van ve Çıldır eyaletinde umumi bir isyan olması durumunda halkın sayıca çokluğu ve bölgenin sarp kayalık olması yüzünden asker yetersiz kalacaktır. Anadolu Ordu-yı Hümayunu'ndan bir alay asker sevk etmek gerekecektir. Van ve Çıldır taraflarından vergi tahsili kesilmiş Erzurum, Muş ve Kars'dan yapılan tahsilât azalmıştır. Bu yüzden askerlerin ve diğer memurların maaşları verilememektedir.

Adiyy'in Lales'e geldiği tarihte Bağdat ve çevresi kilise ve camilerle doluydu; dağlık yörelere iyi tahkim edilmiş büyük, manastırlar yapılmıştı. Hıristiyanlık ise, güçlenen yeni din İslam'ın karşısında gerilemekteydi. O yıllarda Hakkarili Kürt aşiretlerinin yerleştiği bu dağlık bölge, Sünnî İslam'ın gazabından kaçan ünlü Sufilerin sığınacağı olmuştu. Ölümünden sonra evliya mertebesine çıkan

Adiyy bin Musafir 1116 yılında medrese arkadaşı Abdül-kadir el Geylani ile hacı olmak için Mekke'ye gidişinin dışında, hayatının sonuna kadar Lales Vadisi'nde ve Lales'te yaşadı. Arada ovaya inerek burada yaşayan köylülere vaaz veriyordu. Hakkarili Kürtlerin yoğun olduğu bu yörede, dinî bir cemaatin lideriydi ve Şeyh Adiyy adıyla tanınıyordu. Zaman içinde Şeyh Adiyy, “mucizeler yaratan bir kişi” olarak tanındı. Seyh Adiyy'in her gece Kur'an'ı iki kez hatmettiği söyleniyordu. Dağ yamaçlarında yetişen yabancı üzümlerden, böğürtlenlerden başka bir şey yemiyordu; müritlerinin yetiştirdikleri pamuktan örme giysiler giyiyordu. Seyh Adiyy'in ünü ve kerametlerinin öyküleri yayılmakta ve uzaktan yakından, Seyh Adiyy'den feyz almak için gelenlerin sayısı artmaktaydı

Şeyh Adiyy'in Sufi öğretisi, dört risalede ve bazı ilahilerde toplanmıştı. Bunların hepsi de Arapça yazılmıştır. Bu risaleler; “Sünnî inanç” (15 yaprak), “Ruh Nasıl iyileştirilir?” (3 yaprak), kısa bir risale olan “Halifeye Uyarılar” ve “Şeyh Kayd'a Uyarılar”dır.

Bu son risalede İsa'nın oruç tutmanın erdemleri üzerine verdiği bir vaazdan da alıntılar yapılmıştır. Risalelerde esas olarak, geleneksel İslam inancına bağlı düşüncelerin yanı sıra, Sünnî öğretinin yenileştirilmesi, hayatın çile ve duayla güzelleşeceği, böylece Allah'a erişmenin kolaylaşacağı öğretilmektedir. Bu risalelerin hiçbirisi Yazidiler tarafından onaylanmamıştır.

Şeyh Adiyy tarafından yazılan risalelerin toplu metninden 1509'da, Şam'da yazılan bir kopya günümüze kadar gelmiştir; Berlin Devlet Kitaplığı ve British Library'dedir.

Bölgede bulunan süvari birliğine henüz hayvan verilememiştir. Yerli halktan işe alınan iki yüz zabıtiye vergi tahsili ve kaza işlerine ancak kâfi gelmektedirler. Van için Bayezid ve Muş taraflarıyla Kars'ta bulunan Karapapak ve Keskanlılardan bin beş yüz "başbozuk" süvari tertip edilmiş ancak nasihat heyetlerinden alınacak cevabı beklemek ve tasarrufa riayet etmek için sevkleri durdurulmuştur. Bölge askerinin işe yaramayacağı düşünülerek Arnavutluk, Sivas ve Diyarbakır taraflarında bulunan "başbozuk" süvariden yedi sekiz yüz askerin sevkii gerekmektedir. Çıldır kazaları beylerinin yurtluk ve ocaklıklarının kendilerine bırakılması durumunda isyanın sona ermesi mümkündür.

Devletin önünde iki seçenek vardır. Birincisi kuvvet kullanarak muhalifleri terbiye etmek ve arzı edilen nizamu yerleştirmektir. İkincisi işi zamana yayıp halkın gönlinü alma yoluyla işi çözmektir.

Van, Kars ve Çıldır taraflarına isyanın yayılması durumunda Erzurum'da bulunan asker kâfi gelmeyecektir. İran ile olan ilişkiler ve bölgenin özel durumu göz önüne alındığında büyük bir gailenin çıkarılması uygun değildir. Devletin Tanzimat'ı çıkarmaktaki gayesinin halka anlatılmasında memurların kusuru ortada iken, bu kadar ahalinin kuvvet kullanılarak terbiye edilmesi hükümet usulüne uygun değildir.

Eyaletin kendi haline terk edilerek Tanzimat'ın dışında tutulması Diyarbakır gibi vilayetler için emsal teşkil edecektir. Kuvvet kullanmadan önce nasihat heyetlerinin alacağı sonucu beklemek, Tanzimat usulünü tamamen terk etmeden Yanya eyaletinde yapıldığı gibi bu sene için görmezden gelinip işi oluruna bırakmak, Diyarbakır taraflarında Tanzimat kanunları yerleştikten sonra Anadolu Ordusu'nu da Erzurum'a sevk etmek gerekir.

Meclis-i Vala azasından Kamil Paşa'nın bilgi ve tecrübesinden istifade edilmesi için Erzurum'a gönderilmesi uygundur. Biriken asker maaşlarının Maliye tarafından ödenmesi gerekir. Ağustos 1845"⁹¹ Osmanlı iki yıl kadar ciddi bir askerî hareket başlatmamış, işi ağırdan alarak nasihat heyetlerine ağırlık vermiştir.

Kürt bölgelerinde çıkan olayların önlenmesinde saygın şeyhlerin her zaman olumlu katkıları oldu. Bedirhan Bey'e gönderilen şeyhlere yazılan mektup, dönemin devlet ve itaat anlayışını göstermesi açısından

91 İ. MSM. nr.1232

Kürt Mir aileleri uzun bir süre bölgenin yönetimindeki etkilerin korumuştur. Berzenci Kürt Emirleri Cihan Harbi sırasında Süleymaniye'de İngilizlere karşı savaştı.

ilgi çekicidir. Mektub Diyarbakır Valisi Hayreddin Paşa tarafından, Cizre'de bulunan Nakşibendî şeyhlerinden Şeyh Salih, Şeyh İbrahim ve Şeyh Azrail Efendilere yazıldı. Vali kendisinin de Nakşi tarikatına bağlı olduğunu, aralarında tarikat kardeşliği bulunduğunu ispat için Şeyh Tosyevî Efendiden aldığı icazeti şeyh efendilere gönderdi.

Vali bey, şeyhlerden Bedirhan Bey'e nasihat etmelerini istemekteydi. Mektubun muhtevası özetle şöyleydi: "Hz. Peygamber (s.a.s.) 'din nasihatten ibarettir' buyurmuş ve bunu üç defa tekrar etmiştir. Sahabeden Cerir'in (r.a.) 'Rasulullah'a biat ettim.' dediği sabittir. İslamiyet ve tarikat hükümlerine göre Müslümanların sultanı, tevhid inancına sahip müminlerin imamı ve Rabbülalemin'in halifesi ve İslam'a sığınanların padişahına itaat etmek her Müslüman için vaciptir.

Hak Teâlâ Kuran-ı Kerim'de 'Allah'a itaat ediniz' buyurduğu gibi Resul-i Ekrem aleyhi's Selamdan 'Kim bana itaat ederse ...' hadisi rivayet edilmiştir. Bedirhan Bey madem Nakşî tarikatına bağlıdır. Yolumuzda ahabın ve salih insanların yoluna uymak vardır. Peygamber aleyhi's selamdan bu güne

kadar Nakşibendiye büyüklerinden herhangi birisinin sultana muhalefet ettiği işitilmemiştir. Aynı şekilde Mevlana Ziyaeddin Halid'in (ks) itaatsizlik ettiği de vaki değildir. Muhalefet yolu yola düşeni isteğine ulaştırmaz, akıllı olan eğri yola gitmez.

Resul-i Ekrem bir hadisinde "Siz Allah'tan korkmanızı ve işitip itaat etmenizi tavsiye ederim." buyurmuştur. Kardeşlik bağı ve tarikat gayreti ile adı geçene nasihat edin ve fakir acizlerin kurtuluşuna sebep olun! Kendi canından ve malından endişe ediyorsa kendisine padişah adına eman verip İstanbul'a göndereyim kendisine yüksek rütbelere ihsan edilecektir.

Şayet nasihatınızı dinlemez ise kendisinden çekilin ve birlikte olmayın. Vebal kendisindedir. Size tabi olanlar oradan ayrılırsa yalnız ve perişan kalır, göreceğini görür İnşallah ve's-selam."⁹²

Bu mektup ile Cizre'ye giden Halidiye şeyhlerinin yaptığı nasihatler etkili oldu. Aşiretler Hilafet merkezine bağlılıklarını bildirdi, ayrıca Hakkâri Beyi Nurullah, ittifaktan çekildiğini açıkladı.⁹³

Ferik Ömer Paşa'nın idaresindeki Osmanlı kuvvetleri, Bedirhan Bey'in etrafında kalan kuvvetleri dağıttı. Aynı şekilde Van bölgesinde Ferik Ahmed Paşa karşısında bir varlık gösteremeyen Han Mahmud, Osmanlı kuvvetlerine teslim oldu.

Bedirhan Bey ailesinin büyüklerinden Mir Sudi, Osmanlı saltanatına bağlılığını bildirmiş, Oğlu İzzeddin Şir, Cizre beyliğine tayin edilmişti.⁹⁴ Gelişmeler üzerine Bedirhan Bey için teslim olmaktan başka çare kalmadı. Padişah tarafından İstanbul'a getirildi. Han Mahmud, Rusçuk'a sürgüne gönderilirken Nurullah ve Bedirhan Beyler için Girit uygun görüldü. (1847)

Bu dönemin son isyanı Osmanlı İran sınırında yaşayan aşiretler üzerinde etkili olan Şeyh Ubeydullah'ın hareketi oldu. Mevlana Halid'in en ünlü halifelerinden Şemdinanlı Seyyid Taha'nın oğlu olan Şeyh Übeydullah, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti ile İran sınırındaki aşiretlerin idaresini ele geçirmişti. Şeyh, Bedirhan Bey'in aksine Hristiyanlarla iyi geçinmek istemiş, Nasturilerin desteğini almıştı. Ermeni ve Süryanilere zarar verilmesini yasaklamıştı.

92 İ. MSM. 1266/1

93 A. MKT. MHM. 2/61

94 İ. MSM. 50 /1275

Şeyh Übeydullah, İran yönetimi altındaki Kürtlere kötü davrandığı iddiasıyla 1880 yılında İran seferine çıktı. Osmanlı Kürtlerinden başka İran yönetimindeki 12 Kürt aşireti de şeyhe katılmış bölgeden 20.000 civarında asker toplamıştı. Şeyh, Urmiye'yi ele geçirip Tebriz'e yönelince Avrupa'nın baskısı ile Osmanlı Devleti ve Rusya, bu hareketi durdurdu. Şeyh Übeydullah Osmanlı ordusuna teslim oldu ve Medine'ye gönderildi. İran Hariciyesi'ne göre Şeyh Ubeydullah'ın amacı, İranlı valilerin Sünnî Kürtlere yaptığı sözde zulmü önlemek değildi. Şeyh, İran ve Osmanlı Kürtlerini birleştirerek müstakil bir eyalet kurmak istiyordu.⁹⁵

Doğrudan Osmanlı devletine karşı yapılmış olmasa da Şeyh Ubeydullah'ın hareketi bazı tarihçiler tarafından ayrılıkçı bir hareket olarak değerlendirildi. Şeyh Ubeydullah, İngiltere ve Amerika'ya bağımsızlığının tanınması için müracaat etmiş, şeyhin İslamî kimliğinden korkan İngiltere ve Rusya, Şeyh'e karşı İran ve Osmanlı Devleti'ni desteklemişti.⁹⁶ Ancak Şeyh Ubeydullah, İslam Halifelliğinden ayrılma fikrini hiçbir zaman dile getirmemişti. Onun düşündüğü bağımsızlık, devletçe belirlenecek bir statünün devamlılık kazanmasıydı.

Bu dönemdeki isyanların Kürt milliyetçiliği adına yapılmadığı açıktı. Yerel beyliklerin, merkezî yönetime karşı varlıklarını koruyabilmek için giriştikleri bu mücadeleler, maddi çıkarlara dayalı birer nüfuz yarısından ibaretti.

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkan isyanlar dönemi itibarıyla sadece yerel liderlerin suçu değildi. Birçok arşiv kaydında Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla merkezdeki otoritelerini kaybeden askerî bürokrasinin, Anadolu'da isyancı paşa aradıkları görülmüştür. Bunların bir kısmının bizzat merkezden tahrik edildiği, sözde vatan kurtarıcı paşaların bu yolla padişah üzerinde etkili olmaya çalıştıkları yine aynı kayıtlarda göze çarpar. Anadolu'nun herhangi bir yerine isyan bastırmak için giden paşa, bölgede pek çok menfaat elde eder ve İstanbul'a şanı yücelmiş olarak döner. Bu durumda en iyi kazanç kapısı birilerini isyana teşvik etmektir.

95 Y. PRK. EŞA. 2 /73

96 Ayaklanma hakkında ayrıntılı bilgi için: Waidich Jwadih, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi ve Gelişimi, İstanbul 1999, s. 143-193; zkr. Çay, s. 359.

Haksızlık karşısında çabuk parlayan, onuruna düşkün ve beyine ölü-
müne bağlı, bununla birlikte ekseriyetle cahil kalmış Kürt vatandaşı
isyan ettirmek hiç de zor olmaz! İki yüzyıllık oyunun hep aynı senaryo
etrafında dönüp durmasını, başka bir sebeple izah etmek zordur.

Tarikatların Millî Bütünlüğe Katkısı

İslam milleti, genel olarak ırk kökenli ayrılıkçı hareketlere yönel-
memiştir. Bu gün için farklı ulusalcı yorumlara rağmen Osmanlı'dan
kopan Müslüman unsurlar, Batılı devletlerin saldırıları ya da baskıları
sonucunda birbirinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Sözelimi Arnavut-
luk, Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti ile toprak bütünlüğü
kalmadığı için ayrı bir devlet olmuştur. Bazı ırkçılara rağmen Hilafete
bağlı kalma düşüncesi son ana kadar devam etmiştir.

Kafkas milletleri de benzer bir şekilde Rus istilası sonucunda İslam
milletinin ana çatısı olan imparatorlukta kopmuştur. Nüfus ve toprak
olarak en büyük kitleyi temsil eden Arapların kopması yine aynı şekilde
Cihan Harbi'nin son anında, İngiliz işgaline düşmelerine mani olmak
gayesi ile kabul edilmiştir. Aynı şekilde Kürtler ana gövde ile bütünleş-
me kararında sonuna kadar sebat etmiştir. Farklı ırkları asırlarca aynı
ideal etrafında birleştiren güç ise hiç şüphesiz İslam'ın verdiği vahdet/
birlik şuurudur. İslam'ın birlik şuurunu canlı tutan pek çok kurum ara-
sında özellikle Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde tarikat-
lar ön plana çıkmaktadır. Kürt toplumunu tanıyabilmek için bölgede
tarikatlara rolü hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. II. Mahmud ile
başlayan yenileşme ya da merkezî otoriteyi güçlendirme kararlarının en
önemli sonuçlarından biri, Kürt bölgelerinde şeyhlerin güçlenmesi ol-
muştur.

Kürtler arasında tarikatlar -dolayısı ile şeyhler- önde gelen aileler-
den ayrı olarak düşünülemezler. Bunun ekonomik ve siyasî sebeple-
ri yanında, bu ailelerin öteden beri tekke ve medreselerde yürütülen
ilmî faaliyetleri sürdürme ve korumaya çalışmalarının da tesiri vardır.
Zamanla bütün şehir ve kasabalara kadar yaygınlaşacak olan şeyhlik
kurumu, sağlayacağı kolaylık açısından bazı ailelere nispet edilerek ele
alınacaktır.

Kadirîlik

Kadirîlik, Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin (k.s.) (1077/1166) genel hatlarını belirlediği tarikata verilen isimdir. Şeyh Abdülkadir, genç yaşlarda Bağdat'a gitmiş, orada Şafii inançlarına göre, medrese eğitimi görmüştür. İslamî bilimleri okuduktan sonra Hanbelî mezhebine girmiş, Şafîî görüşünden ayrılmıştır. Bir süre vaizlik yaptıktan sonra çağının ünlü mutasavvıflarından Şeyh Yusuf Hemedanî'nin etkisi ile tamamen tasavvufa yönelmiş, İslam dininin bütün kuşkulardan arınmış özlü bilgileri ile sevenlerini irşat etmeye çalışmıştır.

Kadirî tarikatının İslam dünyasında yayılışı 15. yy'dan sonra olmuştur. Kürtler arasında en meşhur Kadirî ailesi olan Berzenciler, rivayete göre XIII. asır başında Hamedan'dan, Şehr-i Zor'a gelen Seyyit Musa ve Seyyit İsa isimli iki kardeşten gelmedir.

Tarihte iki önemli hâdise Geylanî ailesinin, tarikatın merkezi olan Bağdat'dan zorunlu ayrılışına sebep olmuştur. Bunlardan ilki 656 (1258) yılındaki Moğol İstilasası, diğeri 914 (1509)'teki Şah İsmâîl'in Bağdat'ı işgal etmesidir. Her iki olayda Geylânî'nin âsitâne ve türbesi yıkılmış ve ailesi Bağdat'ı terk etmek zorunda bırakılmıştır. Bu zorunlu göçler sırasında münferit derviş zümreleri gibi Pir'in ailesinden bazılarının Anadolu'ya doğru hareket etmiş olmaları mümkündür. Ayrıca Abdülkadir Geylânî'nin oğlu Abdülazîz'in Musul civarlarında yaşamış olması da ailenin bu topraklara yakınlaştığının önemli bir işaretidir. Şemdinli'ye yerleştiği rivayet edilen şahıs, farklı bir rivayette Abdülazîz'in oğlu Ebû Bekir'dir.⁹⁷

Kadirî şeyhleri, soyağaçlarını Hz. Ali'ye nispet ederler. Ayrıca Kürt bölgelerindeki bütün Kadirî şeyhleri, silsilenin bir yerinde Berzenci ailesinin bir koluna bağlı olduklarını ileri sürerler. Aile bölgedeki etkinliğini uzun süre sürdürmüştür. Cihan harbi yıllarında Kuzey Irak'ta İngilizlere karşı Kürt mücadelesini örgütleyen Şeyh Mahmud Berzenci, dönemin en ünlü siyasî liderlerinden biridir.

Kadirî tarikatı Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde çok sayıda seçkin mutasavvıf yetiştirmiştir. İsmail Fakirullah, İsmail Hakkı Erzurumî ve

97 Adalet Çakır, Mehmet Rifat Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kadirîlik, Marmara Üniv. 2006, s. 324

Mele-i Cizirî bunlar arasındadır. Kadirîlik Kürt beylerinin etkisine paralel bir şekilde merkezî yönetim ile birlikte gerilemiştir. Bunda medrese ve dergâhların mali kaynaklar açısından Kürt beylerine bağlı olması etkili olmuştur.⁹⁸

XIX.yy'la girerken Osmanlı hâkimiyetindeki Kürt bölgesinde Kadirî şeyhlerinden yalnızca iki aile faaliyet içindedir. Bunlardan birincisi daha çok Süleymaniye'de nüfuzu olan Sadat-ı Berzenci, diğeri ise Anadolu'nun Güneydoğusunda yer alan Hakkârî'deki Sadat-ı Nehrî ailesidir. Bu iki ailenin tarikat ağı, tüm Kürt bölgelerini kaplamış vaziyettedir.⁹⁹

Kadirîler genelde Kürt beylerine bağlı olarak faaliyet göstermekteydi. Medreselerin varlığı ve ihtiyaçları mirler tarafından karşılanırdı. Ayrıca Kadirîler, sadece tekke ve zaviyelere sahipti. Mürit ve dervişleri pek âlim sayılmazdı; hatta çoğu medrese mezunu bile değildi. Bu sebeple Kürt beylerinin siyasi/ekonomik rollerinin gerilemesi, aynı zamanda Kadirîlik tarikatının da gerilemesine yol açtı. Köylerde yaygın olmayan Kadirîlik, şehirlerde aristokrat aile ve seyyitlerin gölgesinde kalmıştı.

Nakşibendîlik

19. yy başlarından itibaren Kürt bölgelerinde Nakşibendîlik öne çıktı. Önemli aileler zamanla Nakşibendîliği seçti ki Berzenci ailesi de onlar arasındaydı. Bu tercihin başlıca sebebi Mevlana Halid'in (k.s.) bölgede benimsenen irşat metoduydu. Mevlana Halid, Berzenci Şeyhlerinden dinî ilimleri öğrendikten sonra Bağdat'a matematik ve geometri gibi fen bilimleri okumuştur.

Daha sonra Hindistan'a giden Mevlana Halid (k.s.), burada Şah Abdullah Dehlevî'den Nakşibendîlik yolunda tefsir, hadis ve tasavvuf ilimlerinden icazet aldı. Ayrıca Kadirîlik dâhil çok sayıda tarikatın usulünü öğrenmiş ve icazet almıştı. Memleketine döndükten sonra Bağdat ve Süleymaniye'de 12 yıl hizmette bulundu. Vefatından önce Şam'a yerleşti 1826'da orada vefat etti.

⁹⁸ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Tarikatler*, İstanbul 1993, s.206-212

⁹⁹ Yaşar Ertürk, *Millî Mücadele Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Yabancı Devletlerin Faaliyetleri (1918-1922)*. Fırat Ün.v., Doktora Tezi, Elazığ 2007

Mevlana Halid, kısa zamanda bütün Ortadoğu'da etkili olmuş, vefatına kadar yüz civarında halife tayin etmiştir. Bu halifelerin pek çoğu eski şeyh ailelerinden değildi. Yeri geldikçe yeni halifeler atanmış kısa zamanda bölge -pek çoğu aynı zamanda siyasî güce de sahip olan- şeyh ve halifeler ağı ile kaplanmıştı. Nakşibent'iliğe, "ilim ruhu" kazandıran Mevlana Halid, Irak, Suriye, Mısır ve bütün Anadolu'yu etkisi altına alan bir merkez kurmuştu. Öyle ki Halidiye dışındaki tarikat kolları, Kürtler arasında hemen hiç ilgi bulmadı. Mevlana Halid, Kürt toplumdaki otorite boşluğunu zamanında yakalamış, bütünleştirici bir rol oynamayı başarmıştı.

Nakşibendîlik, beylerin gerileme döneminde ortaya çıkmış, dolayısıyla onların gölgesinden kurtulmuştu. Tekke ile medreseleri birleştirip tarikat ehlini ilim ile tanıştırdı. Halidiye Medreselerinden mezun olanlar seçkin birer âlim olmaktaydı. Kendi gelir kaynaklarına dayanmaya ve halktan bir şey almamaya çalıştı. Böylece halkın nazarında aşağılanan dervişlik imajını da düzeltti. Maddi ve toplumsal bakımdan gelişen, dinî hükümlerde otoriter olan halife ve müritler ağıyla yaygın bir örgütlenme oluşturan Halidiye tarikatı, kısa zamanda bölgede siyasi, toplumsal önderliğe sahip oldu.

Halk şeyh ailelerine saygı gösteriyordu. Bir Nakşibendî şeyhinin ailesi, çocukları, torunları o halkın nezdinde kutsal nesil olarak algılanır ve büyük bir saygı görürdü. Bu durum siyasi gücü ve otoriteyi getirdi. Böylece Nakşibendî aileleri hanedanlar haline geldiler. Şeyhler tekkede bir yandan hatm-i haccân yapıp zikir halkaları kurarlarken, diğer taraftan medreselerde ders veriyorlardı. Tekke ve medrese birlikteliği çok büyük bir güç kazandırdı. Ve Kürt bölgelerinin her tarafına Nakşibendî şeyhleri egemen oldu.

Nakşibendîler, tekkede sufi, medresede talebeydi. Hem ilmî hem siyasî hem de manevî önderler oldular. Böyle olunca toplum müritler topluluğu haline geldi. Bir Nakşibendî şeyhinin çok farklı aşiretlerden müritleri olabiliyordu. Dolayısıyla aşiretler üstü bir yapı söz konusuydu. Salt aşiret bağına göre yapılanan sistemi Nakşibendîlik bu şekilde çözmüş oldu.¹⁰⁰

100 Müfid Yüksel, <http://www.haber10.com/makale/11116/>

Halidiye Tarikatı 1820'lerden itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbi İstanbul'da hızlı bir gelişme kaydetti. Bundan endişeye düşen zamanın devlet adamları, bir gece tarikatın bütün taraftarlarını toplatıp Sivas ve Bağdat'a sürgün etti. Ancak Bağdat Valisi Said Paşa'nın gönderdiği bir rapor ilişkileri düzeltti. Raporu Arabistan çıkışlı Vahhabî Hareketi'ne karşı Nakşî Halidiye tarikatı bir çare olarak önerilmekteydi. Vahhabîler karşısında zorlanan Osmanlı yönetimi bu teklifi bir çıkış yolu olarak görmüş ve tarikata her türlü desteği sağlama kararı almıştır. Vahhabîlik yaklaşık 50 yıl Suriye ve Irak gibi Arap ülkelerinde gelişme imkânı bulamamıştır.¹⁰¹ Aynı şekilde uzun süredir devam eden Nesturi-Kürt çatışmalarında sahneden çekilen Kürt beyliklerinin yerini bu şeyhler almıştı.

Kürt şeyhleri, genelde, yalnızca ruhani kişiler değillerdi. Birçoğu kendini eyer üzerindeyken de seccade üzerinde olduğu kadar rahat hissederek, silahını tesbihinden ayırmazdı. 93 Harbi denilen Osmanlı-Rus savaşında Mevlana Halid'in talebeleri büyük yararlılık göstermişti.

Nakşîliğin Üç Merkezi

Şemdinli-Urmiye-Hakkâri-Van bölgesinin etkin ailelerinden Nehrî ailesi seyyidleri ve Arvasî ailesi önderleri zamanla Halidiye tarikatına girdi. Ayrıca süreç içerisinde Tavîla-Biyare şeyhleri, Nurşin şeyhleri, Haznevîler, Basret, Ankâf, Ohin-Werkanis, Firsaf, Barzan, Havil, Ak-tepe şeyhleri gibi bölgede çok güçlü Nakşîbendî hanedanları ortaya çıktı.

Bitlis'in Nurşin, Hizan; Siirt'in Tillo ve Adıyaman'ın Menzil nahiyeleri çok önemli Nakşîbendî merkezleri hâline geldi. Seyyit Sibgatullah, Şeyh Abdurrahman-ı Taği, Seyyit Taha, Abdurrahman Kûhrevî bölgede çok etkin isimlerdi.

Nurşin'de pek çok din bilgini yetişmişti, bunlar arasında en çok tanınan isim Bediüzzaman Said-i Nursî'dir. Kendi dönemlerindeki dinî ve siyasî olayları etkileyen bu şahsiyetlerin hayatlarına kısaca değinmek dahi bahsi çok uzatacaktır. Örnek olması yönüyle Nurşin şeyhlerinden bir ailenin üç ferdinin hayatları kısaca şöyledir:

---

101 Bruinessen, s. 241-272.

Nurşin şeyhleri arasında Abdurrahman-ı Taği'nin (1831/1886) ayrı bir yeri vardır. "Seyda" ismiyle meşhurdur. Büyük âlim, mutasavvıf ve velilerdendir. Asil ve temiz bir aileden gelen Abdurrahman-ı Taği'nin bulunduğu ev, halk arasında "sufi evi" olarak şöhret bulmuştur. Öncele-ri Kadiriyye yoluna girmiş iken, daha sonra Nakşibendî icazeti almıştır.

Nurşin şeyhleri bölge halkının eğitimine çok önemli katkılar sağ-ladı. Abdurrahman-ı Taği (r.a.), medresede ders verdiği sırada, bazen talebelerini akarsuların kıyılarına, çiçekli bahçelere ve güzel manzaralı tepelere götürür, ders esnasında Allahu Teala'nın varlığını ve birliğini gösteren tabiat hadiselerini anlatırdı. Bazen ders verdiği kitapta çözü-mü zor meselelerle karşılaşınca kitabı kapatır, talebelerinden ilahi aşka dair bir kaside söylemelerini ister, sonra bu müşküllerin cevabını Alla-hu Teâlâ'dan kendisine bildirmesini dilerdi. Kanaat sahibi, gönlü tok bir kimse olan Abdurrahman-ı Taği, dünya malı ve rütbelerine gönül vermezdi.

Nurşin'in diğer bir meşhur şeyhi, Şeyh Abdurrahman-ı Taği'nin oğlu Muhammed Ziyaeddin'dir. (1272/1341) "Hazret" adıyla anılır.

Muhammed Ziyaüddin (r.a.) babası gibi birçok ilim adamı yetiştir-miş, onlara hem ilim hem de tarikatta icazet vermiştir. Hz. Muhammed (sallahu aleyhi vesselam)in emir ve yasaklarını, ihlâslı hayatlarıyla hal-ka öğretmeye çalıştılar. Doğu illerinin tamamında ve Anadolu'nun bir-çok yörelerinde hâlâ onların manevi eserleri yaşamaktadır. Şeyh Mu-hammed Ziyaüddin, Cihan Harbi'nde müridleriyle bizzat Ruslara karşı savaşımış, bir kolunu şehit vermiş, Nurşin'de vefat etmiştir.

Onun yerine geçen Şeyh Masum Efendi, yakın zamana kadar gerek fakir fukaraya kol kanat germeye gerekse tek parti döneminin zor gün-lerinde gizlice talebe okutmaya devam etmiştir.¹⁰²

Nurşin geleneğini İlm-i kelim içinde Kur'ân metodu olarak yeni-leyen Risale-i Nur müellifi Bediüzzaman, çocukluk hatıralarını anar-ken Nurşin şeyhleri ve çevresini şöyle anlatır: "*Hem o nahiyemiz olan Hizan Kazası'na tâbi Isparta'da, birdenbire meşhur Seyda namında Şeyh Abdurrahman-ı Taği (r.a.) himmetiyle o kadar çok talebeler ve hocalar ve âlimler çıktılar ki, bütün Kürdistan onlar ile iftihar eder bir şekil aldığı*

102 Mehmed Çağlayan, Şark Uleması, İstanbul 1996, s. 120, 225

zaman, içlerinde münazara-i ilmiye ve pek büyük bir himmetle ve pek geniş bir daire-i ilim ve tarikat içinde öyle bir vaziyet hissediyordum ki, güya rûy-i zemini fethedecek bu hocalardır.”¹⁰³

Bediüzzaman, dönemi itibarıyla İslam âlemini parçalamak için her türlü ihaneti yapan Batılı misyonerleri Nursin’in fakir köylüleri ile kıyaslarken de şöyle der: “Eğer istersen hayalinle Nursin karyesindeki Seyda’nın meclisine git bak: Orada fukara kıyafetinde melikler, padişahlar ve insan elbisesinde melaikeleri bir sohbet-i kudsiyede göreceksin. Sonra Paris’e git ve en büyük localarına gir, göreceksin ki, akrepler insan libası giymişler ve ifritler adam suretini almışlar.”

Tarikatların Halkın Eğitime ve Millî Bütünlüğe Katkısı

Tarikatlar ve bağlı medreseler bir yandan millî bütünlüğün sağlanması diğer yandan halkın eğitimi ve bilinç düzeyinin geliştirilmesi fonksiyonunu üstlenmiş durumdaydı. Bu konuda yetersiz kaldıkları doğru bir tespit olsa da başka bir alternatifin bulunmaması yapılan eleştirileri geçersiz kılmaktadır. Kürt ulusalcı akımların ya da laik sistemin bu konuda yaptıkları eleştiriler kasıtlı olduğu için dikkate alınır bir tarafı bulunmamaktadır.

Bir eğitim sisteminin başarısı doğrudan şahısların yetenekleri ile ilgilidir. İyi bir sistem, kötü yetişmiş bir şahsın elinde her zaman kötü neticeler verir. Temsil ettiği göreve layık bir şeyhin ahlakında gözlenen aşağıdaki tespitler kuşatıcılığı açısından dikkat çekicidir. “O’nun tarikat talimleri insanların yalnız bir sınıfına, bir grubuna özgü değildi. Onun tatlı deryasından âlimler, talebeler, fakirler, zenginler, ziraatla uğraşanlar, fabrikatörler ve nihayet bütün istekliler faydalanıyordu. O herkese şefkatli bir baba, güvenilir bir terbiyeci, din ve dünyalarını öğreten bir yardımcı idi. Onunla müritleri arasındaki münasebet, Resulullah (s.a.s.) ile ashabı arasındaki münasebet gibiydi. Onları birbirlerinden uzaklaştırmak, nefret ettirmek değil; birbirlerine sevdirmek ve yaklaştırmak isterdi. Herkese layık olduğu şekilde muamele eder, kısırlarını örterdi. Birisinde bulunan güzel huyu veya meziyeti başkalarına aktarırdı. Allah’ın rızası konusunda onları birleştirir ve bir araya getirirdi. Onun huzurunda bulunanlar, ya Kur’an-ı Kerim’i dinler, ya zikir eder veya dinlerini öğretici bir amele şahit olurlardı.

103 Bediüzzaman Said Nursi, Emirdağ Lahikası, s. 54

Müritlerin işlerini ve sanatlarını tamamen terk etmelerini ve kendilerini zikre vermelerini istemez ve sevmezdi. Onlara Allah'ın rızasını gözeterek takva yolunda olduktan sonra hem işlerine hem de zikirlerine devam etmelerini emrederdi. Sözlerini dinleyenler büyük bir tatlılık ve zevk duyarlardı. Dinleyenlerin kalplerini yumuşatırdı.”¹⁰⁴

Aynı şekilde tarikat şeyhleri, merkezileştirme çabalarına karşı ortaya çıkan bütün isyanlarda birleştirici rol oynadıkları gibi Cihan Harbi ve sonrasında Batılı güçler ve ayrılıkçı hareketler karşısında en güçlü engeli oluşturdular.

“İngilizler ve Ruslar daha önce planladıkları bir hile ile Müslüman doğuluların direnişini kırmak amacıyla, onlara müstakil bir Kürt devletinin kurulması teklifinde bulundular. Ancak bu şeytanî hileden haberdar olan âlim, meşayih ve aşiret reislerinin hiçbiri bu parlak görünen aldatıcı oyuna gelmemiş ve teklifi kabul etmemişlerdi.

Kâfirlerin İslam mülkiğini yağma ettikleri bir zamanda, aynı kâfirlere karanarak bu mülkiğin daha da kolay talan ve yağma edilmesine zemin hazırlayıcı aldatmalarına yanaşmak, Allah'ın dinine ve İslam ümmetine ihanet anlamına geliyordu. Kürt âlim, meşayih ve aşiret reisleri böyle bir ihaneti, yüce dine ve İslam âlemine karşı işlememek azim ve gayretinde idi. Onlar Anadolu'nun en ücra köşelerinde bile iman ve mukaddesatı uğrunda harekete geçen halkın direniş ve çabalarına ortak olmayı ve Allah'ın dinini emperyalizmin zulmine karşı üstün tutmayı daha şerefli bir vazife bildikleri için, İngiliz ve Rusların tekliflerini geri çevirdiler. Onlar arasında dolaşan tek parola “İslam dinini kâfirlere mağlup etmemek ve topraklarını onların işgalinden kurtarmaktı.”¹⁰⁵

Medrese ve Tekke İttifakı

Nakşibendilik, Kürt toplumunda medreseler aracılığıyla büyümüş ve gelişmişti. Nakşibendî şeyhlerinin en önemli gücü medreselerdi. Aynı zamanda Kürtler arasında sınıf atlamanın tek yolu da medreselerden geçiyordu. Kürt medreselerinde, ilkokuldan yüksek okul seviyesine kadar öğrenim vardı. Medreselerdeki öğrenim yıllara göre değil, kitaplara göre idi. Çalışkan olanlar 15 yılda tüm kitapları bitiriyor, çalışkan olmayanların eğitimi 20-25 yıl sürüyordu. Eğitim sonrasında icaze (diploma) alıyorlardı, diploma alamayanlar da vardı.

104 Çağlayan, s. 218

105 Çağlayan, s. 269

Medreseler, çoğunlukla şeyh ailesi tarafından idare edilirdi. Söz gelimi Nurşin Medreseleri böyleydi. Gelen misafirlere ve talebelere verilen yemekler ailenin hanımları tarafından yapılırdı. Fakı adını alan medrese talebeleri ihtiyaçlarının bir kısmını halktan topladıkları zekâtlarla karşılardı. Medresenin ihtiyacının karşılanmasında köylülerin ve müritlerin yaptıkları bağışların da katkısı olurdu. Ayrıca şeyh ailesine tahsis edilmiş, vakıf arazileri de medrese giderlerini karşılamak için kullanılırdı.

Medrese mezunları olan “Melalar Kürtlerin aydınlarıydı. Modern dönemden önce, tüm eğitim ve öğrenim İslami medreselerde yapılıyordu. Bunların büyük bir çoğunluğu yetenekli, yoksul Kürt çocuklarıdır. Ağa ve bey çocuklarının on iki yıllık uzunca bir dönem eğitim görmeleri ve mezun olmaları geçmişte Kürtler arasında ender rastlanılan bir durumdur.

Medrese tahsili, yoksul Kürt köylü çocukları için sınıf atlayabilmenin en önemli yolu idi. Sürekli topluluklar halinde yaşayan ve örgütlenen, Kürt halkı içinde ‘Mela’ tek başına bir bireydi ve ilmi temsil ederdi. Dolayısıyla gücünü bir aşiretten, aileden, bey ve ağadan değil; bizzat kendinden ve temsilcisi olduğu dinden alırdı. Saygın bir din adamının, yani ‘Mela’nın önünde hiçbir ağa, bey ve eşraf yürümezdi. Halk içinde meydana gelen ihtilaflarda hakem, arabulucu ve çözüm mevkiinde bulunurlardı.”¹⁰⁶

20. yüzyılın başlarına kadar varlığını devam ettiren medreseler, Kürt dilinin gelişmesinde ve kültürünün zenginlik kazanmasında önemli rol oynadılar. Bu medreselerin fikir yapısında, Kürt-İslam sentezi her zaman önemli yer aldı. Orta Doğu’daki birçok büyük kentin müftüleri, Kürt medreselerinde yetiştiler.

Kürt şeyhlerinin halife, seyyit, mürit vs. aracılığıyla yaptıkları toplumsal örgütlenme, kitlelerin ruhunu yakalayabiliyordu. Kürt toplumunun siyasi önderleri güçlerini yitirince, Kürt ulemasının siyasi, toplumsal ve dinî işlevi bir arada yürütmesi zor olmadı.¹⁰⁷ Özellikle kırsal kesimlerde oluşan otorite boşluğunu şeyhler doldurdu. Şeyhler çoğunlukla yoksul ailelerin çocukları olmaları, aşiretçilik yapmamaları, ağa ve beylere karşı çaresiz halkın sığınağı olmaları, dinî otoritenin gücünü temsil etmeleri, onları toplum içindeki en önemli güç haline getirdi

106 Tan, s. 55

107 İsmet Sivrekli; Kürdistan’da Siyasal İslam, İstanbul 2008, s. 268

Şeyhler, ruhani lider olmanın yanında, Kürt aydınlanmasının da başını çekiyorlardı. XIX. yy'ın ilk çeyreğinde, Kürt bölgelerinde yaşanan siyasal ve toplumsal dönüşümler sırasında Kadirîlik ve özellikle Nakşibendîlik denilen tasavvuf akımları yeni bir dinamizm kazanmıştı.¹⁰⁸

Aksayan Yönler

Şeyhlere ve medreselere karşı ileri sürülen tenkitler, kendi şartları içerisinde ele alınabildiği ölçüde bir anlam ifade eder. Cehaletin yaygın bir şekilde hüküm sürdüğü bir dönemde, güç paylaşımı için birbiri ile savaşan taraflar arasında şeyhlerin çoğu zaman hayatlarını tehlikeye atarak yaptıkları hizmet küçümsenemez. Ayrıca bölgenin tek eğitim sisteminin gönüllü ailelerce ayakta tutulmaya çalışılan medreseler olması, yapılan tenkitleri değersiz kılmaktadır. Yapılan eleştiriler “İslam milleti” şuurunu canlı tutarak ulusalcıların işlerini zorlaştırmaksa, esasında bu konu şeyhlerin en önemli faziletleri arasında yer alır. Şeyhlerin kazandığı saygınlık, –devletin aleyhine kullanıldığı yolundaki az sayıda şikâyete rağmen- büyük ölçüde devletin bütünlüğüne hizmet etmiştir. Zor dönemlerde şeyhler, İslam Halifeliği aleyhine hareket edilemeyeceği gerekçesiyle devlete bağlı kaldılar. Gerek isyancılara gerekse ayrılıkçılara destek vermekten kaçındılar. Aynı şekilde halkın eğitiminde inkâr edilemez bir katkıları vardı.

Bununla birlikte sistemin aksayan yönleri bizzat şeyhler tarafından eleştirilmiştir. Kaynaklarda bununla ilgili pek çok bilgi bulmak mümkündür. Bu tenkitlerin başında tarikat perdesi altında pratik hayata bidatlerin sokulması gelir. Bidatler hiçbir zaman sona ermeyecek bir tehlikedir. Onlarla mücadele hayat sürdükçe devam edecektir. Bu bidatlerin önündeki tek engel yine bölgenin iyi yetişmiş şeyhleridir. Sözelimi Molla İbrahim Kenanî, bölgede hâkimiyet süren Zilan şeyhlerinin tarikat adına düzenledikleri din dışı tören ve ibadet tarzlarını eleştirir, onlarla mücadele ederdi.

Güneydoğu'da tarikat şeyhleri zaman zaman irşat faaliyetlerine çıkar, köyleri ve kasabaları gezer hem irşat yapar, hem de yeni müritlerin

108 Müfid Yüksel, Kürdistan'da Değişimi Süreci, İstanbul 1993, s. 82.

biat etmelerini sağarlardı. Bu vesileyle şeyhler, büyük kalabalıklarla köylere misafir olur, etraftaki köylülerin de gelmesiyle zaman zaman misafir sayısı bin kişiyi aşacak bir duruma gelirdi. Elbette bu kadar büyük bir kalabalığı doyurmak büyük bir külfetti. Nitekim böyle durumlarda yüzlerce büyük baş hayvan kesilir şeyhe ve maiyetindeki müritlere yedirilirdi.

Şırmak Güçlükönak'ta yaşayan Molla Muhammed Zivingi, zararı yararından büyük olan bu tür gezileri sürekli eleştirir ve ilgili şeyh ve çevresini uyarırdı. Bunun haram olduğunu ilan ederken şöyle sitem ederdi:

“Millete yazıktır, bu kadar büyük kalabalıklarla nasıl onlara misafir olursunuz?”¹⁰⁹

Burinessen'in tespitlerine göre “Şeyhler aşiret reislerinin kızlarıyla evlenerek; tophumdaki konumlarını daha da güçlendirdiler. Ayrıca toprak kazanını sayesinde önemli miktarda toprağa sahip olmuşlardı. Berzençî şeyhleri, Süleymaniye çevresinin en zengin toprak sahipleriydi. Zenginlikleri, politik güçlerini artırmıştı.”¹¹⁰ Ancak bu gelişmelerin tek sorumluları şeyhler değildi.

Öte yandan medrese-tekke-mektedir ittifakı sağlandığında Bediüzzaman gibi bir âlimi yetiştirme potansiyeline sahip oldukları görülen âlim şeyhlerden yine Bediüzzaman'ın beklentileri özetle şöyleydi: “Amellerinin karşılığını yalnızca Allah'tan beklemek, tekke denilen manevi kışlada tarikat askerliği yapanların mücadeleyi birbiri ile değil cihad-ı ekber sayılan kendi nefisleri ile yapmak. Ayrıca şahsî menfaatleri terk etmek, muhabbet ve sevgiyi esas tutmak! Zira şeyhlerin birbirlerini inkâr etmeleri “Mü'minler kardeşler.” ayetine aykırı hareket etmektir.

Gerçek şeyhler İslam'dan gelen kalp ziyası ile aklın nurunu birleştirmeyi esas maksat yapmalıdır. Muhabbet esas tutulmalı ve en belirgin vasıfları, nefisine pay vermeyi terk etme ve alçak gönüllülük olmalıdır.

109 Abdulhadi Timurtaş, Botan Müderrislerinin Piri Molla Muhammed Zivingi, İstanbul 2008, s.62

110 Burinessen, s. 277

Kendi meziyetlerini göstermek için başkalarının kusurlarını araştırma yolunu seçenler, başkalarına düşmanlık yoluyla kendi muhabbetini yaymaya çalışanlar, şahıslarına karşı beslenen sevgiyi yanlış kullanıp, gıybet, taraf-tarlığa, parçalanmaya ve başkalarına karşı düşmanlığa yol açanlar gerçek şeyh olamazlar!”¹¹¹

---

111 Bediüzzaman Said Nursî, Asar-ı Bediyye, İstanbul 2004, s. 345

Üçüncü Bölüm

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN KÜRT SİYASETİ

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN KÜRT SİYASETİ

Osmanlı hanedanının son büyük sultanlarından biri olan Sultan Abdülhamid, yönetimin bütün unsurlarını tekeline toplayarak bir istibdat idaresi kurduğu yolunda eleştiriler olsa da halkın gönlüne girmenin yollarını bulmuştu. İngiliz ajan misyoneri Wambery'nin gözlemleri dikkat çekiciydi. “*Halk Hristiyan uyruklar da dâhil, şimdiki hükümdara severek bağlanmışlardır. Padişah, elindeki tüm imkânları seferber ederek her fırsatta hayırseverliğini göstermekten kaçınmamaktadır.*

Eğitim ve sağlık hizmetleri için büyük meblağlar sarf etmekte, halkın selâmeti, refahı ve mutluluğu için yorulmak bilmeden çalışmaktadır. Savurganlığa son veren tutumu ile Türk maliyesini islah etmiş ve ülkeyi baştanbâşa demiryolu ağıyla döşemiştir. Nezaketi, misafirperverliği ve sevimliliği ile Batı hanedanlarının ve devlet adamlarının hürmet ve sevgisini kazanmıştır.”¹¹²

Ona yönelen sevginin kaynağında ahlakî değerlere gösterdiği saygı ve özenle sürdürdüğü Müslüman hayatı vardı. İslam âleminde şeyhlerin sahip olduğu konumu yerinde takdir etmiş, halkın sevgisini saltanat ve hilafete yönlendirmede bunlardan yararlanmıştı. Aynı şekilde şeyhler de sultanın teveccühü sayesinde halk nezdindeki mevkilerini güçlendirdiler.

Sultan Abdülhamid İslam birliği fikrinin kurucusu olarak tanınır. Bu rolü açık olarak oynadığı söylenemez. Bu ya düşmanlarının korkularının eseridir. Ya da sultan bu politikayı adı geçen vasıtalarla halka batılı güçleri kuşkulandırmadan gizlice ulaştırmayı bilmiştir.

Wambery bu konuda da şaşkındır. “*Kuzey Afrika’da Şeyh Sünusî, Afganistan’da Kabil Başmollası, Orta Asya’da Buhara Kadısı, Hindistan,*

112 Mîm Kemal Öke, İngiliz Casusu Prof. Armînius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamid Vc Dönemi, İstanbul 1983, s. 85

Cava ve Çin dinî liderleri Padişah'ın emrindedirler. 'İslâm Birliği' fikrinin Abdülhamid'in saltanatındaki kadar hiçbir zaman güçlü olmadığını söylemekle şüphesiz ki mübalâğa etmiş olmam. İslâm Birliği'nin henüz daha oluşma safhasında olduğu tabiidir: Ne var ki, Mekke'deki merkezî otoritesi ile Padişah'ın -eğer planlarının uygulanmasına izin verilirse- şaşkıncu sonuçlar alması mümkündür.”¹¹³

Sultan Abdülhamid'in, Kürt toplumu için uyguladığı siyaset yukarıda sayılan iki özelliğin bütün unsurlarını taşıyordu. Biri, halkın sevgisini kazanmak, diğeri bunu şeyhler aracılığı ile yapmak. Şeyh Muhammed Küfrevî için İtalya'dan mimar getirtip özel bir türbe yaptırmıştı. Sonuçta Kürtler kendisine Bavî Kürdan, “Kürt Babası” diyeceklerdi.

Hamidiye Alayları

Doğu Anadolu'da mahallî otoritelerin ortadan kaldırılmasıyla meydana gelen otorite boşluğunu Bâbîali, tam manasıyla dolduramamıştı. Bölgede Ermeni faaliyetleri artmış, rakip Kürt aşiretleri arasındaki çatışmalar tehlikeli bir hal almıştı.

Sultan Abdülhamid, II. Mahmud'dan itibaren sürdürülen, göçebelerin yerleştirilmesi ve aşiret ilişkilerini çözmeyi amaçlayan reform hareketlerini durdurdu. Doğu Anadolu'yu imparatorluktan koparmaya çalışan İngiltere ve Rusya'nın geliştirdiği politikalara bir reaksiyon olarak meşhur Hamidiye Alaylarını kurdu.

Şakir Ahmet Paşa (1838 – 1899), Rusya'nın başkenti Petersburg'da on yıl elçilik yapmış, bu sırada Kazak Alaylarını inceleme fırsatı bulmuştu. Dönüşünde, aynı şekilde Kürtleri örgütlemeyi Sultan Abdülhamid'e tavsiye etti. Sultan Erzincan'da 4. Ordu Komutanı olan kayınpiraderi Çerkez Mehmed Zeki Paşa'yı “Hamidiye Alayları”nı kurmakla görevlendirdi (1891).¹¹⁴ Alayların kuruluş gerekçesi 1891 tarihli nizamnamede şu şekilde yer almıştı:

“Memleketin yabancıların tecavüz ve düşmanlığından korunması için tertibi gerekli olan askerî heyetin terkîbi bir memleket halkının tamamına ait bir görevdir. Bu görevden halktan bir kısmının istisnâsı genel kuvvetin

113 Öke, İngiliz Casusu s.109

114 Alpaslan İsmet, Ağrı Anadolu'nun Giriş Kapısı, Ankara 1984, s. 95

طوبخانه عامره مشیری وعموم .کاتب عسکریه شاهانه ناظری
دولتو .مصطفی ذکی باشا حضرتلری
دولتو .مصطفی ذکی باشا ناظر عمیم المکاتب المسکریه الشاهانیه
ومشیرالطوبخانه العامره

Askeri Mektepler Nazırı Zeki Paşa, IV. Ordu Komutanı olduğu dönemde Kürt meselesinin asker kullanmadan çözülmesi için önemli tespitlerde bulundu.

Kürtler eski eserlerde savaşçı kimlikleri ile yer alırlar. Kürt savaşçısı gösteren bir gravür

eksilmesini netice verir. Bu meşru kaidenin uygulanması ve Osmanlı askerî kuvvetlerinin artırılması için özel durumları gereği şimdiye kadar askerî bir disiplin içinde askerlik hizmetinde bulunmayan ve savaşçılık ile meşhur olan göçebe aşiret mensuplarından yeniden 'Asâkir-i Hamîdiyye' nâm-ı celîliyle Süvari Aşiret Alayları teşkîl edilecektir."

Hamidiye Alayları, göçebe ve yarı-göçebe "Sünnî Kürt aşiretlerinden" -Aralarında, az sayıda Türk Karapapak aşireti mensupları da vardı- atlı alaylar biçiminde, kendi aşiret reislerinin önderliğinde kuruldu. Bazı büyük aşiretler, her biri 800-1000 kişiden oluşan alaylar tertip ettiler. Küçük aşiretler de hazır kurulu olan alaylara katıldı. Yılın belli bir mevsiminde alay halinde toplanırlar, düzenli ordunun subayları eşliğinde eğitim görürlerdi. Vergiden muaftılar ve sadece görevde oldukları aylar için maaş alırlardı. Başlangıçta 40 alay kurulmuşken zamanla sayıları 63'e çıktı.

Bu alaylara 1-56 arasında numara verilmişti. Her alayın, kırmızı atlastan yapılmış bir sancağı vardı, bir tarafında ayet yazılıydı, diğer yüzüne padişahın "tuğrası" işlenmişti. 17-40 yaşları arasındaki aşiret erkekleri, hem evlerine yakın yerlerde askerliklerini yapmış olur, hem imparatorluğun savunması için eğitilirlerdi.

Bir süre sonra 16-18 yaşları arasındaki aşiret gençleri İstanbul'da Harbiye Mektebi'nde üç yıl okutulup Hamidiye Alaylarına "mülazım" (teğmen) olarak verilmeye başlandı.¹¹⁵

Hamidiye Süvari Alaylarında istihdam edilmek üzere Rusya'nın askerî teşkilatını yerinde görmek üzere subaylar gönderildi. Trablusgarp'ta Kuloğulları teşkilatı kaldırılacak yerine Hamidiye Alayları kurulacaktı. Bingazi sancağını da içine alan teşkilatın kurulmasında bölgede saygın bir kişilik olan Mehdi Sunusi'den yararlanılacaktı¹¹⁶ Trablusgarp Hamidiye Alaylarını talim ettirmek için Miralay Rodisch Almanya'dan getirtildi.¹¹⁷

Sultan Abdülhamid, aşiret reislerini hediye ve nişanlarla memnun ediyor, çocuklarını Aşiret Okulu'nda okutuyordu. Kürt aşiretlerinden başka, o yörede Türkmen asıllı küçük aşiretler de vardı.

Patnoslu Haydaran aşiretinin reisi Kör Hüseyin Paşa, Tutaklı Sipkan aşiretinin reisi Abdülmecid Bey, Beyazıtlı Şeyh İbrahim ve Kotan aşiretinin reisi İsa Bey, Zilan aşiretinden Memitanlı Ali Bey, Yukarı Küpkıranlı Eyüp Paşa, Zirolu Resul Bey, Selim Paşa, Aladağlı Ademan aşiret reisi İbrahim Ağa ve Sürmeli Mehmed Paşa bu Alayların kumandanlarından başlıcalarıydı.¹¹⁸

Hamidiye Alayları Hakkındaki Değerlendirmeler

Hamidiye Alayları esasında bir medenileştirme projesiydi. Alaylara, çadırlarda yaşayan aşiretler ile o tarihe kadar askerlik altına alınmamış olanlar kaydedilecekti.¹¹⁹ Kendilerine düzenli vergi konmuş yerleşik halkın alay mensubu olması mümkün değildi.

Askerlere namaz hocası ve Kuran-ı Kerim dağıtıldı. Alaylar için Kürt köylerine yapılacak cami ve mektepler, Hudud-ı Hakani Tarassud Kuleleri İnşaat Komisyonu tarafından takip edildi.

Erzurum ve Van'da alay mensuplarının çocukları için özel okullar açıldı¹²⁰ Kendilerinden aşar ve ağnam vergisi alınmayacaktı. Alay

115 Naci Kutlay, İrtihat Terakki ve Kürtler, Ankara 1992, s.34

116 Y. PRK. AZJ. 21/24

117 Y. PRK. HR. 29/51

118 Gültepe Necati, "Hamidiye Alayları", Hayat Tarih Mecmuası, nr. 7. Temmuz 1976.

119 DH. MKT. 1933/99

120 MF. MKT. 190/123

Hamidiye Alayları sadece Kürt Aşiretlerinden kurulmadı. Bunlar arasında Arap aşiretleri de vardı. Arap aşiretleri arasında kurulmuş bir alayın subayları dua sırasında

merkezleri ve ordu merkezi arasında telgraf hattı çekilmesi, bölge için önemli bir yenilikti. Bazen subaylar, bazen bir alay bütün efradı ile İstanbul'a getirilir, padişahın ihsanına nail olurlar, kendilerine nişanlar verilir. İstanbul gibi bir medeniyet merkezinin, bütün hayatını dağlarda geçiren insanlar üzerinde etkili olmaması mümkün değildi. Sultan, alaylar sayesinde aşiretler arasında o tarihe kadar mümkün olmayan nüfus sayımını yaptırdı.¹²¹ Süvari alaylarının ihtiyacı olan hayvanları karşılamak üzere aşiretlere damızlık hayvan dağıtıldı.

Sultan Abdülhamid, fotoğraf merakı ile bilinir. Koleksiyonu içinde bazen çok uzak bir köyde yeni açılan Hamidiye mektebine giden şalvarlı küçük bir kız çocuğuna, bazen üniformalı bir idadi talebesine rastlanır. İlk bakışta basit gibi görünen bu olay aslında büyük bir rüyadır. En uzak beldeleri okuluyla, camisiyle, kışlasıyla imar edilmiş görmek isteyen bir rüya... Sultan İstanbul'a getirmediği alayların fotoğraflarını getirtmişti. Padişah, alayların beyaz elbiseler içinde fotoğraflarını istiyordu.¹²² Bütün bu tedbirler bölgede azından 70 yıldır isyan içinde yaşayan aşiretler için, medeniyet kapısının aralanması anlamına gelmekteydi.

Öte yandan teşkilatın önceden hesap edilmiş siyasi maksatları vardı. Kürtler, Hamidiye Alayları'nda örgütlenerek, hem imparatorluğun kadim düşmanı Rusya'ya, hem İran'a karşı bir tampon bölge oluşturuldu. Aynı zamanda başıbozuk Kürt unsurları merkezin kontrolüne alınmıştı. Böylece giderek güçlenen Ermeni milliyetçiliğinin önü kesilecekti.¹²³

Sultan Abdülhamid, İran Kürtlerini de kendi yönetimine alarak, Ortadoğu'da Osmanlı'nın eski güçlü günlerine geri dönmesinin hesabını yapmaktaydı. Eski beylerin ve hanedanların rakibi durumunda olan kalabalık aşiretler teşkilatlandırılacak, eski mirlerin tekrar güçlenmeleri önlenmiş olacaktı. Öte yandan bu alaylar, Kürtleri sosyalleştirme ve "devlet disiplini" kazandırma işlevini üstlenecekti.

İran Kürtleri Türkiye'ye eğilim duyuyorlardı. Bunun başlıca sebebi mezhep birliğiydi. Diğer sebep ise Türkiye'nin Kürtlerin savaşçı karakterini takdir etmesi, Farsların Kürtlere karşı daima güvensiz davranmalarıydı. Tanzimat'ın temel politikalarını devam ettiren Sultan

121 DH. MKT. 40/3

122 Y. PRK. BŞK. 36/91

123 M. S. Lazarev, Emperyalizm ve Kürt Sorunu, Ankara 1989., s. 151.

İttihad-ı İslam yolunda Sultan Abdülhamid tarafından atılan mühim adımlardan biri de Aşiret Mektepleriydi. Aşiret mektebinde okuyan iki Arap öğrenci (Yıldız Albümü)

Abdülhamid, Kürtlere yapısal bir reform dayatmak yerine, onları mevcut feodal yapıları içinde Osmanlı sistemiyle bütünleştirme yolunu seçmişti.¹²⁴

Sultan Abdülhamid'in bu projeden beklentileri büyüktü: “Rusya ile harp vukuunda, disiplinli bir şekilde yetiştirilen bu Kürt Alayları, bize çok büyük hizmetlerde bulunabilirler. Ayrıca orduda öğrenecekleri ‘itaat’ fikri kendileri için de faydalı olacaktır. Zabıt unvanı verdiğimiz Kürt ağaları ise yeni mevkileri ile öğünecekler ve bir miktar zaft u rapıt altına girmeye gayret edeceklerdir. Çıraklık devirlerini bu şekilde tamamlayacak olan ‘Hamidiye Alayları’, sonunda kıymetli bir ordu haline geleceklerdir. Kürt ağalarının bazılarının çocuklarını, İstanbul’a getirip memuriyete yerleştirdiğim için de tenkit edildiğimi biliyorum. Senelerdir Hristiyan Ermeniler nazır (bakan) mevkilerini işgal etmişlerdir. Bundan sonra da kendi dinimizden olan Kürtleri kendimize yaklaştırmakta ne gibi zarar olabilir? Ben kabul ettiğim Kürt politikasında doğru yolda olduğum kanaatindeyim.”¹²⁵

Alaylar hakkında şikâyetler eksik değildi. Şakir Paşa'nın tespitlerine göre, alaylara verilen vasıfsız kumandanlar, maaşlarını aşiret reislerinden aldıkları için aşiret reislerinin emri altındaymış gibi hareket ediyorlar, disiplinin bozulmasına yol açıyorlardı. Ayrıca reisler bu durumu diğer aşiretlere karşı üstünlük sağlamak için kullanıyorlardı.¹²⁶

Hamidiye Alaylarına katılan Kürt aşiretleri elde ettikleri yeni statüyle çevrelerindeki diğer aşiretlere karşı büyük üstünlük sağladı. Bu üstünlük çoğu yerde baskı ve zulme yol açtığı için diğer aşiretlerle devletin arası açıldı.

Hamidiye paşalarından Mîranlı Mustafa Paşa, eski Botan Emirliği'nin bütün yetkilerini kendinde toplamıştı. Cossor ve Şillet aşiretleri de emrine verilmişti. âdeta küçük bir krallık kuran Mustafa Paşa'nın hâkim olduğu bölgede, Osmanlıların hiçbir etkisi yoktu. Cezîre'de her şey ondan sorulurdu.

124 Mustafa Akyol, Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek, İstanbul 2008, s. 41, (zkr. Altan Tan)

125 Sultan Abdülhamid, Siyasi Hatıralarım, Dergâh Yayınları, 1987, s. 29

126 Ali Karaca, Anadolu Islahatı Umûmî Müfettişi Ahmet Şâkir Paşa ve İcraatı (1838-1899) Marmara Üniv.Doktora Tezi., 1992, s. 159

*Millî İbrahim Paşa, bölgede eksik olmayan ajan misyonerlerden biri ile. Reymund h. Keyorkiau
Paul B. Pabodyian Leb Armanien 1900*

Aynı şekilde Viranşehirli Millî İbrahim Paşa, Urfa'dan Nusaybin'e, Adıyaman'dan Rakka ve Diyarbakır'e kadar bütün bir bölgeyi haraca bağlamış, sözünü dinlemeyen Diyarbakır (Amid) şehir eşrafını cezalandırmıştı.¹²⁷

Bu olumsuzlukların müsebbibi sadece bu paşalar değildi. Şakir Paşa'nın raporlarında şikâyetlerin büyük kısmının Hamidiye paşaları ile çıkar ilişkisi kurmakta zorlanan yerli eşraftan kaynaklandığı ileri sürülmekteydi.

Bu proje bir medenileşme çabasıydı. Ne var ki sultanın kurduğu her türlü teşkilat, sadece kendi hayatı ile ayakta kalabilecek şekilde tasarlanmaktaydı. Onun tahttan ayrılması ile birlikte imparatorluğun büyük bir kaosun içine düşmesinin bir sebebi de buydu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908'de Meşrutiyet'i ilân ettikten sonra, bu teşkilatı kaldırmak istedi. Ancak gösterilen tepkiler üzerine "Aşiret Alayları" adıyla yeniden organize etmek zorunda kaldı. Aşiret

---

127 Burinsscn, s. 229

Alayları, Balkan Savaşı'na katıldı. I. Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı savaştılar. Ne var ki eski itibar ve güçlerini yitirmişlerdi.

Bir Hamidiye Paşası: Millî Aşiret Reisi İbrahim Paşa

“Hamidiye komutanlarının taçsız kralı” olarak anılan İbrahim Paşa, büyük Milan Konfederasyonu'nun şefiydi Milan, Sünnî Kürtlerin yanında, kısmen Arap ve Yezidî Kürtleri de kapsıyordu. Viranşehir'de sağlam karakollar vardı. Urfa ve Rakka'daki aşiretlerin çoğu göçebeydi.

İbrahim Paşa 1863'te aşiret reisi olmuş uzun süren çarpışmalardan sonra Arap komşuları Şammar aşiretini haraca bağlamıştı. Bu olaydan sonra İbrahim'in egemenlik alanı genişledi.¹²⁸

Sultan Abdülhamid, Hamidiye Alaylarını kurarken aşiretler arası dengeleri gözetti, Kürtler arasında bulunan ezeli düşmanlıklarda, alayların birer intikam aracı olarak kullanılmasını önlemek istedi.

Ne var ki Aşiret alayları Kürtler arasında millî birliğe ve Kürt toplumunun geliştirilmesine hizmet etmekten uzak kaldı. Özellikle Millî Aşireti Reisi İbrahim Paşa ve Cizreli Mustafa Paşa, kendi akrabaları olan Kürt aşiretlerine yapmadık zulmü bırakmadılar. Devletin bunların her biri ile uğraşacak yeterli gücü ve zamanı yoktu. Çoğu zaman üzerlerine giden komutanı rüşvetle ikna edip, kurtulmanın bir yolunu buluyorlardı. Kürt meselesinin gerek ortaya çıkışında gerekse çözümsüz bırakılmasında bu işbirliğinin çok özel bir yeri vardı. Doğuya gönderilen sivil veya askerî memurlar kısa zamanda “yağma hırsına” kapılıyor, eksik olmayan yerli eşirra ile işbirliği yaparak alınacak tedbirleri sonuçsuz bırakıyorlardı. Bu kirli ilişki halkın devlete olan güvenini sarsıyor, zulüm ve isyanlar sürüp gidiyordu. İbrahim Paşa, uzun bir süre Rakka, Siverek ve Diyarbakır'dan hakkında yapılan şikâyetler üzerine bölgeye gönderilen tahkik komisyonlarını aynı yolla etkilemeyi başarmıştı. Aynı şekilde Barzan İsyanı sırasında, Barzan Şeyhi'ni takip için gönderilen Muhyiddin Paşa benzer suçlamalarla görevden alınmıştı.¹²⁹

Millî aşiretinde kurulan Hamidiye Alaylarına paşa yapılan İbrahim, 100 yıllık bir intikamın peşine düşmüştü. Dedesi Temur Paşa 1794

128 Burincissen, s. 230

129 DH. MUI. 1/-6 /69

yılında isyan etmiş, isyanı Diyarbakırlı İbrahim Hafid Paşa tarafından şiddetle bastırılmıştı. İbrahim Paşa, bu sebeple Diyarbakır'ı özellikle rahat bırakmıyor, soygunlar düzenliyordu. Bu soygunlardan bezginlik getiren halk, 1905 Temmuzunda "Telgrafhaneyi" bastı. Sultan, İbrahim'i bölgeden uzaklaştırmak için kendisine 1905-1907 yılları arasında, Hicaz Demiryolu'nu koruma görevi verdi.¹³⁰

Gazze Urbanı, Şemmar ve Karakeçili aşiretleri ile devamlı savaş hâlinde olan İbrahim, 1907 yılından sonra soygunlara yeniden başladı. Diyarbakırlılar, telgrafhaneyi ikinci kez işgal ettiler. On bir gün boyunca haberleşme kesildi. Hindistan, Çin, Avustralya ve diğer Asya ülkeleriyle Avrupa arasındaki haberleşme, Diyarbakır üzerinden sağlanıyordu. Divan-ı Harp, İbrahim Paşa'yı Halep'e gönderme ve gasp ettiği malları sahiplerine iade etme kararı aldı. Askerî birlikler eşliğinde Diyarbakır ve Siverek halkından gönüllü güçler tarafından sarılan İbrahim Paşa, sancaktarı¹³¹ Hüseyin Genco'nun yardımı ile Sincar dağlarına çekildi. Nusaybin'in güneyinde Çakmak geçidi Safiye-Esved mevkiinde bir kibirde ancak ölüsü ele geçirilebilen İbrahim'in memleketine taşınmasına izin verildi.¹³² İbrahim Paşa'dan ele geçirilen malların ayrılması için bir komisyon kurulmuş, dava sahipleri mallarını aldıktan sonra, elde kalanlar paşanın geçmiş yıllardaki vergi borçlarına karşılık olarak satılmıştı.¹³³

Aşiret Mektebi'nden İttihad-ı İslam'a

Son dönem Osmanlı devlet ricali devletin kendini ciddi şekilde yenilemesi gerektiğinin farkındaydı. Toplumun birçok kesimi için ciddi tedbirler alınması gerekiyordu. Ekonomik sorunlar, siyasi entrikalar ve ayrılıkçı hareketler bir tarafa halkın önemli bir kısmı henüz göçebe hâlde yaşıyordu. Göçerler yaylak ve kışlakları arasında gelip geçerken yerleşik halkın ekili arazilerine zarar veriyor, zaman zaman yağma ve baskınlar yapıyordu. Yerli halkın şikâyetleri kesilmiyor, ne güvenlik ne

130 Kutlay, s. 46

131 İbrahim Paşa'nın sancaktarı Hüseyin Genco, Derik ilçesine bağlı "Kesra Kenco"da oturuyordu. Mardin Eski Milletvekili Ahmet Türk'ün dedesidir. 1905 yılı Diyarbakır Salnamesi'nde "Alay kâtibi Hüseyin Efendi" diye geçer. Yüzbaşı vekili rütbesine sahipti. Hüseyin Genco, Millî'li İbrahim Paşa'ya yardım ederek onun Sincar'a doğru kaçmasına yardım etti.

132 DH. MKT. 2624/50

133 DH. MKT. 2671/57

Balkanlardan Trablusgarp'a kadar göçebe aşiretlerin tamamından Aşiret Mektebi'ne talebe alınmıştı. Sinusilerden ve Kuzey Afrika'dan iki talebe. (Yıldız Albümü)

sağlık ne de eğitim için herhangi bir tedbir alma imkânı bulunamıyordu. Daha da önemlisi konar-göçer aşiretler, imparatorluğun parçalanma sürecinde yabancı güçlerin ilgi alanına girmişlerdi.

Güney'de İngilizler urban şeyhleri ile yaptıkları sözde ikili anlaşmalarla yer yer Osmanlı topraklarına el koymaktaydı.¹³⁴ Balkanlarda Arnavut aşiretlerin arasına hiçbir devlet görevlisi giremiyordu. Doğu Anadolu'da sıradan hâle giren isyanlar için en büyük insan kaynağı yine bu aşiretlerdi. Coğrafi ve sosyal yapının benzerliği nedeniyle, imparatorluğun birbirine çok uzak olan Doğu Anadolu, Arnavutluk ve Arap-Urban bölgelerinde benzer problemler vardı.

Sultan Abdülhamid, devletin önemli problemleri hakkında çözüm önermeleri için devlet görevlilerini teşvik eder, ehemmiyetli bulduğu teklif sahiplerini ödüllendirirdi. Aşiretlerin iskânı ya da eğitilmesi sultanın çözüm aradığı konulardan biriydi. Son tespitlere göre bu husustaki ilk öneri Münif Paşa'ya aitti. Ancak bu tekliften onun doğrudan Aşiret Mektebini kastettiği neticesini çıkarmak zordur. Münif Paşa Tahran'dan gönderdiği bir layihada aşiretlerin eğitilmesine sultanın dikkatini çekti.

Paşaya göre çölde yaşayan Urban, Ekrâd ve Türkmen taifelerinin zararlarını önlemek için içlerinden dirayet sahibi bazı muallimler yetiştirildikten sonra kendi lisanlarında hazırlanacak kitaplarla birlikte aşiretlere gönderilmeliydi. Aynı şekilde ağa ve bey çocukları subay yetiştirilmek üzere İstanbul'a getirilmeli, daha sonra kendi bölgelerinde görev verilmeliydi.¹³⁵

Urban evladı için özel okul teklifi Hicaz ve Yemen bölgelerinde valilik yapmış olan Osman Nuri Paşa'ya aittir¹³⁶ veya sultan böyle bir teklif konusunda paşanın fikirlerini sormuştur. Paşa, saraya takdim ettiği

134 Aşiretlerle İngilizlerin yaptıkları sözde anlaşmalar bahanesiyle el konulan Osmanlı toprakları için bakınız Osmanlı'nın Son Öyküsü, Ramazan Balcı, Nesil yay. 2006

135 İbrahim Şirin, "Münif Paşa'nın Tabran'dan Gönderdiği Devlet İşleriyle İlgili Lâyihası ve Düşündürdükleri", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/4 Summer 2008, S. 765

136 Osman Nuri Paşa: Miralay Ahmed Şükrü Bey'in oğlu olup 1256'da (1840) doğdu. Mekteb-i Harbiye'den yüzbaşılıkla çıktı. (1881) de Gümülcine redif lıvası oldu. Aynı yıl içinde ferik olarak Hicaz kumandanı yapıldı sırasıyla birkaç defa Hicaz, Halep, Yemen. Suriye valiliklerinde bulundu. 1896'de ayrıldı ve Ramazan 1899'da vefat Karacaahmet'e defnedilmiştir.

layihada özellikle Mekke-i Mükerrreme'de bir Darülhadis, bir Darülulum ve bir Darüssinai açılması gerektiğine işaret etmişti. Darülulum'a alınacak Arap aşiretlerinin çocukları eğitim yoluyla kazanılabilecek, bunlar kaymakamlık, memurluk ve kaza müdürlüğü gibi görevlere tayin edilerek bölgedeki Arap kabileleri, daha rahat bir şekilde denetim altına alınabilecekti. Osman Nuri Paşa'ya göre aşiret reisi ve şeyhlerin çocukları, babalarından sonra şeyh olmak yerine devlet memuru olacaklar, devletin buralardaki hâkimiyet ve tesiri artacaktı.¹³⁷

Sultan bu önerinin üzerinde dikkatle durdu. Kendisinin Aşiret Mektebi adını verdiği bu okul için Ferik Mehmed Nuri Paşa'ya ikinci bir layiha hazırlattı. Nuri Paşa'nın hazırladığı layiha, devlet ricalinin beklentilerini açıklamaya yönüyle önemlidir:

Arap aşiretlerini Osmanlı'dan uzaklaştırmak için yapılan tahriklerin etkili olmasında en önemli sebep aşiretler arasında şiddetle hüküm süren cehaletti. Dersaadet'te açılması düşünülen Aşiret Mektebi, ilerde aşiretler arasında açılacak okullar için öğretmen yetiştirmeliydi. Bölgenin imarı ve devlet hizmetlerinin görülmesi için bu okul mezunlarından yararlanılabilmeliydi Farklı kabileler arasından, nüfuz sahibi ailelerin çocuklarından 12-16 yaş arasında bedenen ve zihnen kabiliyetli olanları seçilmeliydi.

Aşiret mekteplerinde beş yıllık eğitim yeterliydi. Beş yıla kadar sair bölgelerde açılacak mektepler için hazırlık yapılabilirdi. Senede kırk kadar mezun verebilmek için iki yıl kadar kırk beş, elli talebe alınmalı, daha sonra bu rakam yılda yirmi beş mezun verecek şekilde düzenlenmeliydi.

Talebeler yatılı okuyacak, aynı tarz ve şekilde elbise giyecekti. Okul yönetmeliği ve güvenliği Harbiye veya Mülkiye Mekteplerine benzer şekilde olmalıydı. Ders yılı sonlarında talebelerden isteyenlerin memleketlerine gönderilmesi, İstanbul'da padişahın gördükleri ihsanların anlatılmasına ve mektepte kazandıkları terbiyenin aşiretler arasında yayılmasına hizmet edecekti.

---

¹³⁷ Muhlis Koyuncu. Aşiret Mektepleri. Gazi Üniversitesi, Master Tezi, s. 16

Okutulması gerekli olan dersler

Kuran-ı Azimüşşan,
Osmanlı Lisanı ve İmla Kuralları,
Arapça Fiil Çekimleri ve Cümle Bilgisi
İslam Esasları ve İlmihal Bilgisi
Türkçe ve Arapça yazı dersi
Mükemmel Matematik,
Coğrafya,
Tatbikatlı Geometri,
Genel Tarih
İslam Tarihi,
Mükemmel Osmanlı Tarihi,
Fıkıh, helal haram bilgisi,
Tabiat Bilgisi ve Kimya,
Ziraat Bilgisi,
Hayvanat Bilgisi,
Kısa ilmi Mevalid,

İslam Tarihi ve Osmanlı Tarihi'nde aşağıdaki konulara ağırlık verilmeliydi: Endülüs devletinin kuruluşu ve yıkılma sebepleri, halkının maruz kaldığı zulümler ve işkenceler, büyük Osmanlı sultanlarının adaleti ve halka merhametleri, sosyal ve siyasî alanlarda başarılı oldukları büyük teşebbüsler, Mısır kıtasının Osmanlı saltanatına girmeden önceki hâli ve daha sonra gösterdiği gelişme, Osmanlı Devleti'nin İslam milletleri ve diğer milletler arasında haklı olarak kazandığı büyük mevki anlatılmalı, bu konuları topluca ele alan bir tarih kitabı hazırlanmalıydı.

Aynı şekilde Türkçe öğrenimine ve beş vakit namazın cemaatle kılınmasına öncelikli olarak dikkat edilmeliydi. Osmanlı Devletinin esas gayesi olan İslamî hassasiyetler esas tutmak şartıyla mektep kısa zamanda hilafete layık neticeler verecekti. Mektebin açılması için yapılacak masraflar istikbalde kazanılacak menfaatlerle karşılaştırıldığında çok küçük kalacaktı.¹³⁸

138 DH.MKT. 1964 / 79; 26 Haziran 1892

s.115-116 Arap, Arnavut ve Kürt talebeler aynı okulda okudular. Sultan Abdülhamid'in İslam aleminde hâlâ sevilmesinde bu okulun katkısı olduğu muhkkaktır. (Yıldız Albümü)

Aşiret Mektebi'nin ders programı “*talebenin hilafet-i İslamiye ve saltanat-ı Osmaniyeye olan hüürmet ve muhabbetlerini artıracak muhtevada*” olacaktı. Kısaca okul, Osmanlı saltanatına bağılılığı artırmayı hedeflemişti.¹³⁹

Aşiretler arasına özel memurlar gönderilerek padişahın bu özel ihşanı kendilerine anlatıldı. Yemen'den Fizan'a, Cava adalarından Trablusgarp'a, Kosova cibal aşiretlerinden Dersim yaylalarına kadar özel memurlar gittiler. Her biri üçer beşer talebe ile İstanbul'a döndüler. Aşiret Mektebi, Kabataş'ta Ömer Avni Efendi Mahallesi Taşmerdiven sokakta 1892 öğretim yılında eğitime başladı. Padişahın Aşiret Mektebi ile yakından ilgilendiğı ve talebelerine selam gönderdiği gazetelerle ilan edildi.¹⁴⁰

Beş yıllık bir programla eğitime başlayan okul, daha sonra 4 yıla indirildi. Aşiret Mektebi'nde Henüz ilk okul seviyesinde hiçbir bilgi almamış çocuklar için uygulanan program ağırdı. Uygulamada görülen bu aksaklık yeni şubelerin açılmasını engelledi. Suriye'de bir şube açılmıştı. Ancak daha sonra Aşiret Mektebi açmak isteyen Bağdat Valiliğine “*ilk okul tahsili verilmeden, bu tür mekteplerin fayda sağlamadığı, aşiretler için seyyar mekteplerin kurulacağı*” cevabı verildi.¹⁴¹ Aşiret Mektebi programı yeniden düzenlenerek Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Mülkiye için hazırlık okulu haline getirildi.

Kayıt şartları konusunda oldukça sıkı davranılmış, sonradan kayıt şartını taşımadığı - özellikle göçebe aşiretlerden olmadıkları- anlaşılan öğrenciler okuldan atılmıştı. Ayrıca bunların masrafları talebe seçmekle görevli memurlardan tahsil edildi. Sınıfını geçemeyenlerin kayıtları siliniyordu. Talebelere ait masraflar mal sandıklarınca karşılanacak, kendilerine ayrıca maaş tahsis edilecekti. Mülkiye ve Harbiye'den mezun olanlar ayrıca padişahın ihşanlarına nail olmaktaydılar. Söz gelimi 1315 yılı mezunlarından 45 talebeye onar lira ihşan edilmişti.¹⁴²

Okula sadece konargöçer aşiretlerden talebe alınacaktı. Ve özellikle de şeyhlerin çocukları öncelikli kayıt hakkına sahipti. Çok sayıda şeyhin

139 Koyuncu, s. 27

140 DH. MKT. 2007/72

141 MF. MKT. 1123/39

142 İ.HUS. 63/1315.Za.011

çocuğu İstanbul'a getirildi. Birkaç örnek vermek gerekirse Nablus'dan Şeyh Rıza'nın oğlu Süleyman Efendi, Urban-ı seyyare meşayih evladından Sa'd b. Hacı Hüseyin, Ebu Mehmed Aşireti Şeyhi Arabi Paşa'nın oğlu Mehmed İzzet, Beni Akabe Şeyhi Mehmed el-Akabi'nin oğlu İbrahim, Beşatveh Arabları Şeyhi Süleyman el-Bekar'ın oğlu Mecli, Karapapak reislerinden Şehabeddin Efendi, Duleym Aşiretlerinden Mehamde Aşireti Reisi Abbasu'l-Avde'nin oğlu Hudayr, Haydaran Aşireti reislerinden Hüseyin Paşa'nın oğlu Salih, Dürzi Şeyhlerinden Halil Givan ve Şeyh Halil el-Halebi Efendilerin oğulları bunlar arasındaydı.

Okul Günleri

Aşiret Mektebi, kısa sürede bir külliye halini aldı. Çevre binalar istimlak edilmiş, camisi, hastanesi, çamaşırhanesi, dikimhanesi olan büyük bir teşkilat kurulmuştu. Çamaşırlar Darülaceze'ye kurulan çamaşır makinesinde yıkanacak, elbiseleri Sultanahmed İnas Rüşdiyesi'nde dikilecekti. Kendilerine iki yılda bir kat cumalık elbise verilecekti.

Çok farklı iklimlerden gelen çocuklar İstanbul'un havasına birden bire alışamamışlardı. Hastalıkları ciddi boyutlara ulaştı. Önce bir doktor görevlendirilmiş, kendisinden sabah akşam talebelerin muayene etmesi istenmişti. Daha sonra Aşiret Mektebi Hastanesi adıyla tam teşekküllü bir hastane açıldı.

Talebelere konulan teşhis ekseriyetle "daü's-sıla" adı da verilen ya da Sevda-yı Vatan denilen hastalıktı. Talebeler kum çöllerini veya şarkın yalçın dağlarını özlüyordu. Bunlardan bir kısmı memleketine iade edildi. Cava'dan gelen yedi talebe tebdil-i hava için Midilli'ye gönderildi.

Her talebe isterse iki yılda bir memleketine gitme hakkına sahipti. Geri dönmeyenlerin kaydı silindiği gibi masrafları geri alınırdı. Yol harcırahları mektebin yemek tahsisatından artırılan paradan karşılanıyordu.

Başlangıçta sadece Arap aşiretleri için Aşiret Mektebine, Hamidiye Alaylarında yer alan Kürt aşiret reisleri büyük ilgi gösterdi. Böylece Sultan Abdülhamid'e yakınlık kazanacaklardı. Bunun için Şakir Paşa'yı aracı koydular. Sultan bu aşırı istekleri geri çeviremedi. Cibranlı, Zeylan,

Celali, Şemski, Saraçlı ve Cibranlı Kürt aşiretlerinden okula öğrenci alındı.¹⁴³ Şakir Paşa'nın aracı olduğu telgrafların birinde "her alaya iki çocuk hesabıyla talebe kaydı Asakir-i Hamidiye Kanununu ahkâmından bulunduğu cihetle" demesi daha kuruluş aşamasında böyle bir ihtimalin düşünlüğünü göstermekteydi.¹⁴⁴

Aynı dönemde Rumların, Yanya, Kosova, Manastır ve İşkodra bölgelerinde "ilim cemiyeti" adıyla teşkilatlar kurdukları, Rum ve Hristiyanları etkilemeye çalıştıkları rapor edilmekteydi. Benzer şekilde çocukları Aşiret Mektebine alınarak Arnavutlar da onurlandırılacaktı. Kosova Valiliği her yıl Aşiret Mektebi'ne en fazla 10 öğrenci gönderebilecekti.¹⁴⁵ Ancak padişah, herhangi bir şartla sınırlı olmadığı için gerekli gördüğünde bunun iki katı kadar kayıt yapılmıştı. 1902, 1903 ve 1904 yıllarında 20'şer Arnavut öğrencinin kaydı yapıldı.

Öğrenciler izinli olarak memleketlerine gittiklerinde isyan halinde bulunan aşiret reislerini ziyaret etmekteydiler. Bu durum hükümetin dikkatinden kaçmamıştı. Son sınıf talebesi Sanalı Yahya b. Ahmed, yerli isyancılardan İbn-i Hamidüddin'in yanına gittiği için tutuklandı.¹⁴⁶ Kendi bölgelerinde isyan halinde bulunan reislerle mektuplaşmak isteyen talebeler eksik değildi. Okul zamanla Arap, Arnavut ve Kürt milliyetçiliğinin yuvası haline dönüştü. Öğrenciler fırsat bulduklarında toplu kavgalara karışıyorlardı.¹⁴⁷

Mezunlardan Mekteb-i Mülkiye'yi bitirenler, kaymakam ve mu-tasarrıfların yanında maiyet memuru,¹⁴⁸ yaşları müsait olanlar nahiye müdürlüğü, Harbiye lisesini bitirenler jandarma mü-lâzım-ı saniliği ile taşrada görev aldılar. Polis, zabıta olanların yanında Şammar Aşireti Reisi Ferhad Paşa'nın vefatı üzerine yerine geçen oğlu Hamdi Ferhan Bey gibi babası yerine aşiret reisi tayin edilenler de vardı.

İdare

Okul kuruluş maksadına uygun hâle getirilememişti. Bu duruma idarecilerin de katkı sağladığı anlaşılmaktaydı. Sultan, Aşiret Mektebi'ni

143 Y. MTV. 46/16

144 Y. EE. 139/59

145 O. Nuri Ergin, Türk Maarif Tarihi. İstanbul 1941; MF. MKT. 658/38

146 DH. MKT. 833/30

147 Y. MTV. 114/80

148 DH. MKT. 549/79

gönlünce idare edecek iktidar sahibi idareciler bulmakta zorlandı. Mektebin ilk müdürlerinden Ali Nâzima Bey, daha ilk yıl ayrılmak istemiş, istifası kabul edilmemişti. İkinci yıl da ısrar edince onun yerine Kudüslü Abdülmuhsin Efendi tayin edildi.

Abdülmuhsin Efendi 6 yıl bu görevde kaldı. Ancak padişaha sadakatsiz davranışlarda bulunduğu ihbar edilmişti. Muhtemelen Arap öğrencilerin millî duygularını tahrik ediyordu. Polis nezaretinde Diyarbakır'a sürgün edildi (1900). Yeni Müdür Mehmed Nadir Efendi'ydi. O da bu görevde fazla kalamadı. 4. yılın sonunda okul askerlere emanet edildi. Nadir Efendi'nin yerine Binbaşı Kamil Efendi tayin edildi. İkinci müdürlüğe de Binbaşı Mustafa Efendi getirildi.(1904)¹⁴⁹

Okulun Kapanışı

Okulun gerek talebe mevcudu gerekse masrafları gün geçtikçe artmaya başlamıştı. Maarif Nezareti para bulmakta zorlanmaktaydı. Kürt ve Arap talebeler arasında sık sık kavgalar yaşanmaktaydı. Güvenliği sağlamak için okul bahçesine geniş bir karakol binası inşa edildi. Belirli sayıda jandarma, polis ve asker yatılı olarak nöbet tutacaktı.

Bu projenin başarılı olması durumunda ayrılıkçı hareketlerin esaslı bir darbe yiyeceğini anlayan yabancı ajanlar, okulu karıştırmakta başarılıydılar. Yabancı basın okul ile yakından ilgileniyor, okulu anarşi kaynağı olarak gösteriyorlardı. 1903 yılı Mayısında çıkan olayda dört subayın yaralandığı haber konusu olmuştu. Her ne kadar yalanlansa da Kölnische Zeitung gazetesi, aşiret mektebinde meydana geldiği iddia edilen olayda askerlerin birçok kimseyi yaraladığı veya öldürdüğü haberini yayınlamıştı, Avusturya ve İtalya gazeteleri olayı sayfalarına taşımış okul Avrupa'nın gündemine girmişti.¹⁵⁰ Olaylar Avrupa'nın yeni bir fitne kapısı açma tehlikesini doğuracak şekilde gelişmekteydi.¹⁵¹ Okul, beklenen faydanın elde edilemeyeceği görülünce son yemek boykotu bahane edilerek 1907 yılında sessizce kapatıldı. Mektep liseye çevrilmiş, talebeler diğer dengi okullara dağıtılmıştı.¹⁵²

149 MF. MKT. 898/62

150 HR. SYS. 198/23

151 Y. PRK.TKM. 50/51

152 MF. MKT. 1040/41

Sonuç

Aşiret Mektepleri, üzerinden yüz yıl geçmesine rağmen hâlâ güncelliğini koruyan bir projedir. Adı geçen bölgelerde eğitim sorunu çözülememiştir. Sultan Abdülhamid'in bu çok önemli projesi, ekseriyetle başarısız bir proje olarak lanse edilir. İddiaya göre okul kavmiyetçi çatışmaların odağı haline gelmiş ve açılış gayesinin tamamen aksine bir netice verdiği için kapatılmıştır. Oysa bu acele verilmiş bir hükümdür. Aşiret mektebinde tartışan Arap ve Kürt öğrenciler ya da Arnavutlar aynı tartışmaları başka okullarda da yapıyordu. Burada gözden kaçırılan önemli bir nokta, o yıllarda adı geçen unsurlar birbirleri ile henüz kavga etmiyordu. Sultan Abdülhamid'e düşmanlık, muhalefeti bir arada tutan ortak noktaydı. Osmanlı etnik unsurlarının birbiri ile kavgalı hâle gelmesi İttihatçıların iktidarı ele almasından sonradır. (1911) En azından Meşrutiyet'in ilanından sonradır. 15 yıl içerisinde ortalama 600 öğrenci okula alınmış bunların 500'ü mezun olmuştur. Okulda verilen eğitimin başarısız olduğunu kabul etmek için bu 500 ismin üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapılmasına ihtiyaç vardır. Sonraki yıllarda Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal ve Azadî hareketi lideri Halid Cibranlı'nın ayrılıkçı hareket içerisinde gösterilmesi de bu hükmü vermek için yeterli değildir. Bunların bir kısmının okuldan mezun olduktan çok sonra görüşlerini değiştirme ihtimali vardır. Rogan'dan yapılan nakilde "Aşiret Mekteplerinden ilk beş yılda mezun olan 25 Kürt öğrenciden dokuzu, 'Kürt millî mefkûresi taşıdıkları gerekçesiyle' daha sonraki yıllarda çeşitli sıkıntılar yaşayacak, en iyilileri Cibranlı Halid olmak üzere, ölümleri bu yolda olacaktır."¹⁵³ denilmesi de farklı bir şekilde yorumlanamaz. Ayrıca gerek Azadî gerekse Şeyh Said hareketi özünde dinî hareketlerdir. Bu hareketlere karışan Kürt önderlerin ayrılıkçı olarak gösterilmesi doğru değildir. Aksine bu gün İslam âleminin çok farklı yerlerinde varlığını sürdüren Abdülhamid sevgisine, bu okul mezunlarının katkı sağladığını söylemek daha doğru bir iddia olur.

Bu durumda okuldaki kavgaların başka bir sebebi olduğu akla gelir. Kanaatimizce okulun kapatılmasındaki en önemli sebep Batılıların olaya el atmış olmalarıdır. Aşiret Mektebine talebe alınan bölgelerde dönemi itibarıyla İngilizlerin yoğun çabaları ve uzun düşünülmüş planları

153 Eugenc L.Rogan, Aşiret Mektep Devlet, Aralık 2001, s. 9

vardı. Aynı şekilde Almanya İngilizlerden farklı olmayan niyetler peşindeydi. Sultan da artık yorulmuş, ipleri yavaş yavaş elinden bırakma yoluna girmişti. Yeni bir müdahale kapsı açmak istemiyordu.

Bununla birlikte o dönemde İslam düşüncesinin batıdan gelen ırkçı fikirlere karşı henüz bir çözüm üretememiş olmasının alınan sonuç üzerindeki etkisi inkâr edilemez. Sultan çok istemesine rağmen başkentteki bütün okullarda ayrılıkçı fikirlerin önüne geçemedi. Zira elinde İslam düşüncesini sağlam bir temel üzerinde ikna edici metotlarla anlatan bir külliyat -dava sahibi bir imam- yoktu.

Anadolu Islahatı Projesinde Kürtler

3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Anlaşması'na, "Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşmiş olduğu eyaletlerde bölge menfaatlerinin gerektirdiği ıslahat ve tensikatı, vakit kaybetmeksizin icra edeceğini, Ermenileri Kürtler ve Çerkezlere karşı koruyacağını taahhüt eder," şeklinde bir madde konulmuştu. Bu yükümlülük Berlin ve Kıbrıs Anlaşmalarında tekrar edildi.

Bunu fırsat sayan azınlıklardan Doğu'da Ermeniler, Batı'da Sırp ve Bulgarlar sık sık terör eylemi yapıyor, Avrupalı devletler aynı şiddette söz verilen ıslahatın yapılması için devleti tehdit ediyordu.

Anadolu ıslahatı konusuna başta İngiltere, Rusya ve Fransa daha sonra Amerika müdahil oldu. Altı vilayette düşünülen ıslahatı, Osmanlının inisiyatifine bırakmamak için İstanbul'da Islahat Komisyonu kurdular. Uzun süre direnen II. Abdülhamid, 11 Mayıs 1895 tarihinde bu durumu kabullenmek zorunda kaldı.

Vilâyât-ı Sitte'nin idaresini A'dan Z'ye ana esaslarıyla yeniden düzenleyen 40 maddelik ıslahat layihası, Osmanlı Devleti'ne dayatıldı. Bu layihanın en önemli tarafı, altı vilayete Avrupalı bir genel valinin tayin edilmesi isteğiydi.¹⁵⁴

Bütün dikkatini ilerde Ermenilere özerklik sağlayacak bir düzenlemeyi önlemeye veren padişah ve hükümet, yapılmak istenen ıslahatın bütün Osmanlı vilayetlerinde uygulaması gerektiğini öne sürerek kontrolü ele almaya çalıştı.

---

154 Y. EE. 95/2

Bu maksatla Anadolu Islahatı Umûm Müfettişliği kuruldu ve 20 maddelik bir ıslahat layihası hazırlandı. Müfettişliğe Ahmed Şâkir Paşa tayin edildi. (27 Haziran 1895) İstanbul'da ıslahatların uygulanmasını teftiş edecek komisyona, Avrupalı devletlerin üye tayin etmesine engel olunamadı. (3 Kasım 1895).¹⁵⁵

Anadolu Islahatı Umûm Müfettişi Şâkir Paşa, seçkin bir bürokrat olduğu kadar, vatanperver, vazifesine düşkün vefalı ve iyiliksever bir insandı. Ahmet Mithat Efendi'nin deyimiyle, yazar, şair ve filozof bir kimliğe sahipti. Fen ilimleriyle olduğu kadar sanatla da yakından ilgiliydi. Aynı zamanda Hamidiye Alayları, maarif, adliye ve maliye teşkilatları hakkında da devletin işleyişine tesir edecek nitelikte değerli fikirleri bulunmaktaydı.¹⁵⁶

Şâkir Paşa, bir taraftan Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik baskılarını engelleyecek bir metot takip etmek zorunda diğer yandan gerçekten ıslaha muhtaç bu yerlerin idaresini düzelterip, kalkınma yollarını bulmak durumundaydı. Asayişin sağlanması, vergilerin eksiksiz toplanabilmesi, devlet hizmetlerinin her yere ulaşması maksadıyla bir dizi tedbir aldı. Malî sıkıntılar içinde yürütülen bu çalışmalara, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın getirdiği yeni sıkıntılara rağmen ara verilmedi.

Şâkir Paşa Anadolu'da yaptığı teftişlerde çok önemli hizmetlerde bulundu. Adliye'nin işleyişini düzene koyduğu gibi malî ve idarî düzenlemelerle çok önemli iyileştirmelerin yapılabileceğini de göstermiş oldu. Sultan Abdülhamid'in başlattığı eğitim hamlesinde paşanın yaptığı tespitler etkili olmaktaydı. Şâkir Paşa, Müslüman halkın kalkınması ve medenileşebilmesi için, onların eğitilmelerini hayatî bir mesele olarak görmekteydi. Eğitimde yeni bir sisteme geçilmeli, mevcut sistemde bazı değişiklikler yapılmalıydı.

Sanayî okulları ve mekâtib-i ibtidaiye aracılığı ile başta Vilâyât-ı Sitte'de olmak üzere, memleketin bütününde halkın cehaletten kurtulması, teknik eğitim geliştirilerek çağın anlaşılması mümkün olacaktı. Bu durumda % 90'ı ziraatla uğraşan ve dar gelirli halk da hakkına düşen eğitim imkânına kavuşacaktı.

155 İ. HUS. 1313/S-053; Y. A. RES 76 / 20 ; Y. PRK. BŞK. 43 /58

156 Karaca, s. V-V1

Şâkir Paşa, vilayet merkezlerinde daha önce kurulan sanat okullarının daha sonra tamamen kapatılıp, binaların hastahane, karakolhane, askerî kışla ve ambar haline getirildiğini, bunların sanat mektepleri olarak yeniden açılması gerektiğine işaret etti. Ticaret ve sanayiye ecnebi-lerin tekelinden kurtarmanın başka yolu yoktu.

Paşa'nın yaptığı tespitlere göre; Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Mamuratu'l-aziz, Diyarbakir, Trabzon, Ankara, Kastamonu ve Halep vilayetlerine bağlı nahiye ve köylerin ekserisinde mekatib-i ibtidaiye bulunmadığı gibi, mevcut olanlarda da ehliyetli öğretmen yoktu. Van ve Bitlis'te henüz lise (idadi) açılmamış, birçok liva ve kazada henüz rüştiye okulları ile tanışmamıştı.

Şâkir Paşa, bu okullarda müslim ve gayr-ı müslim çocukların karışık okutulmasını, eğitim dilinin yalnızca Türkçe olmasını ve din eğitiminin her köyün imam veya papazı tarafından verilmesi gerektiğini savunuyordu. Ona göre, bir memlekette çeşitli ırkları bir arada tutan en önemli faktör "dil birliği"ydi. Paşa, buna bir örnek olarak, Rusya'nın Lehistan, Tataristan ve Kafkasya'da şiddete de başvurarak Rusça eğitimini mecbur tutmasının sağladığı başarılı sonucu göstermekteydi. Şâkir Paşa, aynı şekilde dil birliğinin halka "Osmanlılık" şuurunun kazandırılmasında önemli bir fonksiyon icra edeceğine inanmaktaydı

Halkın gelir seviyesine uygun bir eğitim görmesi gerektiğini belirten Şâkir Paşa, yüksek okullara (Mekteb-i Âli), ücretsiz eğitim gören fakir çocukların alınmasını siyasî açıdan sakıncalı bulmaktaydı. Ona göre, köy çocukları öncelikle geçimlerini sağlayacak kadar okuyup-yazma ve usûl-i diniyye öğrenmeliydi. Zira bu gençler, yüksek okullarda okumaları halinde, beraber eğitim gördükleri zenginlerin hayat seviyelerine tepki olarak yeni fikir akımlarına yönelecek nihilist, anarşist ya da sosyalist olacaktı.¹⁵⁷

Şâkir Paşa'nın raporlarını dikkate alan II. Abdülhamid vilayat-ı sittenin bütün nahiyelerinde birer ibtidaî mektebi açılması için emir verdi. (9 Ekim 1896)¹⁵⁸ Çıkan iradeye göre, bu okullarda yalnız Kur'ân-ı Kerim, ilm-i hâl, Türkçe ve muhtasar hesap ile Osmanlı tarihi okutulacaktı.¹⁵⁹

157 Y. EE. 132 / 38

158 DH. TMIK. S. 9 /80

159 Karaca, s, 67

Islahat Layihası hükmünce kurulan teftiş heyetlerinin hazırladıkları raporlar bölgedeki eğitim seviyesini göstermesi açısından önemliydi. Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde bir yıl kadar süren incelemeler sonrasında hazırlanan raporda, bölgede sık sık yaşanan cinayet ve mezâlim haberlerinin kaynağı olan aşiret ve kabilelerin, şimdiye kadar “ulûm-ı nâfia ve sanâyi”den yararlandırılmayarak, medeniyete dâhil edilememesi bütün Müslümanların bir ayıbı olarak nitelendirilmişti.

Komisyon bu noktadan hareketle, Kürt aşiret ve kabilelerinin, yaşadıkları topraklarda, fen ve sanayi öğrenecekleri öğretim kurumlarının bir an önce açılabilmesi için söz konusu gruplardan, fert başına makul bir miktar para alınmasını önerdi. Bölgenin oldukça yoğun bir nüfusa sahip olması göz önünde bulundurulursa bu miktar, yıllık olarak ibtidâi maaş ve masraflarını karşılayabilecekti. Eğitim sayesinde bölgede kısa sürede, vatanperver değerli şahsiyetlerin yetiştirileceği ümidi dile getirilmişti. (20 Nisan 1880)¹⁶⁰ Ne var ki komisyonun teklifi halkın katkılarına dayanması daha baştan uygulanma imkânını ortadan kaldırmaktaydı.

Bağdat’la Avrupa arasında önemli bir ticaret merkezi olan Erzurum’da bu tarihlerde Müslümanların çok azı ticaretle uğraşmakta, esas ticaret Ermeni ve Rumların elinde bulunmaktaydı. Müslüman halkın ticarî hayata katılması ve bölgenin gelir seviyesinin yükseltilmesi için Tezyid-i Servet Komisyonları kuruldu. Bu komisyona Ziraat ve Ticaret Dairesi memurları, arazi, çiftlik ve hayvanat sahipleri ile sermayedarlar seçilecekti. Komisyon öncelikle vilayetin ulaşım problemini ele alacak, verimli arazilerden elde edilen ürünlerin pazarlara sevki sağlanacaktı. Hayvancılığın geliştirilmesi, maden ve taşocaklarının işleme açılması, iplik, şeker ve sabun fabrikaları kurulması, kilim dokuma sanayinin desteklenmesi komisyonun çalışma sahalarıydı.¹⁶¹

Halkın bu çabalara gönüllü katkı yapması için gerekli sosyal şartlar bulunmuyordu. Devlet henüz yenileşme sürecinin gerekçelerini halka anlatamamış, halk ile barışı sağlayamamıştı. Bunların üzerine bölgenin fakirliği de eklenince halktan alınacak para ile hiçbir şey yapma

160 Arzu M. Nardoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*, Marmara Üniv. Doktora Tezi, 2005, s. 582

161 Y. EE. 132 / 38

imkânı olmayacaktı. Eğitim yatırımlarını devletten beklemek de mümkün değildi. Zira Batılı sömürgeciler ya da diğer bir ifadeyle Duyun-ı Umumiye İdaresi devletin bütün gelirlerine el koymuş bir vaziyetteydi. Maârif Nâzırı Şükrü Bey'in 1914 yılında Meclis-i Vükelâ'da yaptığı bir konuşmada hem bu durumu hem de alınan mesafeyi görmek mümkündür. Maarif Nazırı imparatorlukta 60.000 köyden sadece 10.000'inde ibtidâî /rüşdiye bulunduğunu ve diğer köylerde okul yapmak için maârif bütçesinin 5-6 kat daha artırılmasına ihtiyaç bulunduğunu açıklamıştı. Bunun üzerine, Erzurum milletvekili, nezâretin, maârif bütçesini 1914 yılındaki dış borca karşılık gösterdiğini, Kürdistan'da halkın "ekmek yerine ot yiyerek" yaptıkları tasarrufla vergilerini ödemelerine karşılık, bölgede doğru düzgün bir tane dahi ibtidâî / rüşdiye açılmadığını ileri sürdü. Nâzır Şükrü Bey bu itiraza "tedrisât-ı ibtidâîye vergisinin mutlaka eğitime harcanması diye bir şey olmadığı" şeklinde kaçamak bir cevap verdi.¹⁶²

Sultan Abdülhamid'in Kürt siyaseti

Halka baba şefkati göstermek, her zaman halktan karşılık bulacak bir davranış tarzıdır. İslah hareketlerinde muhatap ile duygusal bağlar kurmak başarı şansını her zaman artıracaktır. "Haksız yere bir kişinin burnunun kanamasını istemiyorum" diyen sultanın bu söylemi, bütün devlet görevlilerini etkilemiş, bu doğrultuda fikirler üretmelerine yol açmıştır. Bu noktaya dikkat edildiğinde ıslahat programını yürütenlerin üslubundaki çekiciliğin ne derece neticeye tesir ettiği kendiliğinden anlaşılır.

Özellikle göçebe aşiret halklarının her sahada eğitime muhtaç olduğu ve sosyal hayata geçişte belirli bir uyum süresine ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir. Bu konuda alınganlığa ihtiyaç olmadığı gibi bu durum bir suç da değildir. Sultan Abdülhamid, gerek Hamidiye Alayları gerek Aşiret Mektepleri gerekse yeni açılan modern mekteplerde Kürtleri sosyal hayata hazırlamak için çalıştı. Bu esnada Kürtlerin taltif edilmeye ve onurlandırılmaya fevkalade düşkün olduklarını fark etmiş, bunun için gerekli tedbirleri almıştı. Bu taltif her zaman zararsız itaatkâr insanlar için kullanılmazdı. Sultan çok defa halkı şerlerinden korumak istediği zalim reisleri de taltif eder, onlara unvanlar verirdi.

---

162 Nurdoğan, s. 269

Sultan halkın kalbine büyük ölçüde şeyhlerin aracılığı ile girdi. Bölgenin nabzını tutmakta en etkili güç olan tekke ve şeyhlerden, ittihad-ı İslam ve İslam milletine bağlılık düşüncesini canlı tutmak için yararlandı. İslahat hareketlerinde halkın canlı noktaları ile temas sağlamanın önemine inanmıştı.

Batılı güçlerin her türlü ihaneti ve kışkırtmayı yapmasına rağmen ekonomik ve siyasi olarak tarihinin en zor dönemini yaşayan imparatorluğun Kürt toplumu ile bu yakınlaşmayı sağlayabilmiş olması büyük bir başarıdır. Şayet bu siyaset, maddi imkânlarla bir parça desteklenebilmiş olsa, çok daha başarılı sonuçlar alınabilecektir. Sultan Abdülhamid'in en büyük şansızlığı, büyük fikirleri gerçekleştirecek paradan ve yetişmiş insandan yoksun olmasıdır.

Sultan, Batılı devletlerin her türlü baskılarına rağmen Doğu Anadolu'da vilayet-i sitte adıyla oluşturulmak istenen bölgeye farklı bir statü verilmesine engel olmuştur. Bölgede oluşturulacak herhangi bir sınırın, devleti parçalamak için kullanılacağına farkında olduğunu göstermiştir.

Sultan Abdülhamid'in dikkat çeken bir diğer uygulaması, yurt sathına gönderdiği hususi yetkiler verilmiş müfettişlerdi. Bu müfettişler askerî, adlî ve malî konularda incelemelerde bulunur, yer yer halkın şikâyetlerini dinlerdi. Esasen kendilerini hiç kimseye karşı sorumlu hissetmeyen askerî görevliler için bu yöntem oldukça isabetliydi.

Çözümü Dersim Örneği Üzerinde Tartışmak

Sultan II. Abdülhamid sosyal meseleleri çözmek için, çok çeşitli yöntemlere müracaat etmiştir. Bunlardan birisi de devlet görevlileri ve aydınlara farklı konularda raporlar hazırlatmaktır. Zaman zaman yayınladığı iradelerle çözüm öneren raporların saraya sunulmasını teşvik etmiş, orijinal bulduğu fikir sahiplerini -özellikle devletin gereksiz masraflarını kısmaya yarayan önerileri- ödüllendirmiştir. Bunlardan II. Mahmud'dan itibaren normal kamu düzeni sağlanamayan Dersim ile ilgili olarak hazırlanan raporlar dikkat çekicidir. Bu raporlarda asker sevkine ihtiyaç kalmadan Dersim'de nelerin yapılabileceği tartışılmıştır. Bu tartışmalara Mamuratülaziz valileri Hüseyin Hilmi ve Mehmed, Siirt Naibi Ahmed Fazıl, Dersim Mutasarrıfı Hüseyin Şükrü, Erzincan

Bidayet Mahkemesi Başkatibi Şefik katılmıştır. Sultan Abdülhamid adı geçen zatlardan gelen raporları bölgede bulunan Anadolu Umum Müfettişi Şakir Paşa ve IV. Ordu Komutanı Zeki Paşa'ya göndermiş bu raporlar üzerinde ayrıntılı tartışmalar yapılmıştır. Bu bölümde söz konusu raporlardan hareketle problemin sebepleri ve çözüm önerilerine dair ileri sürülen görüşler tespit edilmeye çalışılacaktır.

Coğrafya'da Dersim

Munzur Dağları, Peri Suyu, Murat ve Fırat Nehirleri ile çevrelenmiş olan Dersim bölgesi yaklaşık 6.000 km². bir alanı kaplar. Arazinin yarıya yakını dağlıktır, dörtte birinde ancak ziraat yapılır, geri kalan kısmı ormanlık alanlardır. Dersim dağları güneyde tamamen meşe ve pelit ormanları ile örtülüdür. Kuzey kısmı gayet dik yamaçlardan oluşur. Munzur silsilesinde yükseklik 3.250 metreye kadar çıkar. Karla örtülü yalçın tepeler arasında büyük ormanlar ve dik vadilerin içine sıkışmış gölcükler İsviçre göllerini andırır. Munzur tepesinde yaz mevsiminde karlar çoğunlukla erimez. Bu dağlardan çıkan Munzur Çayı oldukça berrak, yazın da o derece soğuktur. Kasım başında Dersim dağlarına kar düşer. Nisana kadar hemen her taraf karla örtülüdür. Mayısta meşeler büyümeye başlar ve yaz mevsimi lâtif ve mutedil bir hâlde geçer.

Dersim'den başlayıp Bitlis'te sona eren dağ silsilesi Anadolu'nun kilidi hükmündedir. Fırat ve Murat havzaları bu hat üzerinden savunulur, irtibat yollarının güvenlik altına alınmasına hizmet eder.¹⁶³

Dersim sancağını teşkil eden Çemişgezek, Mazgirt ve Çarsancak kazalarının Dersim'e komşu olmaktan öte Dersim ile bir ilgileri yoktur. Zamanında Dersim Sancağı'nın idare masraflarını karşılamak için Elaziz'den ayrılarak Dersim'e bağlanmışlardı. Dersim esas olarak Hozat, Ovacık, Kızılkilise ve Kozican kazalarından ibarettir. Bu kazaların 146 köyü vardır.

1) Sosyal Yapı

a) Halkın durumu

Elaziz valilerinden Mehmed, Dersim'i şöyle anlatır:

¹⁶³ Burhan Özkök; Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları, İstanbul 1937, (106 sayılı askeri mecmua eki). s.12. vd

“Dersim sancağını teşkil eden birkaç Kürt aşireti, geçmişte cehalet yüzünden İslam dinine aykırı batıl bir itikada sâpmıştı. İtikatlarının düzeltilmesi yolunda zamanında gerekli tedbirler alınmadığı için cehalet karanlıkları içinde kalmışlar, İslam milleti aleyhinde kin ve düşmanlık beslemeye başlamışlardı. Gitgide eşkıyalık yolunu ele alarak vergi vermemeye, komşu köylerde oturan itaatkâr halka ve gelen geçen yolculara büyük zararlar vermeye başladılar.

İçlerinde dinî ve siyâsî bir endişe olmadığından bütün cahil zümrelerde olduğu gibi sonunda birbirlerine düşmüşlerdi. Her aşiretin ağası amir ke-silmiş, kendi aşiret halkını esaret altına almış, rakip saydığı aşiretlere karşı savaştırmıştır.

*Aralarında paylaşamadıkları arazileri ekemedikleri ve başka bir sanat öğrenemedikleri için hiçbir zaman açlık ve sefaletten kurtulamazlardı.*¹⁶⁴

Elaziz eski valilerinden Hüseyin Hilmi'ye göre hükümet merkezine uzak dağlarda ve vadilerde yaşayan aşiretlere, XX. asrın başlarına kadar ne asker ne de sivil bir memur gitmemiş, kendilerinden hiçbir vergi alınmamıştı.

Aşiretleri itaat altına alınamayan Dersim'den asker çekildiği anda genel güvenlik tehdit altına girer, çevre köyler ve kazalara soygun ve yağma için baskınlar yaparlardı. Son Rus Harbi sırasında aynı şekilde isyan etmişlerdi. (1878) Ermeniler bir yandan bunları anarşi ve yağmaya teşvik ediyor, öte yandan Avrupa nezdinde bu bahane ile devleti şikâyet ediyorlardı.¹⁶⁵

Çemişkezek, Çarsancak ve Pürtek kaza ve köylerinde soygun yapan aşiretler daha çok Ovacık kazasında yaşayan Koçuşağı aşiretiyle Erzincan yolunun güvenliğini tehlikeye düşüren Şamuşağı aşiretiydi. Halk bu aşiretlerin el uzattığı bölgeleri terk etmiş, civar köyler ve kasabalar harap hâle gelmişti.

Bunların cezasız kalmaları öteden beri ziraat ve ticaretle meşgul olan Ferhatuşağı, Karaballı, Abasanlı ve Bahtiyarlı gibi aşiretlere de sirayet etmiş, onlar da yağma hareketlerine başlamıştı.

164 A. MKT. MHM. 723\1

165 YEE. 131 /34 ; Mamuratü'l-Aziz vali-i csbakı Hüseyin Hilmi, 10 Muharrem 1308

Mutasarrıf Hüseyin Şükrü'ye göre Dersim Kürtlerinin eşkıyalık yapımlarının biri hudut içinde, diğeri dışında olmak üzere iki sebebi vardı. İlki: Bir aşiret, öteden beri düşman oldukları aşirete fırsat buldukça baskın yapıp mallarını ve eşyalarını yağma ve insanların katletmeye cesaret etmeleriydi.

İkincisi: Ağaların her sene eylül başından karın yere düştüğü tarihe kadar kol kol Erzincan, Eğin, Çemişkezek, Kemah yönlerine eşkıya sevk edip yollarda rastladıkları her şeyi gasp ederek kışlık yiyeceklerini hazırlama alışkanlıklarıydı.

Zaman zaman askerî operasyonlar yapılmış, fakat her defasında asker bölgeden çekildikten sonra aşiretler kaldıkları yerden işlerine devam etmişti.¹⁶⁶

Doğu Anadolu Islahatı Müfettişi Ahmed Şakir Paşa'ysa bölge halkını eşkıyalığa sevk eden unsurların başında aşırı derecede cahillik ve bir o kadar da bölgede yaygın olan fakirliği göstermişti.

Bölge halkı çalışarak para kazanma yolunu öğrenememişti. Uzun yıllar çalışma zahmetine katlanmadan geçinmeye alışmışlardı. Kışın yiyecek erzak ve giyecek elbise bulamayan insanlar hayatta kalmak için eşkıyalık yapmak zorundaydı. Günlerinin çoğunda ot köküyle beslenmek zorundaydılar. Mağara köşelerinde yaşamak zorunda kalan kadınların, çoğu zaman üzerlerin örtecek bir bez parçası bulamadığını Paşa bizzat görmüştü.

Hayatta kalmak için ihtiyacı olan erzakı, tek başına elde edemeyeceğini bilen insanlar bir reisin çevresinde toplanırdı. Bu durumdan yararlanan reisler sağladıkları güç ve kudreti kendi menfaatleri için kullanmakta, her türlü soygun için halkın fakirliğinden yararlanmaktaydı.¹⁶⁷

b) Ağalar

Bölgede yaşanan problemlerin çoğu aşiret ağalarının oynadıkları kötü rolden kaynaklanmaktaydı. Halkı, hükümet kapısından uzak tutan ağalar bir yandan onları devlete karşı isyana sevk ederken, diğeryandan da hükümetle korkuturdu. Herhangi bir şahsın hükümetten

166 Y. PRK. UM 32/108, Dersim mutasarrıfı Hüseyin Şükrü bin Münir
167 Y. EE. 131/31

haklı bir isteğine aşiret reisi aracılık eder, halk bunu devletten değil, ağasından bilirdi.

Dersim Mutasarrıfı Hüseyin Şükrü'nün verdiği bilgilere göre Hacı İshak Paşa, Çarsancak'ta gerek İslam gerek Hristiyan'dan yakılmadık can bırakmamış, alışkanlık haline getirdiği zulüm ve zorbalıkla kazanın yarısı nispetinde bir araziye sahip olmuştu. Halkı köle gibi çalıştırmaktaydı.

Son olarak Dere nahiyesi seçkinlerinden ve hükümetçe kendisinden yararlanan Köseoğlu Hacı Ağa'nın arazisine el koymak istemiş, zorla alamayınca şuradan buradan getirdiği tavsiyelerle Köseoğlu'nu gıyaben mahkûm ettirmişti. O tarihten itibaren Hacı Ağa şehir ve kasabalara bir daha giremedi.

Hacı İshak Paşa'nın oğulları Hacı İsmail ve Şerif Beyler zulümde babalarından geri kalmazdı. Nihayet babaları ile araları açılmış, birbirleri aleyhine açtıkları cinayet davası sürerken Hacı İshak Paşa vefat etmiş, oğulları İzmir'e sürülmüş, bu gelişme üzerine Çarsancak'ta âdet haline gelen hırsızlık ve cinayet gibi olaylar yüzde seksen derecesinde azalmış, kaza yeni bir hayata başlamıştı.¹⁶⁸

Dersim ağaları hükümetçe alınmak istenen ıslahat ve güvenlik tedbirlerine daima engel olurlardı. Bunun için (Harput) gibi şehir merkezlerinde elde ettikleri seçkin beyler ve resmi zevat aracılığı ile yapılacak işleri ya geri bıraktırırlar ya da iptal ettirirlerdi.

Aynı şekilde kaymakam ve nahiye müdürü gibi kimseler de menfaat temini için ağaları merkeze çağırırdı. Bu durumu bilen halkın nazarında devlet memurlarının itibarı kalmazdı. Bu karşılıklı çıkar ilişkisi Dersim'i vilayet olduğu günde ne yapılmış ise o hâlde bırakmıştı.

Söz gelimi Dersim merkezinden Harput hududuna kadar valilik zamanında inşa edilen yolun, köprü ve kemer gibi birkaç küçük eksiği kalmışken, bu gibi yenilikleri arzu etmeyen ağalar, Harput'ta devlet memurları ile kurdukları ilişkiler sonrasında inşaat tamamlanmamış, yol harap hâlde kalmıştı.¹⁶⁹

168 Y. PRK. UM 32/108

169 Y. PRK. UM 32/108

Dersim Mutasarrıfı Hüseyin Şükrü, vergi tahsili için bilgi verirken ağaların etkisini şöyle anlatmıştı “*Dersim sancağında koyun keçi gibi hayvanların vergileri diğer vilayetlerde olduğu gibi sayım suretiyle toplanmaz. Vergi memurları doğrudan ağaların evlerine gider aşiretinde ne kadar koyun keçi olduğunu sorar, verilen sayıyı bir deftere kayıt eder oradan başka bir aşirete giderdi. Ağa aşiretin gerçek koyun keçi sayısının büyük kısmını memurlardan saklar, bu kısmı kendisi alırdı. Bu şekilde devlete ait verginin ancak %20’si toplanırdı. Bu uygulamadan ağaların Harput merkezindeki koruyucuları da hisselerini alırlardı. Mahalli idarecilerin ağalar yanında hiçbir değeri olmazdı.*”¹⁷⁰

Siirt Naibi Ahmed Fazıl, ağaların aşiret halkı üzerindeki etkisini anlatırken aşiret halkını iki kat musibet içinde diye tarif eder. “*Bir aşirete bağlı olarak yaşayan insanlar kasabalarda yaşayan insanlardan daha bedbaht ve iki kat musibet içindedir. Şehirlerde yalnız memurlarımızın kötülüklerine katlanan halk, dışarılarda fazla olarak ağaların, beylerin de emir ve isteklerine boyun eğmeye mecburdurlar. Yoksa yaşamalarına imkân yoktur. Aşiret halkı ister göçebe isterse yerleşik hayat yaşasınlar, vergileri (koyun keçi vergisi ya da diğer vergiler) her sene önce bir kere ağalar tarafından toplanır. Sonra sıra hükümete gelir. Fakat bu hâlde ağalar yine memurlarla birlikte hazinenin hakkını çalarlar.*

Aşiret halkı devletin himayesinden mahrum olduğu için ağaların günlük masraflarını da karşılamak zorundadır. Ağalar seyahat masraflarını, misafirlerinin ağırlanması ve hükümetten saklanacak insanların giderlerini karşılamak için ayrıca bir vergi daha tahsil eder. Bu vergi, ürünlerin hasat zamanında arpa -buğdaydan, yün yapağandan üçte bir oranında alınır. Zaten güzel hayvanlar, kıymetli mallar daima ağaya takdim edilir. Ağaların tabi oldukları beyler ise o bölgenin hükümdarı sayılır.”¹⁷¹

Kötülükle meşhur olmuş herhangi bir ağayı, tutuklamak ya da sürgün etmek çoğu zaman hiçbir fayda temin etmezdi. Başkatip Şefik’in verdiği bilgilere göre sürgün edilen ağanın yerini gerektiğinde kız evladı dahi doldurabilirdi. “*Dersim Kürtleri sair aşiretler gibi kabilelere ayrılmıştır. Aşiret fertleri kabilenin ağası her kim ise onun sülalesinin en küçük ferdine, en fakirine, hatta kadımlarına varıncaya kadar saygı gösterip itaat etmeyi,*

170 Y. PRK. UM 32/108

171 Y. EE. 131/32, Siird Naibi Ahmed Fazıl

*insanî ve millî bir görev sayarlar. Bu yüzden herhangi bir ağayı siirgin etmek hiçbir fayda sağlamaz. Zira o ağanın kız evladı bile babasının sahip olduğu liderliği sürdürebilir.”*¹⁷²

Dönemi itibarıyla ağaların bölgenin genelinde olumsuz etkileri vardır. Sözelimi Siirt'in doğusunda önceden Bedirhanların yönetiminde bulunan Botan bölgesinde siyasî hal ve bölgenin yapısından yararlanarak yeni ağalar ortaya çıkar. Soygun ve yağma fikriyle geçit vermeyen bölgelere yerleşirler. İçlerinde okuryazar olanları, Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihini iyi bilenleri vardı. Bunlardan Ağa-i Sor diye meşhur olan Mehmet Ağa ve Baton Ağası Mehmet Musto ve Cizreli Musto Paşa, eşkıyanın sığınağı olarak bilinmektedir.

Cizre ve Botan Ağaları birbirleri ile devamlı savaş halinde oldukları için Arove kazası ve Dirigöl nahiyesi yayla güzergâhları boyunda yetmiş seksen kadar köy harap olmuştur. Ağa-i Sor, içlerinde okur yazar ve akıllı olarak bilinir. “*Osmanlı Devleti de bizim gibi bir aşiretten doğmuştur.*” sözünü dilinden düşürmez.

Bunların etrafında soygun ve yağma yapacak eşkıya grupları vardı. El koyup çaldıkları eşya ve hayvanat, ağanın yaşadığı merkeze teslim edilir, ardından ganimet adıyla taksim edilirdi. Bir hayli zengin olan ağalar, önemli miktarda yeni silahlar almıştı. Ağa-i Sor, Şırnak merkezinde otuz kırk odalı kârgir bir kale inşa etmişti. Bölgeye gelen kaymakam ve mutasarrıf gibi hükümet memurları, kolaylıkla huzuruna kabul edilmezdi. Ağanın Siirt, Hakkâri ve Van cihetlerinde üç yüz kadar köyü vardı.¹⁷³

c) Hristiyan Tebaa

Siirt Naibi Ahmed Fazıl, bölgenin diğer önemli sorunlarından biri olan Hristiyan halkın durumuna değinir. Batılı güçlerin bölgede oynadıkları tahrik edici rolde ya da uluslararası alanda Osmanlı Devleti'ni Doğu Anadolu'da ıslahat yapılması için sıkıştırılmalarının altında Hristiyan halkın durumu etkili olmuştur. Toplumsal değişimin çağa ayak uyduramaması ya da feodal yapının gelişmelere karşı direnmesi, yabancıların itirazlarına haklılık kazandırmıştır. Ahmed Fazıl, bölgede yaşayan Hristiyanların durumunu şöyle anlatır: “*Hristiyanlar Kürdistan gâvurları*

172 Y.EE. 131/33 ; Erzincan Bidayet Mahkemesi Başkatibi Şefik

173 Y. EE. 131/32

bedbaht adamlardır. Şafilere nazaran Hristiyanlara zimmet verilmez. (vergi karşılığında mal ve can emniyetini sağlama anlaşması yapılmaz.) Mal ve canları helal yani ulemanın fetvasıyla onların öldürülmesi herhangi bir cezayı gerektirmez. Meğerki gâvür, bir bey ya ağanın varis olduğu müşterisi olsun. Hristiyan köylüler genellikle bir Kürt beyinin, ağanın malı, yani Hristiyan'ı olur. Ağa, bey kazandığını alır fakat herhâlde karşı canını ailesi ile beraber muhafaza eder. Hatta bu himaye bahsinde biraz da ileri varırlar da çok vakit bir bey ya da ağa, gâvürünü muhafaza uğrunda nefisini, aşiretini feda eder. Bunu namus meselesi sayar.

Hristiyanlar bağlı oldukları ağanın, nüfuz ve kuvveti oranında halkın içinde hümet görürler. Ancak ağa ve bey kendi gâvürünü her vakit satmak hakkına sahiptir. Beş bin, on bin kuruş karşılığında bir Hristiyan ailesinin satıldığı görülür. Bedirhanların gâvürleri Siirt'te Abuşyanlar adıyla bilinir. Bedirhanların güçlü oldukları dönemlerde nüfuzlu ve zengin oldukları hâlde, şimdilerde muhtaç ve perişan hâldedirler.

Hristiyanlar Müslümanlarla beraber yaşadıkları yerlerde ayin sırasında hakarete uğrarlar. Bir papazın hakarete uğramadan bir sokaktan geçmesi kolay değildir. Hükimet iki defa ferman çıkarmasına rağmen Keldaniler yirmi senedir kendi mahallelerinde küçük bir kilise inşa edememiştir. Ulemanın birisiyle bu konuyu konuştum. Bana 'madem hükimet bizdedir mümkün değil yaptırmayacağız. Çünkü onlarda olsaydı bize yaptırmazlardı' dedi. Bu konuda ulema ve Kürt şeyhleri halka hoş görünmek için devlete zorluk çıkarmaktan kaçınmazlar."¹⁷⁴

2- Eşkivalık Hareketlerinin Sebepleri

a) Devlet Memurlarının Yolsuzlukları

Bölgenin bu hâlde düşmesinin önemli sebepleri olmalıydı. Alınacak ıslahat tedbirlerinin etkili olması için bu sebeplerin doğru olarak ortaya konması gerekirdi. Başkatip Şefik Bey'e göre dört tarafı medenî beldelerle çevrili bu ufak kıtada, yüzde on nispetindeki halkın yüz senedir isyan sürdürmesinin sebebi, herkesin zannettiği gibi vahşet değildi. Dersim halkı gayet zeki, söz dinleme ve ıslah olma kabiliyetine sahipti. Esasen Müslüman oğlu Müslüman insanlardı.

174 Y. EE. 131/32

Sonradan cehalet karanlığı halkı da seyitleri de istila etmişti. Bunun isyan etmelerinin başlıca iki sebebi vardı.

“Birincisi: Dersim, hakkında öteden beri süre gelen inançların etkisiyle tayin edilen memurların ekserisinin, bölgenin idaresinden çok halkın isyan ve cehaletinden faydalanarak, şahsî menfaat elde etmeye, çalışmalarıydı. Türli türli adaletsizlikler yapan memurlar, halkı hükümetten nefret ettirmişlerdi. Cahil bırakılan halk, hükümet sayesinde huzur ve hürriyet içinde yaşamının değerini takdir edemiyordu. Halkın aşırı derecede muhtaç ve fakir olması, hırsızlığı ve başkaları aleyhine silahlanarak adam öldürmeyi küçük bir suç görmeleri isyanları devam ettiriyordu.

İkinci sebep arazi engelleriydi. Her biri bir dağ başında çer çöpten yapılmış kulübelerde yalnız yaşayan aşiret halkının biri diğeri ile karışık dostluk kuramıyor, düşman saydığı aşiret halkına karşı kolayca silaha sarılabiliyor, düşmanlıklar asırlarca sürüp gidiyordu.”¹⁷⁵

Siirt Naibi Ahmed Fazıl'a göre Kürtlerin Osmanlı idaresine girişinden bu tarafa hükümete ısındırılmamış olması ve Müslüman halkın hilafet makamına hâlâ yabancı gözüyle bakmaları, memurlar için af edilemez bir suç ve bir kötü idare örneğiydi. Bölgeyi tanıma şartı aranmadan, çoğu dürüst olmayan, kaba, kötülüğü bilinen bir sürü memur, geçinmek için bölgeye gönderilmiş, adliye aracılığı ile yapılan yolsuzluklar yüzünden adalet yok edilmiş, halkın nazarında devlet kurumları zararlı görülür hâle gelmişlerdi.

Mahkemelerin bağımsızlığından söz etmek mümkün değildi. Burarlardan açıkça yolsuzluk yapan valilere ve mutasarrıflara itaat edilmesi için çıkan hükümler, halkın itaat duygusunu yok etmekteydi.¹⁷⁶

Ahmed Fazıl, adalet kurumuna duyulan güvensizliğin Zararlarına işaret ettikten sonra asıl can alıcı noktaya temas eder: “Memurlarımız burada yeminden ziyade çapul hevesini muhafaza ederler. Bilhassa büyüükler ve mülkiye memurları süre gelen hâlden, sıkıyönetimden (idare-i hususiye) çıkar sağlamayı öğrenmişlerdir. Beyleri, ağaları isyanla, yağma ve soygunla, Hristiyanları eşkıyaya yardım ve yataklık yapmakla itham ederek-ettirerek hükümet merkezlerine getirirler, bir sürü tahkikattan sonra ekseriyetle

175 Y. EE. 131/33

176 Y. EE. 131/32

kendilerine borçlandırdıktan sonra bırakırlar. Bir büyük memurun son iki sene zarfında aldığı paralar defter edilmiş, on yedi bin küsur liraya ulaştığı ortaya çıkmıştır. Ermeniler, aralarında gezinmekte olan çete liderlerine şikâyetle bulunur, onlar bunu hemen ginü ginüne Avrupa ve Amerika'daki destekçilerine haber verirler. Hükümet bu şikâyetleri ancak Avrupa'dan işittir. Çünkü memurlarımız hesaplarına uygun gelen bu hâlleri kimseye bildirmek istemezler.”¹⁷⁷

Hükümet memurlarının şahsî menfaatlerine düşkünlükleri Dersim'i kargaşaya düşürdüğü gibi, Dersim'in kötü bir şöhret kazanmasına da sebep olmuştur.

Mutasarrıf Hüseyin Şükrü'nün verdiği bilgiler, Siirt Naibi'nin verdiği bilgilerle örtüşmektedir. Ona göre Dersim'in içine düştüğü durum halkın vahşeti eseri değildir. “Ahlaksız memurların halktan iç beş kuruş sahiplerine göz dikerek ellerindeki parayı almak için her biri hakkında türlü türlü dava ve şikâyetler tertip ederler. Ele geçirilenler hükümet merkezlerine gönderilir, hakaretlerle hapse atılırlar, bir miktar para verenler salınırlar. Yakanmayanlar canı ve hükümete asi ilan edilirler. Bu haksız ithamlar karşısında bir yandan hükümetin eline geçmemek, diğer yandan düşman aşiretlerden hayatını korumak zorunda kalan insanlar, şehir ve kasabalara bir daha ayak basamazlar. Dersim'de sayıları yüz civarında olan ağalardan pek çoğu aynı sebepten hükümetten uzaklaşmış ve hükümet nazarında asi tanınmıştır. Bunlar hakkında ileri sürülen iddiaların birçoğu bu kabil iddialardır.”¹⁷⁸

Mutasarrıf Hüseyin Şükrü, ağalara teminat vermiş bunların yarısından fazlası ile görüşmeyi başarmıştı. Bunlardan Timur Ağa ile görüşmesini şöyle anlatır. “Ağa kendisine yapılan daveti bütünü bütünü reddetmemek için birkaç silahlı adamıyla Mazgirt hükümet konağının civarına kadar gelmiş, güvenemediği için kasabaya giremediği haberini göndermişti. Hakkında hiçbir işlem yapılmayacağına dair tekrar teminat verildi. Buna rağmen 'hapis ve tevkif gibi hallerden korkmadığını, sadece yanında para olmadığı için hapis edilecek olursa yakasını nasıl kurtaracağını düşündüğünü' ileri sürmüştü. Elçilik yapan şahıs 'maksat kendisinden para almak olmadığını, bir iş konusunda hükümete yardım için çağrıldığını' anlatınca hükümet binasına girmiş.

177 Y. EE. 131/32

178 Y. PRK. UM. 32/108

Yapılan inceleme sonrasında hakkında ileri sürülen iddiaların bir zaptiye yüzbaşısı ile aralarında para alıp vermekten kaynaklanan bir düşmanlıktan kaynaklandığı anlaşılmıştır.”¹⁷⁹

b) Memurlara Yeterli Maaş Verilememesi

Memurların yeterli maaş alamaması her devirde, devlet dairelerinde yolsuzluğun ve rüşvetin önemli sebepleri arasında sayılmıştır. Dersim mutasarrıfı bu konuda şunları söyler: “*Dersim sancağı kazaları üçüncü sınıf kabul edildiği için kaymakam maaşları bin iki yüz kuruştur. Kaymakam’ın ailesi olmasa bile ikametini için bir eve, ayrıca bir uşakla bir de hayvan beslemeye mecburdur. Dersim’de her şey sair yerlere kıyasla iki üç misli fiyatla satılır. Bu maaşla geçinmek mümkün olmadığı için ahlak sahibi bir kaymakam çaresizdir. Halk nazarında pek çirkin ve yakışsız görünecek, makam ve haysiyetine yakışmayacak bir surette tasarruf etmeye, ölmeyecek şekilde yaşamaya çalışacaktır. Ahlak ve tabiatı bozuk olanlar da masraflarını çıkarmak için yolsuzluk yapmanın yollarını arayacaktır.*”¹⁸⁰

“*Dersim’de idarî teşkilat kırıldıktan sonra rüşvet almak ve zulüm yapmak memurlarca helal sayılmıştır. Hatta tarla kenarında kendiliğinden yetişen bir ceviz ağacından otuz kuruş öşür aldıkları ve bir zaptiyenin bir avuç tuza el koyduğu bizzat görülmüştür*”.¹⁸¹

c) Maaş Ödemelerinin Vergi Tahsiline Bağlı Olması

Osmanlı idare sisteminin kusursuz yürümesi için vergi tahsilinin düzenli yürütülmesi şarttır. Devlet memurları ile askerlerin maaşları ve sair yatırımların öncelikle her bölgenin kendi vergileri ile karşılanma zorunluluğu vardır. Merkezden zorunlu durumlarda nadiren ödeme yapılır. Vergi tahsilinin aksaması toplumun bütün kesimlerini rahatsız edecek gelişmelere yol açar.

Dersim’in kâğıt üzerindeki vergi gelirleri ile idarî masraflar ve askerî harcamalar arasında bir milyon kuruşluk bir açık bulunmaktadır. Devletin idaresini zaafa uğratan bu durum hakkında mutasarrıfın verdiği bilgiler dikkat çekicidir.

179 Y. PRK. UM 32/108

180 Y. PRK. UM. 32/108

181 Y. EE. 131/33

“Dersim’de toplanacak aşarın (araziden çıkan mahsulün onda birine karşılık olan vergi türü) yarısından fazlası Harput’ta bulunan askerî birlikler için alınır. Dersim’in içindeki taburlar ise, maaşlarına karşılık mal sandıklarında bulunan paralara el koyarlar. Bu şekilde bütün gelirler sadece askerlere ait olur.

Diğer memurlar ile jandarma hiçbir şey alamaz Bunun üzerine bir taraftan maliye memurları bir taraftan jandarma ve zaptiye köylere vergi tahsiline çıkar ve halkı zorlamaya başlarlar. Biçare ahali hangisine para vereceğini şaşırır.

Aşiretler de para bulunmadığı için vergi borçlarını malın kendi cinsinden öder. Borçları ne tutarsa bunun yarısı kadar bir miktar karşılığı olarak koyun, keçi, kilim gibi eşyalar getirirler. Bu mallar maaşları aylardır ödenmeyen memurlar, kâtipler ve zaptiyeler tarafından ikişer kat fiyat takdiriyle maaş olarak alınır.

Çemişkezek’te bir köyden tahsil edilen vergi, mal sandığına götürülürken daha para hükümete gelmeden el koymak isteyen zaptiye ile nizamiye memuru ve redif subayı arasında halkın içinde, askeriyenin namusunu ihlal edecek bir kavga yaşanmıştır.

Bu hallerin yaşanmasına ve halkın asker ve zaptiyeden feryadına, Valilikçe Dersim’den yolsuz ve nispetsiz olarak kaide haricinde para istemesi sebep olmuştur. Dersim’e ayrılan para ile kaymakamlıklarca verilmesi zorunlu olan hizmetlerin yapılmasına imkân yoktur.”¹⁸²

d) Vergi Yolsuzlukları

Devletin bekası ile yakından ilgili olan vergi sistemi, ne yazık ki layık olduğu dikkatle ele alınmamış, imparatorluğun son döneminde her alanda olduğu gibi vergi alanında da devlet acz içine düşmüştür.

Siirt Naibi Ahmed Fazıl, vergi sisteminde yaşanan adaletsizlikleri şöyle anlatır:

“Vergiler vaktiyle pek orantısız belirlendiği için bir kısım halkın hicret felaketine, memleketin harap ve boş kalmasına yol açmıştır. Öncelikle emlak ve arazi vergilerinin belirlenmesinde aşırılıklardan kaçınılamamış, daima zayıf

---

182 Y. PRK. UM. 32/108

halk ezilmiştir. Sıradan bir insanın beş bin kuruşluk bir hane ve tarlasına, seçkinlere ait yirmi - otuz bin kuruş kıymetli bir emlak veya araziden daha yüksek vergi konulduğu olmuştur. Boşaltılan bir köy ya da arazinin vergisi gerekçesiz olarak komşularına yüklenir ve tahsil edilir. Bunlar tahammül olunmaz dereceyi buldukça zavallı fukara kurtuluşu firarda bulur

Temettü vergisi esasında ticaret gelirlerinden alınan bir vergi iken Kürdistan'da ve memleketin sair kısımlarında ticaretle münasebeti olmayan köylülere, hatta çiftçilere bile emlak ve arazi vergileri kadar ve bazen daha fazla temettü vergisi yüklenmiştir. Devletin tahsil edilemeyen vergi hanesini yükselten sebep bu yolsuz vergi konusudur. Gerek bu yolsuz vergiler gerek ağalar beyler adına yapılan çeşitli tahsiller, devletin maliyesini yanlış hesaplara sevk etmiştir.¹⁸³

Vergi sistemindeki adil ölçülerin bozulması, vergi borçlarının birikmesine, köylerin boşaltılmasına, asker tarafından sıkıştırılınca da zaman zaman halkın isyanına sebep olmuştur.

Sistem açısından Osmanlı Devleti aynı zamanda bir vergi devletidir. Dersim isyan halinde olsa da devletin vergilerden vazgeçmesi mümkün değildir. Doğu Anadolu Islahatı Müfettişi Ahmed Şakir Paşa'yı Maliye ve Dahiliye nezaretleri bir an önce bölgenin vergilerini toplayacak bir çare bulması konusunda sıkıştırılmaktadır.

Paşa'ya göre seksen bin kuruş civarında tahmin edilen âşar bedelinin bölgeden toplanılmasında büyük zorluklar vardır. "Ormanlarla kaplı sıradağlardan ibaret olan bölgede ziraata elverişli arazi pek azdır. Yerleşik halk geçimlerini dışarıdan karşılamaya muhtaçtır. Ve ekser vakitte ot kökleri ile karın doyurmaktadırlar.

Bölgede yaşanan zorluklar, aşiret halkını kendi geçimlerini başkalarının sırtından karşılama alışkanlığına sürüklemiştir. Ekser vakitlerde Erzincan, Kemah, Eğin, Çemişkezek köylerine saldırarak yağma yapma alışkanlığını sürdürmüşlerdir. Mazgirt ve Çarsancak kazalarından hakk-ı himaye adı altında bir nevi emlak vergisi almaktadırlar. Devlet hazineye ait haklarını elde etmeden önce, itaatkâr bölge halkını bu çeşit taarruzlardan koruma mecburiyetindedir. Bu şekilde yaşayan halktan vergi toplamının zorluğu takdir edilmelidir.

---

183 Y. EE. 131/32

İşgal edilmiş arazilerin sahiplerine iadesi, halka yeterli derecede arazi dağıtılması ve geçimlerini sağlayacak derecede ziraat yapmanın öğretilmesinden sonra, arazi sayımı yapılabilir. Yönetim giderlerinin karşılanması için araziye dönüm başına bir miktar vergi konulabilir. Aynı zamanda hayvanat üzerine konulacak vergi meselesi de gündeme getirilebilir. Ya da hayvanat üzerinden alınacak zekât ile araziden toplanılacak emlak vergileri birleştirilerek medeniyetin en güçlü vesilelerinden sayılan yol inşaatına devamlılık kazandırılır".¹⁸⁴

e) Jandarma Sistemindeki Aksaklıklar

Olaylar birbirini zincirleme olarak etkilemektedir. Düzensiz vergi sadece halkın şikâyetine yol açmakla kalmaz, maaşı ve elbisesi verilemeyen güvenlik kuvvetlerinin görev yapmamasına ve türlü yolsuzluklara bulaşmalarına da yol açar. Elaziz eski valilerinden Hüseyin Hilmi, bölgedeki kargaşanın sebeplerinin başında güvenlik güçlerine yeterli ödeneğin ayrılmasını görür:

"Zaptiye askerlerinin maaş ve elbise meselesi pek ziyade perişandır. Yerel idarenin masraflarını dahi karşılayamayacak durumda bulunan mahalli gelirlere, zaptiye maaşlarının zamanında ödenmesine imkân vermemektedir. Senede ancak üç dört defa verilebilen maaşlar da para olarak verilmeyip vergi geliri olarak halktan toplanan küçükbaş hayvan ve eşyalar, iki kat pahalı olarak maaş yerine dağıtılmaktadır. Kendilerine elbise bedeli olarak tahsis edilen para, Dersaadet'e gönderilemediği için elbise gelmemekte, zaptiyeler don gömlekle, dost ve düşman karşısında gezmeye mecbur kalmaktadırlar. Bu hâlde dışarı çıkamayan efradın bir kısmı evlerinde oturmaya mecburdur. Asker şu hâldeyken subaylardan bir kısmı insafsızlığı elden bırakmayıp, maaş vermek için hükümetlerden aldıkları paraları çeşitli su-i istimallere uğrattıkları söylentisi vardır. Oysa askerinin geçimlerinin temin edilmesi asayişin sağlanması için en tesirli sebeptir."¹⁸⁵

Jandarmaların elbiseleri İstanbul'dan gönderilmektedir. Ancak bunun için elbise bedellerinin ödenmesi gerekir. Hozat'taki jandarma taburunun elbise bedeli Seraskerliğe gönderilmiş, elbiseler vilayet merkezine ulaşmıştır. Fakat valilik bütün elbiseleri merkeze dağıtmış, Dersim'e bir kat elbise bile gönderilmemiştir. Üç senedir elbise

184 Y. EE. 131/33

185 Y.EE. 131 /34

*Hristiyan azınlıklar Osmanlı unsurları içerisinde uzun süre huzur içerisinde yaşadılar.
Fotoğrafta Kürtler arasında yaşayan Hristiyan bir rahip görülmektedir.*

alamayan jandarmaların üzerinde palaska ve kasaturadan başka bir alamet kalmamıştır. Erzincan'a gönderilen bir jandarma neferi, eşkiya zannedilmiş, elinde bulunan silahı alınmış, asker güç hal ile kendisinin jandarma olduğunu ispat edebilmiştir.¹⁸⁶

f) Yabancı Tahriki ve Cizvit Papazları

Kürt meselesinin öteden beri dış tahriklerle ilgisi vardır. Yabancı güçlerin bu problemi canlı tutma gayretleri uzun süredir devam etmektedir. Ancak bu ilginin varlığı Kürtlerin yabancı güçlerle iş birliği içinde olduğu anlamına gelmez, aksine büyük çoğunluk önemli dönemlerde

186 Y. PRK. UM. 32/108Y. PRK. UM 32/108

Türk milleti ile kader birliği etme yönünde karalı bir tutum sergilemiştir. Bu meselenin farkında olmak ve buna göre tedbirler almak Batılı güçlerin bölge ile ilgili niyetlerinin bilinmesine bağlıdır.

Siirt Naibi Ahmed Fazıl, Cizvit papazlarını bölgede eksik olmayan belalar arasında sayar. Cizvit papazların, bir yandan çeşitli hediyelerle ağaları elde etmeye çalıştığını, diğer yandan Ermeni, Keldani, Süryani ve Katolik dindaşlarının gördükleri davranışları Cizvit şirketleri aracılığı ile Avrupa'ya şikâyet ettiklerini belirtir.

“Cizvit papazları, merkezi Musul'da olmak üzere Diyarbakır, Bitlis, Hakkâri, Van vilayetlerinde köylü cahil Hristiyanlar ile bazı Müslümanlar üzerinde etkili olmaya çalışmaktadır. Hemen her kaza ve kasabada birer ikişer bulunmaktadırlar. Yabancı konsolosların ve hediyelerle gönünlü kazan-dıkları Osmanlı memurlarının himayesinde çalışırlar. Bu himaye sayesinde vergiden kırtarma vaadiyle zavallı köylüleri Katolik olmaya sevk ederler.

Düyun-u umumiye memurları ile Cizvit ve Dominik şirketlerinin himayesinde çalışan Katolik papazlar, Şark Hristiyanlarına maddi ve manevi hürriyet vadinde bulunmaktadırlar. Musul'da serbest matbaaları, sıbyan ve inas mektepleri vardır. İslam kızlarının yabancı terbiyesine bırakılması Müslümanları perişan eden bir durumdur. Ayrıca Süryani, Keldani ve Ermeni çocuklarının yabancılar tarafından eğitilmesine göz yumulması hükümetin bir ihmaldir.”¹⁸⁷

3- Çözüm Önerileri

a) Eğitim

Dersim konusunda ileri sürülen ıslah tedbirleri arasında öncelikli konu eğitimidir. Güvenlik tedbirleri acil konular olmakla birlikte, eğitim hususunda atılacak adımlar geciktirilmemelidir. Şefik Bey'in önerileri arasında:

‘Her köyde mevcut binalardan birinin sıbyan mektebi yapılması, uygun yerlerden hocalar getirilerek Kürt çocuklarının eğitime ve istikballerinin güvence altına alınmasına ihtiyaç vardır. Kürtler çocuklarını okutmaya fevkalade isteklidirler. Şıraya buraya göndererek okutturmalarına bakılırsa, mektep açılması konusunda zorluk çekilmeyecektir.’¹⁸⁸

187 Y. EE. 131/32

188 Y. EE. 131/33

Ahmet Fazıl, halkın mekteplerde eğitilmesini isterken ilk defa resmî dilin ve resmî mezhebin kabul ettirilmesini gündeme getirir. Bölge halkını hükümetten soğuttukları iddiasıyla şeyhlerin gelişi güzel dolaşmalarına karşı çıkar.

Ahmed Şakir Paşa da bölgede okul yapımına öncelik verilmesi konusunda ısrarcıdır. Mümkün mertebe halkın çocukları yeni açılacak ibtidai mekteplerine alınmalıdır. Çocuklara ekmek ve elbise ücreti verilmeli, ya da günde yüz gram nan-ı aziz (ekmek) ve süt dağıtılmalı, adi bezden birer entari, kuşak ve başlarına birer festen ibaret bir nevi üniforma verilerek, okul cazip hâle getirilmelidir.¹⁸⁹

b) Muhacir İskânı

Dersimin ıslahı için ileri sürülen tedbirlerden biri de Kürt aşiretlerinin arasına Çerkez muhacirlerin yerleştirilmesidir. “Dersim’in uygun yerlerinde ellişer haneli iki üç muhacir Çerkez köyü kurulmalıdır. Aşiretlere fenalık yapmak için fırsat verilmeyince çaresiz, ziraat ve ticarete başlayıp eşkıyalıktan vazgeçeceklerdir.”¹⁹⁰

Muhacir yerleştirilmesi konusu zaman zaman dile getirilmiştir. 5 Mayıs 1892 tarihli Dahiliye iradesinde “*Lazistan ve Rumeli muhacirlerinden on bin nüfusun bölgeye yerleştirilmesi, ayrıca bölgede camii şerif ve mektepler inşa edilmesi*” tavsiye edilmiştir.¹⁹¹ Ancak bu konuda harekete geçildiğine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Elaziz valisine göre muhacir iskânı yanında eşkıyalık yapmaya müsait olan dağlar ve vadilerde sakin halkın ovalara nakledilmesi ve zorunlu iskâna tabi tutulması gerekir.

Şefik Bey, dağınık şekilde inşa edilen aşiret evlerinin yıkılarak uygun yerlerde toplu köy evlerinin yapılmasını önerir. Uygulamaya öncelikle devlete itaat eden aşiretlerden başlanılmalıdır. Yeni bir ev yapmaya gücü yetmeyenler için yardım toplanılmalı ya da köyler aşiretlere topluca inşa ettirilmelidir.

189 Y. EE. 131/33

190 Y. PRK. UM. 32/108 Y. PRK. UM 32/108

191 İ. DH. 12 75 / 100 278

c) Memurların Dışarıdan Tayin Edilmesi

Dersim halkı arasında “kirve” olarak bilinen bir dostluk bağı vardır. Bu akrabalıktan öte bir yakınlığı ifade eder. Bir katil kirvesine sığınacak olsa onu ele vermek, onlar yanında küfürden daha aşağı bir alçaklık kabul edilir. Yerli memurlar da bu geleneğe uyarlar. Bir memur ya da zaptiye, kirvesi olan bir köye veya kazaya gönderilse orada kanuna uyması mümkün değildir. Bu hal hükümeti zor duruma düşürmektedir. Yerli memurlar Malatya sancağına ve zaptiye askerleri de kirvesi olmayan yerlere nakledilmelidir.¹⁹²

Kötülerin çoğalması iyi adamları ya lekedâr eder ve yahut onlar da zamanla kötülere uyarlar. Aralarında şiddetli düşmanlık bulunduğu için, Dersim eşkıyasının vaktiyle soygun yaptığı Çemişkezek ve Eyne yöresinden Dersim'e memur tayin edilmesi uygun değildir.¹⁹³

d) Memurların Teftişi

Şefik Bey'e göre memurların yolsuzluklarını gizlice araştırmak için bir müfettişin tayin edilmesi gerekir. Gerçekten de gerek sivil gerekse asker olsun, memurların denetlenmemesi, özellikle de askerlerin hiç kimseye hesap verme zorunda olmamaları, bölgede yapılan zulümlerin başlıca sebebi olmuştur. Bağımsız yargı mensuplarından görevlendirilecek sivil müfettişlerin hem halkı dinlemesi hem de yapılan icraatı kontrol etmesi, yolsuzluk olaylarını ve kanunsuz zulümleri önemli ölçüde azaltacak bir tedbirdir.

e) Bozguncu Reis ve Ağaların Dersim'den Sürülmesi

Özellikle Sultan Abdülhamid döneminde uygulanan şefkat politikalarından biri de bozguncu reis ve ağaların bir kısmına nahiye müdürlüğü ve kaymakamlık gibi rütbelere vererek bölgeden uzaklaştırmaktır. Doğrudan uzak beldelere sürgün edilmeleri de uygulanan tedbirlerden biridir.¹⁹⁴

f) İdarî Düzenleme

Eşkialık hareketlerinin önemli sebeplerinden biri sayılan coğrafi engellerin aşılması için zaman zaman Dersim'de idarî düzenlemeler

192 Y. PRK. UM. 32/108

193 Başkatibi Şefik

194 İ. DH. 1275 / 100278

yapılmıştır. Bir dönemde vilayet merkezi olarak idare edilen Dersim daha sonra mutasarrıflık olarak Elaziz'e bağlanmıştır. Ağaların mutasarrıfı aşarak vilayet merkezinde yolsuz işlere kalkışmaları üzerine Dersim'in bağımsız mutasarrıflık olarak idare edilmesi gündeme gelmiştir.

Böylece Harput'ta her biri büyük memurlardan birini elde etmiş yüzden fazla ağa himayesiz kalacak, mutasarrıflıkça kendilerine verilen emirlere uyacaktır. Mutasarrıf Hüseyin Şükrü ayrıca merkeze uzak bölgelerde yeni nahiyelerin kurulmasını istemektedir.

“Dere nahiyesi karyeleri Mazgirt'e yedi sekiz saat mesafede bulunurlar. Arazi engeli yanında aşiretler arasında bulunan düşmanlıklar kaza merkezine gelmek isteyen halka engel olmaktadır.

Dere nahiyesi köyleri arasında cereyan eden Mınzır Suyu'nun senede ancak on beş yirmi gün geçit vermesi, hükümete müracaat edecek davalıları engel olmakta bu yüzden halkın arasında büyük düşmanlıklar ve cinayetlerin önü alınmamaktadır.

Bu köylerin merkezinde bulunan Koçuşağı aşiretinin nahiyeye yapılmış önde gelen bir şahsın nahiyeye müdürlüğüne tayin edilmesi, bölgede asayişin sağlanmasına yardım edecektir.”¹⁹⁵

Ahmed Şakir Paşa, Dersim sancağının dağıtılmasını Çemişkezek, Çarsacak ve Mazgirt kazalarının doğrudan merkeze bağlanmasını, Hozat, Ovacık ve Kızılkilise'nin ordu tarafından idare edilmesini önermiştir. Adli işler kaza naiblerine havale edilecek, diğer devlet memurları askerî komutanın emrine girecektir.¹⁹⁶

g) Jandarmanın Mülki Amirlerin Emrine Verilmesi.

Dersim'in ıslahı için önerilen tedbirlerin başında, bölgede görevlendirilecek güvenlik güçlerinin ıslahı ve idarelerinin mülkî amirlere bırakılması gelmektedir. Şefik Bey, amir ve subayları iffetli, güzel ahlak sahibi beş yüzer mevcutlu, beş tabur jandarmanın mutasarrıfın emrine verilmesini ister. Öteye beriye el uzatmamaları için maaşları düzenli ödenmelidir. Halkı kendilerinin kardeşi bilip iyi geçinmeleri, onların da Müslüman olduğu ve mallarını almanın haram olacağı, subay

195 Y. PRK. UM. 32/108

196 Y. EE. 131/31

ve tabur imamları tarafından anlatılmalıdır. Böylece halk ile askerın kaynaşması ve vahşetlerin ortadan kaldırılması mümkün olur. Çemişkezek- Eğin, Çemişkezek- Havran ve Ovacık kazasında devriye görevi görmek için her kazada birer tabur jandarma görevlendirmesi güvenliği sağlamak için yeterli olacaktır.

Elaziz Valisi Mehmed, jandarmanın ıslahı için birtakım uygunsuz düşüncelerle, ağalardan ve yerli ailelerden Dersim taburuna alınan subay ve erlerden işe yaramayanların açığa alınmasını ister. Stratejik noktalara yerleştirilmek üzere dört yüz nefer katırlı güvenlik birimi teşkil edilmeli, bunların kumandası mülkiye memurlarına bırakılmalıdır.¹⁹⁷

IV. Ordu kumandanı Zeki Paşa Dersim jandarma taburunun çevrede güvenliği sağlamak için yeterli olduğu görüşündedir. Ancak yerli seçkin ailelerden alınan Jandarmalar, kendilerinden beklenen hizmeti vermemektedir. Birçoğu ailelerinin karıştığı suçlara ortaklık etmektedir. Jandarmanın civardaki medeni halk arasından seçilmesi ve zaman zaman ordunun jandarmaya yardım etmesi durumunda Allah'ın izniyle bölgede yaşanan olayların önlenmesi mümkün olacaktır.¹⁹⁸

Batılı devletlerin zoruyla kabul edilen “ıslahat layihası” hükümleri, jandarmanın ıslahı ile ilgili alınabilecek tedbirleri sınırlamıştır. Jandarma kadrolarında Hristiyanlara önemli bir kontenjan ayrılmıştır. Ancak onlar bu göreve rağbet etmedikleri için alayın mevcudu 160 nefer eksiktir. Bu alaydan seyyar bir kuvvet ayırmak bir yana, merkez taburunu teşkil etmek bile mümkün değildir.

Bu kadrolara Müslümanlardan jandarma kaydı, ıslahat layihası kararlarına aykırıdır. Gayr-i Müslim tebaanın bu göreve rağbeti sağlanarak jandarma alayının eksiklikleri tamamlanmalıdır.¹⁹⁹

h) Asker Kaçaklarının Affedilmesi

Merkeze uzak bölgelerde yaşayan aşiretler, merkezi yönetimin idareyi ele almak istemesi üzerine genellikle isyan etmiş, hâkim oldukları bölgelere asker ve devlet memuru girmesini engellemeye çalışmışlardır. Askerlik korkusu ile nüfus sayımına karşı çıktıkları gibi, vergi

197 A. MKT. MHM. 723\1

198 Y. PRK. SRN. 3 / 38

199 A. MKT. MHM. 503\12

vermemek için arazi sayımına da engel olmuşlardır. Herhangi bir ıslah programının başarılı olabilmesi için, halk ile devlet arasında bir normalleşmenin sağlanması gerekir. Bunun yolu da asker kaçakları, vergi borçları ve dağa çıkan eşkıya için genel bir af ilanından geçer.

Şefik Bey'in bu konudaki önerileri şöyledir: “Halkın nefret ettiği şeylerden birisi de askere alınma meselesidir. Eski ıslah heyetlerinin asker kaçaklarını toplamakla işe başlamaları, halkın nefretine ve vahşileşmesine sebep olmuştur. Halk, askere alırlar korkusuyla kasabalara ve hükümet dairelerine gelmekten kaçınmaktadır.

Halk ile hükümetin arasını ısındırmak için asker kaçaklarının şartsız olarak affedilmesi, eşkıyalık etmiş olanların hükümete itaat etmeleri durumunda affedileceği, şahsî hakların aranmasının serbest olduğu, inandırıcı bir şekilde ilan edilmelidir.

Islahat programı uygulamaya konulduktan bir yıl sonra kendi bölgelerinde askerlik yapmak için silâh altına alınanlar, tabur imamı tarafından bir yıl kadar okutulup terbiye edildikten sonra evlerine iade edilmelidir.”²⁰⁰

Bu şekilde halk ile devlet arasındaki buzlar zamanla eriyecek, karşılıklı olarak güven tazelenmiş olacaktır.

i) Batıl İtikatların Düzeltilmesi

Dersimdeki anarşinin sebepleri arasında halkın sahip olduğu batıl itikatların etkili olduğu dile getirilmiştir. Aşiret efradının arasında, Müslüman halka zarar vermeyi, dindar olmanın gereği sayan bir mezhep yayılmıştır. Bu inanç reislerin ve seyyid adı verilen önderlerin menfaatlere son derece uygun düşmektedir. Bu inanç sayesinde çevre kazalara baskınlar düzenlenmesi mümkün hâle gelmektedir.

Halkın aşırı bağlılık gösterdiği seyyidler, “aliyullah” yani Hz. Ali'nin (hâşâ) ilah olduğu fikrini yaymanın gayretini taşır. Mezheplerince şiddetli düşmanlık taşımakla birlikte Hz. Ali'nin “uluhiyetini” kabul etmeleri yönüyle Hristiyanlara benzedikleri için bölge Protestan misyonerlerinin dikkatini çekmektedir. Misyonerler halkın Hristiyanlık'a benzer bir mezhebi kabul edebilecekleri düşüncesiyle hareket etmektedir.²⁰¹

200 Y. EE. 131/33

201 Y. EE. 131/33

Elaziz valisinin ifadelerine bakılacak olursa: Safevîlerin bölgeyi istilasını zamanında ortaya çıkan Rafizilik, halkın tamamını büyük bir cehalet ve dalalet içinde bırakmıştır. Sünnîler hakkında çok şiddetli bir düşmanlık beslemektedirler. Mezheplerince Müslüman bir şahsı katletmek ve mallarını yağmalamak, büyük bir manevi mükâfat olarak kabul edilmektedir.

Aşiret, halkı kendileri gibi cahil, yalnızca seyitlik iddiasından başka hiçbir şey bilmeyen şahısların elinden kurtarılmalıdır. İtikatlarının düzeltilmesi, vicdan ve zihinlerinin temizletilmesi için her beş on köye, imam adıyla birer memur tayin edilmelidir. Hitabet ve nasihat ile hidayet yolunu göstermeye muktedir âlimlerden yararlanılmalıdır. Uygun mahallerde çok sayıda mektepler inşasıyla çocukların İslam adabı üzerine terbiye edilmesi ve eğitimlerinin tamamlanması için tedbir alınmalıdır.²⁰²

Valinin bu değerlendirmelerinde hissi davrandığı görülmektedir. İfadeleri arasında *“hatta yedi sekiz sene evvel genç bir teğmeni katledip vahşi canavarlar gibi ciğerlerini yedikleri halkın ağızlarından işitilmiştir.”* cümlesinin bulunması bu ihtimali artırmaktadır. Vali olan bir zatın işitilmiş dediği bir dedikoduyu raporuna alması esasen doğru bir davranış değildir. Öte yandan Şefik Bey halkı hükümete ısıdırmanın en önemli tedbir olduğunu bunun için de *“söz anlar, iş bilir seyitlerin eksik olmadığını”* özellikle belirtmiştir. Bazı hediyeler ve bir miktar maaş tahsis ederek mutasarrıfların seyitlerin kalbini kazanması durumunda, seyitlerin aşiretleri Osmanlı devletinin adaletine ve işlerinin hükümetçe zamanında görüleceğine inandırabileceğini belirtir.

Elaziz Valisi Mehmed, şehrinde bulunan Hamidiye Mekteb-i İdadîsi'nin yatılı hâle getirilmesi ve aşiret çocuklarının bir kısmının bu mektebe kaydedilmesini önermiştir. Çocukların diğer kısmı kendi köylerinde açılacak iptidâî mekteplerde okutulmalıdır. Böylece çocukların İslam akaidini öğrenmesi, eşkıyalık yolundaki sefalet ve felaketi anlamaları mümkün olur. Babalarının cehalet içinde, aşiret liderlerinin esareti altında perişan oldukları görmeleri durumunda kendileri uyanırlar ve o yola girmekten kaçınırlar. Onları bu hâlde görecek anne babaları da bir dereceye kadar akıllanırlar.²⁰³

202 Y. PRK. AZJ. 17/80

203 A. MKT.MHM 723\1

Ahmed Şakir Paşa, okulların yanında tekke ve şeyhlerden de yararlanılmasını önerir: Nakşîler arasından seçilecek bazı Kürt şeyhlerine yeterli derecede maaş tahsis edilmeli ve Dersim'in muhtelif yerlerine gayri resmi olarak gönderilmelidir. Halkın arasında bu tarikatın yayılması için çalışılmalıdır.

İhtiyaç duyulan yerlere tekke yaptırılması buralara devam edenler arasında temiz İslam itikadının yaygınlaşmasına uygun bir zemin hazırlanması mümkündür.

Tekkelerde görevlendirilecek şeyhlerin hükümet tarafından memur edilmeleri halkın güvenini sarsar. Bunun önlenmesi için şeyhlere yapılacak yardımlar gayr-ı resmi yollarla yapılmalı, yeterli derecede maaş verilerek güvenlikleri için tedbir alınmalıdır.²⁰⁴

J) Helal Kazanma Yollarının Gösterilmesi

Hiçbir ıslahat programı halkın maddi durumunu düzeltmedikçe kalıcı faydalar sağlayamaz. Dersim'de çok sayıdaki problem halkın aşırı derecede fakir olmasından kaynaklanır. Bölgede fakirlik o derecede yaygındır ki on beş yaşındaki kız ve oğlan çocukları giyecek elbise bulamaz, sade bir gömlekle kış mevsimini geçirmek zorunda kalırlar. Harman yerlerinde boyunduruğun bir tarafına tek öküzünü öbür tarafına kendisini koşan insanların buğday dövme çalıştıkları görülür.²⁰⁵

Öncelikli olarak bu duruma bir çare bulunmalıydı. Osmanlı devleti yıkılış sürecine girdiği için, devlet yatırımı beklemek boşunaydı. Bu yüzden alınacak yerel tedbirler son derece önemliydi.

Uygulanma imkânı tam olarak bilinmese de Elaziz valisi “*Seçkinlerin fakirlerden gasp ettikleri araziler ve mülkler geri alınarak eski sahiplerine teslim edilmeli!*” demektedir. Ancak baştan beri ortaya konulan tablo içinde bu tedbirin uygulanma imkânı bulunmuyordu.

Şefik Bey'e göre asayiş sağlandığı takdirde halk dört el ile ziraata yapışacak, yetiştirdikleri bölgeye mahsus güzel at ve sığırları, Erzincan ve Kemah civarında güzel bir fiyat ile satacaklardı. Böylece ticaret kapısı da açılmış olacaktı. Artık ağalar Kürtleri bir çarık veya bir ayakkabı için

204 Y. EE. 131/33

205 Y. EE. 131/33

eşkıyalığa sevk edemeyecek, insanlar kendi işleri ile meşgul olacaktı. Ziraatın geliştirilmesi için özel tedbirlerin alınması önemliydi.

Dersim'de seyyar bir ziraat müfettişi tayin edilmeli her köyde mısır, patates, yonca, kırmızı yonca, susam ve sair hububat çeşitleri için birer numune tarlası kurulmalıydı. Tohum ve hayvan satın alınması için Ziraat bankasından kredi verilmeli, bölgenin yüksek verimli cins hayvanları arasında bulunan inek, keçi, katır gibi hayvanların üretimi için yapılan masraflar vergi borçlarından düşülmeliydi. Üretilen malların kolayca satılabilmesi için bölge pazarlarının kurulması gerekirdi. Maden ocaklarının işletilmeye açılması ayrıca önemliydi.²⁰⁶

Elaziz Valisi Mehmed, Deriteriç bölgesinde bulunan altınla karışık bir gümüş madeni ile memlehanın (tuz üretim ocağı) işletmeye açılmasını önermişti. Ehli keşfin raporlarına göre daha önce bu ocaklar işletilmişti. Ocaklar açıldığında devletçe elde edilecek gelirlerin yanında, Kürt aşiret halkı geçimlerini sağlama imkânına kavuşacak, artık ağalarından aldıkları bir kile darı için, sene boyunca hırsızlık ve eşkıyalık yapmak zorunda kalmayacaktı. Halkın bölgenin maddi kaynaklarından mahrum kalmaları, eşkıyalık yoluna sapmalarına sebep olmaktaydı.²⁰⁷

k) Ulaşım Sorunlarının Çözülmesi

Ulaşım gerek güvenlik tedbirlerinin alınmasında gerekse vahşi kabilelerin medenî hayata geçmelerinde en önemli araçtır. "Gidilemeyen yer senin değildir." denilmiş Dersim'in iç bölgelerine asırlarca hiçbir devlet memuru uğramamıştır. Doğu'daki problemlerin kaynağında ulaşım eksikliğinin sanıldığından daha büyük bir etkisi vardır. Yerel beylere yurtluk veya ocaklık adıyla verilen hükümet etme hakkı, ilk devirlerde bir çözüm şeklidir.

Ne var ki bu bölgeler değişen dünyanın gözünden saklanmış, üç beş asır devlet hiçbir şekilde uğramamış, sonuçta halk korkunç bir cehaletle ve hiçbir hukuk tanımayan bir nevi kast sistemi ile yüz yüze kalmıştır. Yerel beyler uzun süre birbiriyle savaşmış, şehirleşmenin, üretim araçlarını geliştirmenin, ticaretin bütün yolları kapanmış, devlet elini uzatmak istediğinde müthiş bir direnişle karşılaşmıştır.

206 Y. EE. 131/33

207 A.MKT. MHM. 723\1

Avrupalı devletlerin ıslahat adı altında yürüttükleri parçalama politikasını neticesiz bırakan Anadolu ıslahatına memur Ahmed Şakir Paşa

Ahmed Fazıl, hükümetin varlığını göstermek ve eşkıyalığı önlemek için bir yola ihtiyaç olduğuna dikkat çeker. Van, Hakkâri, Bitlis vilayetlerinde asayişin sağlanması ve Diyarbakır'ı da içine alacak şekilde ticaretin gelişmesi için Botan Nehri'nin Dicle'ye yakın bir noktasından başlayıp Dirigöl ve Şırnak nahiyelerinden geçerek Hakkâri ve Van vilayetlerine ulaşacak bir yolun yapılmasına ihtiyaç vardır.

Şefik Bey, öncelikle Dersim'den Muş, Harput, Diyarbakır vilayetlerine uzanacak üç veya dört adet yolun açılması, ardından kasabadan kasabaya ve en sonra köyden köye bağlantıların yapılması durumunda anarşinin sona ereceğine dikkat çeker. Fakir bölge halkı küçük bir ücret karşılığında yollarda çalıştırılabilecektir.

Ahmet Şakir Paşa, bölge halkının özendirici bir ücret ile yol yapımında çalıştırılmasını önerir. 20 para yevmiye ve yarım okka kadar ekmeke verilme üzere, Dersim halkının yol yapımında çalışmaya ikna edilmesi durumunda, farklı aşiretler ve gruplar arasında kaynaşma ve tanışma mümkün olacaktır. Bu yolların halkın menfaati için yapıldığı, ticaret ve ziraat kapısını bu yolların açacağı ısrarla anlatılmalıdır.

Yolların yapılması, askerî hareketleri kolaylaştıracaktır. Aynı şekilde kendilerini güvende hisseden eşkıyanın huzurunu kaçıracaktır. Bölgede yoğun bir şekilde bulunan kerestelerin ihtiyaç duyulan diğer pazarlara nakli sağlanmış olacaktır. Serveti yaygınlaştırmanın başka yolu yoktur. Yapılan yolların muhafaza edilmesi ayrıca önemlidir. Bunun için gerekli görülen mevkiilerde karakollar teşkil edilmeli ve güvenliği sağlayacak ölçüde jandarma yerleştirilmelidir. Bütün bunlar yapılırken şimdiye kadar yapılageldiği gibi sebepsiz yere vurup kırmaktan özellikle kaçınılmalı, bölge halkını ticaret ve ziraata ısındırmak için, dikkatli ve şefkatli bir şekilde davranılmalı tedricilik prensibinden vazgeçilmemelidir. Kürtlerin vahşetleri ortadan kaldırılmadan bölgede açılan yaraya merhem vurulması mümkün değildir.²⁰⁸

1) Bölgede Güçlü Bir Askerî Varlığın Bulunması

İslahat hareketlerinde daha işin başında birtakım kayıpları göze almak gerekir, her şiddet olayı şiddetle karşılık bulduğu sürece, şiddetin sona erdirilmesi mümkün olmaz. Şiddetten nemalananlar bu durumu

---

208 Y. EE.131/ 31.

bildikleri için normalleşme süreci ya da barış girişimlerinin yapıldığı dönemlerde birtakım suikast ve kışkırtma eylemlerinde bulunurlar. Bu tuzağa düşen taraflar yeniden silaha sarılır, kaos ve şiddet devam eder gider.

Oysa bu kanlı denklemin bozulması gerekir. Güçlü olan taraf böyle durumlarda sabırlı olmalı, kabul edilebilir bir zayıf barışın zekâtı olarak görülmelidir. Ahmed Şakir Paşa o kadar sabırlı değildir:

“Menfaatlerini halkın fakirliğinde ve cehaletinde arayan reisler, devletçe alınmak istenen ıslahat tedbirlerine her şekilde muhalefet edecekleri büyük ihtimalle ortadadır. Şefkat tedbirleri ile icraata başlayacak hükümet heyetine karşı, halkı tahrik edecek ve isyana teşvik edeceklerdir. Reislerin kuvvet yoluyla hükümet memurlarının görevlerine engel olmak için etraftan birçok adam toplamaya kalkışmaları muhtemeldir. Böyle bir durumda nasihatın tesir etmeyeceği dikkate alınarak, yıldırım gibi üzerlerine varacak bir kuvvetin hazır tutulması ve henüz toparlanmalarına meydan vermeden dağıtılmaları gerekir. Bunlar dağıtıldıktan sonra aynı şekilde şefkatli tedbirlerle halka nasihat yoluna gidilmelidir.”²⁰⁹

m) Hamidiye Alayı Kurulması

Dersim olayının kan dökülmeden önlenmesi için her yolu denemek isteyen Sultan Abdülhamid, Dersim halkından Hamidiye Alayları kurmak istemiştir.

Ahmed Şakir Paşa, padişahın bu konudaki iradesini önemli bulduğunu belirtir. Hamidiye Alayları, Kürtler arasında iyi bir tesir bırakmıştır. Gerçekleştirilmesi halinde olumlu sonuçlar alınabilir.

Şafii mezhebinden olan Kürtlerin hilafete karşı olumlu düşünceler beslemesi, Kürtler arasında aşiret alayları teşkilini kolaylaştırmıştı. Ne var ki Dersim ağalarının itikatları dikkate alındığında bunlardan siyaseten saltanata bağlı birliklerin kurulması kolay olmayacaktı. Ya da paşanın deyişiyle “Dersimlilerin batıl itikatları dikkate alınacak olursa, siyaseten irtibatlarını güçlendirecek diğer bir kuvvet bulunmadıkça, yapılacak teşkilatın istikbalinden pek de emin olunamazdı.”

---

209 Y. EE. 131/ 31.

Bu teşkilat özellikle dağlı aşiretler arasında kurulmalıydı. Bölgede güvenliği sağlayabilecek başkaca bir çare de görünmemekteydi. Şayet bu tedbirin işe yaramayacağı konusunda saltanat merkezinde bir görüş ortaya çıkarsa, ciddi bir askerî hareketten başka seçenek kalmayacaktı.²¹⁰

Bazı engellerin araya girmesiyle bu önemli teşebbüs konusunda başarı sağlanamadı. Aşiretleri asker olma konusunda istekli gören Zeki Paşa, 'böyle önemli bir bölgenin her türlü devlet kanunlarının dışında kalmasının uygun olmadığını, bu aşiretlerden Hamidiye usulünce bir iki piyade taburu kurulmasını önerdi. Kendilerine padişaha nispetle "Hamidiye Cebel Piyade Taburları" adı verilebilirdi.²¹¹

Daha sonra Haydaranlı Aşireti Reisi Hüseyin Paşa'nın idaresinde 4 alay teşkil edildi. Paşa, Adilcevaz ile Hamur nahiyesinde için kendi parasıyla iki kışla yaptırdı. Ancak kısa süre sonra alaylarla çevre köyleri yağma ettiğine dair şikâyetler alındı. Bunlar arasında aynı aşirete mensup Emin Paşa'ya ait dört ayrı köy de vardı.²¹²

n) Subayların Şiddet Uygulamaktan Kaçınması

Doğunun problemleri, bölgeye gönderilen sivil ve asker memurların kanunlara uymaması, şahsi menfaat peşinde koşmaları ve zamanla çeteleşmeleri yüzünden içinden çıkılmaz hâle gelmiştir. Esasında ıslah niyeti ile uygulanan askerî idareler, onu uygulayan subayların halka şefkat göstermemesi yüzünden çok defa maksadın aksi ile neticelenmiştir.

Ahmed Şakir Paşa, ıslahat programını uygulayacak subayların şiddetle başvurmamasına özellikle vurgu yapar:

"Bu hususun en ziyade dikkat çeken tarafı, ıslahat işlerinin kendisine verilecek subaylarda aranan vasıfların bulunmasıdır. Seçilecek askerî komutanın devletin maksadını ve ahalinin mecburen içine düştükleri isyankâr olayları takdir edemeyip, askerce ya da asker kafasıyla şiddetli harekete kendini kaptırması bir felakettir. Şiddet taraftarı bir kumandanın hareketleri, emri altındaki sair subaylara da sirayet ederek gereksiz yere şiddet kullanmalarını netice verir ki alınmak istenen ıslahat tedbirleri bütünüyle faydasız kalır.

210 Y. EE. 131/ 33

211 Y. EE. 131/33

212 Y. A.RES. 110/69

Alınan ıslahat tedbirlerinde yeniden eskiye dönmüş olur. Şahsi kanaatim ıslahat tedbirleri konusunda şiddet usulüne başvurmama yolundadır.”²¹³

4- Askerî Hareket Seçeneği Üzerindeki Tartışmalar

Dersim bölgesinde alınacak tedbirler tartışılırken askerî hareket seçeneği zaman zaman gündeme gelmiş, özellikle de bölgede eksik olmayan toplu yağma ve soygunların yapıldığı dönemlerde alevlenmiştir.

Genel bir bastırma hareketine taraftar olanlar, asiler cezasız bırakılmakla itaatkâr halkın cezalandırıldığını ileri sürmekteydi. Asilerin cezasız kaldığını gören diğer aşiretler de zamanla bu yola gireceklerdi. Ayrıca 93 Harbi'nde olduğu gibi bir dış savaş çıkması durumunda güçlü bir şekilde isyan ederek devleti zor durumda bırakacaklardı.

Askerin hızlı ve etkin bir operasyon yapmasını isteyen Elaziz valisi, daha önce yapılan bastırma hareketlerinin ardı takip edilmediği için sonuçsuz kaldığını, yani bölgedeki potansiyel anarşi tamamen yok edilemediği için fırsat buldukça anarşinin yeniden alevlendiğini ileri sürmekteydi.

Bölgede bir gaile çıkarmak uygun değil diyenlere bölgede tutulan askerlerin masrafları, yağmaya uğrayan halkın feryatları, dış tehdit durumunda Ermenilerle birlikte isyan etme ihtimalleri, korkulan Avrupa müdahalesinden daha büyük zararlar vermektedir şeklinde cevap veriyordu. Avrupa'nın müdahalesine fırsat vermeden kısa süre içerisinde güçlü bir operasyon yapılması durumunda isyanın kökü kesilmiş olacaktı.²¹⁴

Bu gerekçeler geleneksel Osmanlı terbiyesi almış, herhangi bir paşayı askerî operasyon için harekete geçirmeye yeterdi. Ne var ki Sultan Abdülhamid böyle düşünmüyordu. “*Haksız yere vatandaşlarımdan hiçbirinin burnu kanasın istemem.*” diyordu. Sultan âdeta bir baba şefkati ile hareket edilmesini istiyordu.

Bu onun Kürt meselesi için geliştirdiği bir slogandı. Fakat içi boş bir söylem değildi. Uluslararası denge siyasetine fevkalade önem veren sultan, bölgede herhangi bir karışıklık çıksın istemiyordu. Hesabın içinde

213 Y. EE. 131/33; Şakir Paşa

214 Y.EE. 131 /34

Ermenilere karşı, Kürtleri zayıflatmamak ve Rus tehlikesine karşı sınırı olabildiğince güçlü tutmak vardı. Bunun için yerel şikâyetlere -zararları kabul edilebilir bulduğu ölçüde- kulak vermiyordu.

a) Askerî Şiddet Çözüm Değildir

Askerî bir bastırma hareketine taraftar olmayan Şefik Bey, anarşinin sebepleri açısından olaya yaklaşıyor, yakıp yıkmaya tedbirlerinin hiçbir işe yaramayacağını ileri sürüyordu. “Bölgedeki olaylar, fakirlik ve ihtiyaçtan, cahillikten, memurlarımızın halka nefret vermesinden ileri gelen bir isyandır. Bu durumda önceden yapıldığı gibi insanları katledilip evlerinin yakılıp yıkılması ve eşyalarına el konulması gibi şiddet gösterileri, geçici bir itaat gösterisinden başka hiçbir fayda sağlamazdı.

Çünkü şiddet, rahatı yerinde iken isyan edenlere, lutf ile muamele sefalet yüzünden isyan edenlere uygulanan hikmetli bir cezalandırma yöntemidir. Zira önceki kâfir-i nimettir, beriki talib-i nimettir. (biri nimeti inkâr ederek isyan ediyor, diğeri nimet istemek için isyan ediyor.)

İbret olacak şekilde şiddetle vırmak, bütün tedbirler tükendiği zaman uygulanacak en son çaredir. Yakıp yıkmamanın daha önce Dersim’de büyük zararları görülmüştür. Her ne zaman asker sokulmuş ise birbiri ile düşman kabileler aralarındaki düşmanlığı unutup ittifak etmişler ve ayrılıkçı teröre sarılmışlar, Dersim bir harp sahası vaziyetini almıştır. Dersim şefkatli ve hikmetli tedbirlerle ıslah edilmelidir.”²¹⁵

Dâhiliye Nezareti, 1899 Temmuz ayı başında Müfettiş Ahmed Şakir Paşa’dan Dersim halkının verdiği zararları önlemek için şiddet gösterilmesi veya yumuşak bir tavır izlenilmesi tercihlerinden hangisinin doğru olacağını sordu.

Şakir Paşa, Dersim halkının yavaş gelmekte oldukları soygun ve eşkıyalıklardan bölge halkının korunabilmesi için bu tarihe kadar üç defa askerî hareket icra edildiğini, soygunları tertip eden reislerin bir kısmının idam edilip bir kısmının uzak memleketlere sürgün edildiğini belirtir. Ancak üzerinden henüz beş on sene geçmeden yeni birtakım reisler oraya çıkmış, öncekilerden daha ileride eşkıyalık yapmaya başlamışlardır. Paşa, ıslahat adına uygulanan şiddetin, büyük masraflar karşılığında

---

215 Y. EE. 131/33

birkaç adamın ortadan kaldırılmasından başka hiçbir müspet netice vermediğini ileri sürer.

İslahat tedbirlerinin cebir ve şiddet kullanılmasıyla sınırlı tutulması halinde, daha önce yapılan hareketler gibi neticesiz kalacağından şüphe edilmemelidir. Eşkîyalığın devamını sağlayan şartları tamamen ortadan kaldırmadan sadece kuvvet kullanılarak bu derdin tedavi edilmesi mümkün görülmemektedir.

Paşanın yaptığı gözlemlere göre bölge halkının isyan ve eşkıyalık yolunu tutmasının asıl sebebi fakirlik yokluk ve şiddetli ihtiyaçtır. Bunun yanında işlenen suçların takip edilmesi, bölgenin coğrafi yapısından kaynaklanan zorluklarından dolayı mümkün olmamış, umumi cehalet ve itikatta orta yere çıkan bozukluk eşkıyalığı sıradan bir hâle getirmiştir.

Dersim islahatına askerî hareket ile başlamak yerine öncelikle bu eşkıyalıklara yol açan şiddetli ve yaygın ihtiyaçların ortadan kaldırılması gerekmektedir.²¹⁶

Dersim'de alınan askerî tedbirlere rağmen, baskın ve yağmalar sona ermez, hemen her yıl saldırıya uğrayan çevre köy ve kaza halklarının İstanbul'a feryat dolu şikâyetleri ulaşır. Bu telgraflar Saray, Babıâli ve bölgedeki paşalar arasında yazışmalara sebep olur, süreç genelde yeni bir komisyon kurulması kararı ile sona erer. 1893 baharında Hacı Hasan Oğlu Osman'ın şikâyetleri üzerine başlayan görüşme trafiği, bazı iyileştirici tedbirleri tavsiye etmekle sona ermiştir.

Bölgede Sultan Abdülhamid'in Doğu siyasetini etkileyen iki önemli isim vardı. Daha doğru bir ifade ile sultan, doğu politikasını bu iki isim aracılığı ile uyguluyordu. Bunlardan ilki Doğu Anadolu İslahatını yürüten Genel Müfettiş Müşir Ahmed Şakir Paşa, diğeri, IV. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa idi. Her iki paşa, padişahın arzuları doğrultusunda fikirler geliştirmeyi en büyük emelleri saydıklarını şifre telgraflarda özellikle belirtirlerdi.

Bu süreçte birbiri ile uyum içinde çalışan paşaların, Saray'a görüş bildirmeden önce kendi aralarında istişare ettikleri olurdu. Paşaların ortak kanaatlerine göre içinde bulunulan şartlar askerî bir hareket için uygun değildi. Verdikleri bilgilere göre:

---

216 Y. EE. 131/ 31.

Ordu içinde kolera salgını bütün şiddeti ile devam ediyordu. Askerlerin büyük kısmı, karantina kordon hatlarına dağıtılmıştı. Elli saat aralıksız kar yağmış, Dersim'in etrafı ile bütün irtibatı kesilmişti. Yol ve iz bulunmayan yalçın dağlarda iki üç arşın derinliğinde kar vardı.

Bu mevsimde Dersim halkı çevre köylere gitme imkânına sahip değildi. Ayaklarına kara batmayacak şekilde kalbur tarzında bir alet geçirilmeden köylerinin dışına çıkamıyorlardı. Nisan sonuna kadar bölge halkının yiyeceği tamamen tükenecekti. Bu durumda küçük bir tedbir ile zararlı reisler ele geçirilecek, kan dökmeden ve fakir ahali incitilmeden bölgede asayiş sağlanacaktı. Birbirine düşman olan ağalardan yararlanma imkânı vardı.

İstanbul'a çekilen şikâyet telgraflarının bir kısmı, Çemişkezek'e yerleştirilecek askere erzak satmayı planlayan bazı muhtekir (kara borsacı) erzak tüccarlarına aitti.²¹⁷

Ahmed Şakir ve Zeki Paşaların verdikleri bilgiler Babiâli'de değerlendirildi. Askerî bir bastırma hareketi için on beş tabur piyade, bir topçu bataryası ve iki bölük süvariye ihtiyaç vardı. Bu derece büyük bir kuvvetin ordudan ayrılması mümkün değildi. Ayrıca Ermenilerden yardım görmeleri durumunda bu kuvvet yetersiz kalabilirdi

Bölge halkının İran'a firar etmeleri ihtimali de dikkate alınmalıydı. Konunun etraflıca araştırılması için Babiâli'de bir komisyon kurulması hakkında padişahın iradesi alındı.²¹⁸

b) Bölgeden Gelen Şikâyetlerin Önlenmesi

Dersim bölgesindeki olaylar süreklilik kazanmıştı. Kısa vadede alınabilecek önlemler sadece güvenlik tedbirleriydi. Bölgenin ıslahı ile ilgili çalışmalar uzun vadede netice verebilirdi. Oysa soygun ve cinayetler sona ermiyor, halkın şikâyetlerinin ardı arkası kesilmiyordu.

Son olarak Dersim'in Yanciras ve civarı köylerinden bir grup eşkiya, Erzincan'a tabi Cinciğe köyünü basmış, Hacı Midhat Ağa'yı öldürmüşlerdi. Pülümür'den Kemah kazasına kadar bölgede bulunan köylülerin mallarını gasp ediyor, insanları öldürüyorlardı.²¹⁹

217 Y. EE. 81-8 02

218 İ. DH. 1275 / 100278

219 Erzincan Valisi, Hakkı ,A.MKT. MHM. 723\13

Kozican kazasının batısında, Erzincan yönünde birkaç köyden ibaret olan Şeyh Hasanlı nahiyesinden Seyit Mahmut oğlu Zican Ağa avenesi ile zulüm ve soygunlara devam ediyordu. Civar köylerin halkı evlerini terk etmeye başlamıştı.

Kozican kazasında Femli Halil Ağa ile Şah Hüseyin oğlu Haydar Bey arasında her an büyük bir kıyımın yaşanması mümkündü. İtaatkâr halkın eşkıya aleyhine ayaklanmaları ile bir iç savaş çıkma ihtimali vardı. Bu durumda Doğu Anadolu Müfettişi Ahmed Şakir Paşa, bir askerî harekete taraftar görünüyordu. Paşa konuya Padişahın Kürt meselesi bakışını özetleyerek girdi: *“Tebea-i şahanelerinden hiçbir ferdin incitilmemesi hakkındaki merhametli irade her zaman hareket noktası olacak, kan dökmeye ve fakir ahalinin haksız yere incitilmesine imkân verilmeyecektir. Bununla birlikte askerî hareketler az çok zararlarla yol açarlar.”*

Şakir Paşa, Zeki Paşa'nın birkaç tabur nizamiye askeri, bir topçu bataryası ve Hamidiye Alaylarından biri ile Dersim'de operasyon yapmasını uygun görmekteydi. Hamidiye Alayları bu hareketle tecrübe edilmiş olacaktı.

Oysa Zeki Paşa, genel olarak Şakir Paşa'yı haklı bulmakla birlikte askerî operasyon fikrine katılmıyordu. Zeki Paşa'nın verdiği bilgilere göre Dersim kabileleri her ne kadar birbiri ile nüfuz yarışı ve kan davaları yüzünden can düşmanı iseler de devletçe bunların ıslahı ya da herhangi bir kabilenin cezalandırılmasına teşebbüs edildiğinde genellikle birbirleriyle ittifak etmekteydiler. İklim şartlarına alışmış, arazinin her tarafını bilir, silahşor ve cesur 10.000 kişiyi kısa zamanda bir araya toplayabilirlerdi. Dersim Kürtleri çok sayıda martini tüfek ve cephane ele geçirmişlerdi. Bu kıtada yaşanan kargaşadan istifade etmek fikrinde bulunan Ermeniler, çeşitli şekillerde bunlara yardım ediyorlardı.

İslahat hareketinden beklenen sonucun kalıcı olabilmesi için asayiş tamamıyla sağlanana kadar askerinin bölgede kalması gerekirdi. Oysa tabiat ve arazi şartları buna uygun değildi. Dağlık ve soğuk olan bölgede yaz mevsimi kısa, kış mevsimi o nispette sert ve uzun geçmekteydi. Ayrıca bölgeye kışları asker ikametine uygun bina yapılmamıştı. Eylül başında askerinin bölgeden sevki zorunluydu. İslahat hareketini müteakip askerinin Dersim'den çıkarılması, Kürtlerin eşkıyalığa geri dönmesi ve yaz

mevsiminde ikinci bir ıslahat hareketi anlamına gelecek, bu hareketin senelerce sürmesi icap edecekti. Dersim kıt'asında defalarca icra edilen ıslahat hareketlerinin başarısız olmasının sebebi buydu.

Dersim'deki hadiseler, zaruret, cehalet ve medeniyet saadetinden mahrumiyetten ileri gelmekteydi. Haklarında ne kadar şiddet uygulanırsa ve ne kadar sürat ve basiretle hareket edilse de sayılan sebepler baki kaldıkça bölgenin felah bulması ve asayişin sağlanması mümkün olmayacaktı.

Cehaleti kaldıran, ümran ve asayişi himaye eden mektep, medrese, mescit gibi terakkiye sebep olan ıslah edici kurumların açılması, halkın ve çocukların eğitimi, umumi ahlakın güzelleştirilmesi, medenileşmeyi acilen sağlayacak tedbirlerin alınması öncelikle gerekiyordu.

Dersim kıt'asına yapılacak askerî bir operasyonun sanıldığından çok zorlukları vardı. Operasyon imkânlarını değerlendiren Zeki Paşa, problemin bütün doğu vilayetlerini ve uluslararası siyaseti ilgilendiren yönlerine dikkat çekmişti:

Miran aşiret reisi Miranlı Mustafa Paşa ile Bedirhan oğullarından Botan aşiret reisleri arasında düşmanlık vardı. Sultan, Müslüman aşiretler arasında kan dökülmesini istemediği için bu aşiretlerin barıştırılmasını istemişti.

Hamidiye Alaylarına mensup olmayan ancak öteden beri Vali Halid Bey'in himayesinde bulunan Botan aşiret reisleri, valinin kendilerini davet için gönderdiği memuru katledip, vali için Allah'tan korkmaz, Peygamber'den utanmaz gibi tabirler içeren bir telgraf çekmişlerdi. Vali, bunların üzerine sevk etmek için bir tabur asker istiyordu. Hâlbuki adı geçen aşiretler son derece kalabalık ve vahşete alışmış olduklarından bunların yola getirilmesi için sekiz taburdan daha aşağı bir kuvvet gönderilmesi mümkün değildi.

Bitlis'te aşiretlere küfretme ve taassuplarını tahrik etme gibi davranışları sebebiyle öldürülen kaymakam vekili ile bir alay beyinin katilini yakalamak için de asker istenmekteydi. Bölgede askerî bir harekât yapılması durumunda, Mutki, Hoyut, Sason aşiretleri on beş bin kadar silahla karşı koyacaktı. Üzerlerine en azından on tabur asker gönderilmesi gerekecekti.

Diyarbakır Valisi Talib Bey, daha önce bölgedeki aşiretleri iyi idare etmiş olan Sırrı ve Enis Paşaların izine uyacak yerde Hamidiye Alaylarına mensup aşiretleri gücendirmişti. Bu sebeple aşiretler arasında karışıklık çıkmış, her biri bölgelerini terk ederek öteye beriye dağılacakları sırada güçlkle sakinleştirilmişti.

İran'da çıkan Ermeni olayları için Van hududuna 20 tabur asker sevk edilmişti. Bunlara Dersim'e gönderilmesi istenen 20 tabur asker de ilave edilince Dersim, Bitlis ve Diyarbakır vilayetleri Müslüman aşiretlerini bastırmak için elli bir taburu olan IV. Ordu'nun tabur mevcutlarını üç yüzden beş yüze çıkarmak gerekecekti. Bunca zorluklar ve fedakârlıklar göze alınarak padişahın dikkatli gayretleri sonucunda elde edilen istikrar ve asayişin devam ettirilmesi için, çok sayıda kasaba ve köyde yığınak yapmak gerekecekti.

Rusya'nın yaptığı askerî hazırlıklar biliniyorken, hududun tahliye edilerek yurt içine asker sevk edilmesi ise açıkça doğru değildi. Mali sıkıntılar dikkate alındığında yeniden redif askeri almak kolay olmayacaktı. Ermeni Meselesi göz önüne alındığında, hudut civarında bulunan Müslüman halkın kanlarını dökmek, Ermenilere hizmet etmek olacaktı. Şiddetli bir askerî hareketin icrası, ayrıca padişahın rızasına uygun değildi. Islaha muhtaç aşiretler için cehaletin kaldırılması ve gönül rızası ile itaatlerinin sağlanması yolunda farklı tedbirler alınmalıydı.

Sultan Abdülhamid, Zeki Paşa'nın değerlendirmelerini öğrendiğinde heyecanlanmış "Aferin evladım." hitabıyla kendisini selamlamıştı.

Zeki Paşa, Dersim'e asker sevki için herhangi bir hazırlıkta bulunmayacak, Seraskerlik'ten emir verilse bile padişaha haber vermeden dikkate almayacaktı.²²⁰

c) Meşrutiyet'ten Önce Son Dersim İsyanı

Kürtlere karşı "baba şefkati" siyasetini uygulayan Sultan Abdülhamid, uzun süre bölgeden gelen şikâyetleri dikkate almadı veya gelen şikâyetler komisyonlar arasında bir süre tartışıldıktan sonra rafa kaldırıldı. Aynı süre içerisinde problemin çözümü için önerilen tekliflerin hayata geçirilmesi yolunda, herhangi bir adımın atıldığına dair bir bilgiye de rastlanılmadı.

---

220 Y.PRK.SRN 3 / 38

Dersim'de değişen bir şey yoktu. 1907 yılı Nisan -Mayıs aylarında Kureyşan aşiretinden Ali Çavuş'un liderliğinde 2.000 asi, Kiğı köylerini bastı. Aynı günlerde Hozat'ın Koçuşığı, Şamuşığı ve Resik aşiretleri de Kemah ve Çemişgezek köylerini yağmaladı. Birçok can ve mal kaybı olmuştu.²²¹

Bu olay sultan'ın 30 yıllık sabrını taşırmıştı. Artık yorulmuş, ipler yavaş yavaş elinden kaymaya başlamıştı. Ekim 1907 tarihinde Harput Redif Tugayı Komutanı Neşet Paşa'ya Koçuşığı, Şamuşığı ve Resik aşiretlerinin yola getirilmesi emri verildi.

Neşet Paşa, üç tabur ile isyancıların merkezi olan Amutka köyünü ve civar tepeleri kuşatmıştı. Asiler şiddetle sürdürülen harekât sırasında Hozat'ın ilerisinde Aliboğazi ve Tafar Derelerinin iki tarafındaki sarp araziye ve mağaralara sığındı. Son derece dağlık ve uçurumlarla dolu olan arazide geçiş yollarının karla kapanması üzerine hareket durduruldu.

Bu hareketin intikamını almak isteyen aşiretler, Ermeniler aracılığı ile silahlanmaya başladı. Karaballı ve Ferhatuşığı gibi aşiretler arasında isyan etmek üzere ittifak sağlanmış, Nisan ayı ortalarında Koçuşığı aşireti harekete geçmişti. Askerî erzak kollarına el koyma ve çevre kazaların hayvanlarını yağmalama hareketleri artmıştı. Aşiretler muhtemel bir askerî hareket tehlikesine karşı, önemli buldukları yerlere yığınak yapıyordu.

Dördüncü Ordu komutanı Zeki Paşa, yapılacak hareketin Ermenilerin desteği ile Avrupa devletlerinin müdahalesine yol açacağını, buna fırsat vermeden bölgedeki asker takviye edilerek bahardan önce kesin sonuç alıcı bir hareketin yapılmasını istiyordu. Zeki Paşa, 31 Mayıs 1908 günü altı tabur askerin Dersim'e gönderilmesi için izin aldı. Redif taburları Çemişgezek'e, nizamiye taburları Hozat'a sevk edildi.

Bu süre içinde Çemişgezek, Hozat, Pertek ve civar köylerini abluka alan isyancılar, Dersim'in çevre ile olan bağlarını kesmişlerdi. Ovacık kışlasını kuşatan 2.000 civarında diğer bir grup eşkiya, askerin teslim olmasını sağlamak için kışlanın sularını kesti.

---

221 Özkök; s. 40-vd

Tehlikenin büyümesi üzerine Erzincan ve Erzurum'dan yeni askerî birlikler sevk edildi. Erzurum'dan Ovacık'a sevk edilen birlikler 31 Mayıs'ta kuşatma çemberini yarıdı. 1 Haziran'da Karahisar, Hamidiye ve Koçhisar redif taburları da Erzurum'dan Dersim'e hareket emri aldı. Ayrıca Erzincan, Refahiye, Kiğı redif taburları da Hozat'a sevk edildi.

Temmuz ayının başından itibaren redif taburları bölgeye ulaşmaya başlamışlardı. Bir yandan askerinin yığınağını tamamlaması diğer yandan aynı günlerde Meşrutiyet'in ilanı aşiretlerin bir kısmına pişmanlık vermişti.

Meşrutiyet'in ilanı Devlet-i Aliyye'nin bütün bölgelerinde yeni bir başlangıç sayılacaktı. Artık devletin bütün yazışmaları "Sabık idarenin zulüm ve taşkınlıklarından...!" diye başlayacaktı.

Yeni Elaziz Valisi Nusret Bey de aynı ifadeyi kullandı. Şimdiye kadar yapılan bastırma ve kırma uğratma hareketleri Kürtlerin ancak vahşetlerini artırmıştı. "Sabık idarenin zulüm ve taşkınlıklarından..." ümitsizliğe düşerek isyan eden 15 kadar aşiret reisi Dersim'den pişmanlık içinde makamına gelmişlerdi ve af diliyorlardı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup birkaç zat ile birlikte reisleri kabul eden vali bey, onlardan halktan gasp ettikleri malları, askerden aldıkları silahları, devlet vergilerini, asker kaçaklarını istiyordu.

Aşiret reisleri hükümetin emirlerine uyacaklardı. Ancak kendilerini sefalet, zillet ve her türlü tahammülü kıracak açlıktan kurtaracak hızlı bir tedbire ihtiyaç vardı. Vali Bey, İstanbul'dan en olmayacak şeyi istedi. Yapmak istediği ıslahatlar için acilen para lazımdı.

Böyle durumlarda İstanbul'dan sadece nasihat gelirdi. Yine öyle oldu. Vali Bey, farklı vesileler kullanarak aşiretlerin kalbini kazanabiliyordu. Bu arada devlet kendine ait suçları affedebilirdi. Vergi borçları için taksit yapılırdı. Kendi bölgelerinde askerlik yapmak istemeleri, gariپ karşılanmalıydı. Zira bütün Doğu kendi bölgeleriydi.²²²

Aman dileyen aşiretler arasında Abbasuşağı, Bahtiyar, Karaballı, Ferhat aşiretleri, Diyabzadeler ve bazı ağalar vardı. Bir kısım aşiretler isyan halinde oldukları için askerî hareket sürecekti.

---

222 DH. MKT. 2703\114

Ağustos başında Cibranlı aşireti ile birlikte Hasanlı aşiretinin ileri karakollara yaptıkları ani baskını geri atan ordu birlikleri, Kozican'ı eşkıyadan temizledi. Çemişgezek, Hozat ve Ovacık müfrezeleri aynı şekilde asileri püskürterek Balıkhana Dağları eteklerinde birleştiler.

Takip harekâtı sırasında Koçuşığı, Şamuşığı ve Laçınışığı ile Yukarı Abbasuşığı aşiretlerine ait köyler ve mahsuller de yakılıyordu. Asker, Munzur Suyu'na kadar ilerletilmiş, asiler perişan bir şekilde dağılmıştı.

11 Ağustos tarihine kadar devam eden takiplerde Bahtiyar, Kazan, Karaballı, Ferhatuşığı Abbasuşığı, Lâçin, Tatik, Koç, Şam, Versik, Yukarı Abbas, Kalan, Arslan, Beyt, Maksutuşakları ve Mikav aşiretleri itaat altına alınmıştı.

Harbiye Nezareti “*Meşrutiyet'in ilânı ile memleketin her tarafında eşkıyalık durmuş olduğu hâlde Dersim gibi vatanın bir parçasında kan dökmenin caiz olmadığı, eman dileyen reislerin affedilmesi, 'Meşrutiyet'in nimet ve adaletinden istifade etmeleri' için diğer aşiretlere de haber verilmesi ve gereksiz masraftan kaçınılması*” emrini verdi.

Kışın yaklaşmakta olması, askerlerin yorgunluk ve gıdasızlıktan düşkün bir hâle gelmesi üzerine Neşet Paşa askerleri “Ovacık, Hozat ve Çemişgezek” hattına geri çekti. Bu hareketle takibin sona erdiğini düşünen Eğin, Kemah ve Çemişgezek halkı tekrar İstanbul'a şikâyetlerde bulundu. Şikâyetler üzerine hükümet, askerî hareketi başarısız bulmuş, Neşet Paşa'nın görevden alınmasına ve bölgeye bir tahkik heyetinin gönderilmesine karar vermişti.

Ordu komutanlığı, aynı fikirde değildi. Kapalı yol ve geçitler açılmıştı. Kızılkilise tarafında sakin Haydaranlı aşiretinden başka asi aşiret kalmamıştı. Asayişin kesin olarak sağlanması, askerî harekete değil hükümet tarafından alınacak tedbirlere bağlıydı.

Şikâyeti sürdüren kaza ve köylerin evvelden gözleri korkmuştu. Şakilere karşı beslemiş oldukları intikam hislerine mağlûp olarak şikâyete devam ediyorlardı. Harbiye Nezareti, Müşir Abdullah Paşa'yı IV. Ordu Komutanlığı'na getirmiş ve bir rapor hazırlamasını istemişti. Paşanın raporu, beklenildiği gibi olumsuzdu:

“Dersimde icra edilmiş süsü verilen ıslahat, asılsız ve esaslıdır. Bu yolda yapılan bütün icraat birkaç köyü yakmak, emval ve hayvanatını gasp etmekten ibaret kalmıştır.

Dersim eşkıyasını tedip için toplatılan kuvvetler elbise, yağmurluk ve hat-ta bütün teçhizatları noksan olarak yığılmış ve sevk edilmiştir. Eğitimli ve dü-zenli daha az bir kuvvetle iş görmek mümkün iken, lüzumsuz yere fazla kuv-vet yığılmış olmasından, yiyecek işleri tanzim edilemeyip erat aç bırakılmış ve bu sebeple de bastırma hareketi istenilen neticeye kadar ileriye götürülemeden yarım bırakılmıştır. Gerçi bazı aşiretler itaat etmişlerse de Haydaranlı gibi buldukları yerlerin sarplığı ve öteden beri vahşetleri ile ün salmış bir aşiret henüz tedip edilememiş ve isyan etmekte devam ede gelmiştir. Eman dilemiş aşiretlere de itimat caiz değildir. Bu sebepten esaslı bir tedip hareketine ihti-yaç vardır. Bu ise muntazam çalışan bir menzül hattını lüzumlu kılmaktadır. Böyle bir hattın tesisi bir aylık bir zamana bağlıdır. Bundan sonra da bu mntıkada mevsim harekâta müsait olamayacaktır.

Redif taburların uzun zaman silâh altında tutulması vahim neticeler doğu-racaktır. Bir seneden beri silâh altında bulunan Karahisar redif alayı iki gün-den beri karavana kaldırmamak sureti ile askerlik nizamını ihlâl eylemiştir. Yapılan nasihatler neticesinde terhis için beş gün daha sabredeceklerine söz vermişlerdir. Bunların silâh altında tutulmaları Dersim’e sevklerinden daha büyük bir hata olacak ve vahim manzaralar vücuda getirecektir.”

Paşanın bu raporu hazırladığı günlerde harekât mevsimi sona ermiş, redif kıtaları mecburiyet altında terhis edilmişti. 1909 yılı başında Mec-lis, işe el atmış, bölgenin kesin olarak asilerden temizlenmesi ve itaat altına alınan yerlerde imar faaliyetlerinin başlatılması kararı alınmıştı.

Temmuz ayına kadar askerî harekât için gerekli paranın temini, vali ve mutasarrıfların askerlerin arzusu doğrultusunda tayinleri için vakit geçirildi. Hareketin bir an önce başlatılmasını isteyen Harbiye Nezareti’ne Ordu Komutanı İbrahim Paşa’nın verdiği cevap yeterince açıklayıcıydı.

“Dersim meselesi bir asırlık müzmin bir yara ve sahası takriben 250 saat terbinde 500 kadar köy ve 54 aşireti içeren cesim ve geniş bir kıt’adır. Bu kıt’ada yapılması gereken icraat iki şıktan ibarettir. Bunlardan biri asker ile kırma, diğeri de ıslahat-ı medeniyedir. Ancak bu iki şıktan bizzat tercih edilen

medenî teşkilatların kurulmasıdır. Askerî harekât bu teşkilatın kurulması maksadına hizmet edebilir. Ve teferruattan ibarettir.

Her iki icraatın bir elden yapılması için öteden beri bedevî bir şekilde yaşayan bölgede bazı kanun dışı (üstü) tedbirlerin alınmasına ihtiyaç vardı. Bu yüzden kabine kendisine geniş yetkiler vermeliydi.”

Yetkililer konusundaki yazışmalar devam ederken Temmuz ayı ortalarında harekât başlamış, Ordu komutanı öncelikle aşiret reislerini ordu merkezine çağırarak meşrutiyet yönetiminin güzelliklerini anlatmış, devlete itaat etmedikleri surette kesin olarak ezileceklerini ihtar etmişti. Komutanın bu isteğine 35 aşiret olumlu cevap verdi. Ancak Haydaranlı aşireti bu çağrıya kulak asmadı.

IV. Ordu Komutanı, bu aşiret üzerine düzenlenen harekâtı şöyle anlattı:

“İtaat etmemekte inat ve ısrar eden Haydaranlı aşireti arazisine, 7 Eylül günü yedi tabur, bir mitralyöz bölüğü ve bir buçuk dağ bataryasından ibaret kuvvetle ve yıldırım süratiyle, üç koldan girildi. İtaat etmeleri için beşinci defa olarak gönderilen son haberi de reddederek silâhla karşılık verdiler.

Arazileri beş saat zarfında tamamen istilâ edildi ve karşılık verenler dağıldı. Evleri ve arazileri tamamen yakıldı. İki bin kadar hayvanata el konuldu. Vergilerine karşılık sayılmak üzere hükümete teslim edildi.

Altmış seneden beri hükümetin hiçbir tesiri altında bulunmayan ve içine hiçbir hükümet memuru girmemiş ve asker ayağı basmamış olan bu aşiret havzası, her taraftan gayet sarp ve dik kayalıkla çevrili olması ve iç kısımları geçilmesi zor derin derelerden ve tepelerden ibaret olması yüzünden şimdiye kadar yapılan askerî hareketlerin dışında kalmıştı. Haydaranlı namı, mağlûp olmaz bir ahali, arazisi ise istilâsı mümkün olmayan bir tabiat kalesi olarak tanınmıştı.”²²³

Askerin burnu kanamadan asileri dağıttığını bildiren paşa, askerî harekâta son verdi. Askerî harekâtın ardından asker geri çekilecek, ancak sosyal yatırımlar bir dahaki isyana kadar bir daha gündeme gelmeyecekti.

---

223 Özkök; s. 20

Tedbirlerin Yetersiz Yönleri

Toplumsal problemleri bir tek sebebe, çözümlerini tek bir önleme bağlamak elbette bir yanılıdır. Unutulmuşluğun, kendi kaderine terk edilmişliğin, çoğu asırlar süren ihmallerin, damla damla biriken öfke ve intikam duygularının, günü kurtarma anlayışı ile sürdürülen yönetimlerin, bir gün milletin önüne esaslı bir fatura koyması kaçınılmazdır.

Etnik unsurlara dayalı problemleri yabancı tahriki ile izah etmek eski bir alışkanlıktır ve kolaycı bir yöntemdir. Oysa yabancıların tahrik etmek için problemleri yer aradıkları tarihî birçok olayda görülmektedir ki Dersim de bunlardan biridir.

Bu araştırmanın ortaya koyduğu sonuca göre bölge asırlarca kendi kaderine terk edilmiştir. Sonradan gönderilen devlet memurları çıkar sağlamak için devletin gücünü kullanmaktan kaçınmadıkları gibi, yerli halkın liderlerinden elde ettikleri şahıslarla çıkar ortaklığı kurmak bir gelenek hâlini almıştır. Devletin memuruna yeterli maaş ödeyememesi, bu yolsuzlukları artıran bir etki yapmıştır.

Vergi yolsuzlukları, öteden beri devleti uğraştıran konular arasındadır. Bu konuda adil olmayan düzenlemeler değil, uygulamalardır. Feodal yapı kendi gücünü korumak için devlet memurları ile her türlü pazarlığı ve yolsuzluğu yapmış, sonuçta halkın elinden araziler gitmiş, ağır vergi cezaları ve açlık kalmıştır.

Bölgede iyileştirme, ancak isyan dönemlerinde gündeme gelmiş, olaylar bastırıldıktan sonra unutulmuştur. Bu durumun üzerinde durulması gerekir. Olay yoksa problem yok anlayışı, karşı tarafı “Ben ancak olay çıkardığım ölçüde varım.” anlayışına iter ki, çıkan olaylarda bu tavrın etkisi yok sayılmaz.

Çok sayıda tedbir önerilmekle birlikte meselenin can alıcı noktası, uygulamaların kontrolünü sağlayacak bağımsız bir mekanizmanın kurulamamış olmasıdır. Devlet görevlilerinin keyfiliği sürdürmesi, her kesimin gücüne göre bir beylik kurması, süre gelen problemlerin en önemli sebebidir. Gücün yetkililerde değil, kanun ve yasalarda olduğunu gösteren bir uygulama hayata geçirilmiş olsa problem büyük ölçüde çözülmüş olacaktır. Temel konularda mesafe alınmadığı için zaman zaman yapılmak istenen ekonomik yatırımlar da sürdürülebilir bir sistem haline getirilememiştir.

Gerek askerî gerekse sivil yetkililerin önerileri arasında, anarşi ile mücadelede yetkinin sivil makamlara devredilmesi konusu dikkat çekmektedir. Jandarmanın eksikliklerini tamamlayıp mülkî amirlerin emrine verilmesi, karar alma ve olaylara acil müdahale şansını artıracaktır. Ordular büyük teşkilatlar olduğu için, karar alma ve harekete geçme süreci, her zaman ağır işler. Harekete geçtiğinde ise eli serttir. Ekseriyetle harekât bölgesindeki halk zarar görür. Ordunun bölgedeki varlığı psikolojik bir etki sağlar, bu etki anarşiyi sınırlamak için yeterlidir. Operasyonların sivil ağırlıklı olması, hareket gücünü artıran ve halkın zararlarını en aza indiren bir tesir sağlayacaktır.

Son olarak 'cehalet' bütün kötülüklerin kaynağında gösterilmektedir. Bölge halkının cahil bırakılmasından iki ayrı taraf çıkar sağlamıştır. Yerli önderler kendi denetimlerini bu cehaletle sürdürdükleri gibi, devlet yetkilileri de kendi yolsuzluklarını bu cehalet sayesinde saklayabilmıştır. Ancak bu yarar sınırlıdır, her zaman rakip bir güce, çıkar ilişkilerine zarar verme imkânı sağlar. Şu kadar okul açılınsın, bu kadar eğitim yapılınsın demeden önce, halkın cahil bırakılması üzerine kurulan çıkar ilişkilerini bozacak tedbirlere işaret edilmemesi yapılan önerileri zayıf bırakmıştır.

MEŞRUTİYET SONRASI OSMANLI KÜRTLERİ

Kürt Meselesine Avrupa'nın İlgisi

Osmanlı Devleti'nin 1830'da Amerika'ya "en ziyade müzaherete mazhar ülke" (Desteklenmeyi en çok hak eden devlet) imtiyazını vermesinden sonra Amerikan misyonerleri Güneydoğu illerinde görülme-ye başladı. Bölgeye sık sık geziler düzenleyen misyonerler öncelikle bir plan belirlemeye ve bu plan dairesinde hareket etmeye çalışıyorlardı. Bunlardan Harrison Gray Dwight'ın hazırladığı bir raporda; Amerikan konsolos ve diplomatlarının iç kısımlarda kıyılarından daha çok sorumlulukları olduğu, Ermeni ve Nasturiler arasında misyoner merkezleri açılabilceği, Ermeni ve Nasturilerin uyandırılması ile bölgedeki İslamî nüfuzun kırılabilceği, Arap, Kürt, Türk ve İranlı Müslümanların ittifaklarının bozulabilceği ileri sürülmüştü. Bu rapor 1831'de Ermeniler ve 1834'te Nasturiler arasında başlayan faaliyetlerin gelişmesinde önemli rol oynadı.²²⁴

224 Dilşen İnce Erdoğan, Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896), Dokuz Eylül Ün. Doktora Tezi, 2007, s. 60-61

Batılı devletler Osmanlı vahdetini parçalamak için özel okullardan yararlandı. Ayrıca sağlık kurumlarına çok önem verdiler. Amerikalı misyonerler, Amerika'da öğrenim gördükleri okullarda Arapça ve Türkçenin yanında, İslamiyet ve İslam Tarihi'ni de öğrenmek zorundaydı. "Hristiyanlığa karşı tek maskesiz güç" olan İslam'ın ancak bu yolla alt edileceği düşünülmekteydi. İlk olarak Müslüman çocuklara kitap sevgisi aşılanmalı ve daha sonra Hristiyanlık'la ilgili kitaplar okutulmalıydı.

Siyasî baskılar yüzünden göz yumulan özel okullar zamanla her türlü fitnenin yuvası haline gelecekti. Amerikan Misyoner okulunda okuyan Ermeniler, aldıkları isyankâr ve yıkıcı fikirleri, geldikleri yerlere taşımakta, bu fikirlerin etkisinde kalan Ermeniler de devletin kanun ve nizamlarına kolayca karşı gelmekteydi.

Hınçakyan komitesince Bitlis merkezinde Amerikan Protestan Okulu işbirliği ile düzenlenen eylem oldukça dikkat çekiciydi. Müslümanların cuma namazında olduğu sırada Amerikan Protestan okulundan çan çalınıp ilk işaret verilmişti. Bu işaret ile Ermeni ileri gelenleri evlerine çekildi. İkinci çan sesinden sonra dükkânlar kapatılıp yollara barikatlar kuruldu. Bu ara şehir camisi ablukaya alınmıştı. Gelişmeleri izleyen kadınlar, çocuklarla, camide bulunan erkeklere haber gönderdilerse de geç kalınmıştı. Camiden çıkmaya çalışanlar aynı anda Ermeni ateşi ile karşılaştı. Asker ve sivil görevlilerin müdahalesi ile hadiseler güçlkle bastırıldı.²²⁵

1853 yılından 1899 yılına gelinceye kadar Anadolu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi, Vilâyât-ı Sitte'de de misyonerlerin denetiminde eğitim yapan birçok okul kuruldu. Bu okulların hepsinde Türkçe, İngilizce ve Ermenice eğitim yapılmakta ve ilk, orta ve lise kısımları bulunmaktaydı.

Anadolu Islahatı Umum Müfettişi Şâkir Paşa, yaptığı teftişler sonrasında yabancı okulların zararlı tesirlerine dikkat çekti. Müslüman çocuklarının dinlerini terk etmeleri ve millî terbiyelerini kaybetmeleri tehlikesi vardı. Bunun üzerine II. Abdülhamid, Anadolu'da ruhsatlı veya ruhsatsız açılan okulların yer ve sayılarının tespit edilmesini istedi. Müslüman çocukların yabancılar tarafından kurulan okullara

---

225 Karaca, s. 49

devam etmelerine izin verilmeyecekti.²²⁶ Misyonelerin yıkıcı etkilerini azaltmak için Diyarbakir'in Palu kazası ve Çünkeş nahiyesinde bulunan misyoner yetimhaneleri gibi, Darüleytamlar yapılacaktı. Yetimhanelere her sınıf halkın çocuğu alınacak ve ders programları dinî duyguları koruyacak şekilde düzenlenecekti.

1830 – 1890 yılları arasında Osmanlı ülkesinde Amerikalıların açtığı kilise sayısı 118'e, ilkokul 464'e, ortaokul 44'e ulaşmış, buralarda görev yapan misyonerlerin sayısı 811'e, diğer görevlilerin sayısı 11.809'a ulaşmıştı.²²⁷

Yabancı okullar sadece Amerikalılara ait değildi. Trabzon, Samsun, Tokat, Sivas, Diyarbakır ve Adana'da kurulmuş olan Katolik Cizvit okulları, Erzurum'da Rus Ermenilerinin kurduğu okullar, adeta terörist yetiştiren kurumlardı. Aynı zamanda bu okullarda aldıkları eğitim sayesinde, gayr-ı Müslimler memleketin ticaret ve servetini günden güne ellerine geçirmekteydiler. Bu durum Brunissen'in de dikkatini çekmişti. "*Kürdistan'la ilgilenenlerin çoğu, misyonerlik ya da bilimsel ilgilerinin yanında, görevlisi oldukları ülkelerinin ticarî ve politik çıkarlarını da gözetiyorlardı.*"²²⁸

Okullardan ayrı olarak Batılı ajan diplomatlar, bölgede ayrılıkçı hareketleri kışkırtma konusunda oldukça deneyimliydi. Osmanlı'yı parçalamak için etnik ayrılıkları ustaca kullanan Ruslar ve İngilizlerin örgütlediği Ermeni çeteciler, Cihan Harbi öncesinde özellikle doğu bölgelerinde her türlü terör faaliyetini yapıyor, ardından Avrupa basını aracılığı ile "*Kürtler bizi kesiyor.*" diye çılglık atıyorlardı. Bu temel ihaneti gözden saklayan sözde Kürt ve Ermeni aydınları, her fırsatta Sultan Abdülhamid'i bu olayları kışkırtmakla suçladı. Oysa yaşanan kaostan tamamıyla Avrupalı ajanlar ve Taşnak teröristler sorumluydu.

Mütareke yıllarına gelinceye kadar başta İngilizler olmak üzere Avrupalılar, "*Kürtleri; vahşi, kan dökücü ve Hristiyan oldukları için ellerinden tutmaya âdeta kendilerini sorumlu hissettikleri Ermenileri katleden bir topluluk*" olarak görmüşlerdi. Oysa bu imaj kendilerince üretilmişti. İşin aslında yabancı gözlemcilerin de şahit oldukları gibi, Kürtler, komşuları

226 Karaca. s. 58

227 Halfin, XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler, Ankara 1992, s. 104.

228 Brunissen, s. 273

Ermeniler tarafından çeşitli zulümlere tabi tutulmuştu. Bu konuyu ele alan Ximenez, Batı kamuoyunda Kürtlerin saldırganlığının abartılarak suiistimal edildiğini, hiçbir memlekette Türkiye’de olduğu kadar hoşgörürü bulunmadığını söyleyecekti. Herhangi bir Avrupa ülkesindeki zabıta kayıtları ortaya döküldüğünde Doğu Anadolu’dakinden çok daha korkunç ve yoğun cinayetler görülebilecekti.²²⁹

Avrupalı devletlerce düzenlenen Islahat layihasında Kürtler yine aynı bakışın kurbanıydı. “Kürtlerin yaylak ve kışlaklarına gidiş ve dönüşlerinde yerli halka verecekleri zararların önlenmesi için geçecekleri yerler devletçe tayin edilecek, kendilerine askerî birlikler refakat edecektir. Kürtler, kışlaklarına dönene kadar güzel hareketlerde bulunacaklarına dair içlerinden bazılarını hükümete teslim edecektir. (rehin verecekler). Göçebe Kürt aşiretleri hükümetin göstereceği arazide iskân edilecektir.”

Cihan Harbi öncesinde Batılılar bu ifadeleri hızlı bir şekilde değiştirecekti. Çünkü Osmanlı’ya ihanet oyununda yeni bir sahne açılacaktı. Kürtlerin barbar olduğunu kim söylemiş! Batı, Şark’ın yalçın dağlarında ecdadını bulmuştu. Bu insanları daha yakından tanımak için Avrupa’da araştırma enstitüleri açıldı. “Akademik bulgularla” Kürtlerin, İndo-Aryani olduklarını, başka bir deyişle, Avrupalılarla aynı ırkî kökenleri paylaştıklarını ispat edeceklerdi. Batı Ortadoğu’ya yayılma projesinde kendisine yeni bir müttefik bulmuştu. Bu uğurda Anadolu’ya Musul’a siyasi subaylar, ajanlar, misyonerler gönderilecek, Kürtlerle bir ittifak kurmanın yolları aranacaktı.²³⁰

Öte yandan Ruslar önceliği Ermeni himayesine vermekle birlikte, etnik Kürt milliyetçiliğini besleyen kültürel çalışmalara önemli derecede katkı sağladılar. Alexandre Jaba, Petersburg İlimler Akademisi inceleme programı gereği Erzurum ve çevresinde faaliyet göstermiş, temas kurduğu aşiret ağızlarının kelimelerini tespit etmişti. Jaba’nın bu faaliyetleri sonunda Ruslar, ilk Kürtçe lügati hazırladı.

Aynı Rus Akademisi daha sonra Doğu Anadolu’daki Kürt aşiretlerini anlatan Şerefnâme’nin Farsça aslını (1860-1862) ve Fransızca tercümesini yayınladı. (1868 – 1875). Erivan Üniversitesi’nde bir “Kürt Enstitüsü” açan Rusya, Revandüz’de de bir Kürt koleji kurmuştu.²³¹

229 Mîm Kemal Öke; Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926, İstanbul 1995, s.22-26

230 Öke; Musul, S.22-26

231 Sevgen s. 22

Abdurrezzak Bedirhan, Petersburg Bilimler Akademisi'nin desteği ile hazırladığı Kürt alfabesini, Hoy'da kurduğu Kürt okulunda uygulamaya koymuştu.²³² Rus politikacısı Wladimir Minorskyi, daha 1924 yılında "Kürtler" adıyla önemli bir araştırma yayınladı.

Öke'nin yaptığı araştırmalara göre İngilizler ilk olarak 1806 yılında East India Company (Doğu Hindistan Şirketi)'nin Bağdat'ta bir şubesini açarak bölgede faaliyete geçirmişti. 1821-1822 yıllarından itibaren Anadolu'nun dışında İran ve Irak'taki aşiretler ile de ilgilenmeye başlamış, Frazier adlı bir istihbarat elemanı İran'a gönderilirken, bir grup İngiliz subayı da Süleymaniye'de aşiretlere farklı bir milliyet şuuru vermek üzere eğitime başlamışlardı.

General Bikker, Fırat-Aras bölgesinde görev alarak aşiretler üzerine incelemeler başlatmıştı. Bundan başka İsmail Hakkı Paşa'nın müşaviri Tirotir, Sivas Konsolosu Wilson, Van Konsolosu Klayton, ayrıca Williams ve Vısan adlı siyasî şarkiyatçılar, Doğu Anadolu'da oldukça geniş bir faaliyet sahası kurmuştu.

Yayın yoluyla ayrılıkçı fikirleri beslemeyi ihmal etmeyen İngilizler, 1915 yılında Hüseyin Hüsnü'ye Halep'te ilk Kürtçe basımevini kurdurdular. Bu basımevi, 1925 Şeyh Sait Meselesi'ne kadar Kürdistan, Çiya-ye Kurmanç, Botan ve Kürtçe-Fransızca Diyarbakır gazetelerini yayınladı. Daha sonra 1925'te Bağdat'a ve oradan da Revandûz'a taşınarak, Zimane Kurmanci (Kürt Dili) Matbaası ismini aldı.²³³

İngilizler, Mütareke'den sonra Kürtler için yeni bir Lawrens hazırlamışlardı bile. İngiliz hükümeti tarafından Kürt aşiretlerini Osmanlı'ya karşı isyan etmeleri için örgütlemek üzere bölgeye gönderilen Binbaşı Noel, Kürt şeyhlerinin gerçek birer Türk dostu olmalarına şaşırılmış ve üzülmüştü. 1919'da hükümetine gönderdiği raporda bu duruma değinmekte ve '*Türkler yoğun olarak Panislamik çizgide çalışıyor. Bütün Kürt aşiretleri toplu hâlde Ankara'nın kollarına atılacaklardır, atılmaktadırlar*' diyordu.²³⁴

232 Çay, s. 371

233 Kutlay, s. 148

234 Aristokrat bir aileden, 1886 yılında doğan Noel, Gainsborough kontunun torunuydu. Gençliğinin ilk dönemlerinde Farsça, Arapça ve Rusça başta olmak üzere birçok Doğu dilini öğrenmişti. İssız ve tehlikeli yerlerde gezmeyi ve kılık değiştirmeyi severdi. Noel'i, Asya halkları arasında kendi ülkesinden daha rahat yaşardı. Kusursuz cesareten söz edilirdi. 1909 ve 1910 yıllarında iki kez, Türk köylerinde ve Bedevi çadırlarında dolaşmış, bisikletle İngiltere'den Hindistan'a gitmişti.

Noel'le yetinmeyen İngilizler, Yüzbaşı C. L. Woolley'i görevlendirdi. Millî, Zaza, Karavar, Kitkan, Barası ve Elayn aşiretleri liderleri, dinî ve mülkî zevat, Osmanlı subayları ve köylülerle görüşen Woolley de eli boş dönecekti.²³⁵

Aslında İngilizlerin derdi Kürtler değil Ermenilerdi. Ermenilerin doğuda hiçbir yerde nüfus çoğunluğuna sahip olmadıklarını bildiklerinden, Kürtlerin adını kullanarak Ermenileri devlet sahibi yapacaklardı. Londra'dan İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir E.Grey'e gönderilen 3 Eylül 1912 tarihli gizli belge İngiliz politikalarının esaslarını şöyle belirlemişti: “*Şimdiki durumda yalnız Balkanları ve Avrupa'yı değil fakat Arapları, Ermenileri, Kürtleri ve diğer ırkları da imparatorluktan ayırmaya çalışmak olmalıdır...*”²³⁶ Daha Balkan Harbi bunalımı bitmeden Doğu Anadolu'da yeni oyunların sahneye konulması için hazırlıklar başlamıştı. Politik hedefleri ekonomik çıkarların belirlediği bilinmeyen bir durum değildi. İngilizler Kürtlerden çok Doğu Anadolu'nun madenleri ilgilendirmekteydi. “*İngilizler, Kürt Devleti kurmak istedikleri bölgede çok fazla maden olduğundan emindiler.*”²³⁷

Olayı tamamen Batılı devletlerin bir kışkırtması sayıp ırkçı politikaların ürettiği sorunları görmemezlikten gelmek, elbette bir yanılıdır. Bununla birlikte Batılı devletlerin öteden beri İslam coğrafyasında etnik ayrılıkları kullanarak, İslam ülkelerinin etkili bir güç oluşturmasını önleme politikası takip ettikleri de gözden kaçırılmamalıdır. İttihad-ı İslam'ın zararına ırkçı politikalar, Batılı çevrelerce hazırlanıp servis edilmektedir. Bunlara duygusal bir tepki göstermek yerine, ilim ve fikir yoluyla kardeşlik bağlarını güçlendirici tedbirler almak gerekir.

1915'te yüzbaşı iken İran'daki Ahvan kentine konsolos olarak atanan Noel, bu dönemde Afganistan'da faaliyet gösteren Alman ajanı Wassmuss'un etkisiz hale getirilmesi için çalıştı. 1918 yılı başlarında Türklerin Bakü'ye girmesini önlemeye çalışırken yerli halka esir düştü. İngilizlerin baskısı ile 27 Ağustos 1918'de serbest kalan Noel, İran bölgesinde Türk kuvvetlerine karşı mücadele etti. Mondros Mütarekesi'nden kısa bir süre önce Irak Cephesi'ne gönderildi.

Süleymaniye'de hükümdar ilan edilen Şeyh Mahmut Berzenci ile birlikte çalıştı. Bölge halkını İngilizler lehine elde etmeye çalışan Noel, Süleymaniye'de aşiret reislerine bol miktarda para dağıttı. İngilizlerin Şeyh Mahmud ile araları açılınca görevine son verildi.

235 Öke, İngiliz Casusu, s. 71

236 Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul 1967, s.113.

237 Ulubelen, s. 228

Meşrutiyet Döneminde Kürt Muhalefeti

Sultan Abdülhamid'in 33 yıl süren saltanatı döneminde önemli sayılabilecek bir Kürt isyanı görülmedi. Buna rağmen İstanbul'da yaşayan az sayıda Kürt aydını muhalefet çalışmalarının içinde yer aldılar. Ancak bu yer alışlar belirgin bir etnik özellik göstermiyordu. İkinci Meşrutiyet öncesi muhalefetin bütün unsurları birleşmişti. Biraz da muhalefetin yapısından kaynaklanan bir zorunlulukla tartışma zemininin temelini karşılıklı haklara saygı oluşturmaktaydı. 1902 yılında Fransa'da yapılan I. Jöntürk kongresinde Türk, Ermeni, Arap, Rum, Kürt, Arnavut, Yahudi ve Çerkez delegelerin her biri farklı bir emelin peşinde olmakla birlikte, birleştikleri ortak nokta, Abdülhamid'in değiştirilip yeni bir padişah getirilmesi ve 1876 Anayasası'nın yeniden uygulanmaya konulmasıydı.

Kongre başkanlığına seçilen Prens Sebahattin açılış konuşmasının bir bölümünde şöyle diyordu: “Şurası kesinlikle belirtilmelidir ki, İmparatorluğun çoğunluğunu oluşturan Türkler, kendileri adına istedikleri haklarını, Müslüman olsun ya da olmasın, diğer bütün vatandaşlara kayıtsız şartsız tanımmasını istemektedirler.” “Osmanlı İmparatorluğunun doğuşundan yapılanışına dek kaderlerine hâkim olduğu halkların dillerine, geleneklerine ve dinlerine saygı göstermekte kusur ettiği görülmemiştir.”²³⁸

Çoğu zaman Avrupa'nın bölücü emellerine alet olmakla suçlanan Jöntürk aydınının bu gün tartışılan konularda çok daha rahat ve tutarlı oldukları gözlenmektedir. Kongrenin aldığı kararlar sağlam bir zihniyet ile ortaya konulmuştur. Mesela üçüncü madde şöyle der:

“Şartlar ne olursa olsun, Osmanlı halklarını emellerini ve vatanseverlerin çabalarını şu üçlü amaca yöneltmeyi görev biliyoruz: a) Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün ve bölünmezliğinin sürdürülmesi, b) İlerleme için ön koşul olan iç işlerinde düzen ve barışın sağlanması, c) İmparatorluğun temel kanunlarına ve bu kanunların en önemlisi ve Osmanlı halklarının hak ve siyasal özgürlüğünün ve genel ıslahatın, keyfi idare karşısında tek savunucusu olan 1876 Anayasasına saygı beslemesi.”

Sayılan şartlar, İslam coğrafyasının herhangi bir bölgesinde kurulacak bir devlet için asgari vazgeçilmez şartları içermekteydi. Vatanın

---

238 Kutlay, s. 111

bütünlüğüne inanarak sahip çıkmak, barışı sağlamak, her türlü siyasî ve içtimaî hakkın garantisi olan kanun hâkimiyetini sağlamak!

Jöntürkler ya da sivil ittihatçılar uzun süre bir varlık gösteremediler. Nihayet Enver ve Talat gibi yeni nesil İttihatçıların ordu içinde örgütlenmesi, Sultan Abdülhamid'i II. Meşrutiyet'i ilan etmeye mecbur etti.

II. Meşrutiyet cadı kazanının kapağını açmıştı. Ermeniler, Araplar, Rumlar, Kürtler, Arnavutlar, Yahudiler ve nihayet Çerkezler Meşrutiyet'i kendilerine devleti yıkma hakkı olarak algıladı. I. Jöntürk Kongresinde alınan kararların hiçbirini hatırlayan yoktu. Her millet kendi kulübünü kurmuş, yabancı ülkelerin ajanları ile imparatorluğu birlikte parçalamak ve daha büyük pay kapmak için pazarlıklar yapıyordu.

İttihatçıları ırkçılık yapmakla suçlayan çevrelerin bu durumu görmezden gelmeleri tarih bilimi adına bir talihsizliktir. Türkler diğer unsurların damarına basmamak için dikkatli davranıyordu.

Dönemin önemli tanıklarından M. Ali Ayni, Türklerin o dönemde gerçekten samimi niyetler taşıdığını şöyle anlatır. *“Türklerin yurt içindeki muhtelif unsurları birleştirmek hususundaki emeli cidden samimiydi. Ve bu emelin hükiim ve tesiri altında olmalıdır ki Millet Meclisi'nde yalnız bir milletin sesi yükselmüyordu: Türklerin. Orada, yalnız Türk mebusları (Biz Türk'üz) demeye cesaret edemiyorlardı. Bundan başka bu Türk mebusların birçoğu medreseden yetişmiş hoca idiler. Onlar, aldıkları dinî terbiye iktisadından olarak kavmiyetten bahsetmeyi günah sayıyordu. Arap olsun, Arnavut olsun hepsinin Muhammed'in ümmeti olduğuna inanmışlardı. Onların bu itikadı o kadar samimi idi ki günün birinde kürsüye çıkan Evkaf Nazırı Şemseddin Paşa, nutkunu Arapça söylemeye başlamıştı.”*²³⁹

Bu dönemde Osmanlı unsurları ayrılıkçı fikirler konusunda birbirlerini etkilediler. Her şeye rağmen II. Meşrutiyet sonrası Kürt Kulüplerinin tezleri kesin bir dille bölücü motifler içermiyordu.

Meşrutiyet, imparatorluğu teşkil eden bütün ırkların acımasızca mücadeleye ettikleri, her türlü fikrin gerek yayın yoluyla, gerekse dernekler

239 Kutlay, s. 195

ve kulüpler aracılığıyla tartışıldığı bir ortam sundu. Diğer unsurlarda olduğu gibi Kürtler de bu dönemde çok sayıda dernek kurup dergi çıkardı. Bunlardan iki üçüne değinmekte yarar var:

Seyit Abdülkadir, Babanzade İsmail Hakkı, Hacı Tevfik (Piremerd) ve diğer Kürt aydınları tarafından 1908'de Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti kuruldu. Bu tarihe kadar aralarında çekişme olan ünlü Kürt ailelerinden Bedirhanlar, Şemdinanlar ve Babanzadeler ilk kez bir araya geliyordu. Seyit Abdülkadir'e büyük saygı duyan İstanbullu hamallar da cemiyetin halk ayağını oluşturuyordu. Kürtlük'e, İslam'a, Osmanlılık'a, anayasaya bağlılığın esas olduğu bir dayanışma örgütlenmesi olan cemiyet, Kürt aşiretleri arasındaki sorunları çözmek için eğitim, ticaret ve zanaatı teşvik etmeyi hedeflemişti.

Cemiyete sadece İstanbul'da oturan ve Türkçeyi okuyup yazabilen Kürtler üye yapılıyordu. Kürtçe bilmek ise zorunlu değil, sadece arzulanan bir özellikti. Anlaşılan cemiyet kendini Kürt olmaktan ziyade Osmanlı olarak tanımlıyordu. Cemiyetin, Meşrutiyet adlı bir de okulu vardı.²⁴⁰

Cemiyetin aynı adı taşıyan, haftalık Kürt Teavün ve Terakki gazetesi, "dini, ilmi, siyasi, ebedi ve içtimai gazete" olarak çeşitli konulara yer verdi. Ünlü şair Piremerd (Süleymaniyeli Tevfik) tarafından yönetilen gazetenin yazarları arasında Kürtler yanında saygın isimler vardı. Babanzade İsmail Hakkı, Seyyid Abdülkadir, Süleymaniyeli Hacı Tevfik (Piremerd), Diyarbakir'li Ahmet Cemil (Asena) bunlar arasındaydı. İsmail Hakkı Baban, Kürtlerin önce Müslüman, sonra Osmanlı ve ardından da Kürt olduklarını belirtip, Meşrutiyet yönetiminde mutlu olmalarını dilerken aynı zamanda cemiyetin temel ilkelerini de açıklamış oldu.²⁴¹

İlk legal Kürt öğrenci derneği 1912'de çok sayıda Kürt öğrencinin okuduğu Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi'nde Kürt Talebe-i Hevi Cemiyeti adıyla kuruldu. (Hevi 'ümit' demekti) Dernek savaş yıllarında çalışmalarına ara verdi. (1914-1919) 1922 yılında hükümet tarafından

240 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918, İstanbul 1984, s. 405-407 Ayşe Hür. "Osmanlı'dan bugüne Kürtler ve Devlet-1", Taraf - 19.10.2008)

241 Kürt Teavvün ve Terakki Gazetesi, 5 Aralık 1908, nr. 1, (zkr. Kutlay, s. 137)

kapatıldı. Kürtlerin cahilliğine ve yoksulluğuna bir çare bulmak ve İstanbul'da okuyan Kürt öğrenciler arasındaki yardımlaşmayı sağlamak istiyordu. Osmanlıca ve Kurmanci yayınlanan Roja Kurd dergisinde Kürt edebiyatı ile ilgili yazılar yer aldı. 'Kürdistan'dan Mektuplar' başlıklı köşede Kürtlerin yaşadığı çeşitli bölgelerden haberlere yer veriliyordu. Her ne kadar Hevi, siyasi meselelere ilgi duymadıklarını ifade ediyorsa da 1919'da Paris Barış Konferansı'nda Kürtleri temsil ettiğini iddia eden Şerif Paşa'ya büyük sempati duyduklarını saklamıyorlardı.²⁴²

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı ve İttihatçı önderlerin yurt dışına çıktığı günlerde, Kürdistan Teali Cemiyeti kuruldu. Motkili Halil Hayali ve Müküslü Hamza Bey kurucular arasındaydı. İlk kongresinde Seyit Abdülkadir²⁴³ başkanlığa, Emin Ali (Bedirhan) ile Fuad Paşa yardımcılıklarına seçildi. Hamdi Baban ise katib-i umumiğe getirildi.

Cemiyetin yayınladığı Jin dergisi Kürt milliyetçiliğinin artık modern anlamda dile getirilmeye başlandığı ilk platform oldu. Ancak, milliyetçi ideolojiyi taşıyacak bir Kürt burjuvazisi henüz oluşmadığı için, milliyetçi projelerini büyük devletlerin desteği ile tepeden inme gerçekleştirmek istiyorlardı. Diyarbakır'daki Kürt kulüpleri ise hâlâ İttihatçıların kontrolü altındaydı.

Kürt Teali Cemiyeti içinde kısa zaman sonra iki ayrı kanat oluştu. Radikal kanadı Bedirhaniler temsil ediyor ve bağımsız bir Kürdistan istiyorlardı. Seyyid Abdülkadir ise tüm İslamcı Kürtler gibi ayrılıkçılığa karşı çıkıyordu. "*Türklerin şu düşkün zamanında onlara darbe indirmenin Kürtlük şiarına yakışmadığını*" ileri sürüyor, "*Türklerle yardım edilmesi lüzumunda*" ısrar ediyordu.²⁴⁴ Seyyid Abdülkadir önderliğindeki grup

242 Malmisanij, Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti, Ankara 2002

243 Seyyid Abdülkadir (1851-1925), İran'da yaşayan Kürtleri zulümden kurtarmak için devlete rağmen İran seferi düzenleyen Şeyh Ubeydullah'ın küçük oğluydu. Babasıyla birlikte Mekke'ye sürgün edilmişti. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İstanbul'a dönünce Ayan Meclisi'ne seçildi. İttihat ve Terakki muhalefetine de içinde yer alan Abdülkadir, Damat Ferid Paşa hükümetinde Şurayı Devlet reisliğine getirildi. İrkçi Kürtlerce, "uzlaşmacı", "otonomcu", "aşırı İngiliz yanlısı", hatta "Türk ajanı" olarak nitelendirilmiştir. Cihan Harbi ve Millî Mücadele yıllarında birlik ve beraberlikten yana tavır koyan Seyyid Abdülkadir ve oğlu - hiçbir katkı ve günahı tespit edilmediği halde- Şeyh Said Hareketi bahane edilerek idam edildi. 1925 (İsmail Göldaş; Kürdistan Teali Cemiyeti; İstanbul, 1991)

244 Göldaş, s. 114.

İstanbul'daki ABD, Britanya ve Fransız büyükelçilikleri ile temasa geçerek 'özerklik' (otonomi) için destek talebinde bulundu. Ancak İngilizlerin kendilerini sadece Ermeniler için hatırladıklarını bilmiyorlardı.

Bağımsızlık yanlısı Bedirhanlar ve Cemilpaşazadeler, Teşkilat-ı İhtimaiye Cemiyeti'ni kurdular. Ancak bu iki ailenin İstanbul'daki birkaç üyesinin dışında ayrılıkçı fikirleri benimseyen hiçbir Kürt yoktu.

Öke'nin değerlendirmelerine göre İngilizler Kürtler arasındaki bölünmeyi Türklerin bir zaferi olarak yorumlamışlardı. Gerçekten de Noel'in lanse etmeye çalıştığı Bedirhanlar, Kürtçülük davasında yalnız kaldı. Yüksek Komiserliğin en etkin Kürt lideri olarak gördüğü Seyyid Abdülkadir ve onun yanı sıra Babanlar, Türklerin safına geçmişti.²⁴⁵

Bölünme, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin aleyhine oldu. 1920'de Jin yayın hayatına son verdi ve Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bazı üyeleri örgütten ayrıldı. Bir süre sonra da cemiyetin sonu geldi. Seyyid Abdülkadir, örgütün tüm dokümanlarını yakıp Suriye'ye gitti.²⁴⁶

Meşrutiyet sonrası örgütlü Kürt faaliyetleri yukarıda görüldüğü gibi ayrılıkçı bir karakter taşıyordu. Parmakla sayılabilecek kadar çok küçük bir azınlığın dışında Kürt toplumununun gerçek liderleri İttihad-ı İslam'a ve Hilafet makamına yürekten bağlıydılar. Dönemin Kürt aydınlarını Seyyid Abdülkadir ve Bediüzzaman'ın olumlu düşünceleri etkilemişti. Kürtler bu tutumlarını Cihan Harbi yıllarında ve Millî Mücadele günlerinde sürdürecekti. Oysa o dönemde Kürtlerin ayrılıkçı düşünceler geliştirmeleri yadırganamazdı. Bu düşünce o gün için bir tür modaydı. Üstelik Doğu Anadolu'nun Ermeni istilasına düşme tehlikesi de vardı. Ermeni tahakkümüne girmektense özerk ya da bağımsız bir devlet kurma düşüncesinin ortaya çıkması hiçbir şekilde yadırganamazdı.

II. Meşrutiyet'in Dışladığı Kürtler

II. Meşrutiyet öncesinde bölgede özellikle Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Diyarbakır, Erzurum ve Sivas vilayetlerinde Ermeniler lehine askerî, mülkî ve malî konularda yapılan düzenlemeler tepki

245 Öke, Musul, s.28

246 Oğuz Aytıp, "Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti", Tarih ve Toplum, s.174, Haziran 1998. s. 13-15

çekmekteydi. II. Meşrutiyetle birlikte Hamidiye Alayları güvenlik işlerinden el çektirilmiş, yerlerine nüfus oranında Kürt ve Ermenilerden müteşekkil askerî birlikler kurulmaya başlanmıştı. Ermeni askerler önceden düşman oldukları Kürt beylerine karşı şiddet uygulamaya başladı ve birçoğunu jurnallemek suretiyle intikam almaya çalıştılar. İttihad ve Terakki Hükümeti de Sultan Abdülhamid taraftarı Hamidiye ağalarının birçoğunu bölgeden sürgün etmeye başladı. Bu durum Kürtleri çok rahatsız etmekteydi. Asırlardan beri devleti koruma görevini üstelenen Kürtler, hain ilan edilerek dışlanmış ve tehciye tabi tutulmuşlardı. Ermeniler Batılı devletlerin de yardımı ile büyük imtiyazlar almıştı. Daha önce bölgede hâkim güç olan Kürtler, birden mahkûm duruma düşmüş, hayatlarından endişe eder duruma gelmişlerdi.²⁴⁷

Öte yandan anayasa ve meşrutiyet bölgedeki klasik medrese uleması tarafından hoş karşılanılmıyordu. Bunların İslam şeriatına aykırı olduğu düşüncesi birtakım şeyhler tarafından dile getirilmekteydi. Bu fikirlere İttihatçı bazı subayların dine lakayt tavırları ve halka kötü davranmaları da eklenince kendi âleminde “zulme razı olmama” düsturu ile hareket eden bazı şeyhler, kendilerini harekete geçmeye mecbur bildiler.

Suçların şahsi olduğu, dinsizlik eden subayların orduyu temsil etmediği, Meşrutiyet'in Kur'ân ahlakından ibaret olduğunu savunan Bediüzzaman, 50 kadar aşirete telgraf çekmiş isyan etmelerine engel olmuştu. Bu konudaki tereddütler Cihan Harbi öncesine kadar devam etti. Bediüzzaman bir hatırasında bu arayışlara işaret etmişti: “Eski Harb-i umumi'den biraz evvel, ben Van'da iken bazı dindar ve müttaki zâtlar yanıma geldiler. Dediler ki: “Bazı kumandanlarda dinsizlik oluyor, gel bize iştirak et. Biz bu reislere isyan edeceğiz.”

Ben de dedim: “O fenalıklar ve o dinsizlikler, o gibi kumandanlara mahsustur. Ordu onun ile mes'ul olmaz. Bu Osmanlı ordusunda belki yüz bin evliya var. Ben bu orduya karşı kılınç çekmem ve size iştirak etmem.” O zâtlar benden ayrıldılar, kılınç çektiler, neticesiz Bitlis Hâdisesi vücuda geldi.”²⁴⁸

247 Abdullah Demir, “18 Ve 19. Yüzyıllarda Çapakçur Sancağı Beyleri Ve İdari Yapısı” Tcblig metni Bingöl, s. 7

248 Bediüzzaman, Şualar, s. 361

زعيم الثورة الكردية : الشيخ سعيد الذي أسره الاتراك

يعلم القراء ان الجنود التركية قد احدثت الثورة الكردية التي اوشكت ان تستفحل وهذه صورة زعيمها المأسور (اليمين) مع ابن أخيه

Şeyh Said meselesi duyulduğunda bazı kesimler direniş liderini Said Nursi zannetmişti. Mısır'da yayınlanan el Musavver dergisi de gerçeklerin tam farkında değildi ve Nisan 1925 tarihli sayısında direniş lideri olarak sehven Bediüzzaman ve yeğeninini resmini yayınladı. Alt yazıda "Okuyucular bilir önü alınamayacak derecede büyüyen Kürd Ayaklanması Türk askeri tarafından durduruldu. Resimde Kürd lider ve yeğeni" denilmektedir.

1913 – 1914 Bitlis Hadisesi

İmam Bediüzzaman, Daha 1911 yılında Şam hutbesinde maslahat-ı beşer fetvasıyla maddi cihadın âlemden kaldırıldığını söylemekteydi. Cihad-ı hariciyi Kur'ân'ın elmas kılıcına havale edecekti. Ancak gözlemini kan ve hırs bürümüş Batılı işgalciler bunları anlamaktan ne kadar uzaktı. Zira insanlığın elindeki öldürücü silahlar, normal harp hukukunun uygulanma şansını insanların elinden almıştı. Bu silahlarla yapılacak bir harp, insanlığa kan ağılatırdı. Vahşet dönemini geride bırakmış, insanlık için “en iyi silah belağat idi” “Medenilere galebe çalmak ikna ile” olacaktı. Davasını ispat eden hakkını alacaktı. (Ne yazık ki insanlık bu derslerin doğruluğunu iki cihan harbinde 50 milyon insanın kanını döktükten sonra ancak anlayabilecekti.)

Meşrutiyet'in ilanından sonra Bediüzzaman Doğu'daki aşiretlere Meşrutiyet'in Kur'ân hukukuna dayandığını bildiren telgraflar çekmişti. İstanbul'da kaldığı süre içerisinde, bir yandan aşiretlere ve İstanbul'da bulunan Kürtlere Meşrutiyet'in güzelliğini anlatırken diğer yandan İttihatçı liderlere Meşrutiyet'in Kur'ân esaslarına dayandırılarak sağlamlaştırılmaları için nasihatler yapmaktaydı. Çok geçmedi 31 Mart darbesinden yararlanmak isteyen düşmanları onu - hem de bütün mesaisini harcadığı- Meşrutiyet'i yıkmak ithamı ile ortadan kaldırmak istediler.

İstanbul'dan biraz da kırgın bir şekilde memleketine döndü. Normalde bu dönemde Meşrutiyet aleyhine geçmesi beklenirdi. Ancak onun için siyaset değil ilkeleri önemliydi. Aşiretler arasında Meşrutiyet'i anlatmaya devam etti. Meşhur Münâzarat eseri, bu konudaki konuşmalarından derlenmişti.

Bediüzzaman, Meşrutiyet'i anlatırken, aynı bölgede dönemin meşhur şeyhlerinden Molla Selim, yeni yönetimi küfürle itham ediyor, Meşrutiyet hükümlerini de kâfirlere ait görüyordu. İki meşhur mollanın sözlerini birbirine getirip götürülenler de vardı. Kürt Şairi Cegerkvîn'in Bitlis olaylarını anlatırken hatırında kalan iki mısra oldukça ilgi çekiciydi:

“Said-i Nursî, İttihatçılardan, Mela Selim ise padişah'tan yanaydı. Her ikisi de Arapça birer kitap yazmıştı ve ikisi de Kürdistan'da etkili ve saygın âlimlerdi. Said-i Nursî özgürlükleri övüyor, Mela Selim ise karşı çıkıyordu. Her iki kitabın başlangıcı da hâlâ aklımda Said-i Nursî:

'Hürriyetin atiyetü'r-Rahmanî

İz enneha tektesibu'l-ımanî

"O Hürriyet ki Rahman'ın bize sunduğu bir hediyedir. Ve iman ile kazanılır." demişti.

Mela Selim ise:

'Hürriyetin hariyetin bi'n-nari

İz enneha tehtassu bi'l- küffari'

"Hürriyet ateş ile yakar ve küfür ehlinin şiarıdır." demekteydi.²⁴⁹

Bediüzzaman aşiretler arasında gezerken Molla Selim'in bu iki mısrası kendisine sorulmuştu: Senin sena ettiğin Hürriyet hakkında, o kâfirlere mahsustur deniliyor?

"O bîçare şair, hürriyeti Bolşevizm mesleği ve ibahe mezhebi zannetmiş. Hâşâ! Belki, insana karşı hürriyet, Allah'a karşı ubûdiyeti intac eder. Hem de çok adamlar görmüşüm, Sultan Abdülhamid'e Ahrardan ziyade hücum ederdi ve derdi: 'Hürriyeti ve kanun-u esasîyi otuz sene evvel kabul ettiği için fenadır.' İşte yahu, Sultan Abdülhamid'in mecbur olduğu istibdadını hürriyet zanneden ve Kanun-u Esasî'nin müsemmasız isminden ürken adamın sözünde ne kıymet olur? Belki, böyle diyenler öyledirler. Hem de, yirmi senelik İslâmiyet'in bir fedâisi de demiştir. 'Hürriyet imanın hassasıdır.'

Bediüzzaman'a soruldu "Nasil, hürriyet îmanın hassasıdır? Cevap: Zîra, rabıta-i îman ile Sultan-ı Kainata hizmetkar olan adam, başkasına tezelliül ile tenezziül etmeye ve başkasının tahakküm ve istibdadı altına girmeye izzet ve şehamet-i îmanîyesi bırakmadığı gibi, başkasının hürriyet ve hukukuna tecavüz etmeyi dahi, şefkat-i îmanîyesi bırakmaz. Evet, bir padişahın doğru bir hizmetkârı, bir çobanın tahakkümüne tezelliül etmez, bir bîçareye tahakküme dahi tenezziül etmez. Demek, îman ne kadar mükemmel olursa, o derece hürriyet parlak. İşte, Asr-ı Saadet."²⁵⁰

Hilafet merkezinden Meşrutiyet idaresinin İslamiyet'e aykırı olduğunu ileri süren şeyhlere ve reislerle nasihat heyetleri gönderildi.

249 Cegerkvin, Hayat Hikâyem, İstanbul 2003 s. 32, Münazarat'ta İkinci mısra "iz enneha hasiyetü'l-ımanî" hürriyet imanın hassasıdır, şeklindedir. Asar-ı Bediüzzaman Neşriyat s. 334

250 Bediüzzaman, Münâzarât, s. 57-60.

Aşiretlere nasihat etmesi için görevlendirilen Şeyh Hacı Mehmet Efendi'ye takdim edilen programa göre Meşrutî idarenin İslamiyet'e aykırı olmadığına öncelik verilmekteydi. Programın esaslarını şöylece özetlemek mümkündür:

- Kürtleri ibadete teşvik etmek.
- Başkasının hukukunu çiğnememek ve yalandan sakınmak.
- Nikah ve talâk hususunda dikkat etmek.
- Ulû-l Emr'e (hükümete) tam itaat etmek.
- Aşiretler ve bölgedeki müslim-gayrimüslim ahali arasındaki düşmanlıkları ortadan kaldırmak.
- Dışarıdan gelecek tahrik ve teşviklere kapılmamak.
- Gayrimüslim komşuların ve vatandaşların hukukuna riayet etmenin farz olduğunu izah etmek
- Meşrutiyet'in ilahi emirlere dayandığı ve meşru olduğu, yine devletin ve milletin ilerlemesinin teminatı olduğu yolunda halkı bilgilendirmek.²⁵¹

İstanbul'da siyasî istikrar sağlanamamış, üstelik imparatorluğun düşmanları dört bir yandan saldırıya geçmişti. İttihatçı idarenin Trablusgarp ve Balkan Harplerinde büyük toprak kayıplarına uğraması Sultan Abdülhamid'in idaresine karşı bir özlem doğurmuş, Osmanlı unsurları arasında bağımsızlık emellerini de artırmıştı. Balkan harbinde Osmanlı ordularının beklenmedik şekilde mağlubiyeti üzerine Ruslar Doğu Anadolu ıslahat projesini gündeme getirdiler.

Rusya'nın yoğun diplomatik baskıları ile kabul edilen "ıslahat projesi"ne göre Doğu Anadolu vilayetleri iki kesime ayrılacak; her birinin başına büyük devletlerin tavsiyesiyle Osmanlı hükümeti tarafından beş yıl için genel müfettiş tayin olunacak; vilayetlerde eşit sayıda Müslüman ve Hristiyan üyelerden kurulu bir meclis bulunacak ve büyük devletlere ıslahatın yürütülmesinde denetim hakkı tanınacaktı. Proje 8 Şubat 1914 tarihinde onaylandı. Kürt Hamidiye Alayları da bu sırada lağvedilmiş oldu.

---

251 DH.SYS. 24/2-4, Lcf 61.

Bu gelişmeler Müslüman halk nezdinde İslam vatanı üzerinde Ermenilere üstü örtülü bir bağımsızlık vermişti. İttihat ve Terakki'ye karşı derin bir nefret oluştu. Bu durum Kürt-Ermeni çatışmalarını başlatmak üzere fırsat kollayan Rus konsolosluğu için bulunmaz fırsattı. Ruslar bir yandan Ermenilere bağımsızlık yolunda yeşil ışık yakarken diğer taraftan aynı topraklar üzerinde Kürt asilere Kürdistan vaadinde bulunmakta ve bu iki halkı birbirine karşı tahrik etmekteydi. Aslında Rusları gerçek manada ne Ermeniler ne de Kürtler ilgilendiriyordu. Rusya'nın tüm çabası, bölgede "Ermenisiz bir Ermenistan" ya da "Kürtsüz bir Kürdistan" idi. Her iki hâlde de kurulacak devlet Rusya'nın güdümünde kalacaktı.

Bölgede Ermenilerin aşırı şekilde nüfuz kazanmasından rahatsız olan Molla Selim; aşiret reisleri, ağalar ve diğer şeyhlerle temas kurmuş, 1913 yılında İstanbul'a gelerek hükümet merkezinde gelişmeleri yakından takip etmişti. Hakkâri ve civarında nüfuzlu bir şeyh olan Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyyid Abdülkadir ile İstanbul'da birtakım görüşmelerde bulundu. Şeyh Abdülkadir, İttihat Terakki muhalifi Kürtlerin lideri konumundaydı.²⁵²

Molla Selim Bitlis'e döndükten sonra yakın takibe alınmıştı. Kürtler arasında hükümete karşı bir hareketin çıkmasından korkulmaktaydı. Van Valisi Tahsin Bey'den alınan telgrafa göre Şeyh Şehabettin, Seyyid Ali ve diğer meşayih, Van vilayetindeki aşiretleri kışkırtmak için haberler salmaktaydı. İşin perde arkasında Rusya vardı. Bitlis Valisi Mazhar Bey, beceriksiz biri olduğu için şayet zamanında müdahale yapılmazsa bir Kürt Meselesi'nin çıkması kaçınılmazdı. Mollo Selim, bir sene evvel İstanbul'da Seyit Abdülkadir'e misafir olmuş, Kamil Paşa hükümetinin sükutuyla Bitlis'e avdet etmişti. Bu defa "ref-i liva-yı irtica" irtica bayrağını kaldırmaması mümkündü.²⁵³

Cihan Harbi'nin korkunç işaretleri insanlara derin bir korku vermişken Doğu'da herhangi bir olayın çıkması istenmiyordu. Normal zamanlarda Osmanlı Devleti bu tür olaylarda acele etmez, hadisenin çözümünü zamana yayar, nasihatle işi yoluna koymaya çalışırdı. Molla Selim'in bölgede önemli bir etkisi vardı. Bu etkiyi kırmak, en azından çevredeki diğer aşiretleri etkilemesini önlemek gayesi ile Kürtler nezdinde hürmet

252 DH..KMS 16/30, Lcf 3.

253 DH. KMS., 16/30 lcf 3

ve itibar sahibi olan Nakşibendî - Halidî tarikatı şeyhleri tekrar aşiretlere gönderildi. Muşlu Şeyh Hacı Yusuf Efendi, Hınıs ve Pasinler bölgesine gönderilmişti.²⁵⁴

Aynı şekilde Molla Selim'e ilmiyeden ve eşraftan oluşan 8 kişilik bir nasihat heyeti gönderildi. Kendisine bir paye verilecek isyan etmesinin önüne geçilecekti.²⁵⁵ Başkale'de saygın bir kişiliği olan Şeyh Taha ve arkadaşları Bitlis ve Siirt şeyhlerine telgraf çekmiş bu hareketi önlemeye çalışmışlardı.²⁵⁶

Molla Selim'in çevredeki şeyhleri ayaklanma için davet ettiği günlerde İmam Bediüzzaman da bölgedeydi. Bazı subaylarda gördükleri din dışı hareketleri orduya mal eden reisler, Bediüzzaman'ı da din namına cihada çağırılmışlardı. Oysa şikayet konusu olan hareketler şahsî olduğu için ordu ya da devlet kurum olarak dinsizlik ile itham edilemezdi. "Ben bu orduya kılıç çekmem bu Osmanlı ordusunda yüz bin evliya var!" diyen Bediüzzaman'ı zaman haklı çıkaracak, Cihan Harbi'ne din adına katılan Osmanlı Ordusunun yüzünü aşkın şehidi evliya mertebesini kazanacaktı.²⁵⁷

Molla Selim, kendisine yapılan nasihatleri dinlememiş, fikirlerini savunmaya devam etmişti. Muhtemelen savaş tehlikesinin artması ve Rusların Ermenilerle Kürtleri birleştirerek büyük bir isyana sevk etmesinden korkan İttihatçı hükümet, Molla Selim'in tutuklanmasına karar verdi.

Molla Selim 13 Şubat 1914 tarihinde yakalanmıştı.²⁵⁸ Bir ata bağlanıp, elli kişilik bir jandarma birliği eşliğinde Bitlis'e götürülmek üzere yola çıkarıldı. Kürtler şeyhlerine yapılan bu alçaltıcı hakareti kabul edemezdi. Ani bir baskın ile şeyhlerini kurtardılar. Olaylar hızla çevreye yayıldı.

Hizan şeyhlerinin emrindeki Kürtler, kısa bir müddet sonra Bitlis şehir merkezine girdi. Olayların çevreye yayılmasını önlemek için İdare-i Örfiye (sıkıyönetim) ilan edildi. Erzincan, Muş ve Van'dan Bitlis'e

254 DH. SYS.23-12, Lcf 2. .

255 Fatih Ünal "II. Meşrutiyetin Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri", Ermeni Araştırmaları, nr.20-21, Kış 2005 - İlkbahar 2006

256 DH. İD. 185-1/47

257 Bediüzzaman, Şualar, s.361

258 DH. ŞFR. 39/7

asker gönderildi. Molla Selim'e yapılan hakaret açıkça isyana teşvikti. Anlaşılan isyan iyice örgütlenmeden kontrollü bir şekilde çıkarılmıştı.

Bitlis valisi Mazhar Bey'in aciz kaldığı görülünce, yerine Siirt Mutasarrıfı Mustafa Abdülhalik Bey tayin edildi. Nüfuz sahibi Kürtlerle görüşmüş, isyanı desteklememeleri için kendilerine hediyeler verilmişti. Kürt Gönüllü Taburu Eski Kumandanı Şeyh Sıdık bunlar arasındaydı. Midyat ve Cizre civarında halkı tahrik eden Bitlisli Şeyh Celaleddin ile Abdürrezzak gibi şahıslar sıkı takibe alındı. Öte yandan henüz isyana katılmamış bölgelerdeki halkın elindeki silahlar toplandı.

Bitlis valiliği her konuda Van Valisi Cevdet Bey ile istişare edecekti. Asilere karşı harekât Van, Bitlis, Erzurum, Musul ve Trabzon Vilayetlerine çekilen “*Safvet bir sîreden beri Atina'dadır. Bu konuda yapılacak ihbarlara kulak asılmaması...*” şeklinde bir telgraf ile başlatıldı.²⁵⁹

Düzenli ordu birlikleri karşısında bir varlık gösteremeyen Seyyid Ali, Gayda köyüne çekildi, bir müddet sonra da savaşmadan teslim oldu. İsyanın diğer önderleri de tutuklandı. Bu ara Molla Selim, Bitlis'teki Rus konsolosluğuna sığındı.²⁶⁰

Konsolosluğu kuşatan Osmanlı askeri Ruslarla sıkı bir pazarlığa girdi, Ruslar Kürt liderleri pazarlık konusu yapmıştı. Trabzon'daki Rus ajan ve subayların bırakılması karşılığında, Molla Selim ve adamlarını teslim edeceklerdi.²⁶¹ Rusların yaptığı pazarlığı fark eden Şeyh Şehabettin beraberindeki 6 kişi ile birlikte Rus Konsolosluğundan firar etti. Ancak Kafkasya sınırında yakalanarak, Bitlis'e getirildi.

Olayla doğrudan ilgili 88 şahıs yargılanmış bunlardan yirmi yedi şahıs cezalandırılmıştı.²⁶² Şeyh Hasan karyeli Molla Resul, Şeyh Ali, Şeyh Şehabeddin idam edilenler arasındaydı. Bu arada Cihan Harbi başlayıp Ruslara karşı harp ilan edilmesi üzerine Rus konsolosluğuna giren Osmanlı askerleri Molla Selim'i de öldürdü.

Önde gelen şeyhlerden Müftüzade Sadullah ile Şeyh Nasreddin, Şeyh Nasrullah Efendiler, Ciranlı Cündî Ağa ve Semikli Sadık Ağalar Taife sürüldü, ardından Medine'de ikametlerine izin verildi.

259 DH. ŞFR. 39 /154 06/Ca/1332

260 DH. ŞFR. 40 /24

261 .DH-SFR.40/18

262 İ. HB. 158/1332/C-006

Askere yardım eden şeyhlere beşinci rütbeden Mecidî nişanı verildi. Bitlisli Hacı Necmeddin Efendizade Şemsettin, Küfrevizade Şeyh Abdalbaki, Hacı Fazıl Efendizade Şeyh Mehmet, Şeyh Fethullah Efendizade Şeyh Alâeddin ve Nursin'de mukim Şeyh Ziyaeddin Efendiler bunlar arasındaydı.²⁶³

Aradan çok geçmeden adı geçen şeyhlerden Şeyh Ziyaeddin ve Şeyh Alâeddin, Bitlis Hadisesi'nden dolayı tutuklu bulunanların serbest bırakılması için müracaat etti.²⁶⁴ Şeyhlerin bu talebi uygun görüldü. Meclis-i Vükela'nın emri ile Medine, Sivas, Ankara, Bitlis ve diğer yerlerde bulunan tutukluların serbest bırakılması emri verildi.²⁶⁵

Resmî görüşe göre isyanda Ermenilerin tahriki vardı. Ancak bunu doğrulayacak resmî bir belgeye rastlanmamıştır. Kürtler esasen son siyasi kararlarla Ermenilere verilen haklardan rahatsız olmuşlardı. Ermenilerin Kürtleri tahrik etmiş olmaları mümkündü. Zira Osmanlı askeri Kürtleri ezerse bu durum kendileri için faydalı olacaktı. Kürtlerin Ermenilerle işi birliği, kendilerini esaret altına alacak bir karar olacağı için bu tür iddialara şüphe ile yaklaşılmalıdır. Kürtler hakkındaki olumsuz kanaati güçlendirmek için dönemin İttihatçı basını bu iddiaları uydurmuş olmalıdır.

Ayrıca Ermeniler harekât sırasında zarar gördüklerini ileri sürerek yeni bir pay kapma yarışına girmişti. Azadamar Gazetesi'nde Kürtlerin Bitlis'e hücumu sırasında Ermenilerin öldürüldüğünü ileri sürmüşlerdi. Gazete aynı günlerde Musa ve Kazım Beylerin kumandasındaki çetelerin Ermeni köylerine saldırarak katliam yaptıkları yolunda haberler neşreliyordu.²⁶⁶

Netice olarak bazı yakıştırmalara rağmen Molla Selim'in hareketi, ayrılıkçı bölücü bir hareket değildi. İleri sürdüğü iddiaların tamamı, İslamî hükümlerin Meşrutiyet'le birlikte göz ardı edildiğine yönelikti. Bu hareketin üzerinde başta belirtildiği gibi Meşrutiyet'le Ermenilere sağlanan ayrıcalıkların doğurduğu hoşnutsuzluğun etkisi vardı. Ayrıca

263 DH. KMS. 21/55

264 DH. EUM.2.Şb 2/9 14/Za/1332

265 MV. 237/126

266 DH. ŞFR. 40/104/ DH.ŞFR. 42 /194

Sultan Abdülhamid'in şeyhler üzerinden yürüttüğü siyasetin terk edilmesi ve bölgede merkezî yönetimi güçlendirme çabalarına yeniden ağırlık verilmesi benzer şikâyetlere yol açacak bir gelişmeydi.

Olayların seyrinde görüldüğü gibi Molla Selim, düşüncelerinde yalnızdı. Çevresindeki çok sayıda şeyh onun gibi düşünmüyordu. Başından itibaren Meşrutiyet konusundaki tutumu hatalıydı. Olaya bakış açımızda bir yanlışlık yoksa Molla Selim, yanlış bir içtihatta bulunmuş, bu içtihat uğruna birçok insanın hayatına mal olan neticesiz bir hareket ortaya koymuştu.

İmam Bediüzzaman'ın, Kur'an'ın rehberliğinde bu tür olaylar için şaşmaz ve değişmez düsturları vardı.

Dâhilde cihad olmazdı. Kılıç ancak dışarıdaki düşmanlara karşı çekilirdi. Şahısların dinsizliği kurumlara mal edilemezdi. Millet irşad edilmeliydi.

Kur'an bizi siyasetten men ediyor derken kastettiği mana herkesin zannettiği şekilde bir partinin peşinden gitmek değildi. Milleti istibdat altına almak isteyenler, önce olay çıkartıp, sonra bu bahane ile devlet terörü estiriyordu ve mazlumların yolu çok zor bir yokuşa dayanmıştı. Emperyalist güçler, çok acımasız kitle imha silahları geliştirmişti. Silahlı mücadelede ehl-i hak bire on mağlup olacaktı. Zalimler haklı haksız, suçlu suçsuz ayırmadan en küçük hadisede yüzlerce kişiyi bir tek bomba ile yok edeceklerdi. Ehl-i hak, ya onlar gibi davranıp suçlu suçsuz ayırmadan yüzlerce kişiyi öldürecek, onlar gibi zalim olacak ya da sadece vurana vuracak bire karşı yüz kişi kaybedecekti.

Zalim olmak yoktu. Öyleyse silahla mücadele artık bırakılacaktı. Bütün sorunların temelinde bulunan cehalet, fakirlik ve ayrılıkçı fikir- lere karşı eğitim yoluyla mücadele etmek gerekmekteydi.

Barzan Birliği

Meşrutiyet sonrası Kürt muhalefeti içerisinde, aşiret karakterinden bir parça uzaklaşan ilk hareket Barzan Birliği sayılabilir. Barzan Birliği, Kürtçenin resmi dil olarak kabul edilmesi konusuna ağırlık vermiş, bunun dışında siyasî taleplerde bulunmamıştır. İngiltere ve Rusya'nın yardımlarını sağlamaya çalışan hareket, ciddi bir varlık gösterememiştir.

Barzan Birliği'nin lideri Şeyh Abdüsselam Barzani, Molla Mustafa Barzani'nin ağabeyi ve Mesud Barzani'nin amcasıdır. Ailenin soyu Amidiye beylerine dayanmaktadır.

Şeyh Abdüsselam babası Şeyh Muhammed'in 1903 yılında ölümüyle Barzan Nakşibendî tarikatının şeyhi oldu. Şirvani, Dolameri, Mizori, Beroji, Nizari, Kerdi, Hereki ve Bineci aşiret reislerini manevi otoritesi altında topladı ve Barzan Birliği'ni kurdu.²⁶⁷ O günden sonra Barzan adı bu aşiretlerin tümünü ifade etmek için kullanıldı. Barzan şeyhi önceleri bir süre savaştığı Şemdinan şeyhleri ile de ittifak sağladı.²⁶⁸

Şeyh Abdüsselam, 1907 yılı baharında Birifkan köyünde Şeyh Nur Muhammed Birifkani'nin evinde Kürt aşiret liderlerinin önemli bir kısmı ile bir toplantı yaptı ve Babîali yönetimine Kürtlerin taleplerini bildiren bir telgraf gönderdi:

1. Kürt bölgesinde Kürtçenin resmi dil olarak kabul edilmesi,
2. Eğitimin Kürtçe yapılması,
3. Kaymakamların, nahiye müdürlerinin ve diğer memurların Kürtçeyi iyi derecede bilenlerden tayin edilmesi,
4. Devletin dini İslam olması hasebiyle mahkemelerde hükümlerin İslam şeriatına göre verilmesi,
5. Vergilerin eski şekliyle alınması, ancak bölgenin imarı ve okullar açılması için kullanılması istenilmekteydi.

Bu telgraf aynı zamanda İstanbul'daki Kürt önderlerinden Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Ferik Şerif Paşa ve Şeyh Abdullah Nehri'ye de gönderildi.²⁶⁹

Hükümet, bu telgrafa Dağıstanlı Mehmed Fazıl Paşa kuvvetlerini Barzan üzerine göndermekle karşılık verdi. İki ay süren çatışmalarda bölgedeki bazı Kürt aşiretleri de hükümet kuvvetlerini destekleyince Şeyh Abdüsselam, Hakkâri-Van bölgesinde yaşayan Teyari Hristiyanları arasında saklandı.²⁷⁰ Bir süre sonra şeyhin bölgesine iadesi ve

267 Tan, s. 125

268 DH. MUI. 11/-1 /34

269 Tan, s. 125

270 DH.MUI. 1/-3/60

Barzan halkına devletçe yardım yapılması şartları kabul edilerek, askerî hareket durduruldu. Şeyh Abdüsselam yanında bulunan Şirvan Ağası Ahmed ile birlikte devlete teslim oldu. Kendisine nişan verildi.²⁷¹

Ancak İngiltere bölgedeki etkinliğini artırmıştı. Musul konsolosu, Şeyh Abdüsselam ve diğer ağalarla sürekli haberleşmekteydiler. Şeyhin başka bir mahalle alınması çareleri düşünülürken şeyh ikinci kez ayaklandı.²⁷² Yapılan şiddetli takip sonrasında Acem ve Rus süvarilerinin muhafazasında Rumiye'ye çekildi. İran'dan şeyhin iade edilmesi istendiyse de Ruslar himaye ettiği için bu mümkün olmadı. Abdüsselam, Tiflis'e gidip Rus askeri getirme hesapları yaparken Ekim 1914 başında yakalandı. Van Divan-ı Harbi'nde yargılanan şeyh ve yakın adamlarından bazıları idam edildi.²⁷³

Meşrutiyet sonrası Kürt bölgelerinde yaşanan olaylarda etnik ayrılıkçı bir özellik görülmez. Bitlis Hadisesi, Meşrutiyet'in Kur'ân hukukuna aykırı olduğu iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Devlete karşı değil, İttihatçıların ölçsüz kabalıklarına ve dinî değerleri aşağılayan yozluklarına karşı yapılmıştır.

Barzan şeyhinin ortaya koyduğu istekler, dönemi itibarıyla Osmanlı devleti içindeki bütün ecnebilerin kullandığı haklardır. Devletin aslı unsurlarından birinin bu hakları talep etmesi, ayrılıkçı bir fikir taşıdıkları anlamına gelmez.

Sevr ve Lozan Arasında Kürtler

Cihan Harbi'nin bütün acıları iki halk tarafından birlikte göğüslenildi. Özellikle Doğu cephesi önünden kaçıp gelen bir buçuk milyondan fazla halk yığını harp yılları boyunca büyük acılar yaşadı. Bu acılar Kürt halkını Türk milletine daha çok yaklaştırmıştı. Bunun etkisi Millî Mücadele günlerinde görülecekti. Mütareke imzalandıktan sonra Batılı devletler, Osmanlı milletini parçalamak için yarış halindeydi.

İngilizlerin, Türk milletine karşı yürüttüğü düşmanlık politikası XIX. yy siyasi tarihini belirleyen en önemli etkendi. Planlı bir şekilde Rumeli kıtasındaki toprakları kopardıktan sonra sıra Asya kıtasındaki

271 DH. MUİ. 1/-11 / 21

272 DH. MUİ. 42 /57

273 DH. ŞFR. 45/195; İ. HB.163 / 1333/M-012

İslam topraklarına gelmişti. Bir yandan Paris'te süren barış konferansında bölgeyi kendi çıkarları doğrultusunda yapılandırmak için Batılı ittifakı ikna etmeye çalışan İngilizler, aynı zamanda bölgedeki ajanları ile Kürtleri Türklerden koparacak bir taban oluşturmanın yollarını arıyordu. Kürtlere çok fazla güvenemeyen İngilizler, esas olarak bölgede çıkarılacak huzursuzluktan yararlanmak fikrindeydi. Dicle Fırat arasına çoktan göz koydukları için Binbaşı Noel'e bir Kürt devleti kurdurup, bölgenin kuzey sınırlarını güvence altına alacaklardı. Ayrıca Kürtler harekete geçerse Türkler iyice ezilmiş olurdu. Siyasî temsilciye göre yeni hareket planı şu şekildeydi:

*“Kürt kabileleri İngiliz ve Fransız hâkimiyetine konacak, Kürdistan'da hiçbir şekilde Türk bırakılmayacak. Bir tek Kürt devleti mi, yoksa küçük Kürt devletleri mi kurulacağı düşünülecek, Ermenilere Amerikalılar kanalıyla silah temin edilecek.”*²⁷⁴ Bir yandan Türkler mümkün olan en küçük kara parçasında mahkûm edilmek isteniyor diğer yandan Kürt vilayetleri de birkaç küçük parçaya bölünmek isteniyordu.

İngilizlerin ne Türklere ne de Kürtlere dostluğu vardı. Asıl hesap Ermenilerin hâkimiyetini sağlamaktı. Ancak bunu doğrudan söyleyemezlerdi. Bu oyunu Kürtler hissederse Türklerin yanında yer alacakları kesindi. Bu korkunun farkında olan İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Richard Webb, İstanbul'dan Lord Curzon'a 21 Mayıs 1919'da, gönderdiği raporda şöyle diyordu: *“En önemli Kürt önderlerinden bazılarının Türklere olan bağlarını kesinlikle koparmalarını sağlamak kolay olacaktır; yeter ki çıkarlarının Ermeni çıkarlarına kurban edildiği korkusundan kurtarılımsınlar. Öte yandan, eğer İngiliz hükümetinden sempati görmezlerse, her yerde olay çıkarabilirler ya da Türk imparatorluğunu kurtarma savaşına katılabilirler”*²⁷⁵

İngiliz Komiser Amiral Calthorpe, Kürtler için değil ancak yeni yerleştikleri Mezopotamya'nın güvenliğini sağlamak için bölgenin kuzeyinde bulunan Kürt bölgelerinde bir uydu devletçik istiyordu. *“Öncelikle dikkate almamız gereken husus Mezopotamya'nın sınırlarını ve güvenliğini sağlamaktır. Bu bizi kaçınılmaz olarak Kürdistan'ın kurulması sonucuna*

274 Ulubelen, s. 218

275 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politikası*, c. I., Ankara 1995, s. 28

götürmektedir. Biz elimizden geldiği kadar Türklerle Kürtlerin birbirinden ayrılmasına çalışmalıyız. Bu ilerisi için iyi olacaktır”²⁷⁶

Bu dönem için Türkiye’yi bölünmekten kurtaran en önemli etken hiç şüphesiz İslamiyet olmuştur. Ne İngilizler ne de sayıları üçü beşi geçmeyen ayrılıkçı Kürtler, Müslüman Kürt halkına, Kürt çıkarlarının Ermenilerle birlikte hareket etmekte olduğunu izah edemeyecek, İngilizlerin dehşetli planları suya düşecektir.

Mütarekeden sonra Osmanlı topraklarının paylaşılması için gerçekleştirilen toplantıların ilki Paris’te yapıldı. İzmir’e Yunanistan tarafından asker çıkarılması kararı, bu konferansta alındı. Öte yandan Paris Barış Konferansı’na Osmanlı Devleti heyet başkanı olarak katılan Şerif Paşa konferansa “Kürt Halkının Talepleri Üzerine Notlar” başlıklı bir dilekçe sunmuş ve Wilson Prensipleri çerçevesinde bir Kürt devleti kurulması talebinde bulunmuştu. Daha sonra Bogos Nubar Paşa ile anlaşmasını ileri süren Şerif Paşa, konferansa Kürt-Ermeni anlaşması isimli bir muhtıra verdi:

“20 Kasım 1919-Paris

Büyük Barış Konferansına,

Bay Başkan,

Bizler, aşağıda imzası bulunanlar, Ermeni ve Kürt uluslarının temsilcileri, Büyük Barış Konferansı’na, iki ulusun da aynı Ari kavimden ve çıkarlarının da aynı olduğunu ve aynı amacı, yani kendi bağımsızlıkları amacını güttüklerini belirtmekten şeref duyarız. Özellikle Ermeniler insafsız Osmanlı idaresinden kurtulmak çabasındaydılar ve genellikle hem Ermeniler ve hem de Kürtler her iki ulusa da facialar getiren İttihat ve Terakki Komitesi’nin resmî veya gayriresmî kabinelerinin boyunduruğundan kurtulmayı zorunlu bulmaktadırlar.

Şu hâlde Barış Konferansı’ndan, aramızda tam anlaşmaya varmış olarak beraberce sizden, ulusların hakları prensibine uygun olarak birleşik bağımsız Ermenistan ve bağımsız bir Kürdistan’ın yaratılmasını, kurulacak olan bu devletlerin halklarımızın istekleri göz önüne alarak büyük devletlerin

²⁷⁶ Yaşar Ertürk, Millî Mücadele Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Yabancı Devletlerin Faaliyetleri (1918-1922), Fırat Üniv. , Doktora Tezi, 2007, s. 147

yardımını alabilmesinin teminini, bu konuda karara varılmasını ve de ül-kemizin tekrar gelişmesi süresinde bu devletlerin gerekli olan ekonomik ve teknik yardımlarını rica ederiz.

Delegasyonlarımız tarafından sizlere sırayla raporlar şeklinde sunulan aramızdaki anlaşmazlık konusu olan topraklara gelince, açık bir şekilde sizle-ri temin ederiz ki bunların çözüme bağlanmasını barış Toplantısı'nın karar-larına bırakıyoruz. Çünkü verilecek kararın adaletli bir şekilde verileceğine eminiz.

Aynı zamanda her iki devletimizin de içinde yasayan azınlıkların hukuki haklarına saygı göstermek konusunda tam bir birlik içinde olduğumuzu da bildiririz.

Bogos Nubar (Ermeni Millî Delegasyonu Başkanı,) Dr.H.Ohancanyan (Ermenistan Cumhuriyeti Delegasyon Başkan Vekili), Şerif Paşa (Kürt Millî Delegasyonu Başkanı)"²⁷⁷

Bu girişimler esasen İngilizler tarafından hazırlanmış, planların bir parçasıydı. Şerif Paşa'nın Ermenilerle anlaşmalarını açıklamaması önde ge-len Kürt aydınlarını ayaklandırdı. İlk olarak Bediüzzaman Said Nursî, Berzenciye Seyyidlerinden Ahmet Arif ve Hizan Seyyidlerinden Mu-hammed Sıdık ortak bir bildiri ile açıklamayı protesto etti:

"Dört buçuk asırdan beri İslam'ın fedakâr ve cesur taraftarı olarak yaşa-mış ve dinî geleneklere bağlılığı gaye bilmiş Kürtler, henüz beş yüz bin şehidin kanları kurumadan, şişlere geçirilen yetimlerin, gözleri oyulan ihtiyarların hatıralarını teessürle anarken İslamiyet'in zararına olarak tarihî ve hayatî düşmanımız ile barış anlaşmaları imzalamak suretiyle dinlerine aykırı hareket etmezler.

Bu sebeple, Kürt millî vicdanı bu gibi anlaşmaları imzalayanları tanıma-dığını ve emellerinin din ve milliyetlerini birleştirmek olduğunu bildirmesine aracı olunmasını..."²⁷⁸

Şerif Paşa'nın girişimi sonrasında Kürtlerin ekseriyetle yaşadıkları vi-layetlerden önemli açıklamalar geldi. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 26 Şubat (1920) günlü bileşiminde Erzincan, Bayezid, Erzurum, Diyarbakır,

277 Sina Akşin; İstanbul Hükümetleri Ve Millî Mücadele, Son Meşrutiyet (1919-1920), II. Cilt, İstanbul 1992, s.112

278 İkdâm Gazetesi, 7 Mart 1920 (22 Şubat 1336, sayı: 8273)

Siverek, Mardin, Adıyaman, Van, Hakkâri ve Hasankale'den gelen bağlılık mesajları okundu. Bu telgraflarda yöre halkı kısaca şöyle di-yordu:

“Vatan haini ve din düşmanı Şerif adındaki kişinin, Bogos Nubar ile işbirliği yaparak, Kürtlerin geleceği hakkında açıklamalarda bulunduğunu duyduk. Oysa ki; Kürtlük ve Türklük bir bütündür. Birbirlerinin öz kardeşi ve din kardeşidir. Her iki toplum için vatan birdir. Tarihi tanık tutarak sayın milletvekillerimize şunu açıklarız ki; Kürtler vatanlarımızın kurtuluşu uğrun-da şimdiye kadar Türklerle birlikte kanlarını akıtmışlardır. Bundan böyle de hükümetimizin devamı ve mutluluğu için aynı şekilde davranacaklardır. Osmanlı ve İslâm topluluğundan ayrılmak hiçbir zaman düşüncemizde ve hayal-lerinden geçmez. Dünyanın sonuna kadar bu topluluk içinde yaşamak karar-ındadır. Bundan ötürü, gerek adı geçen ‘Şerif’in ve gerekse onun isteklerine hizmet edecek herhangi bir herifin’ açıkladığımız kararın dışındaki çabalarını tam bir nefretle red ve kaderimizi hükümetimize bağladığımızı bütünü insanlık dünyasına ilân ederiz. Gereken yerlere de duyurulmuştur.”²⁷⁹

Ardı ardına yapılan açıklamalar üzerine Paris’te bulunan Şerif Paşa, bütün görevlerinden istifa ettiğini açıklamak zorunda kaldı. “Kutsal ha-lifelik makamına derinden bağlı olduğumdan ve ayrılma arayışı yönündeki düşünceler ile bu bağlılığı bozmak istemediğimden, Paris Konferansı nezdin-deki Kürdistan yetkili başkanlığımdan istifa ettim... Bütünü çabamı halifelik haklarımızın korunmasına harcayacağımı açıklarım, Şerif.”²⁸⁰

Bu tarihten sonra Kürtlerin Türkiye’den ayrılması meselesi bir dizi toplantıda ele alındı. Paris Barış Konferansında büyük güçlerin, fikir birliğinde oldukları tek konu Türkleri İstanbuldan çıkarıp, uluslararası bir denetimin emrine vermek, Osmanlı Devleti’ne bağlı Arap toprakla-rında, büyük güçlerin himayesinde sözde bağımsız devletçikler oluşturma-ktı.

Ayrıca Osmanlı Devleti’nden ayrılacak topraklarda manda sisteminin uygulanmasında fikir birliğine varılmış, bağımsız bir Ermenistan ve Kürdistan kurma konusunda prensip kararı alınmıştı.²⁸¹

279 Öke, Musul, s. 152

280 Vakıf Gazetesi, 24 Nisan 1920

281 Elif Çalışkan, Sevr Anlaşması Görüşmeleri ve Kabulünün İstanbul ile Anadolu Basınındaki Yansımaları, Selçuk Üniv. Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 37

İngilterenin Musul petroleri üzerindeki hesapları, Kürdistan konusundaki hesapları bozuyordu. Musul'u alacak olduktan sonra ayrıca Kürt bölgelerine el koymak istemesi, Fransa'yı rahatsız etmekteydi. Bu yüzden 26 Şubat 1920'de yapılan Londra Konferansı'nda paylaşım konusunda bir anlaşma sağlanamadı. İngilizler, Anadolu'yu kendi çıkarlarına göre bölebilmek için, bölgedeki faaliyetine hız verdi. Binbaşı Noel'in çalışmaları bu dönemde önem kazanmıştı.

18 Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı'nda, dağıtılacak Osmanlı toprakları üzerinde karşılıklı tavizlerle anlaşma sağlanmış görünmekteydi. "Irak ve Filistin'de İngiliz, Suriye'de bir Fransız mandası, Güney ve Güneydoğu Anadolu'dan Anadolu içlerine uzanacak birer İtalyan ve Fransız nüfuz bölgeleri kurulacak, İngilizlerin himâyesi altında bir Kürdistan teşkil edilecekti.

Süreç, nihayet 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr'de tamamlandı. Bölgede yeterince destek sağlayamayan İngiltere, kurulacak Kürt devletini halkın istemesi şartına bağlayarak müphem bir hâle getirmişti. Anlaşmanın 64 üncü maddesinde " Kürt halkı, yani bu bölgede bulunan halk çoğunluğu, Türkiye'den ayrılarak muhtariyetlerini ilan etmek arzusunun izhar edip Cemiyet-i Akvâm'a müracaat ederse, Cemiyet-i Akvâm, halkın istiklâl arzusunun gerçekleştirilebilecek kapasitede bulduklarına kanaat getirir ve bunu tavsiye ederse, Türkiye bu tavsiyeyi aynen uygulamayı ve bölgedeki bütün haklarından vazgeçmeyi şimdiden taahhüt eder" denilmekteydi.²⁸²

Ayrıca Ermenistan'ın güneyi ile Türkiye, Suriye ve Mezopotamya'nın kuzeyi arasında Kürtlerin salt çoğunlukta buldukları bölgeler için dâhili bir otonomi planı hazırlanacaktı. Projede bağımsızlıktan değil bir otonomiden söz ediliyordu. İfadelerin kararsızlığı bölge üzerinde menfaat hesaplarının kesin bir şekilde tamamlanmadığını göstermesi açısından ilginçti.

Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Seyyid Abdülkadir, Sevr Anlaşması'na karşı çıktı. Cemiyet ayrıca Osmanlı kabinesine iki maddelik bir öneri sundu:

282 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c.I, , Ankara, 1953, s. 551-552

1. Osmanlı camiası içinde kalması koşuluyla Kürdistan'a otonomi verilmesi,
2. Bu otonominin ilanı ve uygulanması için etkin tedbirlerin alınması.²⁸³

Bu talepler zamanın Hürriyet ve İtilaf Partisi hükümeti ile tartışıldı. Hükümet temsilcisi “*Kürtçü komitelerin yurt sathına hızla yayıldıklarını ve bağımsızlıklarını elde etmek amacıyla giderek örgütlendiklerini, hatta hükümeti tanımaz bir tavra girdiklerini ileri sürdü.*” Cemiyet bu iddiayı kabul etmedi. Ayrıca sadrazam'ın Paris Konferansı'nda, Ermenilere geniş bir otonomi verme sözüne itiraz edildi. Aynı toplantıda İngilizlerin “Süleymaniye ile birlikte doğu vilayetlerinde büyük bir Ermenistan bölgesi kurma planı” tartışıldı. “Büyük Ermenistan”dan ziyade “Büyük Kürdistan” Osmanlı çıkarlarına daha fazla hizmet edecekti. Görüşme sonunda prensip kararı alındı: Kürt nüfusunun daha yoğun olduğu bölgelerde “*İslam Halifeliğine ve Osmanlı Saltanatına bağlı kalmaları kaydıyla özerk bir yönetim şekli kurulacak Ermeni tehlikesine karşı Kürt askerleri silahlandırılacaktı.*”²⁸⁴ Cemiyetin İngilizlerle görüşmeyi sürdürmesi İtilaf hükümetini de kızdırmış, kendilerine yapılan tembih üzerine Mevlanzade Rifat'ın, Wilson Prensiplerine göre bağımsız bir Kürdistan taleplerine karşı çıkılamayacağını ileri sürmesi üzerine, heyette bulunan Ahmed Abuk Paşa, “*Kimseye verilecek bir karış toprağımız yok!*” diyerek görüşmeleri kesmiş, anlaşmayı reddetmişti.²⁸⁵

Cemiyetin bu tür faaliyetleri esasen bir İstanbul modası idi. Bu fikirleri savunan bir elin parmaklarını geçmeyecek derecede azdı. Aksine yurdun pek çok yerinde Kürt âlim ve reisleri bu tarz fikirleri açık bir şekilde reddediyorlardı.

Öte yandan Sevr'de, Kürt devleti ile ilgili olarak yapılacak çalışmaların halkın istekli olması şartına bağlanması yurt içindeki çalışmaları değerli hâle getirmişti. Sevr'i kabul ettiği düşünülen Osmanlı hükümeti ve yabancı temsilciliklere çok sayıda protesto telgrafı çekildi.

283 Göldaş, s. 114

284 Öke, Musul, s. 101

285 Bilal Şimşir, Kürtçülük 1787-1923, İstanbul 2007, s.312

Ankara'da Büyük Millet Meclisi, Kürt halkından bu konudaki düşüncelerini açıklamasını istedi. Bu dönemde halkın ruhundaki İslamî şuurun, büyük bir heyecanla olaylara hâkim olduğu görüldü.

Erzurum'da neşredilen Albayrak gazetesinde yayınlanan bir makale göz ardı edilen çok önemli hakikatlere dikkat çekmişti. Kürtlere bağımsızlık isteyenleri Kürt bölgesine çağırarak başyazı özetle şöyleydi: “Şarki Anadolu'nun İslam hâkimiyetinde kalması Kürt ile Türk'ün ittifakı ve ayrılması imkânsız bir hâlde bulunmalarına bağlıdır. Şarki Anadolu Kürd'ü ile Türk'ü o kadar karışmış o derece gırişt olmuştur ki bir Kürt aynı zamanda bir Türk'ün dedesi, dayısı, yeğeni olduğu gibi bir Türk de Kürdün damadı, eniştesi, dayısı, yeğeni vesairedir. Bu suretle bir aile teşkil eden Kürt ile Türk'ü ayırmaya çalışmak, onlara ayrı ayrı hâller düşünmek mukaddesata tecavüz demektir. Hususiyile bugün Kürdistan teşkilinden bahsetmek Ermeni istilasını hazırlamaktan başka bir mana ifade etmez. Ermeni emellerini bir hayal haline getiren Türklerle Kürdlerin tam ittifakıdır. Bunu bozmak vatanı elimizle düşmanlara teslim etmektir. Bu tehlikeyi birtakım kandırmacalarla örtmek isteyenlere deriz ki namma söz söylediğiniz Kürdlerin sizlerle bir münasebeti olmadığı gibi sizin de onlara karşı zerre kadar bir rabita ve muhabbetiniz yoktur; zira Kürt bugün maddî ve manevî bin türlü ihtiyaç içindedir. Bağımsız yaşamak için lazım gelen bütün varlıklardan ve güçlerden mahrumdur.

Kürd'ün saadetini isteyenler samimiyseler, İstanbul'da yıldızlı kanepeleri terk eder, buralara koşar, mektebler, sanat evleri açar ve bu suretle Kürdün çobanlık hayatından medeni hayata geçirirler ve Kürtlerin ıslah-ı ahvaline çalışırlar.

Kürt ilimsiz, maarifetsiz, sanatsız, ticaretsiz bir hâlde sefaletler içinde yüzerken ve her şeyden evvel refaha, bilgiye muhtaç iken ona istiklalden bahsetmek Kürt için pek müthiş düşmanlıktır. Bugün Kürtler pekala biliyorlar ki Makam-ı Hilafet'ten ayrılmak bugünkü vesaitten de mahrum kalmayı, Ermeni tahakkümüne boyun eğmeyi ve dolayısıyla bütün Kürtlerin mahvını netice verecektir.

Kürd'ün hakiki ve umumi arzusu refaha ve istirahatata nail olmaktır. Bunun için de yola, mektebe, asayişe intizar ediyor. Ecnebi tesiri, şahsi menfaat dolayısıyla ayrılık fikirleri saçanların arkasında kimse yoktur.

Kürtler şurasını da muhakkak biliyorlar ki Hilafet-i Osmaniye'nin nüfuzunu kalktığı gün Kürtler birtakım türedilerin esiri olacak ve birçok hanedanlar mahv edilecektir. Bu hal, Kürdistan için hakiki bir felaket ve Ermeni istilasını teshil edecek bir amil olacaktır.”²⁸⁶

Osmanlı hükümetine çekilen telgraflarda önemli başlıklar şöyleydi: Siverekli adına çekilen telgrafta, “...İslam Birliği ve Osmanlı topluluğu ve Halifelik idaresi dışında herhangi bir idare altında yaşamak bizim için imkânsız olup, böyle bir idarenin kurulması ve yaşatılması için seller gibi kan akıtılması, yüz binlerce insanın yok edilmesi, bakımlı yerlerin harabeye çevrilmesi dahi yetmez ve savaş ateşini yakmaktan başka işe yaramaz” denilmektedir.

Hakkari bölgesinin düşüncelerini bildiren telgraf “Osmanlı Hükûmeti’nden daha adil bir hükûmete, İslam Hilafeti’nden daha güçlü bir dayanağa, Türklere daha cana yakın ve iyi niyetli vatandaşa bütün din-yada rastlanamayacağını ilan eden biz Kürtler...” ifadeleri ile başlıyordu. Hasankale’den İstanbul’a gönderilen telgrafa göre Türklere Kürtler sonsuza kadar birlikte yaşayacaklardı: “... Biz Kürtlerin, Türk kardeşlerimizle birlikte Halifemizin etrafında birleşmekten ve dünyanın sonuna kadar beraber yaşamaktan başka bir dileğimiz yoktur!”²⁸⁷

Bütün telgraflarda Kürtleri Türklere bağlayan en önemli bağın İslamiyet olduğu görülmüştü. Hilafet çatısı altında İslam kardeşliği, bir medeniyetin yok edilmek istendiği bir dönemde en güçlü sığınaktı.

Kürt Rüesâ-yı Mümtazesi tarafından Van’dan çekilen bir telgraf “Vesika-i Uhuvvet” başlığı ile bölge gazetelerinde yer almıştı. Orijinal bir hatıra olarak buraya alındı:

“Bedhâhların Yüzleri Kızarsın!

Wilson Prensibi üzere bazı bedhâh yaygaracılar tarafından uyandırılmış olan Kürdistan dâiyyesinden henüz feragat edilmediğine dair pek geç vakit aldığımız malûmat bizi bu bâbdaki muhitimiz efkârının kat’i ve muhtasar bir lisânla arzına ve bu saha üzerinde koşmakta olanların çıkmaz yola sâpmış olduklarını izaha sevk etti. Van Kürtleri bütün Vilâyât-ı Şarkıye efkârına tercüman olamaz. Şu kadar diyebiliriz ki Van Vilâyeti ahâlisi umûmiyyet

286 Albayrak Gazetesi, nr. 40. 30 Teşrin-i Evvel 1335

287 Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet 1920, Ankara 1970, s. 81-89

üzere gerek Kürt addedilsin ve gerekse Türk sayılsın bu iki millet Kadisiye Muharebesinden başlayan on üç asırlık bir tarih, bir din, bir ırk ve bir âdet ile birbirine bağlı ve gayr-ı kabil infak, müşterek bir hayat-ı iktisâdiyeye mâliktir. Bu iştirak ve alâka ile müftechir ve memnûn olan Kürtleri, Arnavut ve Araplara benzetmek ve Camia-yı Osmaniye'den birer suretle ayrılmakla millet ve hissiyât-ı ictimâiyeye ve inkişâfiyelerini Düvel-i i'tilâfiyye'nin zîr-i pâ-yı ihtirâsatına esir veren sâir kâbâil-i İslâmiye'nin isrini ta' kib edecek kadar câhil ve budala bir Kürd'ü bu havalide aramak bir nev'-i cehalettir. Bu gibi vâhî mefkurelerin bazı nifakçı ve menfaat-peres siyasilerin, Kürtlüğün istiklâl veyâ muhtariyetiyle uğraşacaklarına onların terakki ve inkişâfına masdar olacak yeni muvafık usul-i idareler tesisleriyle iştigâl eylemiş olsalar daha salim neticelere destres olurlar.

Badema memleketin ahvâl-i ruhiye ve ictimâ'iyesine tamamiyle mutabık ve vakıfane bir idare tesis edeceği kat'i surette me'mûl bulunan Hükkümet-i Osmaniye'den daha adil bir hükkümet, Hilâfet-i İslâmiye'den daha kavî bir istinâdgâh ve Türklerden daha munis ve müşfik bir vatandaşa Küre-i Arzda tesadiif edilemeyeceğine kanaat getiren Kürtler mukadderatını, maksat uğrunda didinen kimselere ve Kürt Teâvün Kulübüne hukuk vekilliği bahşine cesaret edemeyeceğini cihan siyâsetinin sem'-i utlâ'ına isâli en mühim vezaif-i milliyesinden sayar ve bu tarihten sonra bu esâs dâhilinde vekil-i mutlakı olarak Ankara'da Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Heyet-i Temsiliyesi ile İrâde-i Milliye Gazetesini veya naşir eskâr-ı olarak Dersââdet'te Tasfir-i Efkâr Gazetesini tanır.”²⁸⁸

Van Kürtleri adına yayınlanan “Kardeşlik Belgesi”, on üç asırlık bir tarih, din, ırk ve âdet birliğine dikkat çekmekte ayrılması mümkün görülme-yen ortak bir iktisadî hayatın varlığından bahsetmektedir.

İngilizler bölgenin yeni aktörlerini belirlemek için çalışırken Anadolu'da yerel kongreler yeni bir bağımsızlık mücadelesi kararı almıştı. Kürtler aynı kararlılıkla Millî Mücadele günlerinde Türk halkının

288 Van'ın Mübkî Beylerinden Mutr'ullah; Geradî Aşireti Reisi Lezki; Kürdi Aşireti Reisi Cafer; Mamhorân Aşireti Reisi İsmail; Eyun Aşireti Reisi Hüseyin; Kareki Aşireti Reisi Derviş; Oraz Aşireti Reisi Simo; Dilân Aşireti Reisi Kulihan; Dilan Aşireti Reisi Dursun; Dilan Aşireti Reisi Hasan; Cidaralı Aşireti Reisi Yusuf; Cidaralı Aşireti Reisi Emin; Kuoli Aşireti Reisi Kulihan; Şemseki Aşireti Reisi Ömer; Yörüklü Aşireti Reisi Ali; Sülale-i Abbasiye'den İhsan; Dir Aşireti Reisi Rustem; Çölemelikler ve Ergiri aşairi namına Abdullah, Şeyh Hamidpaşazade Abdullah; Kubanlı Ali; Biremanlı Reis Hasan; Nakuri Aşireti Reisi Sultan.” (Albayrak Gazetesi, nr. 72, 1 Mart 1336 s.2)

yanında olmuş, bin yıllık cihad arkadaşı olan Türk milleti ile öz vatanını savunmuştur. Öyle ki Erzurum Kongresi'ne katılan 56 delegenin 22'si Kürtler arasından seçilmişti. Kongrede Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Heyeti adına bölgedeki Kürt liderlerine Millî Mücadele'ye katılmaları için çağrı yapılması kararı alınmıştı. Bunlar arasında Mutkili Hacı Musa Bey, Bitlisli Kufrevizade Şeyh Abdülbâki Efendi, Şırnaklı Abdürrahman, Derşevli Ömer, Muşaslı Resul Ağalar, Sadullah Efendi, Şeyh Mahmud, Nurşinli Şeyh Ziyaeddin ve Garzanlı Cemil Çeto vardı.

Bu mektuplarda saltanat ve hilafetin düşmanlar tarafından rencide edildiğinden, Şark vilayetlerinin Ermenilere hediye edildiğinden, İngilizlerin entrikalar çevirerek Diyarbakır'da yeni arayışlar içinde olduğundan bahsedilmekte, bütün gayretleri ile yabancı tahriklerin önüne geçilmesi istenilmekteydi.

“Nurşinli Meşayih-i İzamdan Şeyh Ziyaeddin Efendi Hazretlerine

Faziletli Efendim,

*Bugün makam-ı hilafetin, saltanat-ı Osmanîye'nin ve vatan-ı mukaddesimizin düşmanlarımız tarafından nasıl rencide edilmekte ve vilâyat-ı şarkiyemizin Ermenilere hediye edilmesinde ısrar olunmakta olduğu malûm-ü arifaneleridir. Zat-ı fazılaneleri cemiyetimizin en muhterem azasından bulunduğunuz cihetle istihsal-i maksad-ı mukaddes için cümlece müsellemler olan himmet ve gayretlerin teşkilatımızın o havalice tesri-i husulüne ve muzır düşman telkinatının izalesine masrûf olacağına mutmainim”*²⁸⁹

“Bitlis Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi Hazretlerine!

*Makam-ı muallây-ı hilafet ve saltanatın, vatan ve milletimizin içinde bulunduğu müşkül vaziyet malûm-ü arifaneleridir. O havalice icabına tevessül buyurularak düşmanlarımızın her türlü muzır telkinatına sed çekmeleri müsellemler olan hamiyet ve vatanperverliklerinden intizar olur...”*²⁹⁰

Gerçekten de Millî Mücadele günlerinde Kürtler arasında en ufak bir ayrılıkçı hareket olmadı. Aksine bütün güçleri ile bu mücadeleye destek verdiler. Bunun en açık göstergesi birinci meclisin yapısıydı.

289 Nutuk, s. 943 (13.8.1919)

290 Nutuk, s. 940 (13.8.1919)

İlk mecliste yetmiş kadar Kürt temsilci vardı. Mustafa Kemal, konuşmalarında sık sık Türkleri ve Kürtleri, milleti oluşturan 'anası-ı İslam'ın iki kardeşi olarak sayıyordu.

İzmit'te bir grup gazeteci ile yaptığı mülakatta "TBMM hem Türklerin hem Kürtlerin yetkili meclislerinden oluşmuştur. Ve bu iki öge, bütün çıkarını ve bütün yazgılarını birleştirmiştir" demişti.²⁹¹ Türk devletinin kuruluş belgelerinden biri olan Amasya Tamimi'nde "Devletin dâhî olan ve kabul edilen en son sınırı, Türk ve Kürtlerin birlikte oturdukları araziye içine aldığı..." ifade edilmişti. Ayrıca Kürtlerin serbestçe gelişmelerini sağlayacak şekilde sosyal ve geleneksel haklar yönünden imtiyazlara nail olmaları desteklenecek, yabancılar tarafından Kürtlerin bağımsızlığı adına yapılan propagandanın önüne geçmek için bu nokta Kürtlere izah edilecekti.²⁹²

Her iki halk kader birliği etmiş, kıyamete kadar birlikte yaşama kararı almıştı. Bunu ifade eden beyanlara bakıldığında ortada tek bir millet vardı. Kürt bölgelerinde seçimler yapılmış Ankara'ya yetmişin üzerinde milletvekili gönderilmişti. Kurucu mecliste bulunan vekiller asla kendilerini yabancı bir ülkede ya da ayrı farklı bir milletin arasında görmüyorlardı.

Lozan Konferansı'nda bölge üzerine yapılan hesapların tamamen petrole dayandığı ortaya çıkmıştır. İngiltere bir yandan Musul'un Irak sınırlarına dâhil olmasını isterken, diğer taraftan Sevr'in 64. maddesine göre özerk bir Kürdistan'ın kurulması için çalışıyordu. Fakat İngilizlerin bu teklifi öncelikle Kürtler tarafından reddedildi. Birinci mecliste Bitlis milletvekili olan Yusuf Ziya Bey²⁹³ ayrılıkçı olmadıkları için Kürt temsilcileri cahillikle suçlayan Lord Curzon'a şöyle cevap vermişti:

291 Tan s. 184

292 A. VRK. HRM. 3

293 Koçzade Yusuf Ziya Bey (1882- 14 Nisan 1925, Bitlis), Birinci Meclis üyelerinden Kürt asıllı Türk siyaset adamı. Koçzade Hacı Ömer Suat Ağa'nın oğlu olarak Bitlis'te dünyaya geldi. Bitlis Sultanisinden mezun olduktan sonra bir süre maarif müdürlüğünde başkâtiplik yaptı. Ardından Kürt Teali Cemiyeti'nde çalıştı Büyük Millet Meclis için yapılan seçimi kazanıp Bitlis milletvekili olarak 16 Ağustos 1920 tarihinde meclise katıldı. Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulmasından sonra İkinci Grup'ta yer aldı. Saltanatın Kaldırılması'na açıkça karşı çıktı. Lozan Barış Konferansı'nda Musul Eyaleti'nin terk edilmesini eleştirdi. Lozan temasları sürerken yenilenen seçimlerde meclis dışında kaldı. Yusuf Ziya Bey, yurt sathında muhaliflerin temizlenmesi programı çerçevesinde Azadi örgütü ve Şeyh Said Mescesi ile alakalandırıldı. Cibranlı Halit ve Musa Beyler ile birlikte tutuklandı ve 14 Nisan 1925 tarihinde kurşuna dizildi.

“16 Mart hâdisesi tahaddüs etmiş, müteveffa Osmanlı İmparatorluğu bir inkiraz herc ü merci içinde çırpınıyor, Wilson’ın mahut projesi hâlâ milel ve akvamu aldatacak bir kıymeti muhafaza ediyor. Avrupa’nın siyaset elçileri hâlâ milel ve akvama hak, hukuk vereceğinden bahisle haykırıyor, bağırıyor. Hulâsa bir kahkahanın teranesi çnlıyor. İşte o günlerde Büyük Millet Meclisi içtima davet edilmiş, halka mebuslarının intihabı liüzümü tebliğ edilmiştir. Arkadaşlar! İşte bugünlerde Kürtler serbest sahada ve hiçbir taziyik altında olmayarak bu intihaba iştirak ettiler. Eğer Kürtler ayrılık, gayrılık gütseydiler bu intihaba iştirak etmez, bu intihaba arkasını döner, fikrini terviç için çalışırlardı. Hiçbir vakit, hiçbir taziyik onları o yollarından çeviremezdi.

Kürt vatandaşlar, bütün kanaatlerini bir umdede topladılar, o umde, o gaye ise Türklerle tevhid-i mukadderat. Çünkü mevcudiyet, çünkü varlık, çünkü esaretten kurtulmak bu umdeye muhaveldir. Arkadaşlar; eğer Lord Curzonlar Kürdlerin hak ve hukukundan bundan on beş sene evvel bahsetseydiler korkarım ki, bir tesir bırakır, bâzı dimağları ifsad edebilirlerdi. Fakat Kürdler, Kürd münevverleri Arnavutluğun akıbetini görüp dururken Irak’ın, Suriye’nin akıbetini görüp dururken, İrlanda’nın sada-yı matemini iştiriklen hiçbir âkibete, hiç iğfalâta doğru gidemezler. Hiçbir gaye gütmeyizler. O sadalar, o yalancı sesler hiçbir kimseyi iğfal edemez ve mücerret kendi kendilerini aldatırlar. Binaenaleyh arkadaşlar; işte o günlerde, o kara günlerde bu camialarda intihaba iştirak eden ve bizi bu mahiyette intihap ve izam eden milletin biz vekilleri Lord Curzon’a bağırıyoruz ki; biz Kürdistan’ın hakiki vekilleriyiz. Senden ve senin siyasetinden Musul’u istiyoruz ve alacağız!”²⁹⁴

Lozan’da Fransız temsilci M.Barrere’nin “Müslüman olmayan azınlıklar gibi Müslüman azınlıkların da örneğin Kürtlerin, tasarındaki koruma tedbirlerinden yararlanmaları” teklifine Türk heyeti “Türkiye’de Kürt azınlık bulunmadığı ve korunmaya ihtiyaçları olmadığı” şeklinde cevap verdi. Kürtlerin etnoğrafik, siyasi, tarihi, coğrafi, ekonomik ve askerî açılardan Türklerden ayrılamayacakları ifade edilmişti.

Kürtlerin azınlık sayılmak istenmesine bütün taraflar tepki gösterdi. İslam hukukuna göre yalnızca gayr-ı müslimler azınlık sayılabilir. Türkiye bir İslam devleti olduğuna göre Kürtlere azınlık muamelesi yapmak onlara yapılmış bir hakaret sayılırdı. Osmanlı zamanında

294 BMM. Zabıt Ceridesi, c. 26, İc. 180, 5/ 1/1339

devletin vatandaşı sayılan gayr-i müslimler devlete ödedikleri bir vergi karşılığında askere alınmazlardı. Hatta Müslüman Araplar da aynı durumdaydı. Fakat devlet bünyesinde Türklerle iç içe yaşayan Kürtler, devletin asıl sahiplerinden biri olarak görüldükleri için onlar için böyle bir şey söz konusu olamazdı.

İsmet Paşa Kürtlerin azınlık sayılması tezine karşı şöyle demişti. *“Türkler ve Kürtler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ana unsurlarıdır. Kürtler bir azınlık değil bir millettirler; Ankara Hükümeti hem Türklerin hem de Kürtlerin hükümetidir.”*²⁹⁵

Kürt temsilcilerden herhangi birinin bu teze itiraz etmemesi üzerine azınlık sözleşmesi kabul edilmiş, Rum, Yahudi ve Ermenilerin her türlü millî ve dinî hakları güvence altına alınmıştı. Rum ve Ermeni liseleri o tarihte İstanbul'da kendi dilleri ile eğitim vermeye başlamışlardı. (24 Temmuz 1924) Sonuçta Lozan Antlaşması'nda Kürtler ile ilgili herhangi bir karar alınmadı.

Meşrutiyet yıllarından itibaren bağımsız bir Kürt devleti kurma düşüncesini seslendirenler, eski mir aileleri olan Bedirhanlar ve Cemil Paşazadelere mensup birkaç kişiden ibaretti. Birer birer sayılsa kesinlikle on kişi yoktular. Milletler, kader günlerinde ortaya koydukları irade ile istikballeri için çizilen ilahî programın icrasına onay vermiş olurlar. Kuruluş döneminde her iki halkın iradesi, birlikte yaşamak yönünde ortaya konuldu. Baştan beri tarihî seyir içerisinde zaman zaman değişen ayrılıkçı fikirler ve yerel isyanlar, çok sınırlı sayıda insanın şahsî düşüncesi ile gerçekleştirdikleri eylemlerdi. Bunların bir millete genel olarak mal edilmesi mümkün değildir.

Kürtlerle ilgili meselelerin bu çalışmada ele alınan dönemde yoğunlaşması toplumsal problemlerin çözümünün sürekli ertelenmesinden kaynaklanmıştı. İskân problemi çözülmeden önce Türk aşiretlerin durumu daha farklı değildi. Şehirleşmenin geciktiği, iskân problemlerinin devam ettiği, toprak sisteminde yaşanan zorlukların giderilmediği, ekonomik düzen içerisinde normal şartlarda hayatını sürdürebilecek bir ortam hazırlanmadığı sürece bu olumsuzluklardan beslenen rahatsızlıklar sürekli yenilenecekti.

---

295 Tan, s. 503

Kürtlerin devamlı mesele çıkaran bir kavim olarak zihinlere yerleştirilmesi Batılı ajansların marifetiydi. Cihan Harbi'ne kadar geçen 100 yıllık süre içerisinde Ermenileri koruma adına Osmanlı İmparatorluğu'ndan Doğu Anadolu'dan bir parçayı koparabilmek için bu yalanlara ihtiyaçları vardı. Aynı şekilde kanunsuz uygulamaları perdedemek için Kürdleri isyancı göstermek merkezden gönderilen yöneticilerin de işine geliyordu. Farklı sebeplerle sosyal alanların dışında tutulan insanların daha farklı davranacaklarıysa beklenmiyordu.

Tartışılan Değerler

Milleti Yeniden Tartışmak

Osmanlı'ya tâbi olan gayr-i müslim unsurlar batı dünyasındaki gelişmelere açıldı. Fransız İhtilâli'nin yaktığı ateş kısa zamanda Avrupa kıtasındaki Osmanlı topraklarını sardı. Rum'u, Bulgar'ı, Sırp'ı, Romen'i, hatta Arnavut'u etnik kimliklerini ön plana çıkaran devletçikler halinde imparatorluktan koştular. Aynı dönemde kilise ile bilim çevreleri arasındaki hâkimiyet savaşını bilim kazanmış, bu savaşın etkisi ile bilim doğrudan dine cephe almıştı. Bir anda bilim ile ırkçılığın ortak düşmanı haline gelen din, siyasî hayattan kesin olarak çekilmişti.

Batıdaki bu çarpık gelişme aynı şekilde Osmanlı ülkesine tercüme edilecekti. Kilisenin yerine konan İslamiyet, bilime engeldi! (İslamiyet ile özdeşleştirilen saltanat ve hilafet de aynı şekilde düşman sayılacaktı.) Din düşünce hayatından dışlandıkça ırkçılık kuvvetlenecekti. Oysa Osmanlı sınırları içinde yaşayan Arnavut, Kürt, Çerkes, Boşnak, Arap, Türk ve Lazları birbirine bağlayan tek varlık "din"di. Batı felsefesinin yeniden tanımlamaya çalıştığı ırk, millet, vatan ve tarih gibi değerler, aynı şekilde tercüme edildiğinde İslam medeniyetinin varlığı tehlikeye düşecek, Anadolu'nun birliği dağılacaktı.

1912'den 1922'ye kadar geçen on yıllık dönemde bütün taraflar özellikle dinî değerlerin kuşatıcı ve kucaklayıcı etkisinden yararlanma yolunu seçtiler. Gerek İslam dünyasına verilen mesajlarda gerekse yerli çevrelere karşı kullanılan dilde İslamiyet'e güçlü bir şekilde vurgu yapılmaktaydı. Dile getirilen düşünceler tarihe, topluma ve halkın gerçeklerine uygunluk göstermekteydi.

İttihatçıları ve bir ölçüde milliyetçi düşünceyi etkilediği kabul edilen Ziya Gökalp şöyle diyordu. “Türklerle Kürtler bin senelik müşterek din, müşterek tarih, müşterek bir coğrafya neticesi olarak hem maddi, hem manevi bir surette birleşmişlerdir. O hâlde büyük bir kanaatle diyebiliriz ki bu iki milletin birbirini sevmesi, her iki taraf için hem dinî, hem siyasi bir farızdır. Kürtleri sevmeyen bir Türk varsa Türk değildir, Türkleri sevmeyen bir Kürt varsa Kürt değildir.”²⁹⁶

Olayın önemini kavramış görünen Gökalp’in erken ölümü, bu konudaki tartışmalar açısından bir kayıptı kuşkusuz. Öte yandan esir medeniyetin şairi Yahya Kemal, millet için üzerinde yaşanılan toprakların aziz hatıralarına dikkat çekerek “Türk milletini bin senedir üzerinde yaşadığı Anadolu Toprağı yaratmıştır.” demektedir.

İşin aslında Türklükten bahsedildiğinde bir ırk kastedilmezdi. Türklük bütün İslam kavimlerinin bin küsur yılda kurduğu medeniyetin adıydı. Avrupalılar bir kişi için Müslüman oldu manasında “Türk oldu” derlerdi. Bu vurgunun ne anlama geldiğini en iyi bilenlerden biri olan şair, “Türk milleti, dinde ve mezhepte bir, aynı dili konuşan Türk, Kürt, Çerkeş, Arnavud, Boşnak unsurların, Ortaçağlardan beri birbiriyle kaynaşmasından doğmuştur. Bu kütle hiçbir şekilde birbirinden ayrılamaz.” diyordu.²⁹⁷ Ona göre insanları kafatasıyla yahut da lisanlarının saf ve nahviyle tasnif eden ilimler çoktan iflas etmişti. Her milliyette olduğu gibi Türk milletinin de içinde her ırktan insan vardı. Türklerin kendi ırkı ile birlikte, bağlı olduğu dinden, yaptığı tarihten, güzel sanatlardan, şirden, musikiden, mimariden, nihayet yaşadığı ortak acılardan, ortaya bir milliyet çıkmıştı.²⁹⁸ Bu tarife göre üst kimlik temsil ettiğimiz medeniyetti. Türklükten kastedilen buydu.

Muasır İslam düşünürlerinden Bediüzzaman aynı tezi farklı bir formatta dile getirdi. “...Bugünkü Türkiye halkı asıl Türkî kavimlerinden başka, tarihin en eski çağlarından beri gerek Anadolu’da, gerek imparatorluğun diğer bölgelerinde yaşamış ve asırlar boyunca serbestçe birbirleriyle karışmış olan ırkların, yani Çerkezlerin, Arnavutların, Boşnakların, Kürtlerin, Gürcülerin, İslamiyet’in kabulü ve evlenme yoluyla Rumların,

296 Ziya Gökalp, Küçük Mecmua, sayı 1, 5 Haziran 1922,(zkr. Altan Tan, s. 190)

297 Ramazan Balcı, Esir Medeniyetin Şairi Yahya Kemal, İstanbul 2006, s. 63

298 Nihad Sami Banarlı, Bir Dağdan Bir Dağa, İstanbul 1984, s. 47.

Ermenilerin, Slavların karışımından meydana gelmiştir. Bu suretle, kendi menşeleri de çok şüpheli olan ırkçılarının iddia ettiği gibi kan saflığından pek eser kalmamıştır...”²⁹⁹

Demek ki ulusalcıların hem kendi kimlikleri şüpheli hem de ırka dayalı olarak ileri sürdükleri düşünceler anlamsızdır. Üzerinde taşıdığı emanetin ıstırabıyla ömrü heder olmuş bir başka düşünür Cemil Meriç “bin yıl beraber ağlayıp, beraber güldükten sonra bu muhteşem rüyayı korkunç bir kâbusa çeviren uğursuz salgını” maddecilik olarak ifade eder:

“Bu ülkenin ırklarını, tek ırk, tek kalıp, tek insan haline getiren İslâmiyet olmuş. Biyolojik bir vahdet değil bu. Ne kanla ilgisi var, ne kafatasıyla. Vahdetlerin en büyüğü, en mukaddesi; ister siyah derili, isterse sarı... İnananlar kardeşler. Aynı şeyleri sevmek, aynı şeyler için yaşamak ve ölmek. Türk’ü, Arab’ı, Kürt’ü, Arnavud’u düğüne koşar gibi gazaya koşturan bir inanç; gazaya yani irşada. Bin yıl beraber ağlayıp, beraber gülmek. Sonra bu muhteşem rüyayı korkunç bir kâbusa kalbeden meş’um bir salgın; maddecilik.”³⁰⁰

Bu örnekleri çoğaltmak mümkün elbette, asıl vurgulanması gereken bu tartışmaların üzerinden bir yüz yıl geçmiş olması. Bu açıdan bakıldığında nelerin kaybedildiğini anlamak daha da kolaylaşacaktır.

İttihatçılar hakkındaki haksız ithamlara rağmen izah etmeye çalıştığımız milliyet anlayışı, kuruluş döneminin temel hareket noktasıydı. Misak-ı Millî, “Osmanlı-İslâm” unsuruyla meskûn yörelerin istiklâline kavuşturulmasını hedeflemekte ayrıca “Türk” ırkından söz etmemekteydi. Mustafa Kemal, “Hudud-u millî” dâhilinde “Anasır-ı İslâmiye’den yalnız bir cins millet olduğunu” vurguluyordu. Daha sonra milletin iradesinin “ruh-ı mazlum-ı İslâm’ı” temsil eden Büyük Millet Meclisi’nde tecelli ettiğini ifade edecekti.³⁰¹ Bu tariflere göre milletin üst kimliği, İslam milletinden olmaktı. Bu kimlik altında farklı unsurlar toplanacaktı.

Bu anlayışın kesin olarak terk edilmesinin sebebi, galip devletlerin Türkiye’ye biçtiği rolde saklı olmalıdır. 10 yıl süren savaş döneminde en güçlü bağın İslamiyet olduğunu gören Batılı ajanların bu bağ

299 Mursel Safa. Siyasi Düşünce Tarihi Işığında Bediüzzaman Said Nursî, İstanbul 1989 . s. 217.

300 Cemil Meriç, Bu Ülke, İstanbul 1974, s. 179

301 Öke, Musul, s. 109

koparmaya zorlayacak bir programı, bağımsızlık şartı olarak perde altında dayatmış olmaları pek âlâ mümkündür. Ayrıca Rus zulmünden kaçıp gelen Kafkas kökenli Türkçülerin, İslam milletinden olma bilinci yerine, katı ırkçılığa dayanan bir Türkçülük ideolojisi geliştirmelerini ikinci bir sebep olarak görmek mümkündür.³⁰²

Dil Sorunu

Meşrutiyet ile birlikte Osmanlı toplumunun idaresine talip olan bütün kurumlar, farklı unsurları bir arada tutmanın yolları üzerinde kafa yormaya başlamışlardı. Bu bağlamda üzerinde en çok tartışılan konulardan biri de dil sorunuydu. İmparatorluğun resmi devlet dili Türkçe idi. Bu durumun zaafa uğratılması düşünülmüyordu. Ancak ilk tahsilin ana dili ile yapılması genel olarak kabul görmekteydi. İlk üç sınıftan sonra Türkçe öğrenmek gerekecekti.

O dönemdeki siyasi kurumlar bu konuda ortak bir noktaya gelmiş görünüyorlardı.

I. Jöntürk Kongresi'ne başkanlık eden Prens Sebahaddin, açış konuşmasında “Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşundan itibaren kaderlerine hâkim olduğu halkların dillerine, geleneklerine ve dinlerine saygı göstermekte kusur ettiği görülmemiştir.” şeklinde kucaklayıcı bir dil kullanmıştı. Bu bakış açısına göre Osmanlı hayatı zengin tecrübelerle sahipti ve dil, milliyet ve kültür problemlerini çözmekte zorlanmayacaktı.

1909 yılında kabul edilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programında, ilkokullarla ilgili bölüme giriş şöyleydi:

“Mekatib-i umumiyyede tahsil-i iptidai meccanidir. Mekatib-i iptidaiyyede lisan-ı tedris her kavmin kendi lisanı olacaktır; fakat sübyan sınıflarından mâada olan sınıflar-ı iptidaiyyede Türkçe talim olunmak mecburidir.”

Günümüz diliyle, devlete ait mekteplerde ilkokul ücretsiz olacaktı. İlkokulda dersler her kavmin kendi dili ile verilecekti. Fakat ilk üç sene sonra devam edecek ilkokul sınıflarında Türkçe eğitim zorunlu tutulacaktı.

Cemiyet'in 1913 yılı programında, anadil serbestîsi açık bir şekilde yer almıştı.

---

302 Akyol, s. 49, (zkr. A. Tan)

“*Kanun-i Esasi*’de musarrah olduğu veçhile Osmanlı milletinin terbiye-i siyasiye ve ehliyetleri siyak-ı vahidde cereyan etmek için hususi ve cemaat mektepleri üzerinde hükümetin nezaret ve teftişi bulunmak ve fakat hiçbir unsurun lisan-ı maderzadı ile itikadiyat ve edebiyatına müdahale etmemek kaziyesi de umde ittihaz olunmuştur...”

Programa göre Osmanlı milletinin siyasi terbiyesi ve meslek eğitimi aynı seviye ve doğrultuda yürütülmesi için hükümetin kontrolünde olacak fakat hiçbir unsurun ana diline, dinine ve edebiyatına müdahale edilmeyecekti.³⁰³

İttihatçılara muhalif olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın programında da benzer bir bakış açısı vardı.

“*Millet-i Osmaniye*yi teşkil eden anasır ve edyan-ı muhtelif ashabından her birinin vahdet-i Osmaniye’yi haleldar etmemek şartıyla dini, edebi, ilmi ve iktisadi mesai-i müştereke veya münferide sarf etmeleri ve bu maksatla kendi mezheb ve kavmiyetlerine has her türlü müessesat-ı ilmiye ve iktisadiye teşkil eylemleri serbesttir.”

“*Köy mekteplerinde ve ale’l-umum mekatib-i iptidaiyede tedrisat lisan-ı mahalli ile icra edilecektir.*”³⁰⁴

Osmanlı milletini oluşturan kavimlere ve dinî gruplara, bilimsel ve ekonomik örgütlenme hakkı veriliyor, ilkokullarda eğitimin mahalli diller ile yapılması ön görülüyordu. Programın esası Osmanlı birliğine zarar vermemekti. Osmanlı özgürlükleri bu özgürlükleri sağlayan devletin aleyhine olarak kullanılamazdı. Bu yapıldığı zaman istibdada kapı açılmış olurdu. İttihatçıları katı bir askerî rejime mecbur eden gelişmeler, Meşrutiyet’le kazanılan hakların imparatorluğu parçalamak için kullanılmak istenilmesiydi.

Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra, kurulan “Osmanlı Ahrar Fırkası”nın eğitimle ilgili görüşleri diğer iki parti ile uyum içindeydi: (14 Eylül 1908)

“*Tahsil-i iptidai mecburidir. Lisan-ı resmi Türkçe olduğundan bilcümle mekatib-i resmiye ve hususiyede Türkçe mecburi ve lisan-ı mahalli ihtiyarî*

303 Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1327 Scensi Siyasi Programı, Tanin Matbaası, İstanbul, 1327

304 Ali Birinci, Hürriyet ve İhtilaf Fırkası, İstanbul 1990, s. 50

olacaktır. Cemaat-ı muhtelif kendi mekteplerinde Türkçe ile beraber lisan-ı millîlerini tedris hususundaki serbestîlerini muhafaza edeceklerdir”³⁰⁵

İlk okullarda mahalli dillerin seçmeli ders olmasını öneren program, millî lisanların öğrenilme özgürlüğüne saygı göstereceğini açıklamaktaydı.

1918’de kurulan Teceddüt Fırkası programında benzeri bir görüş ortaya koydu. “Mekatib-i iptidaiye-i umumiyyede lisan-ı resminin tedrisi mecburi olmakla beraber her mahallin ana lisanı lisan-ı tedris olacaktır.” (Madde 113)³⁰⁶

Dil konusunu ele alan siyasî kurumların, içinde bulunulan şartlarda gerçekçi bir tavır sergiledikleri görülmektedir. Medeniyetler arası savaşın geldiği noktada hâlâ mahalli dillerden mesele üretilmesi milletimiz adına bir talihsizliktir.

Medeniyetlerin en önemli varlıkları, o medeniyetin ifade formları olan bilim ve sanatları en ince ayrıntılarına kadar ifade edebilecek bir dile sahip olmaktır. Bu açıdan bakıldığında bu gün bizzat Türkçe tehlikededir. Bilim dili hızla yabancılaşmakta, konuşma dilinin terimleri her gün biraz daha yerlerini Batılı kavramlara bırakmaktadır. Şayet yeni bir medeniyet hamlesi yapılamazsa bu süreç Türkçeyi de medeniyetler müzesindeki yerine emanet edecektir. Bu değerlendirme Kürtçe için de fazlasıyla geçerlidir. Türkiye’de yaşayan Kürtler dâhil çok sayıdaki unsurun mahalli dilleri, yekpare bir dil bütünlüğü kazanamamıştır. Bu sebeple Kürtçenin devlet dili, eğitim dili olması dilbilim bakımından çok mümkün gözükmemektedir. Kürtlerin konuştuğu Kurmanci, Sorani, Zazaki (Dimili) ve Gorani (Hevremani)³⁰⁷ gibi dört farklı dilin demokratik ya da bilimsel yöntemlerle bir tek dile indirilmesi ve bundan bir devlet ve medeniyet dili üretilmesi de realiteyle tam örtüşmemektedir.

Bu durumda dil meselesi, tamamen onursal bir sorundur. Tarihini, inancını, topraklarını, şehit kanlarını paylaştığın herhangi bir halka,

305 Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1324

306 Teceddüt Fırkası, 9 Kasım 1918’de İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin son kongresinde seçilen 21 kişilik kurucular kurulu tarafından kurulmuştu. Teceddüt Fırkası’na, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin tüm malvarlığı (menkul ve gayrimenkulleri) devredilmişti. Genel başkanlığına Hüseyin Hüsnü Paşa (Ayan’dan), ikinci başkanlıklara da İsmail Canbolat (İstanbul mebusu) ile M. Şemsettin (Günaltay); Parlamento Tarihimizde Meclis-i Mebusan, s. 83

307 Tan s. 530

zorla sen ana dilini unut demek, bilerek sorun üretmektir. Altan Tan'ın "Ölümcül Kimlikler" kitabından yaptığı alıntı bu durumu doğru bir şekilde ifade etmektedir.

*"Dilinizin küçümsendiğini, dininizle alay edildiğini, kültürünüzün aşağılandığını hissederseniz, farklılığımızın işaretlerini abartılı bir gösterişle sergileyerek tepki verirsiniz; tersine, size saygı duyulduğunu hissettiğinizde, yaşamayı seçtiğimiz ülkede bir yeriniz olduğunu hissettiğinizde daha farklı davranırız."*³⁰⁸

Şayet devlet dil konusunda Osmanlı'dan devraldığı siyasî uyum mirasını kullanabilse ve gelişmeler tabii seyrinde devam etseydi, bu gün yapılan tartışmaların hiçbiri yaşanmayacaktı. Abartıya kaçmadan Kürt toplumunun dil konusundaki taleplerinin karşılanması tarihe, bilime ve yaratılış kanunlarına uygun bir davranış olacaktır.

Ulusalçılar ve Din

Yukarıda bir parça değindiğimiz nasyonalizmin dinî değerlere düşman olduğu gerçeği Alman, Arap, Fransız, Fars, Türk tüm ulusalcıların ortak noktasıdır.

Aşağıda aktaracağımız Kürt ulusalcıların Kürt toplumunu rehabilite etme programı ile Türk ulusalcıların dillendirdikleri –ya da zaman zaman uyguladıkları- fikirler arasındaki benzerlik hiç de şaşırtıcı değildir.

"Çağdaş tarihimizde bile İslam, bizim bağımsızlık kazanmamızdaki en büyük engel olmuştur..."

"Kürtler, çocuklarına Arap veya Türkçe isimler vermekten vazgeçmelidir."

"Kürt dili Arapça veya Türkçe kelimelerden temizlenmelidir. Bunlar eğer yoksa Hint - Avrupa dillerinden alınmalıdır."

"İslami öğretilerle beyinleri yıkanmış Kürtler rehabilite edilmelidir. Diğer dinlerin yayılması teşvik edilmelidir. Bir yandan da İslam'ın uygulanamazlığı ve başta cinsel eşitlik konusu olmak üzere baskıcı özellikleri vurgulanmalıdır."

"Kürtlerin antik dini olan Zerdüştlük yeniden uyandırılmalıdır."

"Kur'an'ın veya diğer İslami-Arap kitapların Kürt bölgelerine girmesine, burada basılmasına ve yayılmasına engel olunmalıdır."

---

308 Tan s. 574

“İslami organizasyonların Kürt bölgelerinde camiler inşa etmesine izin verilmemelidir.”

“Yezidilik ana Kürt dini olarak belirlenmeli ve okul kitaplarına eklenmelidir”.

“İsrail’le iyi ilişkiler geliştirilmelidir. Kürtler ve Yahudiler arasındaki ortak değerler, Kürtler ve Araplar arasında olanlardan çok daha fazladır.”³⁰⁹

Metinde geçen Kürt kelimesi Türk kelimesi ile Zerdüştlük, Şamanizm ile değiştirildiği zaman ortaya Türk ulusalcıların programı çıkar. Bunların aynı kalemde çıktığına şüphe yoktur.

Bu fikirlerin İslam medeniyetinin ortak bağlarını tahrip etmek için ortaya konulup uygulandığı ve bu gün yaşanan problemlerin kaynağında bu uygulamaların bulunduğu izaha muhtaç değildir. Kürtler için düşünülen özgürlük görüldüğü gibi hiç de demokratik değildir. Dil ve Milliyet sorununu çözmek için insanlar dinin yol göstericiliğine muhtaçtır. Ancak bu uydurma bir Zerdüştlük ile değil, İslam’ın evrensel değerleri ile çözülür.

Tarih cihetiyle kardeş, iman cihetiyle kardeş, toprak ve vatan cihetiyle kardeş, en nihayet insan olmak cihetiyle kardeş iki toplum arasında düşmanlık üretmek ancak her iki topluma da düşman olmakla mümkün olabilir. Bin küsur yıl aynı kürsünün önünde “*Hepiniz Âdem’in neslisiniz ve kardeşsiniz, insanlar bir tarağın dişleri gibi birbirine eşittir. Üstünlük ancak iyilik yarışında öne geçenlerindir. Birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olmazsınız!*” derslerini alan iki insanın birbirini düşman görmesi de ancak insanlığa ait bütün faziletlerin inkârı ile mümkün olabilir.

Kürt toplumu, Cumhuriyet’in kuruluş döneminde kendilerine söz verilen hakları, özgürce kullanabilmelidir. Bu bir ihsan değil insan olmanın sağladığı bir haktır. Bu hakları talep ederken kullanılacak dil asla ırkçı bir söylem olmamalıdır. İmanın güzelleştirdiği bir toplulukta insanlar, karşısındaki insanın Kürt, Türk ya da Arap olduğunun farkında olmazlar.

309 Religion of Violence and Death”, One Kurdistan Without İslam, [http:// www27.com](http://www27.com). (Altan Tan, s. 538)

BEDİÜZZAMAN'IN OSMANLI TOPLUMUNU ISLAH PROJESİ

İtiraf etmek gerekirse yüzyılın başında İslam toplumu hayatın bütün alanlarında geri kalmıştı. Bu gerilik sadece batı karşısındaki teknik ya da bilimsel gerilik değildi. Bizzat İslam medeniyetinin insanlığa emanet ettiği değerleri temsil etme noktasında geri kalınmıştı. Cehalet diz boyydu. Kabilecilik ve aşiretçilik koyulaşmış, komşu aşireti yağmalama cihad sayılır olmuştu. Kan davası kabileler arasında bitmek tükenmek bilmeyen düşmanlıkları beslemekte, devlet kendi yaptığı yolları ve köprüleri kendi vatandaşına karşı korumakta zorlanmaktaydı.

Tasvir edilen tablo sadece bir ırkın değil bütün İslam âleminin bir dönüşüme ihtiyacı olduğunu göstermekteydi. Şimdilerde entegrasyon denilen bu dönüşüm ihtiyacı çok güçlü dinamiklerin harekete geçirilmesi ile ancak sağlanabilirdi. Toplumun en canlı tarafı veya ortak değerlerin ana kaynakları aktif hâle getirilebilirse başarılı olma ihtimali vardı.

Yine itiraf etmek gerekirse bu ihtiyacı hissedenler olsa da galiba ne yapılacağını pek bilen yoktu. III. Selim'den itibaren devam eden öncelikle orduyu modernleştirip sonra ordu eliyle toplumu modernleştirme projelerinin üzerinden yüz yıl geçmesine rağmen herhangi bir başarı sağlanamamıştı. Ortaya çıkan tablonun verdiği dehşet ve umutsuzluk ile Türk aydını sağa sola savruldu. Doğru dürüst bilimsel bir disiplin ortaya koyan bulunmadığı gibi, kendine güvenini yitiren aydın çevrenin, iyiyi kötüden ayırt etme ya da topluma faydalı olanı seçme gibi konularda isabetli davranması da mümkün değildi.

Gerçi Osmanlı tarih sahnesinden çekilirken birçok sahada güçlü isimler bıraktı. Son Osmanlı nesli gerçekten fedakâr ve kahraman bir nesildi. Aralarında klasik anlamda ciddî âlimler de vardı. Ancak o dönemde ihtiyaç duyulan; Batı karşısında imanını kaybetmemiş, temsil ettiği medeniyetin değerlerinden utanmayan, Batı medeniyetinin temel dinamiklerini kavramış, program sahibi güçlü analistlere, vatanını ve insanını seven, bütünü kucaklayıcı ruh ve beyin mimarlarına ihtiyaç vardı.

1912-1922 arası on yıllık süre içerisinde tarihin yüzyıllık hadiseleri yaşandı. Bu kargaşa içerisinde sesini duyurmaya çalışan Bediüzzaman

Said Nursî'nin, dönemin Kürt aydınları içerisinde önemli bir yeri vardı. Genelde Osmanlı Devleti'nin özelde Kürt toplumunun ihtiyaçları üzerinde ciddi proje ve teklifler üretti. Bu görüşlerini aktif bir şekilde savunuyor, önemli çevrelerde tartışmaya açıyordu. Aktif, canlı kişiliği ve orijinal fikirleri ile yaşadığı asrı etkilemiş olan Nursî'nin Osmanlı toplumunu yenileme projesi, güncel birtakım sorunlara da işaret etmesi yönüyle önemini korumaktadır:

Nursî'nin görüşlerini ve maksadını özetleyen program:³¹⁰

Birinci madde: İslâm âleminin hayat düğümü olan terakki ve kalkınma meylini harekete geçirmek için benimsenen Meşrutiyet, adalet ve meşveretten ibarettir. Öyleyse İslam hukuku, Meşrutiyet'in kaynağı olarak kabul edilmelidir. Meşrutiyete millî bir elbise giydirilirse taassupla reddedilmesinin önüne geçilir.

Meşrutiyet'in dine aykırı olduğu iddiasıyla isyanların yaşandığı bölgede bu bakış açısı son derece anlamlıdır. Nursî, bölgenin buna hazır olmadığını da farkındadır. Müthiş bataklığa benzettiği cehalet, fakirlik ve düşmanlığın hâkim olduğu bölgeye, bilgi ve fazilet yolu açılmazsa Meşrutiyet 100 sene sonra gelebilecektir.

İkinci madde: İslâm eğitim ordusunun üç ana kaynağı olan tekke, medrese ve modern okullar arasında fikir birliği sağlanmalıdır. Bunlardan birinin diğerini cahillikle, ötekinin öbürünü dinsizlikle suçlaması, İslam ahlakını sarstığı gibi kalkınmanın önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Aralarında iş bölümü sağlanmalı modern yüksek okullarda İslam hakikatleri okutulmalı, medreselerde eski hikmetin bataklığı yerine yeni modern bilimler dersi verilmelidir. Tekkeler her iki dalda yetişmiş âlimlere kapılarını açmalıdır.

Üçüncü madde: İlim âleminde bilimsel özgürlük sağlanmalıdır.

İlmî çevrelerde fikir hürriyeti sağlanmalı ve herkes fikrini özgürce savunmalıdır Aksi bir durumda ilim adamları herkese kendi fikirlerini benimsetme yoluna gidecektir. Bu durumda taklitçilik ortaya çıkacak ve bilimsel gelişmenin önü kesilecektir.

310 Bediüzzaman, Muhakemat, İstanbul 2000, s. 55 (Bediüzzaman'ın ifadeleri sadeleştirilerek özetlenmiştir)

Dördüncü madde: Medreselerin ihtisaslaşması sağlanılmalı, toplumsal bilimlerle, fikir mücadeleleri sonrasında ortaya atılan genel fikirler, manevi üstad kabul edilmelidir. Böylece talebeliğin hayat düğümü uyanacak, terakki ve yenilik meyilleri harekete geçirilecektir. Modern bilimlerin medrese kanalı ile eğitime dâhil edilmesi bu sisteme ve isme alışmış olan insanların bilimsel gelişmelere karşı çıkmalarını önlemiş olacaktır.

Aynı şekilde çalışma hayatında iş bölümünü, gerek ilmî gerekse maddi terakkinin bir esası olarak kabul eden Nursî, insanların yeteneklerine uygun meslek seçmelerine önem verir. Bir insanın kabiliyetine uygun olan işi terk edip, ehil olmadığı bir işe girmesini yaratılış kanununa itaatsizlik olarak tarif eder. İnsandaki yetenek ile yaptığı sanatın uygun olmaması durumunda ortaya ancak kargaşa çıkacaktır.

Beşinci madde: Halkın rehberleri sayılan vâiz ve hatiplerin eğitimine önem verilmelidir.

Vaizler halkın öğretmeni oldukları için araştırmacı bir âlim olarak yetiştirilmelidir. Parlak cümlelerle delilsiz sadece iddiaların süslenmesi, hakikati araştıranlara bir fayda vermez. Aynı zamanda neyi nerede konuşacağını bilen ve dinin dengesini bozmayan hikmet sahibi bir eğitimiçi olmalıdırlar.

Altıncı madde: Osmanlı toplumunda maddi gelişme düşüncesi harekete geçirilmelidir. Allah'ın adını yüceltme ve İslam medeniyetinin şerefini koruma her insan için en önemli görevdir. Bu görev ancak maddi terakki ile sağlanabilir. Nursî'nin düşündüğü idealist insan, milletin menfaatini, şahsi menfaatinin önünde tutan insandır. Onu "*Kimin himmeti milleti ise, o kimse tek başıyla küçük bir millettir.*" şeklinde yüceltir.

İçerdeki düşman olarak gördüğü, cehalet, fakirlik ve düşmanlık ilim, çalışma ve kardeşlik kılıcı ile öldürülebilir. Medenî milletlerle savaşa değil Kur'ân hakikatleri mücadele edilecektir. Bu kuralı "*Medenilere galebe çalmak ikna iledir.*" şeklinde vecize yapmıştır.

Yedinci madde: Hilafet makamı ıslah edilmelidir. Çeşitli İslam unsurlarını bir arada tutan hilafet makamının sahip olduğu manevi güç, halkın eğitimi için kullanılmalıdır. İsrafın önlenmesi ve maddi kalkınmanın teşvik edilmesi yine bu makamdan beklenir. Bir şahsın fikirleri

İslam âleminin problemlerini çözmek için yeterli değildir. Halife kararlarını bir şuraya dayandırmalıdır.

Sekizinci madde: Osmanlı unsurlarının beylikler döneminde olduğu gibi parçalanmalarını önlemek için hayata geçirilen İslam birliği fikrinden gayr-i müslim unsurların korkuya kapılması önlenmelidir. Avrupalıların milliyetleri dinlerine galebe çalmışsa da Müslümanlar böyle değildir. En eski dönemlerden beri çok sayıda ırk ve din, İslam medeniyeti içinde varlıklarını koruyabilmiştir.

Dokuzuncu madde: Kürtlerin ayrı bir yol tutması sebebiyle kaybedilen büyük kuvvetten yaralanmak için, eğitim yoluyla İslam kardeşliği içinde millî birlik fikri uyandırılmalı ve terakki meyli harekete geçirilmelidir.

Nursî'ye göre altı yüz seneden beri tevhid bayrağını umum âleme karşı yücelten Türkler, istibdada gösterdikleri şiddetli itaat ve millî âdetlerini terk ettikleri için ihtiyarlamıştır. Kürtler bu durumda kuvvet ve cesaretlerini şanlı pederleri olan Türklerin hizmetine vermelidir. Buna karşılık olarak Türklerin akıl ve bilgisinden devlet tecrübesinden istifade edeceklerdir.

Nursî, Kürtlerin eğitimi için yararlanılabilecek yöntemleri şöyle sıralar:

Hamidiye alaylarında olduğu gibi askerlik yoluyla eğitmek.

Mektepleri medrese adıyla açıp din ilimleri ile birlikte modern ilimleri okutmak

Bir enstitü açıp medreselerde ders verecek Kürt hocaları yetiştirmek.

Zekâtı eğitime yönlendirerek kaynak oluşturmak...

Onuncu Madde: Avrupa medeniyeti ile barışı sağlamak.³¹¹ Nursî, İslam âleminin Avrupa medeniyetinden ayrı yaşayamayacağını farkındadır. O yüzden başından beri Avrupa'yı ikiye ayırmış, fen bilimleri ve insan hakları konusunda katkı sağlayan kesimler ile dost olduğunu vurgulamıştır. Felsefe fenleri ile dinî ilimlerin birbiriyle barışması sağlanmalıdır. Böylece Avrupa medeniyeti, İslâmiyet hakikatleriyle tanışacaktır.

311 Volkan 23 Mart 1909, nr. 83-84; Asarı-ı Bediyye, s. 817, İstanbul. 1999, (Nşr. Abdülkadir Badıllı)

Nursî, “*Amma ecnebilere düşman nazarıyla değil, belki saadetimizi ve İslamiyet'in yüceltilmesine bu zamanda vasıta olan terakki ve medeniyete bizi teşvik ve icbar ettiklerinden dost ve hadim nazarıyla bakacağız...*” derken dünya barışı sağlanmadan tek yönlü bir kalkınmanın mümkün olmayacağını, çağını aşan bir bilinçle kavramış görünmektedir.³¹²

Bediüzzaman on madde olarak esaslarını ortaya koyduğu programı giderek olgunlaştırmış, onu köklü bir ihya hareketine çevirmeyi başarmıştır. Önü kesilmemiş olsaydı muhtemelen bu gün yaşanan problemlerin hiçbiri yaşanmayacaktı.

Bediüzzaman'ın modeli, bir yandan sosyal yapıyı modernleştirme, diğer yandan aydınlanma ve maddî kalkınmayı sağlayacak dinamikleri harekete geçirme özelliğine sahipti. Aynı zamanda modern insanın bütün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde dinî kavramları anlaşılır bir formatta sunmayı başarmıştı.

Bediüzzaman, bütün hayatı boyunca devletin birliğine önem verdiği gibi, üst kimlik olarak İslam milletinden olma şuuru ve sevgisinin canlı tutulmasına da önem vermiştir. Devletin bütünlüğü ve millî şuura zarar verecek uygulamalardan özellikle kaçınılması için toplumun her kesimini uyarmıştır.

Onun ön gördüğü iki büyük tehlikeden biri devletin uygulamak istediği ırkçı politikalarıdır. Diğer İslam akaidini ve uygulamalarını toplum hayatından silmeye yönelik çalışmalardır. Bu iki tehlike şayet önlem alınmazsa büyük tehlikeler doğuracaktır.

İrkçılık tehlikesi

Bediüzzaman ıslah hareketlerinde başarılı olma şansını fıtrata uygun hareket etme şartına bağlar. Ona göre dinin hâkim olduğu topraklarda felsefenin sunduğu ırkçılık ve dinsizlik gibi esaslar üzerine kurulan çözüm teklifleri, başarısızlığa mahkûmdur. Yaratılış kanunlarına karşı durmak mümkün değildir.

Elbette Türk insanı, Türk kardeşlerini sevecek, onların mutluluğu için çalışacak, diğer unsurları da din kardeşliği, vatan kardeşliği, tarih

312 İbrahim CANAN, İslâm Âleminin Ana Meselelerine Bediüzzaman'dan Çözümler, İstanbul, 1994, s. 20-45

kardeşliği için, aynı Allah'ın kulları, aynı peygamberin ümmeti olduğu için sevecektir.

Ancak ırkını yüceltmek için İslam milletini parçalayıp iman ve İslam kalelerini yıkmaya çalışmak, bizzat Türklük'e yapılmış bir ihanet olur. Tarihin şahitliğine göre Türklüğü İslamiyet korumuştur. İslamiyet'ten çıkan kavimlerin Türklüğü unutulmuştur.

Arap, Türk, Kürt, Arnavut, Çerkez ve Lazları bir millet yapan bağ yalnızca İslamiyet'tir. Bu bağı koparıp on dört asır önce ölmüş olan ırkçılık bağını onun yerine koymaya çalışmak devlet ve milleti parçalamaya çalışmak demektir. Bediüzzaman bu tehlikeyi çok ciddi gördüğü için, 1922 Kasım'ında Ankara'ya gelmiş, meclisin özel oturumunda şu hatırasını anlatmıştır:

“Ben Van'da iken, hamiyetli Kürt bir talebeme dedim ki: ‘Türkler İslâmiyet’e çok hizmet etmişler. Sen onlara ne niyetle bakıyorsun?’

Dedi: ‘Ben Müslüman bir Türk’ü, fâsık bir kardeşime tercih ediyorum. Belki babamdan ziyade ona âlâkadarım. Çünkü tam imana hizmet ediyorlar.’

Bir zaman geçti o talebem, ben esarete iken, İstanbul'da mektebe girmiş. Esaretten geldikten sonra gördüm. Bazı ırkçı öğretmenlere tepki olarak, o da Kürtçülük damarı ile başka bir mesleğe girmiş. Bana dedi: ‘Ben şimdi gayet fâsık, hatta dinsiz de olsa bir Kürt’ü, sâlih bir Türk’e tercih ediyorum.’

Sonra ben onu birkaç sohbetle kurtardım. Tam kanaati geldi ki: Türkler, bu İslâm milletinin kahraman bir ordusudur.”³¹³ Nursî, ırkçı politikaların bütün Kürtleri aynı noktaya getireceğini, bundan özellikle kaçınılması gerektiğini daha o günlerde anlatmaya çalışmıştır.

Dinî Değerlerin Türk Toplumundaki Yeri

İnsanların kalbinden sevgi ve merhamet çıktığı zaman, dünya yaşanmaz bir hâle gelir. Millet olmak, milletin fertleri arasında karşılıklı sevgi ve saygı bağlarının yaşanmasına bağlıdır. Sevgi kalbin ameli olduğuna göre, bütün kalplerin sahibi olan Allah (C.C.) ve O'nun insanlar için sevgi ve merhamet rehberi olarak seçtiği Hz. Muhammed (s.a.s.) terbiyesi dışında bu bağların güçlendirilmesi mümkün değildir.

313 Bediüzzaman, Emirdağ Lahikası, İstanbul 2006, s. 224-225

Nursî'ye göre Türk toprakları bin yıldan fazla İslam nuru ile yoğrulmuştur. Allah rızası, fazilet, hakka saygı, insanlara merhamet, yardımlaşma ve nefsinin terbiye edip kötülüklerden uzaklaşma insanların esas gayesi olmuştur. Bunların aksine, insanları menfaat üzerinde acımasızca boğuşturmak, kuvvetli olanı haklı gösterip mazlumları ezmek, bir ırkı diğerine kırdırıp kan dökeni alkışlamak ve hayatı şehvetin arzularını karşılamaktan ibaret saymak ve bunları devlet rejimi hâline getirmek Türk insanına yapılabilecek en büyük kötülüktür.

İrkçı politikalarla Türk milletinin sürüklenmek istediği yer tam da buydu. Bir Müslüman'ın iman duyguları zayıfladı mı, o başka dinden insanlara benzemez, hele dinsiz oldu mu artık hiçbir terbiye sistemi onu ıslah edemez. Kalbinden bütün güzellikler çıkar. Vahşeti alkışlar, elinden gelirse her türlü vahşeti yapar. Bunun sebebi Türk insanının bütün ahlaki güzellikleri İslamiyet'ten almalarıdır. Onlar Avrupa insanında olduğu gibi farklı kanallardan -felsefe, güzel sanatlar, farklı dinler gibi- edep öğrenmeye müsait değildir. Hz Muhammed'in (s.a.s.) terbiyesinden çıkan O'ndan daha etkili bir ıslah edici ile karşılaşma imkânı bulamayacağından, insanî değerlerini kaybeder.

Birlikte Yaşamak

"Kürt halkının içtimâî saadeti Türklerin siyasî, içtimâî saadetine bağlıdır."

Bediüzzaman, Kürt toplumunun saadeti, Türklerin siyasî ve içtimâî saadetine gördüğünü ısrarla vurgulamıştır. Altı yüz seneden beri tevhid bayrağını bütün cihana karşı dalgalandıran ve Kürtler gibi küçük kavimlerin babası sayılan Türkler, çeşit çeşit istibdatlar yüzünden millî âdetlerini terk ederek ihtiyarlamıştır. Kürtler kuvvet ve cesaretlerini Türklere hediye etmelidir. Buna karşılık onların akli ve tecrübelerinden yararlanmalı. Böylece her iki taraf da eksik yönlerini tamamlayacaktır.

"Türkler bizim aklımız, biz de onların kuvvetiyiz, toplamımız bir iyi insan oluruz" diyen³¹⁴ Nursî, her iki toplumu birbirine kaynaştıran millî dokuya zarar verecek uygulamaları şiddetle eleştirir. Bu temel esas unutulmadan Kürt toplumunun kültürel ve sosyal problemleri çözümleni, bölünüp parçalanmadan Kürtler medeni dünyadaki yerlerini almalıdırlar.

314 Bediüzzaman, İçtimâî Reçeteler, İstanbul 2006 s. 256

Bu noktada Nursî, eyalet sistemi ve adem-i merkeziyet gibi uygulamaların Osmanlı Devleti'ni parçalayacağını ileri sürer. Çünkü "İslam milletinden olma şuuru" henüz farklı etnik grupları bir arada tutacak kadar geliştirilmemiştir.

Kürtler ve Türkler arasında birlik ve sevgi bağları iman nurları ile hayatlanırsa bir maddenin zerrelere arasındaki çekim kanunu gibi fertler birbirlerine yaklaşırlar ve aynı ölçüde millî sevgi -İslam milletinden olma şuuru- güçlenir. Medeniyet yarışı, ancak bu güç sayesinde kazanılacaktır.

Özetlemek gerekirse, Nursî üç dört temel esas üzerinde durmaktadır. İslam milletinden olma şuuru ile millî birliği sağlayan İslamî eğitime önem verilmesi, millî birliği esastan bozacak olan ırkçı uygulamalara son verilmesi, milleti teşkil eden unsurlardan her birini sosyal haklar ve maddi imkânlar açısından geliştirecek bir hukuk sisteminin kurulması.

Bunlardan ayrı olarak Nursî, İttihad-ı İslam'ın, Asya kıtası, Osmanlı Devleti ve etnik unsurlar için bir kurtuluş reçetesi sunacağını belirtir. İstikbal için de aynı sebeple umutludur. "İngiliz, Fransız, Amerika siyasetleri ve menfaatleri İttihad-ı İslam fikrine karşıydılar ve engel oluyorlardı. Komünistlik, masonluk, zındıklık, dinsizlik; gibi anarşistliği doğuran problemlerle yüzleştiklerinde Batılı güçler, anarşinin ancak Kur'an hakikatleri etrafında kurulacak olan İttihad-ı İslam ile önlenebileceğini anlayacaklar ve bu siyaseti desteklemeğe mecbur olacaklar. Kur'an hakikatleri bütün insanlığı sayılan tehlikelerden kurtaracağı gibi, İslam birliği bu vatani yabancı istilasına düşmekten kurtaracaktır."³¹⁵ Çağının ruhunu bu derece derinden okuyan bir idrake yabancı kalmak ve çözüm önerilerinden yararlanmak Türk devlet tecrübesi açısından önemli bir kayıptır.

Geleceği Gören Bir İdrakin Feryadı

Nursî, çağının vefasızlığına uğrayan bir düşünür ve muzdarip bir insandır. Yanlış yolda gördüğü insanların geleceği adına, kaygılarını ifade ederken Türkiye'yi bekleyen büyük tehlikeyi çok önceden keşfedip haber vermiştir. Nursî'nin aynı dönemde resmi ağızlarca "bölücülükle" suçlanması ise her hâlde bir düşünüre yapılabilecek en büyük vefasızlık olmalıdır.

315 Bediüzzaman, Emirdağ Lahikası, İstanbul 2006s. 25

Nursî ırkçı politikaları eleştirirken şu tespitte bulunur:

*“Hem Türk unsurunda ebedî kabil-i iltiyam olmamak suretinde bir inşikak çıkacak. O vakit milletin kuvveti, bir şık, bir şıkkın kuvvetini kırdığı için, hiçe inecek. İki dağ birbirine karşı bir mizanın iki gözünde bulunsa; bir batman kuvvet, o iki kuvvet ile oynayabilir; yukarı kaldırır, aşağı indirir”*³¹⁶

Üzülmek gerekirse bu tehlike bugün yaşanan bir gerçek olmuştur. Türk milleti içinde kapanmayacak şekilde bir yara açılmıştır. Bir seçenek diğer seçeneğin kuvvetini kırdığı için milletin kuvveti hiçe inmektedir. Bu derdi yaklaşık elli yıl önce gören Nursî, bütün hayatını bu tehlikeyi önlemek için harcamış, ne yazık ki dar görüşlerin ve gizli komitelerin kurbanı olmuştur. Korkulan odur ki milleti birbirine düşman eden politikalar, gizli bir komite tarafından bilinçli bir şekilde uygulanmıştır. Bundan sonra da iyi niyetli girişimleri engelleyecek, İslam'ın son kalesini kendi evlatlarının elleriyle parçalamaya çalışacaktır.

İki Öneri

Bediüzzaman'ın programını tamamlarken iki önerinin dikkatlere sunulması yerinde olur: Açıktır ki yıllardır uygulanan inkâr politikaları ve ayrımcı -ırkçı eğitim sistemi, milletin en çok ihtiyaç duyduğu sevgi bağlarını zayıflatmıştır. Birçok yörede Türkleri ve Kürtleri birbirine düşman etmiştir. Herhangi bir ıslah programı öncelikle bu nefreti ortadan kaldıracak çalışmalar yapılmalıdır. En azından ilk ve ortaöğretim okullarında “kardeşlik” dersleri konulmalıdır. Çok sayıda tecrübenin işaret ettiği şekilde bu derslerde -iki toplumun birbirini yeniden sevmesini sağlama potansiyeline sahip olduğu görülen- Risale-i Nurlar doğrudan ders kitabı olarak okutulmalıdır. Risale-i Nurların inkârcı felsefelerin verdiği zararları önlemesi, bölücü ırkçılığa engel olması, gerçek bilime ve maddî kalkınmayı teşvik edici özellikleri bulunması bu ihtiyacı artırmaktadır.

İkinci olarak her türlü baskıya rağmen doğuda yüz yıldır varlıklarını sürdüren medreseler eğitim programına dâhil edilmelidir. Medrese adı altında İmam Hatip okulları statüsünde Türkçe-Kürtçe-Arapça eğitim verecek okulların önemli birkaç merkezde faaliyete geçirilmesi, kardeşlik bağlarını güçlendiren en önemli adımı teşkil edecektir. Halkın sevdiği hocaların bu okullarda ders vermesi ayrıca önemlidir.

316 Bediüzzaman, Mektubat, İstanbul 2006 s.440

Kürt çocuklar

Bitirirken

Osmanlı İdaresinde Kürtlerin yaşadığı problemler, klasik dönem, II. Mahmud ile başlayan yenileşme dönemi, Sultan Abdülhamid dönemi, yıkılış ve Cumhuriyetin kuruluş dönemlerinde farklılık gösterir.

İdris-i Bitlisi'nin kullandığı “*Sadece Allah'ı bir bilip Muhammed ümmeti olduğumuzda ittifak halindeyiz. Diğer hususlarda birbirimize uymamız mümkün değildir. Sinnetullah böyle carî olmuştur*” ifadesi, klasik dönemi veciz bir şekilde özetler. Kürt beylikleri ya da aşiretleri bu uzun dönemi birbirleriyle savaşarak geçirmiştir. Devlet otoritesine karşı önemli sayılabilecek bir isyan hareketi olmamıştır. Kanunla belirlenen sayıda askerle seferlere katılmışlar, Osmanlı ülkesinin geniş coğrafyasında sınırları korumak için Türklerle birlikte şehit olmuşlardır. Ancak bu uzun dönemde toplumu derinden sarsan problemler birikmiş, artık taşınamaz hâle gelmiştir. Halk kitleleri aşırı şekilde cahil kalmış, hiçbir hukuku bulunmayan sınıflar oluşmuş, kan davaları günlük hayatı etkilemiş, askere alınmayan, hiçbir vergiye tabi olmayan aşiretler zamanla itaat duygusunu yitirmişlerdir. Yurtluk ve ocaklıkların yönetiminde bulunan

beylerin keyfi davranışları yüzünden, özellikle İran sınırında belirsizlikler artmıştır. Bir yıl Osmanlı'ya, bir yıl İran'a tabi olduğunu açıklayan büyük aşiretler vardır.

Bu problemler II. Mahmud ile başlayan yenileşme döneminde iyice su yüzüne çıkmıştır. II. Mahmud ile birlikte yerel yöneticilerin öteden beri sahip oldukları statüleri ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Yöneticiler merkezden tayin edilecek, nüfus sayımı yapılacak, araziler yazılıp vergiye bağlanacaktı. Bu uygulamalar, doğuda Kürt beylerini, benzer şekilde Rumeli'de aşiret yönetiminde bulunan Arnavud bayraktarları ve Arap Emirlikleri derinden etkiledi. Önemli ölçüde gelir ve itibar kaybına uğrayan yerel liderler (emir, ağa, bey, şeyh), askerlik ve vergi konusundaki düzenlemelerden rahatsız olan aşiretleri tahrik ederek isyan çıkardılar. Görünüştaki sebepler ise yeni atanan valilerin yaptıkları haksızlıklardı. Osmanlı'da Kürt, Arnavut ya da Arap meselesinin tohumları esas itibarıyla bu dönemde atıldı. Unutulmuşluğun, kendi kaderine terk edilmişliğin, çoğu asırlar süren ihmallerin, günü kurtarma anlayışı ile sürdürülen yönetimlerin, bir gün milletin önüne esaslı bir fatura koymasına kaçınılmazdı.

Sultan Abdülhamid, Sultan II. Mahmud'dan itibaren sürdürülen, göçebelerin yerleştirilmesi ve aşiret ilişkilerini çözmeyi amaçlayan reform hareketlerini durdurdu. Yeni bir Kürt siyaseti geliştirmeyi başardı. Halkın en fazla tepki gösterdiği askerlik ve vergi konularında farklı formüller geliştirdi.

Göçebe aşiretleri ve asker kaçaklarını kendi liderlerinin emri altında Hamidiye Alayları adını verdiği bir teşkilata aldı. Yılda yalnızca 4 ay talim yapan alaylar, düzenli maaş alacak, arazi ve hayvan vergisinden muaf olacaktı. Alaylar için Kürt köylerine cami ve mektepler yapıldı, askerlere namaz hocası ve Kuran-ı Kerim dağıtıldı. Alay mensuplarının çocukları için Erzurum ve Van'da özel okullar açıldı. Bölge telgraf hatları ile merkeze bağlandı. Sultan bu teşkilat sayesinde aşiretler arasında o tarihe kadar mümkün olmayan nüfus sayımını yaptırdı.

Sultan Abdülhamid, gerek Hamidiye Alayları gerekse Aşiret mektepleri ile yeni açılan modern mekteplerde Kürtleri sosyal hayata hazırlamak için çalıştı. Bu esnada Kürtlerin taltif edilmeye ve onurlandırılmaya fevkalade düşkün olduklarını fark etmiş, bunun için gerekli tedbirleri almıştı.

II. ABDÜLHAMİD

Halka, baba şefkati ile yaklaşma prensibi ile hareket eden sultan, bütün devlet memurlarını bu doğrultuda fikirler ve projeler üretmeye yöneltti. Bütün olumsuzluklara rağmen ekonomik ve siyasi olarak tarihinin en zor dönemini yaşayan imparatorluğun Kürt toplumu ile bu yakınlaşmayı sağlayabilmiş olması büyük bir başarıydı

Sultan halkın kalbine büyük ölçüde şeyhler aracılığı ile girdi. Bölgenin nabzını tutmakta en etkili güç olan tekke ve şeyhlerden, İslam milletine bağlılık düşüncesini canlı tutmak için yararlandı. İslahat hareketlerinde halkın canlı noktaları ile temas sağlamanın önemini kavramıştı.

Avrupa devletlerinin bütün ısrarlarına rağmen Doğu'da herhangi bir nüfuz bölgesinin kurulmasına ya da itibari bir sınır çizilmesine izin vermedi. Merkezde alınan ıslahat kararlarının uygulanmasını olağan üstü yetkiler verdiği müfettişler aracılığı ile sürekli kontrol ettirdi. Bütün bu çabaları sonrasında Sultan Abdülhamid, "Bavi Kürdan" Kürtlerin babası unvanını aldı.

Meşrutiyet sonrası örgütlü Kürt faaliyetleri ayrılıkçı bir karakter taşımıyordu. Kürt toplumunun gerçek liderleri İttihat-ı İslam'a ve hilafet makamına yürekten bağlıydılar. Birtakım isyanlarda İttihatçıların veya hürriyetçilerin dinsiz olduklarını ileri sürmeleri bu bağlılığın bir ifadesiydi. Kürtlerin otonomi veya bağımsız bölge talepleri, özellikle İngiltere'nin bölgede büyük Ermenistan kurma çabalarından sonra ortaya çıktı. Osmanlı'dan umut kesildiği bir dönemde Ermenilerin esareti altına girmektense bağımsız bir Kürt devletine taraftar olmak esasen millî bir duruştu.

Millî Mücadele ile Türk devletinin yeniden kurulma şansının ortaya çıkması, bütün Kürtleri tekrar aynı gaye etrafında topladı. Saltanat-ı Seniyye esarettten kurtarılacak, Hilafet-i İslamiye ebediyen yaşatılacaktı. Büyük Millet Meclisi'nde, Türk ve Kürt vekillerin tamamı aynı yemini ederek Türkiye Cumhuriyetini kurma kararı aldı. Yeni dönemde en azından iki asırdır biriken sorunların çözülmesi beklenirdi. Amasya Tamimi'nde ilan edildiği şekilde Kürt toplumunun sosyal ve kültürel yönden geliştirilmesi için gerekli tedbirler alınacaktı.

Kürt meselesinin tarihi kodlarını tespit etmeye yönelik bu çalışma tekrardan kaçınmak için bazı noktalara işaretle sona erecektir.

Diyarbakır ve Van eyaletinde kurulan 14 ayrı sancakta şehir hayatı yaşayan Kürtleri, konargöçer aşiretlerden ayırmak gerekir. Diyarbakır'da kurulan Harput, Hasankeyf, Akçakale, Sincar, Zaho ve Paşa Sancakları ile Van Eyaletinde bulunan Erciş, Adilcevaz, Keşan, Siverek, Ergani,

Çemişkezek ve Paşa sancakları, merkezden atanan mutasarrıflar tarafından idare edilmiştir. Şehirli Kürtleri temsil eden bu bölgeler, diğer Osmanlı şehirlerinden çok farklı değildir.

Islahatlar ancak devlet güçlüyken yapılabilir. Devletin gücünü kaybettiği bir zaman diliminde yapılan ıslahat çalışmaları, gerek yabancı güçler gerekse ayrılıkçı hareketler tarafından engellenir. Osmanlı'nın son döneminde yapılan ıslahat çalışmalarından hiçbir müspet netice alınamaması bu hükmün doğruluğunu ispat eder.

Sebepleri her ne olursa olsun bölgede iyileştirme, ancak isyan dönemlerinde gündeme gelmiş, olaylar bastırıldıktan sonra unutulmuştur. "Olay yoksa problem yok." anlayışı, karşı tarafı "Ben ancak olay çıkardığım ölçüde varım." düşüncesine itmiştir.

Birçok değerlendirme, bölgede yaşanan kötülüklerin kaynağında 'cehaletin' bulunduğu işaret eder. Yerel beyler kendi güçlerini bu cehaletten aldıkları gibi, devlet yetkilileri de yaptıkları yolsuzlukları bu cehalet sayesinde saklayabilmiştir. Öncelikle, halkın cahil bırakılması üzerine kurulan çıkar ilişkilerini bozacak tedbirlere ihtiyaç vardır.

Islahat kararlarını uygulama açısından denetleyecek bir sistemin kurulamayışı, yerel güçlerle çıkar ortaklığı kurup, halkın zararına göz yuman sivil-asker devlet görevlilerinin halkı devlete küstürmesi, meselenin can alıcı noktasını oluşturmaktadır. Gücün yetkililerde değil, kanun ve yasalarda olduğunu gösteren bir uygulama, hayata geçirilmiş olsaydı problem büyük ölçüde çözülmüş olacaktı.

Etnik unsurlara dayalı problemleri yabancı tahriki ile izah etmek eski bir alışkanlıktır. Ve kolaycı bir yöntemdir. Oysa yabancıların tahrik etmek için problemleri yer aradıkları, birçok tarihî olayda görülmektedir.

İslam medeniyetini bir araya getiren unsurların ayrı devletçikler halinde bölünmesi, halkların bilinçli tercihinden kaynaklanmış değildir. Bu durum Batılı güçlerin, İslam mülkünü sorunlu parçacıklar halinde bölüp birbiriyle kavga ettirme ve uluslararası alanda kendilerine rakip olmaktan çıkarma oyununun bir parçasıdır. İslam ülkeleri ve Balkan devletleri Osmanlı medeniyetini kaybetmenin acısını her geçen gün daha derinden duymaktadır. Batılı devletler de artık bu bölgelerdeki

huzursuzlukların ve artan terörün Osmanlı şemsiyesinin kırılmasından kaynaklandığını kabul etme noktasına gelmiştir. Avrupa Birliği benzeri bir “Osmanlı Paktı”nın kurulması, bölgedeki kronik sorunları çözmede önemli katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda bölücü akımları ve etnik ayrılıkları sınırlayacaktır.

Kürtlerin yaşadığı problemlerin çözümüne katkı sağlayacak taraflardan biri de hiç şüphesiz Türk milliyetçiliğidir. Osmanlı medeniyetinin mirasçısı ve Kur’ân ahlakının temsilcisi olması beklenen Türk milliyetçiliği, asırlardır Türk devletlerinin idaresi altında aldığı etnik unsurlara sağladığı sosyo-kültürel hakların farkında olmalıdır. Aynı şekilde Avrupa birliği ruhunu ya da hiçbir etnik unsura dayanmayan süper güç ABD’nin varlık felsefesini en önce anlayan taraf olmaları yine beklenen bir durumdur. Bu beklentilerin aksine Türk milliyetçiliğini sığ bir ırkçılığa indirgeyip, ulusalcılığa teslim olmak bin yıllık tarihî tecrübe ve kültür birikimini inkâr etmek anlamına gelecektir.

Milliyetçi misyonun, millî kimliği şüpheli bulunan ulusalcı söyleme destek vermesi, hareketin çizgisindeki en büyük sapmayı oluşturmaktadır. Kürt meselesinden daha önemli olan bu kırılma, yakın zamanda “Türk milliyetçiliği düşüncesini” yok olma problemi ile karşı karşıya bırakacaktır.

Bin yıllık tarihi süreç içerisinde Kürt halkı Türklerden daima iyilik görmüştür. Osmanlı yenileşme döneminde Kürtlerin medeni hayata katılmaları için yapılan çalışmalar ancak teşekkürle hatırlanmalıdır. Kürtlerin kaderlerini Türklerle ortak görme anlayışı, bu döneme damgasını vurmuştur. Bu iradeye saygı göstermek Kürtler üzerine de borçtur.

Kardeşliğin hatırlatıldığı her ortamda yakın dönemde yaşanan tek parti zulümlerini hatırlatıp ayrılıkçı düşüncelerin haklılık kazandığını ileri sürenlerin gözden kaçırdığı çok sayıda hakikat vardır. Tek parti dönemi için, her iki milletin hafızasında ortak acılar vardır.

Yakın tarihe bakarken, bir kavmin asimile edildiği değil, bir medeniyetin yeryüzünden silindiği görülür. Van’dan Hakkâri’den Kürt aileler sürgüne gönderilirken, Edirne’den Kars’a camiler, tekkeler, medreseler yıkılıyor, insanlar Kur’ân okuduğu için hapsediliyordu. Sadece Edirne’de yıkılan Osmanlı eserinin sayısı 350’yi geçmişti. Ancak

Anadolu insanının engin bir tarih tecrübesi vardı. Tarihte birçok emsalini gördüğü bu fırtına dinecek, insanlar birbirlerinin yarasını saraçak, yaşlı çınarın gövdesi kesilse de köklerinden fışkıran taze fidanlarla kendi dünyasını yeniden kuracaktı. Gerçekten de öyle oldu. Daha bir çeyrek asrı doldurmadan tek parti rejimi iktidarını kaybetti.

Halkın demokrasi mücadelesi, önünde durulmaz bir güç halinde sistemi değişime zorluyordu. Ülkeyi kılıç hakkı olarak gören zihniyetin, kanun hâkimiyetinin sağlanmasına kolayca rıza göstermesi mümkün değildi. Değişimi önlemek için yapılan son iki askerî darbe milleti işkence kamplarında, üç beş parçaya bölmeyi başardı. Aynı safta Kur'ân'a hizmet edenler, aynı safta askerlik edenler, aynı safta hak hukuk diyenlerden biri, "Ben Türk'üm ırkım, cinsim uludur!" derken diğeri "Ben Kürt'üm, mazlumum, eziliyorum!" demeye başladı. Toplumun genel demokratik taleplerini bırakıp, kavmiyetçilik davası ile ortaya çıkanlar, hak hukuk mücadelesini zayıflatmıştı.

Cuntacıların istediği tam da böyle bir şeydi. Demokrasi cephesi, hiçbir zaman onaramayacağı bir yara almıştı. Artık bölündükçe bölünecekti toplum. Kürtçüler, Türkçüler, İslamcılar, cemaatler, liberaler, komünistler vesaireler... Bu gruplar birbiri ile çarpışıp bölündükçe onlar sahip oldukları saltanatın hiçbir keyfinden vazgeçmek zorunda kalmayacaktı.

Üniter yapı ya da ulus devlet tartışmalarını bu noktada hatırlamakta yarar var. Kaos dönemlerinde en çok yaşanan şey, kavram kargaşası olur. Birlikte yaşamayı seçmiş iki etnik kültürün biri diğeri yok etmeyi seçmek zorunda değildir. Aksine idarede ve hukuk sisteminde birlik sağlandıktan sonra, etnik kültürler tam bir hürriyet içinde kendilerini ifade edecek imkânları ve vasıtaları bulabilirler. Dünyada pek çok model bulunan bu uygulamanın neredeyse bin yıl aynı idarî çatı altında bulunmuş, kültürler arasında uygulanması hiç de zor olmayacaktır. Üniter yapıyı bozan farklı kültürlerle hayat hakkı tanımak değil, devlet içinde bazı kurumların kendini hukuk üstü görmeleri, ya da kendilerini toplumdan soyutlayarak "özel hukuka tabi olma" hakkını elde etmeleridir. Bu anlayış zamanla halkı hizmetçi gören üst kurumların doğmasına yol açar ki böyle bir yapının adına üniter devlet demek mümkün olmaz.

Aynı şekilde ulus devlet, boyu, rengi, dili ve zevkleri sipariş edilmiş insanların birlikteliğiyle kurulmuş devlet demek değildir. Genel bir değerlendirme ile her insan birden çok kimlik taşıyabilir. Dinî kimlik, devlet kimliği ve etnik kimlik birbirinden farklıdır. Eski çağlardan beri insanlar bu ayrımın farkındadır. Genelde dinî kimlikler en üst kimliği oluşturur. Sözelimi bir insan önce Müslüman olmakla üst kimlik olarak ben “İslam milletindenim” der. Sonra tabii olduğu devletin kurucu kimliğini ifade etmek için “Türk milletindenim” tabirini kullanır. Daha özelde sıra etnik kimliğe geldiğinde Arap, Türk, Laz, Arnavud, Çerkez veya Kürt milletindenim diyebilir. İnsanlar kendi varlıkları inkâr edilmediği sürece, sayılan kimliklere mensubiyetleri ile şeref duyar. Bunlarla övünebilir. Çok farklı medeniyetlerin beşiği olmuş Anadolu toprağı üzerinde yaşayan insanlar köken itibarıyla, Anadolu baharının çiçekleri kadar farklı renkler taşırlar. Sunî isimlendirmelerle değil, ama gerçek varlığıyla Anadolu toprağı üzerinde tek bir millet yaşar. İhtiyaç duyulan şey ulus devlet- üniter yapı gibi kavramlara hayalî anlamlar yükleyip, çağı karşı direnmek değil, insan haklarını evrensel normların ötesine taşımayı başarmış, demokratik sistem içerisinde gerçek bir hukuk devleti olmanın yollarını aramaktır.

Kürt aydınları, kendilerine atfedilen bölücülük iddialarını kesin bir dille ve gerçekçi tavırlarla reddetmeli, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve insanlığa layık bütün hakların güvencesi olacak gerçek bir hukuk devletinin kurulması için Türk aydınları ile güç birliği yapmalıdırlar.

Tarih boyunca Türklerin Türk kimliğini, Kürdlerin de Kürt kimliğini koruyup geliştiren tek varlık İslamiyet olmuştur. Vatan, şehadet, namus, hayat, ölüm, ahiret, şeref, sancak, bayrak, anne, toprak, ordu, asker gibi milletin ana kodları, İslamiyet'in rengi ile boyanmıştır. Bütün tarihî şereflerini İslamiyet sayesinde kazanmışlardır. İslamiyet koruyucu bir zırh olmuş, asimile edilmekten, başka unsurların içinde eriyip gitmekten, yine İslamiyet korumuştur. Bu noktada Kürtler ve Türkler, Allah (C.C.) tarafından kardeş ilan edildiklerini unutmamalı, kardeşlik hukukunun gereklerini yerine getirmek için dört el ile İslamiyet'in yüceltilmesine çalışmalıdırlar. Allah yolunda fazilet ve iyilikte yarışmak yerine, Avrupa'dan bulaşan ırkçılık salgınına kapılmak, her hâlde övünç vesilesi değildir.

Son olarak ırkçının Türkçüsü ya da Kürtçüsü olmaz. Bunlardan biri diğerinden daha iyi değildir. Mazlum olanları da zalim olanları da kurtaracak yegâne sığınak, İslamiyet'in şefkatli kanatlarıdır. Yüzyılın bütün işaretleri gelen asrın İslamiyet asrı olacağını müjde etmektedir. Bu arada bin yıldır Anadolu'nun taşına toprağına hayat veren iman pınarı, beşerin kirli eli ve imansız kafası ile kirlenen coğrafyayı bütün kirlerinden temizleyecektir. Çekilen sancılar bu kutlu dönemin doğum sancılarıdır.

EK

Lozan'da Lord Curzon'un Kürd vekilleri cahillikle suçlaması Üzerine Kürd Vekillerin TBMM'DE Yaptıkları Konuşmalar

“Yusuf Ziya Bey: -Lozan Sulh Konferansında esna-yi müzakeratta İngilizlerin Baş murahhasları Lord Curzon bizlere evet Kürd arkadaşlarınıza tecavüz, taarruz, hakaret ediyor. Ve buna mateessüf murahhaslarımız lâzımı veçhile cevap vermemişler. Müsaade-i aliyenizle bu kürsüden Lord Curzon'a cevap vermek istiyorum. (Hepimiz iştirak ediyoruz sesleri)

– Arkadaşlar Lord Curzon Kürdistan'dan gelen mebuslar Mustafa Kemal Paşa tarafından tayin edilmiştir diyor

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) - İngiltere'de olur öyle şey; Türkiye'de olmaz.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis) -Kürd arkadaşlarımız için cahil ve Kürdleri temsil etmiyor diyor. (Kendi cahil sesleri) Cehaletin manası eğer İngiliz siyasetine uymamak ise biz itiraf ederiz ki: Cahiliz. (Bravo sesleri)

Tunalı Hilmi (Bolu) – İngilizler dokuz asırlık meşrutiyete malik olduklarını söylüyorlar. Onlar utansınlar.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis) – Cehalet İngilizlerin senelerden beri ilkaat ve ifsadatına kapılmamak demekse biz itiraf ederiz ki cahiliz. Arkadaşlar! Mebuslar tâyin değil, intihab edilir. (Hay, hay sesleri) (Millet reşittir sesleri) Bir millet mebuslarını intihab eder. Bu hakikat, bu bariz hakikat karşısında Lord Curzon eğer kıyasen söylüyorsa, eğer İngiltere'de mebuslar, Lord Curzon'lar, Lloyd George'lar tarafından tâyin ediliyorsa o, buna nazaran söylüyorsa mazurdur. Çünkü kıyasen söylemiş oluyor.

Sırrı Bey (İzmit) – İngilizler bu intihapta iki milyon lira sarf etmişlerdir.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis) – Yok hakikati bilerekten, hakikatin hilâfına siyaset yapmak için söylüyorsa, bir kasd-ı mahsusla gelişigüzel söylüyorsa...

Hacı Şükrü Bey (Diyarbakir) – Halt etmiş.

Yusuf Ziya Bey (Devamla) – Beyanatın kasdettiği hakareti, beyanatın ifade ettiği hakareti bütün mânasiyle kendisine bu kürsüden reddediyorum ve arkadaşlarım da reddediyor. (Hay hay biz de reddediyoruz sesleri) (Alkışlar) Arkadaşlar burada, Millet Meclisinde Mustafa Kemal Paşanın tâyin ettiği mebuslar, uşaklar yoktur. (Bravo sesleri) (Alkışlar)

İsmail Subhi Bey (Burdur) – Fakat İngilizlerin tâyin ettiği Hicaz Kıralı vardır.

Yusuf Ziya Bey (Devamla) – Burada büyük bir milletin vekilleri vardır, öyle bir milletin ki, senelerden beri İngilizler bütün mevcudiyetleriyle bütün varlıklarıyla onları ifsada çalıştığı halde yine onlar Lord Curzonların ifsadatını dinlememiştir ve onlar, âtisini müdrik bir milletin vekilleridirler. (Bravo yaşa sesleri) Arkadaşlar Lord Curzonları o kanaatte yaşayan insanlar hâlâ bu milleti Mustafa Kemal Paşalarla tanıyorlarsa pek ziyade aldanıyorlar. (Bravo sesleri)

Dursun Bey (Çorum) – Mevzu güzel, devam.

Yusuf Ziya Bey (Devamla) – Hâlâ Mustafa Kemal Paşalara kudretler, kuvvetler, birçok salâhiyetler isnad ederek burada bir Meclis değil, bir paşa olduğunu farz ediyorlarsa çok hata ediyorlar. Burada ancak ve ancak bir milletin kanaatinde hür, reyinde hür mebusları, vekilleri vardır. (Bravo sesleri) Paşa Hazretleri, buradaki arkadaşlarından müteakabil olmak şartıyla fazlaca hürmete mazhardırlar. (Hay hay sesleri) Bundan başka Paşa Hazretlerinin, ne fazla bir salâhiyeti, ne fazla bir kuvveti ve ne de bir kudreti ve ne de dedikleri gibi mebusları, milletvekillerini tâyin edecek bir salâhiyeti vardır. (O da Ankara Mebusudur, bir mebusdur sesleri.)

Necib Bey (Mardin) – Yusuf Ziya Bey, Lord Curzon'u tekzip eden mazabıt-ı intihabiyemizdir.

Yusuf Ziya Bey (Devamla) – Arkadaşlar, Lord Curzon'a bihakkin cevap vermek için nazar-ı dikkatinizi maziye, biraz geçmiş günlere irca edeceğim. O günlere ki, ancak o günlerden bugünler görünür. O günlerden bugünkü hakikatin mahiyeti tezahür eder. 16 Mart hâdisesi tahaddüs etmiş, müteveffa Osmanlı İmparatorluğu bir inkiraz herc ü merci içinde çırpınıyor, Wilson'un mahut projesi hâlâ milel ve akvamı aldatacak bir kıymeti muhafaza ediyor. Avrupa'nın siyaset elçileri hâlâ milel ve akvama hak, hukuk vereceğinden bahsile haykırıyor, bağırıyor. Hulâsa bir kahkahanın teranesi çınıyor. İşte o günlerde Büyük Millet Meclisi içtimaa davet edilmiş, halka mebuslarının intihabı lüzumu tebliğ edilmiştir. Arkadaşlar! İşte bugünlerde Kürtler serbest sahada ve hiçbir tazyik altında olmayarak bu intihaba iştirak ettiler. Eğer Kürtler ayrılık, gayrilik gütseydiler bu intihaba iştirak etmez, bu intihaba arkasını döner, fikrini terviç için çalışırlardı. Hiçbir vakit, hiçbir tazyik onları o yollarından çeviremezdi.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) – Mütarekede gönderdikleri paralar yine kendi yüzlerine çarpıldı.

Yusuf Ziya Bey (Devamla)- Arkadaşlar İngilizler, "bütün milyonlarıyla altınlarıyla çalıştıkları halde, Kürtler, bu intihaba iştirak ettiler, bu intihaba iştirakleriyle yalnız bu gayeyi istihdaf ettiler, o da; Türk kardeşleriyle teşrik-i mesai etmek...

Hacı Şükrü Bey (Diyarbakir) – İstanbul'a giden Meclis-i Mebusan'a bile intihab edilmedi dediler. (Namussuzdur sesleri)

Hakkı Bey (Ergani) – Namuslu olduğunu kim iddia ediyor? Namus yok ki, herifte...

Yusuf Ziya Bey (Devamla) – Arkadaşlar, Kürt vatandaşlar, bütün kanaatlerini bir umdede topladılar, o umde, o gaye ise Türklerle tevhid-i mukadderat. Çünkü mevcudiyet, çünkü varlık, çünkü esaretten kurtulmak bu umdeye muhavveldir. (Bravo sesleri) Arkadaşlar; eğer Lord Curzonlar Kürdlerin hak ve hukukundan bundan on beş sene evvel bahsetseydiler korkarım ki, bir tesir bırakır, bâzı dimağları

ifsad edebilirlerdi. Fakat Kürdler, Kürd münevverleri Arnavutluk'un akıbetini görüp dururken Irak'ın, Suriye'nin akıbetini görüp dururken, İrlanda'nın sada-yı matemini iştirken hiçbir âkibete, hiç iğfalâta doğru gidemezler. (Alkışlar) Hiçbir gaye gütmazler. O sadalar, o yalancı sesler hiçbir kimseyi iğfal edemez ve mücerret kendi kendilerini aldatırlar. Binaenaleyh arkadaşlar; işte o günlerde, o kara günlerde bu camialarda intihaba iştirak eden ve bizi bu mahiyette intihap ve izam eden milletin biz vekilleri Lord Curzon'a bağıyoruz ki; biz Kürdistan'ın hakiki vekilleriyiz. Senden ve senin siyasetinden Musul'u istiyoruz ve alacağız!.. (Bravo sesleri, alkışlar); (Musul'a hırsızlıkla girdiler sesleri) Arkadaşlar; bu hakkımızı, bu hukukumuzu Avrupa siyasetleri teslimde tereddüd etmemeli ve gecikmemelidir. Tereddüd ederler ve gecikirlerse, petrol kuyularındaki İngiliz siyasetinin yanı başında kanlı kuyular hazırlayacak yine o Kürdlerdir. (Bravo sesleri, alkışlar) Binaenaleyh arkadaşlar biz hakkımızı talep ediyoruz ve haklı bir sada ile bütün beşeriyete bağıyoruz ki, bizim hakkımızı vermelidir. Hakkımızı talep ederken, hakkımızın karşısında Lord Curzonların iğrenç sadalarına kulaklarımızı tıkıyoruz,

Lütfi Bey (Siverek) – Rica ederim Ziya Bey Lord demeyiniz, kurt deyiniz! (Handeler)

Yusuf Ziya Bey (Devamla) – Arkadaşlar, bu hakkımız teslim edilmezse, o beğenmediği Kürdlerin elleriyle hafr edeceğimiz kuyularda İngiliz siyasetini boğacağız. Allah şahid olsun! Binaenaleyh, biz tâlib-i hakkız. Hakkını, hukukunu talep edenlerin yardımcısı Hazreti Allah'tır. (Alkışlar, bravo sesleri)

Reis- Efendim, müsaade buyurunuz, ruznamede bu hususta bir şey yoktur. Yalnız bugünkü gazetelerde bu bapta bir havadis vardır. (Gürültüler)

Mazhar Müfid Bey. (Hakkâri) – Bendeniz söz istedim. Niçin vermiyorsunuz, Reis Bey?

Hamdi Bey (Genç) – Mühim bir meseledir, herkes bu babta söz söylemelidir. (Hep söyleyeceğiz, sesleri)

Mazhar Müfid Bey (Hakkâri) – Ben de bir Kürd mebusuyum. Lord Curzon'un tahkiratına karşı Kürd mebusları sükût edemez. Söyliyeceğiz.

Hacı İlyas Sami Efendi (Muş) – Efendiler, bir takririm var, okunsun, izah edeyim.

Refik Bey (Konya) – Yalnız Kürd mebuslarını değil bütün Türkiye halkını müteessir eden haydut İngiliz siyasetini cihana ilân edeceğiz. (Bravo, sesleri, alkışlar)

Reis – Efendim, bu bapta müzakereyi kabul buyuranlar lütfen el kaldırsın. Kabul edilmiştir. (Alkışlar)

Hacı İlyas Sami Efendi³¹⁷ (Muş) – Evrak-ı havadiste Lord Curzo'nun sulh masası üzerinde esnay-ı müzakerede iki menfur kelimesi var. Birisi; mensubiyetiyle iftihar ettiğim ırk ve milletimin tahkiri, ikincisi; Kürd mümessillerinin Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin namını yâd ederek onun intihabı suretiyle... (Tâyini, sesleri) Evet tâyini suretiyle olduğu. Şimdi iki mesele var. Bu sözüme başlarken İngilizlere dair bâzı tarihî hikâyelerde irad edilen bir beyt-i Arabiyi irad etmek lüzumunu hissediyorum. O da Basra'da İngilizlerden ufak bir ferd taarruza uğradığı zaman Basra limanına astığı bir levhada İngilizler şöyle bir beyit yazmışlardır.

“Elâ lâ tecehhelünne ahadün aleynâ”

“Fe nechelü fevka cehlül cahilîna”

İngilizler; kimse bize tecahül ederek bir fenalık etmesin, o zaman biz cahillerden daha büyük cahil oluruz diyor. Şimdi cahillerden daha büyük cahil olmak sıfatını kabul eden İngiltere kendine mahsus bu cehaletin muannid-i fitne ve fesad siyasetini yaydığı sahalarda çıkardığı ateşler bombalar yetişmiyormuş gibi bu sahaya da hücum ediyor ve Kürd, Türk ve muhtelif namlar altında müttehit bir kitlenin, bir millet-i vâhidenin bulunduğundan çoktan haberdar olduğundandır ki, bunları da tefrikaya, ihtilâle, ihtilâfa sevk etmek istiyor. (Edemez sesleri) Efendim, İngiltere mümessil-i siyasisi olan Curzon fesat ve fitne silâhını kadimen istimal edegeldiği için bugün de vahdet-i katiye ile tecelli eden hudud-u tabîyemiz dahilindeki iki asıl ve necip milletin

317 İlyas Sami Muş, (1881 Muş –1936 Ankara). Kürt asıllı Türk siyasetçi, Meclis-i Mebusan ve TBMM üyesi.

Genç yaşta İttihat ve Terakki Fırkası'na girdi. 1908'den itibaren Muş mebusu olarak Meclis-i Mebusan'da bulundu. 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal eden İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderildi. Ertesi yıl serbest kalarak Ankara'ya döndü. 1920 yılına ilk Meclis'e Muş milletvekili olarak katılmıştır. Daha sonra II. Dönem Muş, III. Dönem Bitlis ve V.Dönem Artvin milletvekilliği yapmıştır.

üzerinde işlemek istediği fesat ' ve fitnenin kıymeti olmadığını kendisi de bildiği için en âcizlerin silâhını istimal etmiş, âdeta cahil akvamin son silâhı olan sebb ü şetim çaresine, aczine, derekesine inmiştir. Efendiler, benim hesabıma, cevaben Lord Curzon'a denecek iki şey vardır.

Kâzım Karabekir Paşa kumandasının Evliye-i Selâse'de yazdığı zafer tarihlerinde bayrağını, mızrağını, atını oynatan, kanını döken asıl ve necîp Kürd ırkı ve Kürd kavmi idi. Efendiler; Yunan gibi âdi ve denî hasmını kendisine mukadder olan felâket uçurumlarına dökerken, yine dökülen kanlar, Türkle beraber Kürdün yine asıl ve necîp kanı ve fedakârlığı idi. Binaenaleyh şu iki fedakârlığı yapan, kendi menafii Türkün halâsında bulan Kürdler saadeti, Kürd'le Türkün vahdetinde bilir. Bunu bilmek kâfi olduğuna göre üçüncü bir misal olmak üzere Lord Curzon bilmelidir ki; sulh masasında menafi ve şerefının takdir ve tasdikini ve verilmesini bekliyen Kürd milleti, Lord Curzon'un cahil sıfatiyle tavsif etmek istediği o millet kendisine o masadan hak ve hakikat ve istiklâl geleceğini beklemiş ve Musul üzerinde yalnız değil ufak bir hareketiyle bütün İngiliz donanmasının yürümediği o çöllerde İngilizleri Bağdad'a kadar sokmayı kendisine ehem vazife addetmiştir.

(Bravo sesleri, alkışlar)

Haşım Bey (Çorum) – Salâhaddini Eyyübi'yi unuttular mı?

Hacı İlyas Sami Efendi (Devamla) – Efendiler, bendeniz sözümü hulâsa ederken diyeceğim ki; (Elmerü miratü ehihi) Lord Curzon intihabattaki denaetkârane hükümleri kendi tatbik ettiği muhitlerde çok iyi biliyor ki, fezail-i âliye-i milliyemizden haberdar olmadığı için kendinde gördüğü kusurları bize isnad ediyor. Efendiler; saha-i intiha-bında her halde çok yapmış olduğu bir meseledir ki – mümessil-i hakiki olmamak üzere - büyük isnadı bize yapıyor. Kendi zannına göre, kendi zann-ı fasidine göre milletimizin, cahil dediği en büyük yer efendiler Dersim'dir. Dersim'in, Meclisinizin hakiki mümessilleri arasında altı mebusları arzı endam eder. Bunlardan dördü askerî kumandanlığa kadar irtika etmekle beralber tahsili âl-i görmüş arkadaşlardır. Sonra Lord Curzon'a son olarak diyorum ki, kendi zannına göre merkezi cehalet olan Dersim'in hiçbir ferde serfüru etmemiş ve doksan yaşma gelmiş bir Diyab Ağası vardır. Yaşı kimseye nasib olmamış, hayatta her ferde müyesser olmayan bir adamdır. Bunun Dersim'deki hususi Kürd cemaati

idaresinde eğer Lord Curzon onun kadar muvaffak olarak, milleti idare ederek çukura çekmezse o zaman kendisini takdir etmek lâzımdır. (Alkışlar)

Mazhar Müfid Bey³¹⁸ (Hakkâri) – Âlem-i siyaseti idare etmek zu'munda bulunan, Curzon denilen şahıs geçende konferansta beyanatında Kürdlerin bu Meclis-i Âlide bulunan Kürdlüğü temsil eden mebuslarının; cahil, bir şey bilmez, binaenaleyh Mustafa Kemal Paşanın tayiniyle Meclise geldiklerini söylemiştir.

Aynî Bey (Samsun) – Mustafa Kemal Paşa onu hatırlıdan geçirmez, yaya kaldı Curzon.

Mazhar Müfid Bey (Devamla) – Efendiler âlemin siyasetini tedvir zu'munda bulunan bu İngiliz diplomatının tarihin pek basit beyanatından olan bir şeyi dahi bilmediğine bütün âlem hayret etse sezadır. Bütün âlem teessüf etse yeri vardır. O da şudur: Acaba bu Curzon denilen zat Kürdistan'ın hükümdarı olan İdris-i Bitlisî'nin Yavuz Sultan Selim'e tav'an mutavaat ettiğini bilmiyor mu? (Alkışlar) Yine Curzon, Salâhaddin-i Eyyûbî'nin Kürd olduğunu bilmiyor mu? Ve yine Kürd'ün Turaniy'ül-asıl olduğunu ve Türklerin amcazadesi olduklarını (Alkışlar) ve hattâ Türk olan heyetlerle beraber bugüne kadar beraber yaşadıklarını bu memleketin bütün felâketlerine iştirak ettiğini bilmiyor mu? Eğer tarihin bu kadar basit olan esasatını Curzon bilmiyorsa bu bir diplomat değil ve belli ki... (Kara cahildir, sesleri)

Şükrü Bey (Bolu) – Echeli cühalâ kara-cahil.

Mazhar Müfid Bey (Devamla) – Bu bir diplomat değildir. Efendiler, ilmiyle, mektepleriyle iftihar eden İngiltere'nin Hariciye Nazırı gelsin de bizim idadi mekteplerinde bu basit kavaid-i tarihiyeyi bütün

318 1873'de Denizli'de doğdu. 1897'den sonra idareci olarak görev alan Kansu, Havza, Çorlu ve İskeçe kaymakamlığında, 1908'den sonra da Gümülcine, Lazistan, Mersin, İzmit ve Balıkesir mutasarrıflıklarında bulundu. İdarericiliğinin yanı sıra siyasetle de ilgilenerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleri arasında yer aldı. 1918'de Rus istilasından yeni kurtulan Bitlis'e vali atandı. Heyeti Temsiliye üyeliğine seçildi. heyet, Ankara'ya geldiği sırada İstanbul'da son Meclis-i Mebusan toplanıyordu. Kansu, Mustafa Kemal'in de isteğiyle İstanbul'a gitti. Felah-ı Vatan grubunun çalışmalarına katıldı ve meclise Hakkâri milletvekili olarak girdi. Büyük Millet Meclisi'nde Hakkâri milletvekili olarak görev aldı. 1923, 1939 dönemlerinde Denizli milletvekilliği ve 1925'te doğu istiklal mahkemesinde başkanlık yaptı. 1939-1946'da Çoruh milletvekili olarak siyasi hayatını sürdürdü. 1948 yılında İstanbul'da öldü.

talebenin bildiğini görsün ve okusun. Efendiler; yine Curzon bilsin ki; bu Meclis-i Âlinin teşekkülünden çok evvel ben Bitlis'te bulunduğum zaman İngiltere'den mülhem olan Ferid melununun ajanslarla Kürdistan'ı, Ermenistan'a peşkeş çektiği zaman Kürdler Kürdistan'da memleketi için, merhum Osmanlı Hükümeti için harekât-ı vatan-pervareneye derhal başlamışlardı.

Tevfik Bey (Van) – Kendi dosyalarını yoklasın.

Mazhar Müfid Bey (Hakkâri) – Efendiler, onu bilmiyorsa şunu Cürzon'un bilmesi lâzımdır : Bitlis'in Zago nahiyesine girmek isteyen ve Musul'dan gelen İngiliz müfrezelerini Kürdler ne yapmıştı? Bir avuç Kürd onların askeriyle, toplariyle muharebe etmişler ve İngilizleri sokmamışlardır efendiler. Rica ederim efendiler. Cürzon'un ve bütün İngilizlerin anlıyamıyacağı bir şey vardır. O da Curzon yalnız Musul bizimdir diye iddia, ederken - o bizimdir muhakkak ya - Irak'ı da elden kaçırmayın. Bunu iyi düşünsünler. Zira efendiler ayrı hükümet teşkil etsin, ne olursa olsun aramızda öyle rabıta vardır ki, ilâ yevmi'l- kıyame o rabıta zevale uğramıyacaktır. Efendiler, o da İslâmiyettir. (Bravo sesleri)

Nitekim Basra'da bir şiir güftelenmiş, terennüm edilen bir şarkı vardır ki, bunu Süleyman Nazif Bey bilmem nerede görmüş, tesadüf etmiş, bunu enzar-ı âlinize arz edeceğim. Diyor ki efendiler:

“Türkler Basra'dan gideli ben; oğlu Şatt'a düşmüş garip bir valide gibiyim.

Ey Şat yürü, onlar bize gelmezse bizi onlara götür, diyor.

İmşi Basra! Diyor. İleri yürü Basra diyor. Biliyorsunuz ki, bunlar ayrı bir devlet teşkil etmekle beraber, İslamiyet nokta-i nazarından hâlâ kalblerinin bizden ayrılmadığını gösteren şeylerdir efendiler, Curzon diyor ki; Kürdler cahilmiş, Curzon diyor ki, Kürdler okuma bilmezmiş, binaenaleyh körü körüne itaat edermiş. Mebuslar da o suretle tâyin edilmiş.

Rica ederim efendiler! Muhterem Kürdlerin mebusları buradadır. Kürdlerin zekâ dirayet ve vatanperverliklerine ve Kürdler nazarında Türklerin kendilerinden ayrı bir şey değil, kardeş olduklarına en resmî bir delil olmak üzere şunu arz ederim ki; Kürdistan'da mebus olmak

şeraitini haiz pek çok zevat varken kendileri Kürd ve Türk'ü ayrı ayrı görmediklerinden, Türklerden itimad ettikleri zevatı bile intihab etmişlerdir. Meselâ ben Kürd olmadığım halde muhterem Hakkâri ahalsinin eser-i teveccühü olarak mebus intihab edilmiş ve İstanbul'a gönderilmişim. Bu da Kürdlerin nazarında Kürd ve Türk'ün bir olduğunu, ayrı olmadığını gösterir. Kürdlerin Türklerden ayrılmak imkânı yoktur. Onlar bir kütle-i vahidedir.

Basit bir misal daha arz edeyim: Curzon Kürdlerin ne fikirde olduğunu anlamak istiyorsa efendiler bir gün için Musul'daki tayyare ve askerlerini çekiversin yahut rey-i âmmeye müracaat edelim görsün ki, o ahali onları mı, bizi mi istiyor? Fakat o ayağını Musul'dan çekmezse, Büyük Millet Meclisi ve arslan orduları Musul'dan ayağını çekmek istemiyen İngilizlerin ayağını kıracak, kahren ve cebren oradan onları çıkaracaktır. (Alkışlar)

Efendiler! Son sözüm olarak şunu arz edeyim ki; ben bu yaşa geldim. Memleketleri idare eden adamlar içerisinde demin arz ettiğim gibi, pek basit hususati bile görmeyen Curzon gibi diplomata rast gelmedim. Onların yüksek adamları hep Curzon gibi ise âlemde huzur ve rahat ve asayişin devam ve bekasına imkân yok demektir. Bunların hepsi bence menafi-i şahsiyesini, menafi-i umumiyeyle tercih ile Musul'daki petrol membalarını yutmak, istifade etmek fikrinden ileri geliyor. Fakat petrol menabiini yutmak isteyenler o menbalarda boğulacaklardır. Pek vatanperver ve zeki olan Kürdlere karşı Curzon'un sözlerini, muhterem Hakkârililerin mebusu olmak üzere müftehir ve müşerref olduğum halde Curzon'a hezeyanını iade ederim. (Kahrolsun sesleri) (Hırsızlar, budalalar, sesleri)

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) – Efendim Lord Curzon cenapları sarf ettiği bu münasebetsiz sözle yalnız Kürdleri değil, yalnız Kürd mebuslarını içine kabul eden Türkiye mebuslarına da dolayısıyla zımnen hakaret etmiştir. Tabii bu merduttur. Biz meşru bir sıfatı haiz olmıyan insanları katiyen içimize almadık ve onların meşruiyetine kaniiz. Öyle bir teza da düşüyor ki, hürmetle karşısında müzakere ettiği İsmet Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisinden intihab olunmuştur. Binaenaleyh bir devlet mümessili olarak hürmetle müzakereye girişmiştir. Demek ki, bu gibi

zevatı, menfaatlerine uyduğu zaman meşru, uymadığı zaman gayrimeşru telâkki ediyorlar. Dâvalarının butlanı şununla sabittir ki; Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk misakını çizerken düşünmüş olduğu şey, Irak'ı, Suriye'yi ve saireyi kimseye peşkeş çekmek değil, oradaki dindaşlarımızın müstakil bir hükümet halinde yaşamasına matuftur. Görüyorsunuz ki, cihan huzurunda Iraklılar, Musul dâvasında zannetmiyorum ki, Lord Curzon'a bir vekâlet vermiş olsunlar. Kürtlerin murahhasları da Lozan'da karşılarındadır. Buna; tecahülü-ârifane demezler, buna azîm mugalâta derler. Cihan-ı beşeriyet bu mugalâtayı idrak etmiyecek kadar duygusuzsa ki, imkânı yoktur, muhaldir, bunun herkes entrika, çirkin bir entrika olduğunu görüyor. Burada Türklük ve Kürdlük hakkında söz söylemek o iki memlekete ait bir meseledir. Lord Curzon Kürdlerin fuzuli avukatlığıyla onların kardeşleri olan Türkler aleyhine irad-ı kelâm ederken, murahhaslarımız vazifelerini anlamışlardır. Buna taarruz etmek istenildiği zaman zannediyorum ki, vazifelerini yapacaklardır çünkü buradan aldıkları sıfat-ı meşruiyet bunu icab ettirir. Buradan kendilerine ihtara lüzum yoktur. Bir mesele olarak söz söylemeye bile değmez. Onlar Türk ve Kürd murahhası olarak, şayet siyasi entrikalarının hâkim olacağını hissederlerse, onun cevabını vermek üzere buraya geleceklerdir.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) – Bravo Hüseyin Avni Bey! Geberecek köpek cami duvarına siyermiş.

Müfid Bey (Kırşehir) – Efendiler; bendenizden evvel söz söyleyen refikim Hüseyin Avni Bey; “Burada böyle bir meselenin müzakeresinin bile lüzumu yoktur. Bizim murahhaslarımız onların karşısında bizden aldıkları kuvvet ve kudretle kendilerine, lâzım gelen cevabı vereceklerdir.» buyurdular ki, hakikaten doğru söylediler. Fakat burada Türklük ve Kürdlük meselesine dair müzakere cereyan etmiyor, zannedirim. Hepsi bir vücut olan Büyük Millet Meclisi âzasından olan bir kısmı hakkında isnad edilen cehilden ve o Meclisi burada toplanmaya sevk eden saiki, başka bir surette telâkki ettiklerinden dolayı onlara cevap vermek lâzım geliyor. Mütecezzi olmıyan bir şeyin bir cüz'üne vâki olan taarruz, umuma şâmil olduğu için ret ve takbih etmek kendilerini bütün enzar-ı beşerde terzil etmek için müzakere icab eder. (Çok doğru sadaları)

Efendiler! Bundan üç dört gün evvel bir gazetede yine o meseleyle alâkadar olan ve arkadaşlarımızın vâkıf oldukları bir meseleyle, bizi âlem-i beşeriyete karşı küçük düşürmek için ne gibi hile ve tezviratla bizi tuzağa düşürmek için bir mesele ilân ettiler. Onu arz edersem hayrette kalırsınız.

Bugün İslâmiyet'in; İngilizlerin ve arkadaşlarımızın kurdukları dolaba düşmeyeceğini kendilerine anlatmak icab eder. İngilizler adlı (kapitülâsyonların ilgasını suya düşürmek için kendi gazeteleriyle bir mesele ittihaz etmişler. İlân ediyorlar ve diyorlar ki: İngiltere hâkimiyetinde 'bulunan Müslümanlardan 'birisini İngiliz tebaasından 'bir Hristiyan'ı öldürmüş. Onu mahkeme muhakeme ettiği esnada şahitlerini dinleyerek fiil-i katil amden vuku-bulmuş olmak itibarıyla idamına karar vermiş ve fakat diyor; Müslüman olmak münasebetiyle bunun idamı lâzım gelip gelmediğini müftülerinden sormak icabetti. Müftüler diyor ki:

Bir Müslüman bir Hristiyan için idam olunamaz. Buna nazaran eğer Türk muhakemelerinden adli kapitülâsyonları kaldırırsak 'bizim tebaamızın hukuku ne olacaktır?' diye âleme ilân ediyorlar. Efendiler İngilizler bilsinler ki, İslamların elinde bulunan Kanun-ı ilâhi, ahkâm-ı şer'îye doğrudan doğruya, Mezheb-i Hanefî'de buyurur ki, bir Müslim bir zimmiyi öldürürse 'kasten o zimmiyi katlettiğinden dolayı Müslüman'ın idamı lâzımdır' hükm-i şer'isini veriyor. Bunu İngilizler bilsinler. Bununla bizim muhakemelerimizde kapitülâsyonları ipkaya çalışıyorlarsa bununla âlem-i İslâmı, âlem-i ilm ü irfanı kandıramıyacaklarını buradan arz ediyorum ve söylüyorum ki, emin olsunlar efendiler; bendeniz öyle 'bir teşbih etmek isterim ki, bu Meclis-i Âli, Türk milletinin, Türk Hükümetinin boğulması ve mahvı için yağdırılan bârân-ı belânın içinden kendisini kurtarmak için sefine-i Nuh şeklinde yapılmış bir gemi ve o geminin içinde her nevi kavme mensup, yani İslâm olan kardeşlerimizden her yerin mümessilleri o gemiyi Allah'ın inayetiyle ve bu milletin azamet ve kudreti sayesinde sahil-i selâmete çıkarmış. Bundan sonra bunlar, bu gemiyi batırmak için bârân-ı belâlar yağdırsalar Cenab-ı Hakkın lütuf ve inayeti sayesinde hiçbir şey yapamayacaklarını anlasınlar. Bu Meclis-i Âli yekvücut ve kütle-i vahide halinde el'an devam ediyor ve devam edecektir, bizi yıkamayacaklar

efendiler; (İnşallah sadaları) Bu noktadan bizi, Kürdleri değil Türkleri, Büyük Millet Meclisinin Heyet-i Umumiyesini techil etmek isteyen İngilizler bizi bu noktada techil etmesinler. Bundan evvel kendilerinin medeniyetine, kendilerinin sözlerine inanarak Mudanya'daki tevakkufumuzdan dolayı bize söz söylemek icab ederse söz söylemek hakları vardır. Tevakkuf ettik, insaniyet yaptık ve neticesinde bu insaniyetimizden dolayı mazarrat görüyorsak onun ahz-i sârini bu Meclis Allah'ın lûtfiyle ve bu milletin sayesinde alacaktır. Bunu kendilerine ilân ediyorum.

Hüseyin Avni bey (Erzurum) – Geçen bir gazeteci hezeyan olarak Erzurum'un sekiz tane mebuslarından bir tanesinin bile Erzurumlu olmadığını söylüyordu. Erzurum'un sekiz tane mebusu olduğunu ve sekizinin dahi Erzurumlu olduğunu bir kere daha tekrar ediyorum.

Şer'iye Vekili Vehbi Efendi (Konya) – Efendim, arada Türklük ve Kürdlükten bahs olunuyor. Bu Mecliste Türk, Kürd yokdur, bir kütle-i İslâmiye vardır ve bu kütle-i İslâmiye içinde cahil bir fert yoktur, cümlesi münevverdir ve münevver olduklarını âleme ispat etmişlerdir. Bundan sonra Lord Curzon'a iki şey hatırlatmak isterim.

Birisi şudur ki; mütarekeden sonra Kürdistan'ı Ermenilere ilhak etmek üzere yağdırmış oldukları liraları dességahlıkta mahir olan İngiliz siyaseti desisesini oralara tamim ve teşmil etmek ve birtakım propagandalar yapmak için göndermiş olduğu paraları, o cehille tavsif etmiş olduğu Kürdistan ahalisinin ne suretle reddettiğini ve o liralardan nasıl boş gittiğini Lord Curzon hatırlamalıdır. Bizleri, bunları bilmiyor zannediyorsa bizler çok şeyleri biliyoruz ve her ferdimiz de biliyor. Çok paralar göndermiştir ve çok şeylere teşebbüs etmiştir. Fakat hepsi akim kalmıştır. Bunu çarçabuk unutmamasını kendisine tavsiye ederim.

İkincisi; Şerif Paşa Paris'te ve Avrupa'nın bâzı mahallerinde, ben Kürdistan lehine çalışıyorum, dediği bir zamanda Kürdistan ahalisinin; Şerif Paşanın her cümlesini ve kendisini ne kadar tezlil ettiklerini ve gazete sütunlarına neler yağdırdıklarını Lord Curzon'a hatırlatmak istiyorum. Bunu unutmayın!. Bu propagandanın son devresidir. Emin olun efendiler İngiliz propagandası ölmek üzeredir, canı çırpınıyor. (Gebersin sadaları)

Reis – Müzakeremin kifayetine dair takrirler vardır. Müzakerenin kifayetini kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın. Kabul edilmiştir. Takrirler okunacaktır: (Müzakere kâfi sadaları)

Riyaset-i Celileye

Kıymetli vakitlerimizi Lord Curzon'un kıymetsiz sözlerine cevap vermekle ızaa etmiyelim. Çünkü: "Hasmın sitemin anlamamak hasma sitemdir" düsturu cümlemizin malûmudur.

Erzurum Mebusu Mehmed Salih

T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ, 180 İçtima, Devre : I, C. 26, İçtima Senesi 3; 25/ 1/ 1339 Perşembe

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

A. MKT. MHM. 503 \ 12

A. MKT. MHM. 2/61

A. MKT. MHM. 723 \ 1

İ. MSM. 1232

İ. MSM. 1266/1

İ. MSM. 49/1231-2

A. VRK. HRM. 3

DH. MKT. 1964 / 79;

DH. MKT. 2703 \ 114

DH. MKT. 1933/99

DH. MKT. 2007/72

DH. MKT. 2624/50

DH. MKT. 2671/57

DH. MKT. 40/3

DH. MKT. 549/79

DH. MKT. 833/30

DH. MUİ. 1/-11 / 21

DH. MUİ. 1/-3/60

DH. MUİ. 1/-6 /69

DH. MUI. 11/-1 /34
DH. MUI. 42 /57
DH. ŞFR. 45/195;
DH.T. MIK.S. 9 /80
HAT. 110/4354-E
HAT. 448 /22316/A
HAT. 379/20522-B
HAT. 450/22349
HAT. 806/37159-C
HR. SYS. 198/23
İ. DH. 1275 / 100278
İ. HB. 163 / 1333/M-012
İ. HUS. 1313/S-053;
İ. MSM. 48 /1228
İ. MSM. 48 /1229
İ. MSM. 50 /1275
İ. HUS. 63/1315.Za.011
MF. MKT. 1040/41
MF. MKT. 1123/39
MF. MKT. 190/123
MF. MKT. 898/62
Y. EE. 131/32
Y. A. RES 76 / 20
Y. A. RES. 110/69
Y. EE. 132 / 38
Y. EE. 95/:2

Y. EE. 131/ 31

Y. EE. 131/33

Y. EE. 139/59

Y. MTV. 46 /16

Y. MTV. 114/80

Y. PRK. BŞK 36/91

Y. PRK. BŞK 43 /58

Y. PRK. UM 32/108

Y. PRK. AZJ. 21/24

Y. PRK. EŞA. 2 /73

Y. PRK. HR. 29/51

Y. PRK.TKM 50/51

Y. EE. 131 / 34

Y. EE. 131/33

Y. PRK. AZJ. 17 /80

Y. EE. 81 – 8 02

Y. EE. 131/ 31

Y. EE. 131/ 33

Y. PRK. SRN. 3 / 38

Makaleler

Abdullah Demir, “Osmanlı Kaynaklarına Göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun İlhaki”, Köprü Dergisi, Bahar 2007 [98. Sayı]

Abdullah Demir, “18. ve 19. Yüzyıllarda Çapakçur Sancağı Beyleri ve İdari Yapısı”; Tebliğ metni, Bingöl 2008

Ali Aslan, “Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı Osmanlı Yönetiminin Tavrı” Balkanlar'da İslam Medeniyeti, Tiran-Arnavutluk, IRCİCA 2003

Ayşe Hür, “Osmanlı'dan Bugüne Kırtler ve Devlet-1”, Taraf İstanbul - 19.10.2008

Gültepe Necati, “Hamidiye Alayları”, Hayat Tarih Mecmuası, nr. 7. Temmuz 1976.

İbrahim Kafesoğlu, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Dünya tarihindeki Rolü”, V. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1960

İbrahim Şirin, “Münif Paşa'nın Tahran'dan Gönderdiği Devlet İşleriyle İlgili Lâyıhası ve Düşündükleri,” Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/4 Summer 2008

İdris-i Bitlisi, <http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=3544>

Fatih Ünal, “II. Meşrutiyetin Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri”, Ermeni Araştırmaları, nr.20-21, Kış 2005 - İlkbahar 2006

Kemal Gurulkan, “Arnavut Ulusçuluğu Sürecinde Anadilde Eğitim Sorunu, Osmanlı Devleti'nin Konuya Yaklaşımı”, Tebliğ metni, Kosova 2006

Mehmet Zeki Pakalın, “Yurtluk ve Ocaklık”, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1955, Cilt: 3.

Musa Çadircı, “Tanzimat'tan Cumhuriyete Ülke Yönetimi”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C I, İstanbul 1985

Müfid Yüksel, http://www.dunyabulteni.net/news_detail.php?id=89229

Müfid Yüksel, <http://www.haber10.com/makale/11116>

Oğuz Aytepe, “Yeni Belgeler Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti”, Tarih ve Toplum, Haziran 1998

Rasim Musabeyov, “Azerbaycan'daki Etnik Azınlıklar”, Avrupa Dosyası, VII, 1Ankara 2001

Yayınlanmış Eserler

Abdülhadi Timurtaş, Botan Müderrislerinin Piri Molla Muhammed Zivingi, İstanbul 2008

Kaynakça

Abdullah Acar, Sultan Melikşah Döneminde Büyük Selçuklu-Abbasî İlişkileri, Ankara Üniv. Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1990

Abdurrahim Tufantoz, Mervanoğulları (380/990-478/1085), Marmara Üniv., Doktora Tezi, İstanbul 1994

Abdülhalık M. Çay, Her Yönüyle Kürt Dosyası, Turan K.V., Ankara 1994

Adalet Çakır, Mehmet Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kadirîlik, Marmara Üniv. Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2006

Ahmed Akgündüz, Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları İstanbul-2007

Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, (Dündar Günday), c. XII, İstanbul 1966

Ahmet Yurtseven, Osmanlıların Son Döneminde Sosyal Siyaset Uygulamaları, İktisat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991

Ali Birinci, Hürriyet ve İhtilaf Fırkası, İstanbul 1990

Ali Emiri, Osmanlı Vilayet-i Şarkiyesi, Evkaf-ı İslamiye Matbaası 1918/1334

Ali Karaca, Anadolu Islahatı Umûmî Müfettişi Ahmet Şâkir Paşa ve İcraatı (1838-1899) Marmara Üniv. Doktora Tezi, İstanbul 1992

Alpaslan İsmet. Ağrı Anadolu'nun Giriş Kapısı, Ankara 1984

Altan Tan, Kürt Sorunu, İstanbul 2009

Arzu M. Nurdoğan, Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869 – 1922), Marmara Üniv., Doktora Tezi, 2005

Tayyazade Ahmed Ataullah, Basiret Matbaası, c. III, İstanbul 1293,

Atilla Canbolat, Hatay Türkmen Aşiretleri ve Bu Aşiretlerin İskânı (18. Ve 19. Yüzyıllar), Sütçü İmam Üniv. Yüksek Lisans Tezi, 2006

Nihad Sami Banarlı, Bir Dağdan Bir Dağa. İstanbul 1984

Banu İşlet Sönmez, II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti, İstanbul 2007

Bayram Kodaman, Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara 1991

Bazil Nikitin, Kürtler, İstanbul 1994

Bediüzzaman Said Nursî, Asar-ı Bediyye, İstanbul 2004

Burhan Özkök, Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları, İstanbul 1937

Bazil Nikitin, Kürtler 1787-1923, İstanbul 1986

BMM. Zabıt Ceridesi, c. 26, İc. 180, 5/ 1/1339

Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, İstanbul 1987

Dilşen İnce Erdoğan, Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerler Ve Van Ermeni İsyanı (1896), Dokuz Eylül Ün. Doktora Tezi, 2007

Şükrü Kaya Seferoğlu, Halil Kemal Türközü, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara 1982

Ekrem Pamukçu, Abbasîlerin İlk Döneminde Siyasi, Askerî ve Kültürel Alanlarda Türkler, Ankara Üniv. Doktora Tezi, (tarihsiz)

Elif Çalışkan, Sevr Anlaşması Görüşmeleri ve Kabulünün İstanbul ile Anadolu Basınındaki Yansımaları, Selçuk Ün., Yüksek Lisans Tezi, 2006

O. Nuri Ergin, Türk Maarif Tarihi. İstanbul 1941

Erol Kurubaş, Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye, Ankara 2004

Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul 1967

Eugene L.Rogan, Alişan Akpınar, Aşiret Mektep Devlet ve Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi, İstanbul 2001.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti 'nin 1327 Senesi Siyasi Programı, Tanin Matbaası, İstanbul, 1327Faruk Söylemez, Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi, - Rişvan Aşireti Örneği, İstanbul 2007

Filiz Güney, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri Ve İran'a Giden Osmanlı Elçileri, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005

Halfin, XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler, Ankara 1992,

Halil İncalcık, Adaletnameler, Ankara, 1967

Hüseyin Kayhan Sultan Mesud Devri Irak Selçukluları Tarihi (529-547/1134-1152) Marmara Üniv. Doktora Tezi 1994

İbrahim Canan, İslâm Âleminin Ana Meselelerine Bediüzzaman'dan Çözümler, İstanbul 2003

İsmail Göldaş, Kürdistan Teali Cemiyeti, İstanbul 2007

İsmet Siverekli; Kürdistan'da Siyasal İslam, İstanbul 2008

İsmet Zeki Eyüboğlu Tarikatler, İstanbul 1993

M. Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Ankara 1997

M.S. Lazarev, Emperyalizm ve Kürt Sorunu, Ankara, 1989,

Mahmud Mesud Paşa, Muahedat Mecmuası, c. III, İstanbul 1926

Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet 1920, Ankara 1970

Malmisanij, Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti, İstanbul 2002

Martin Van Bruneissen, Ağa, Şeyh ve Devlet Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi, (Çev. Remziye Arslan) Ankara 1991

Mehmed Çağlayan, Şark Uleması, İstanbul 1996

Mehmet Bayraktar, Bitlisli İdris, Ankara, 1991

Mehmet Turgut, Doğu Sorunu Raporu Üzerine, İstanbul 1996

Mim Kemâl Öke, İngiliz Casusu Armînius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi, İstanbul 1983

Mim Kemal Öke; Musul Kürdistan Sorunu, 1918-1926, İstanbul 1995

Muhlis Koyuncu. Aşiret Mektepleri. Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Ankara 1995

Mursel Safa. Siyasi Düşünce Tarihi Işığında Bediüzzaman Said Nursî, İstanbul 1989

Müfid Yüksel, Kürdistan'da Değişimi Süreci, İstanbul 1993

Mükrimin Halil Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri Anadolu'nun Fethi, İstanbul 1944,

Naci Kutlay, İttihat Terakki ve Kürtler, Ankara 1992

Nader Nader Nejad, XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1502-1620) Erzurum Atatürk Üniv. Doktora Tezi, 1986

Nazmi Sevgen Doğu'da Kürt Sorunu, İstanbul 2003

Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C.I, Ankara 1953

Osman Turan, Doğu Anadolu Türk Beylikleri, İstanbul 1980

Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1996,

Ramazan Balcı, En Sevgilinin Dostları, (Ravzatü'l- Ahabab), İstanbul 2006

Ramazan Balcı, Esir Medeniyetin Şair Yahya Kemal, İstanbul 2006,

S. Ahmet Arvası, Dogu Anadolu Gerçeği, Ankara 1988

Said-i Nursî, Asarı-ı Bediyye, (Abdülkadir Badıllı) İstanbul 1999,

Salahi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politikası, c. I., Ankara 1995

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Dersaadet 1316/1901 1314; 1321; 1321/1906

Sezai Karakoç, Çıkış Yolu- Kutlu Millet Gerçeği, İstanbul 2005.

Sina Aksin; İstanbul Hükümetleri Ve Millî Mücadele, Son Meşrutiyet (1919-1920), c II. 2004

Sultan Abdülhamid, Siyasi Hatıralarım, İstanbul 1987

Kaynakça

Şükrü Kaya Seferoğlu, Halil Kemal Türközü, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara 1982

Tağma Korkmaz, Etnik Kürt Milliyetçiliğine Dayalı Terörizmin Nedenleri ve Çözüm Önerileri, İstanbul 2008

Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918, İstanbul 1984

Uğur Mumcu, Kürt-İslam Ayaklanması, İstanbul 1994

Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara 1994

Waidieh Jwadih, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi ve Gelişimi, İstanbul 1999

Yaşar Ertürk, Millî Mücadele Döneminde Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'da Yabancı Devletlerin Faaliyetleri (1918-1922). Fırat Üniv. Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ 2007

Yekcan Mahmutoğlu, Kürt Soruşturması, Ankara 1992

Yunus Emre Konuk, Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi ve Kasr-ı Şirin Anlaşması, Afyon Kocatepe Üniv. Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi, 2005

İNDEKS

A

Abad-ı Sufla, 63
Abad-ı Ulya, 63
Abbasuşağı, 164
Abdülbâki Efendi, 200
Abdullah b. Suud, 58
Abdurrahman Kührevî, 89
Abuşyanlar, 134
Acemoğlu kışlası, 58
Adilcevaz, 38, 77, 154, 225
Afşar Asker Han, 65
Ağaçeri Türk boyları, 14
Ağa-i Sor, 133
Ahlat-Şahları, 16
Ahmed Abuk Paşa, 197
Ahmed Han, 51, 52, 53
Ahmet Arif, 193
Ahmet Cemil (Asena), 177
Ahmet Cevdet Paşa, 69, 73, 247
Ahmet Mithat Efendi, 123
Alexandre Jaba, 172
Ali Çavuş, 162
Alpaslan, 23, 100, 247
Amasya, 33, 74, 201, 225
Amerikan Protestan Okulu, 169
Aneze, 71
Arnavutluk, 57, 81, 85, 112, 232, 245
Artuk Bey, 24
Artukoğulları, 16
Asakir-i Hamidiye Kanunu, 119
Aşiret Mektebi, 6, 110, 111, 113, 117,
118, 119, 248
Ay Bestan Bey, 65, 66
Azadamar Gazetesi, 188
Azadî hareketi, 121

B

Babanzade İsmail Hakkı, 176
Bahaüddeve, 26
Bahtiyarlı, 129
Barzan, 7, 89, 109, 189, 190
Bedirhanlar, 176, 178, 203
Bekiroğlu, 16
Beni Akabe Şeyhi, 118
Beni Bekir, 28
Berzenci, 82, 86, 87, 173
Beşatveh Arabları, 118
Bigdeli- Beğdilli, 51
Bilad-ı Ekrad, 34
Bıyıklı Mehmed Paşa, 35
Bozok, 58
Budak Han, 43, 44
Bûrhân-ı Kâtî, 18
Büveyhiler, 21

C

Calthorpe, 192
Çarsacak, 128, 129, 131, 139, 145
Cebel-i Bereket (Bereket Dağı), 73
Çehrik, 40, 41, 46, 47, 66
Celalettin Paşa, 68
Cemil Meriç, 206
Cemilpaşazadeler, 178
Çemişkezek, 16, 38, 129, 130, 138,
139, 144, 145, 146, 158, 225
Çermik, 36, 50
Çeşniabat, 63
Cevdet Paşa, 69, 73, 247
Cezayir-i Garb Ocakları, 57
Cezire, 19, 26, 28, 36, 45
Cezire Hâkimi Şah Ali Bey, 36

Çiyaye Kurmanç, 172
Çıldır, 57, 68, 77, 80, 81
Çölemerik, 40, 45, 46, 48
Coxsor, 107
Cümdi Ağa, 187

D

Deli Halil, 73
Dersim, 6, 7, 117, 127, 128, 129, 130,
131, 132, 134, 135, 136, 137,
138, 139, 140, 142, 143, 144,
145, 146, 149, 150, 152, 153,
155, 156, 157, 158, 159, 160,
161, 162, 163, 164, 165, 166,
167, 235, 248
Dılmaçoğulları, 16

E

Ebu Cafer el-Mansur, 21
Ebû Nasr Ahmed, 26
Ebû Şucâ Abdullah Hüseyin, 26
el-Ahsa, 24
el-Mustansır, 21, 22
Elvend Mirza, 30
Emin Ali (Bedirhan), 177
Erdebil, 31, 52
Erdelân Beyi, 32
Esad Efendi, 69, 70
Eyüp Paşa, 103

F

Femli Halil Ağa, 159
Fuad Paşa, 177

G

Gorani (Hevremani), 210
Gül-i Ahmer kalesi, 52
Gürcistan, 62

H

Hacı İshak Paşa, 131
Hacı Midhat Ağa, 158
Hacı Musa Bey, 200

Hacı Ömeroğlu, 73
Hacı Tevfik (Piremerd), 176
Hakkâri, 5, 16, 25, 28, 39, 40, 41, 42,
43, 44, 45, 46, 47, 48, 65, 66,
75, 79, 80, 83, 87, 89, 133, 142,
152, 184, 190, 194, 227, 233,
235, 236, 237

Halid Bey, 32, 160
Halid b. Velid, 16
Halidiye, 83, 88, 89
Halife Müstekfî, 21
Halife Raşid, 29
Hamdi Baban, 177
Han Mahmud, 79, 80, 83
Hasan b. İvaz Bey, 66
Hatem Bey, 67
Haydaranlı, 70, 154, 164, 165, 166
Heşt Behişt, 33
Hizan Kazası, 90
Hüseyin Genco, 110
Hüseyin Kulu Han, 69
Hüseyin Paşa, 103, 118, 154
Hüsrev Mehmed Paşa, 58

İ

İdris-i Bitlisi, 32, 33, 35, 222, 246
İlyas Ağa, 63
İmadiye, 36, 40, 41, 65, 78, 79
İmadüddin Bey, 44, 45, 46, 47, 48
İsa Bey, 103
İsmail Fakirullah, 86

K

Kadirilik, 6, 86, 87, 94, 247
Kaim Biemrillah, 22, 23
Karaballı, 129, 162, 164
Karakoyunlular, 16, 28, 29
Karani Ağa, 64
Karmatiler, 24
Kasr-ı Şirin Anlaşması, 53, 70, 251
Kazan, 164
Keldaniler, 134
Kızılbaş, 31, 34, 35

Koçhisar- Nusaybin, 51
Koçuşağı, 129, 145, 162, 164
Köysancağı, 64
Küçükaliogulları, 73
Kufrevizade, 200
Kuloğulları, 103
Kürdistan Teali Cemiyeti, 177, 178,
246, 249
Kurmanci, 172, 177, 210
Kürt Talebe-i Hevi Cemiyeti, 177
Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti,
176

L

Londra Konferansı, 195
Lord Curzon, 192, 202, 203, 229, 230,
231, 232, 233, 234, 235, 238,
240, 241
Lozan Konferansı, 201

M

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 61
Mahmud, Nurşinli Şeyh, 200
Maksutuşakları, 164
Mamiş taifesi, 65
Mamuratü'l-aziz, 124
Mehamde Aşireti, 118
Mehdi Sunusi, 103
Mehik Bey, 40, 41
Mehmed Bey, 32, 80
Mehmed el-Akabi, 118
Mehmed Fazıl Paşa, 190
Mehmed İzzet, 118
Mehmed Nuri Paşa, 113
Mela Selim, 182
Mele-i Ciziri, 87
Melik Halil, 32, 36
Melikşah, 20, 22, 24, 25, 247
Mervanoğulları, 25, 26, 27, 247
Mesud Barzani, 189
Mesudi, 16
Mevlânzade Rifat, 196
Mihriban kalesi, 52

Mikav aşiretleri, 164
Milan Konfederasyonu, 109
Milli İbrahim Paşa, 108
Mirdasi, 16
Mir Sudi, 83
Mondros Mütarekesi, 173, 177
Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye, 199, 200
Muhammed Ziyaeddin, 90
Muktedi Biemrillah, 22
Munzur, 128, 145, 164
Musa Bey, 67, 200
Musto Paşa, 133
Mutezile, 21
Mutki, 77, 161
Muzaika, 18

N

Nasruddevle, 27
Nasturiler, 79, 169
Neşet Paşa, 162, 164
Noel, 173, 178, 191, 195

O

Ohin-Werkanis, 89
Ortodokslar, 61
Osmanlı Ahrar Fırkası, 209
Osman Nuri Paşa, 112, 113

Ö

Ömer Paşa, 83

P

Paris Anlaşması, 61
Petersburg İlimler Akademisi, 172
Prens Sebahattin, 174
Pürtek, 129

R

Resik aşiretleri, 162
Resul Bey, 103, 253
Richard Webb, 192
Risâle-i Hazâniyye, 32
Riştvan aşiretleri, 71

S

Sadat-ı Berzenci, 87
Sadullah Efendi, 200
Safevî Devleti, 5, 30
Safi Kulu, 52
Saltukoğulları, 16
Sasani Devleti, 19
Sason, 28, 36, 77, 161
Selahaddin Eyyübî, 15
Selçuklular, 14, 19, 21, 27, 79, 250
Sencer, 25
Sipkanlı, 70
Süleyman Paşa, 63
Sultanüddeve, 27

Ş

Şah Abbas, 41, 42, 52, 62
Şah Safi, 51
Şammar, 71, 109, 119
Şamuşağı, 129, 162, 164
Şefik, 128, 132, 133, 134, 142, 143,
144, 145, 147, 148, 149, 152,
156
Şehabeddin Efendi, 118
Şemseddin Paşa, 176
Şerefname, 66
Şerif Paşa, 177, 190, 192, 193, 194,
241
Şerif Paşa (Kürt Millî Delegasyonu
Başkanı), 193
Şii Fatimî Halifelîği, 253
Şillet aşiretleri, 107, 253
Şah İsmail, 5, 30, 31, 32, 33

T

Tahrir-i Emlak Nezareti, 61
Talib Bey, 161
Tay Kabilesi, 72
Tebriz, 28, 29, 30, 31, 33, 40, 41, 42,
44, 46, 49, 68, 70, 84
Tekeli Mehmet Paşa, 43, 45
Temur Paşa, 109, 253
Tuğrul Bey Selçuklu Sultanı, 253

U

Ubeydullah b. Ziyad, 20, 253
Ubeydullah Şeyh, 253
Ustaculoğlu Mehmed Bey, 32, 253
Uzun Hasan, 29, 30, 31, 32, 253

V

Vailoğlu, 16, 253
Vilâyât-ı Sitte, 122, 123, 169, 253

W

Woolley Yüzbaşı C. L., 253

Y

Yahya Bey, 41, 42, 43, 44, 45, 253
Yahya Kemal, 205, 206, 250, 253
Yakup Bey, 32, 253
Yavuz Sultan Selim, 32, 33, 34, 35, 36,
37, 40, 49, 62, 236, 253
Yezidî Kürtler, 79, 253
Yusuf Efendi Muşlu Şeyh Hacı, 253
Yusuf Rüşen Efendi, 253
Yusuf Ziya Bey, 202, 229, 230, 231,
232, 253

Z

Zab nehri, 253
Zahit Bey, 40, 253
Zaza, 13, 173, 253
Zeki Paşa IV. Ordu Komutanı Müşir,
253
Zerdüşt, 13, 253
Zeynel Bey, 41, 42, 45, 47, 253
Zilan şeyhleri, 253
Ziyaeddin Halid (ks), 253
Ziyaeddin Şeyh, 253
Ziya Gökâlp, 205, 253